

Yearbook 2018 International Labour Movement

Évkönyv 2018 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

XLIV. évfolyam

BÚCSÚ HARSÁNYI IVÁNTÓL (1930-2018)

TANULMÁNYOK:

Robert Jevzerov: Rosa Luxemburg; *Szilágyi Ágnes:* Luzo-Atlanti kapcsolatok az internacionalizmus jegyében; *Poór Péter:* Liberter pedagógia Spanyolországban (1868–1939); *Ferwagner Péter:* Az 1958-as libanoni válság és nemzetközi vonatkozásai; *Pálfi László:* született: „a baj idejében” – Sam Nujoma; *Habib Kazdaghli:* A politikai iszlám Tunéziában II.

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

Harsányi Iván: München 1938 – egy nem kerek évfordulón; *J. Nagy László:* Az iraki forradalom; *Pankovics József:* Az olasz baloldal történelmi íve

1918

Németország és Magyarország 1918-1919; *Antal Gábor:* Matrózlázadás Kiel-ben

VÁLASZTÁSOK 2017

Koroncz Ágnes: Baloldali esélyek Spanyolországban; *Garadnai Zoltán:* Emmanuel Macron Franciaországa? *Bakó András:* A brit baloldal megújítása; *Székely Gábor:* Választások Németországban és Ausztriában

SAKSZERVEZETI MOZGALOM

ÉLETUTAK

Abderrahim Taleb Bendib (*J. Nagy László*); Maurice Audin (*Ferwagner Péter*); Manuel Pérez Fernández (*Zolcsák Attila*); Sas Gyula (*Székely Gábor*); Renato Zangheri (*Pankovits József*); Paul Vergès (*J. Nagy László*); Joseph Weydemeyer (*Berczeli-Nemcsényi Alex*)

ELHUNYTA

Vadász Sándor (*Búr Gábor*); Robert Jevzerov (*Székely Gábor*); Mészáros István (*Szigeti Péter*); Sipos Péter (*Simándi Irén*); Henryk Skrzypczak (*Jürgen Bremser*); Feliks Tych (*Székely Gábor*)

BESZÁMOLÓK

Az ITH 53. konferenciája; A munkásmozgalom történészek közgyűlése – India (*Lukas Neissl és Susan Zimmermann*); A Május Elseje Társaság 27. országos gyűlésén (*Aggod József*); Baloldali Sziget Fesztivál (*Droppa György*)

KÖNYVISMERTETÉSEK

MEGA (Rolf Hecker – Manfred Neuhaus – Richard Sperl); Lazar Jéfets y Víctor Jéfets América Latina en la Internacional Comunista (*Bakó András*); Donne della Repubblica (*Pankovits József*); Paz, Abel: Durruti en la Revolución Española (*Zolcsák Attila*)

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

István Mészáros (1930–2017) (*Eleonora de Lucena*); Henryk Skrzypczak (1926–2017) (*Günter Benser*); MEGA (Rolf Hecker, Manfred Neuhaus, Richard Sperl); A Global Meeting of Labour Historians Lukas Neissl, Susan Zimmermann; Work and life course as historical problems Andreas Eckert, Jürgen Kocka; International Migrants Day; Viktória Nagy elected ETUC Youth President

Magyar Lajos Alapítvány

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

Évkönyv • 2018
XLIV. évfolyam

Magyar Lajos Alapítvány
2018

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőbizottság:

Bebesi György

Darvasi Piroska

Dömény Zsuzsa

Harsányi Iván szerkesztő

Horváth Jenő

Jemnitz Katalin

Juhász József

J. Nagy László

Konok Péter

Koroncz Ágnes

Pál István

Pálfi László

Pankovits József

Székely Gábor szerkesztő

Szilágyi Ágnes Judit

Vadász Sándor

Levelezés: labour.yearbook2@gmail.com

E kötetünket támogatta a *Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete*, a *Károlyi Mihály Társaság*, a Lukács György Alapítvány, a *Politikatörténeti Alapítvány* és a *Vas- és Fémmunkások Szakszervezete*

This volume was supported by *Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH)*, *Metallworker's Union Hungary*, *Foundation Michael Karolyi*, *Foundation Georg Lukacs*, *Foundation History of Politics*

Az Évkönyv 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., 2017. és 2018. számának teljes szövege olvasható / You can find the whole text of Yearbooks 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 and 2018: <http://yearbook2.hu> (<http://yearbook2.atw.hu>)

ISSN 0 133476 X

© Harsányi Iván, Székely Gábor

Nyomás: Robinco Kft. F. v.: Kecskeméthy Péter

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)
Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)
Buschak, Willy (Brüsszel)
Callesen, Gerd (Bécs)
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)
Degen, Bernhard (Basel)
Elorza, Antonio (Madrid)
Fülberth, Georg (Marburg)
Garscha, Winfried (Bécs)
Gianni, Emilio (Genova)
Grass, Martin (Stockholm)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)
Halstead, John (Sheffield)
Hudson, Kate (London)
Jevzerov, Robert (Moszkva)
Kessler, Mario (Potsdam)
Kircheisen, Inge (Halle/Saale)
King, Francis (Norfolk, Anglia)
Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)
Konrad, Helmut (Graz)
Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Mészáros, István (Rochester)

Morgan, Kevin (Manchester)
Narihiko, Ito (Tokio)
Panaccione, Andrea (Milano)
Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Pelz, William, A. (Chicago)
Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Schwarzmantel, John (Leeds)
Skrzypczak, Henryk (Berlin)
Schneider, Michael –Bonn, Friedrich
Ebert Stiftung
Schrevel, Margret – Amszterdam,
Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis
Studer, Brigitte (Lausanne)
Sumrikova, Ljudmila
(Dnyepetrovvszk)
Sylvers, Malcolm (Velece)
Vuilleumier, Marc (Genf)
Weill, Claudie (Párizs)
Wolikow, Serge (Párizs)
Young, James D. (Stirling)

TARTALOMJEGYZÉK

HARSÁNYI IVÁN (1930–2018)	13
--	----

TANULMÁNYOK

Robert Jevzerov

Rosa Luxemburg, a parlamentarizmus és a mai Oroszország	31
---	----

Szilágyi Ágnes Judit

Luzo-atlanti kapcsolatok az internacionalizmus jegyében: portugál bevándorlók, európai eszmék, szindikalista akciók az első köztársaság idején Braziliában	39
--	----

Poór Péter

Liberter pedagógia Spanyolországban (1868–1939).....	50
--	----

Ferwagner Péter Ákos

Az 1958-as libanoni válság és nemzetközi vonatkozásai	69
---	----

Pálfi László

Született: „a baj idejében” – Sam Nujoma	81
--	----

Habib Kazdaghli

Van-e még jövője a politikai iszlámnak Tunéziában? II.	92
---	----

ESEMÉNYEK

Harsányi Iván

München 1938 – egy nem kerek évfordulón.....	100
--	-----

J. Nagy László

Az iraki forradalom.....	106
--------------------------	-----

Pankovits József

Az olasz baloldal történelmi íve	116
--	-----

Paul Krugman

Az amerikai dolgozók megfosztása a szabadságtól	121
---	-----

1918

Székelly Gábor

Forradalmak 100. évfordulóján – Németország és Magyarország 1918–1919	124
--	-----

Antal Gábor

Matrózlázadás Kielben – a német forradalom kirobbanásának előtörténetéhez	137
--	-----

Serge Halimi

CCCP: Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége	147
--	-----

VÁLASZTÁSOK

Koroncz Ágnes

Együtt vagy egyedül – baloldali esélyek Spanyolországban	153
--	-----

Garadnai Zoltán

Emmanuel Macron Franciaországa? Folytonosság és változás a francia politikában	169
---	-----

Gary Younge:

Azt mondták nekünk, hogy Corbyn „megválaszthatatlan”. A visszacsapása mutatja, hogy egyáltalán nem az	179
--	-----

Bhaskar Sunkara

Miért győzött Corbyn?	182
-----------------------------	-----

Bakó András

A brit baloldal megújítása és a 2017-es választások	186
---	-----

Székelly Gábor

Választások Németországban – 2017	193
---	-----

Székelly Gábor

Választások Ausztriában – földcsuszamlás 2017	203
---	-----

SZAKSZERVEZETI MOZGALOM

Nagy Viktóriát az ETUC Ifjúság elnökének választották	210
---	-----

Nemzetközi Migráns Nap 2017	211
-----------------------------------	-----

Csiba Katalin

Szociális unió: remény vagy hiú ábránd?	213
---	-----

A menekültek integrációja és a szakszervezetek	214
--	-----

ÉLETUTAK

Ferwagner Péter Ákos

Audin, Maurice (1932–1957)	218
----------------------------------	-----

Zolcsák Attila

Pérez Fernández, Manuel (1887–1964)	226
---	-----

Székelly Gábor

Sas Gyula (1893–1943)	229
-----------------------------	-----

<i>J. Nagy László</i>	
Taleb Bendiab, Abderrahim (1937–1992)	233
<i>Pankovits József</i>	
Zangheri, Renato (1925–2015)	236
<i>J. Nagy László</i>	
Paul Vergès (1925–2016)	241
<i>Berczeli-Nemcsényi Alex</i>	
Weydemeyer, Joseph (1818–1866)	244

ELHUNYTAK

<i>Búr Gábor</i>	
Vadász Sándor (1930–2017)	252
<i>Székelly Gábor</i>	
Jevzerov, Robert (1926–1915)	257
<i>Szigeti Péter</i>	
Mészáros István (1930–2017)	259
<i>Simándi Irén</i>	
Sipos Péter (1935–2017)	263
<i>Günter Benser</i>	
Henryk Skrzypczak (1926–2017)	266
<i>Székelly Gábor</i>	
Feliks Tych (1929–2015)	268

KÖNYVISMERTETÉSEK

Az évszázad projektuma: Marx Károly és Engels Frigyes irodalmi hagyatékának kiadása	272
América Latina en la Internacional Comunista, 1919-1943. Diccionario biográfico, Tercera edición	286
James Keir Hardie - 1856-1915.	289
Donne della Repubblica. (A Köztársaság asszonyai)	298
Durruti en la Revolución Española. (Durruti a spanyol forradalomban)	306

BESZÁMOLÓK

<i>Aggod József</i>	
A Május Elseje Társaság 27. országos gyűlése	313
<i>Droppa György</i>	
Baloldali Sziget Fesztivál 2017	318
Munkásmozgalom-történések közgyűlése	322

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Eleonora de Lucena*

István Mészáros (1930 – 2017).....	324
------------------------------------	-----

Rolf Hecker, Manfred Neuhaus, Richard Sperl

Ein Jahrhundertprojekt – die Herausgabe des literarischen Nachlasses von Karl Marx und Friedrich Engels.....	337
---	-----

Günter Benser

Henryk Skrzypczak (3. Mai 1926 – 2. Mai 2017).....	355
A Global Meeting of Labour Historians (Noida, 3-4 March 2017)	358
53rd ITH Conference, 21-23 September 2017, Linz. Worlds of Labour Turned Upside Down – Revolutions and Labour Relations in Global Historical Perspective	364

Andreas Eckert, Jürgen Kocka

Work and life course as historical problems.....	365
Viktória Nagy elected ETUC Youth President.....	374
International Migrants Day: UN Compact Must.....	375
Deliver Equal Rights and Decent Work for Migrants	375

SZERZŐINK.....	377
-----------------------	------------

CONTENTS

IVÁN HARSÁNYI (1930-2018)	13
--	----

STUDIES

Robert Jevzerov

Rosa Luxemburg and the parliamentarism in today's Russia	31
--	----

Ágnes Judit Szilágyi

Lusitan-atlantic relations in the name of internationalism: Portuguese immigrants, European notions and syndicalist action in the First Republic of Brasil	39
--	----

Péter Poór

Liberter teaching methodology in Spain (1868–1939)	50
--	----

Péter Ákos Ferwagner

Az 1958-as libanoni válság és nemzetközi vonatkozásai	69
---	----

Pálfi László

Born in the "Time of Troubles" – Sam Nujoma	81
---	----

Habib Kazdaghli

Is there a future for political Islam in Tunisia? II	92
--	----

EVENTS, ANNIVERSAIRE

Iván Harsányi

Munich 1938 –on a non-round anniversary	100
---	-----

László J. Nagy

The revolution of Iraq	106
------------------------------	-----

Pankovits József

The historical arch of the Italian Left	116
---	-----

Paul Krugman

The deprivation of the American labor force from freedom	121
--	-----

1918

Gábor Székely

On the 100th Anniversary of Revolutinons – Germany and Hungary 1918–1919	124
---	-----

Gábor Antal

Sailors' Mutiny in Kiel – aspects to the premise of the eruption of German revolution	137
--	-----

Serge Halimi

CCCP/USSR: The Union of Soviet Socialist Republics.....	147
---	-----

ELECTIONS

Ágnes Koroncz

Alone of Together – Chances for the Left in Spain	153
---	-----

Zoltán Garadnai

The France of Emmanuel Macron? Continuity and change in French Politics.....	169
---	-----

Gary Younge

We were told that Corbyn is „unelectable”. His striking back demonstrates that he is not at all	179
--	-----

Bhaskar Sunkara

Why did Corbyn win?	182
---------------------------	-----

András Bakó

The Renewal of the British Left and the election of 2017	186
--	-----

Gábor Székely

Elections in Germany – 2017	193
-----------------------------------	-----

Gábor Székely

Elections in Austria – The landslide of 2017	203
--	-----

TRADE UNION MOVEMENT

Nagy Viktoria was elected ETUC Youth President	210
--	-----

International Refugee's Day 2017.....	211
---------------------------------------	-----

Katalin Csiba

Social union: hope or an empty dream?	213
---	-----

The Integration of Refugees and the Trade Unions	214
--	-----

BIOGRAPHIES

Péter Ákos Ferwagner

Audin, Maurice (1932–1957)	218
----------------------------------	-----

Attila Zolcsák

Pérez Fernández, Manuel (1887–1964).....	226
--	-----

Gábor Székely

Gyula Sas (1893–1943).....	229
----------------------------	-----

<i>László J. Nagy</i>	
Taleb Bendiab, Abderrahim (1937–1992)	233
<i>Pankovits József</i>	
Zangheri, Renato (1925–2015)	236
<i>László J. Nagy</i>	
Paul Vergès (1925–2016)	241
<i>Alex Berczeli-Nemcsényi</i>	
Weydemeyer, Joseph (1818–1866)	244

DECEASED

<i>Gábor Búr</i>	
Sándor Vadász (1930–2017)	252
<i>Gábor Székely</i>	
Jevzerov, Robert (1926–1915)	257
<i>Péter Szigeti</i>	
István Mészáros (1930–2017)	259
<i>Irén Simándi</i>	
Péter Sipos (1935–2017)	263
<i>Günter Benser</i>	
Henryk Skrzypczak (1926–2017)	266
<i>Gábor Székely</i>	
Feliks Tych (1929–2015)	268

BOOK REVIEWS

The Project of the Century: the Publication of the literary heritage of Karl Marx and Friderich Engels	272
América Latina en la Internacional Comunista, 1919-1943. Diccionario biográfico, Tercera edición	286
James Keir Hardie - 1856-1915	289
Donne della Repubblica. (A Köztársaság asszonyai)	298
Durruti en la Revolución Española. (Durruti a spanyol forradalomban)	306

REPORTS

<i>József Aggod</i>	
The 27th National Congress of 1st of May Society 27. országos gyűlése	313
<i>György Droppa</i>	
The Left-Wing Island Festival 2017	318
The Congress of Labor-Movement-Historians	322

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Eleonora de Lucena*

István Mészáros (1930 – 2017).....	324
------------------------------------	-----

Rolf Hecker, Manfred Neuhaus, Richard Sperl

Ein Jahrhundertprojekt – die Herausgabe des literarischen Nachlasses von Karl Marx und Friedrich Engels.....	337
---	-----

Günter Benser

Henryk Skrzypczak (3. Mai 1926 – 2. Mai 2017).....	355
A Global Meeting of Labour Historians (Noida, 3-4 March 2017)	358
53rd ITH Conference, 21-23 September 2017, Linz. Worlds of Labour Turned Upside Down – Revolutions and Labour Relations in Global Historical Perspective	364

Andreas Eckert, Jürgen Kocka

Work and life course as historical problems.....	365
Viktória Nagy elected ETUC Youth President.....	374
International Migrants Day: UN Compact Must.....	375
Deliver Equal Rights and Decent Work for Migrants	375

OUR AUTHORS	377
--------------------------	-----

Az első 8 óra zászló. 1856, Melbourne (Ausztrália)

HARSÁNYI IVÁN 1930-2018

Rendkívüli emberrel lett szegényebb a magyar történelemtudomány, az egyetemi oktatás és a politikai közélet. Könyvek, tankönyvek, tanulmányok, történeti periodikák, előadások hosszú sora jelzi sokoldalú munkásságát. Jemnitz Jánossal alapító szerkesztője (1974) és haláláig társszerkesztője volt A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből, Évkönyvnek, szerkesztő- és tanácsadó bizottsági tagja a Múltunk politikatörténeti folyóiratnak, a pécsi történeti doktori iskola Kutatási Füzeteinek, a Szegedi Tudományegyetem Acta Hispanica kiadványának, valamint a Barcelonai Egyetem Cercles kultúrtörténeti folyóiratának. Éveken át tagja volt a Magyar Történelmi Társulat Igazgató Választmányának.

Harsányi Iván 1930. május 7-én született. Családja szociáldemokrata elkötelezettségű volt. 1944-ben a Phönix utcai nemzetközi gettóban (ma XIII. kerület, Raoul Wallenberg utca), a spanyol követség menlevelével vészelte át hűgával a holokausztot. A spanyol történelem és kultúra iránti elkötelezettsége végigkísérte munkásságát.

Kezdetben nyomdában dolgozott betűszedőként, majd 1950–1954 között az ELTE Lenin Intézetének történelem szakos hallgatója volt, később tanársegéde. 1957-ben rövid pályamódosításra kényszerült megromlott egészségi állapota miatt: 1957-ben az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. korrektora. Sikeres műtete után a Nap Utcái Általános Iskolában tanított. Újabb munkahelyén a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben, majd az Országos Pedagógiai Intézetben öt évet dolgozott. Itt nyílt meg számára mélyebb történeti kutatómunkájának a

megkezdésére: 1962-től foglalkozott a spanyol történelemmel, mindenek előtt a polgárháború időszakával, valamint a spanyol-magyar diplomáciai kapcsolatok feltárásával. Folytatta munkáját, amikor hasonló, de már politika közelebb munkakört töltött be 1963–69 között a Magyar Szocialista Munkáspárt KB Agitációs Propaganda Osztályán. Innen került arra a továbbiakban töretlen oktatói-kutatói pályára, amelyet az MSZMP Politikai Főiskola Nemzetközi Munkásmozgalmának Történeti Tanszékének vezetőjeként kezdett, majd 1990-től a Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Modernkori Történeti Tanszékének egyetemi tanáraként haláláig betöltött.

Sokoldalú és rendkívül pontosan, aprólékosan kutató-író-szerkesztő történész volt, a nyomdában eltöltött éveinek is köszönhetően – amint azt maga gyakran említette. Fő kutatási területei Spanyolország 19–20. századi történelme, a 20. századi spanyol-magyar kapcsolatok, valamint a spanyol politikai rendszerek, szellemi és politikai áramlatok voltak. Ezek egyik fontos eredménye az ő életét is megmentő Giorgio Perlasca munkáját lehetővé tevő spanyol ügyvivő, Ángel Sanz Briz és a budapesti követség tevékenységének a feltárása volt. E munkáját ismerte el a spanyol király 2009-ben az Encomienda de la Orden del Mérito Civil (a Polgári Érdemrend Középkeresztje) kitüntetéssel. Kutatómunkájának jelentős területe az 1936-ban kirobbant spanyol polgárháború és Franco diktatúrájának

története volt. Ezzel foglalkozik legismertebb könyvében: A Franco-diktatúra születése, 1938-1939 (Kossuth Könyvkiadó, 1988).

Ezzel a két fő iránnyal párhuzamosan bontakozott ki munkájában a nemzetközi munkásmozgalom történetének szélesebb áttekintése, a munkásinternacionálék története, a mozgalom kiemelkedő személyiségei életútjának feltárása, bemutatása. Mindezt nagy nyelvtudása tette lehetővé: szabadon dolgozott fel spanyol, portugál, olasz, angol, francia, német és orosz dokumentumokat, de kevés nyelv volt, amely kifogott volna rajta.

Az 1990-es évek elején egyik kezdeményezője, alapítója volt a Bölcsészettudományi Kar Spanyol Tanszékének. A pécsi Spanyol-Magyar Baráti Társaság fővédnökéként, majd tiszteletbeli elnökeként vállalt szerepet abban, hogy negyedszázadon át Spanyolország és a latin-amerikai államok diplomáciai testületeinek nagykövetei, diplomatái mind gyakrabban látogattak Pécsre.

Iván történésznek és egyben pedagógusnak tartotta magát. Az utolsó pillanatig tanított - szóljanak róla mai hallgatói a „jellemzd professzorodat” honlapról:

„Nagy tudású, segítőkész, humoros, jó előadó. Olyan témával foglalkozik, amivel kevesen az országban, ha ő visszavonul az oktatástól nehéz lesz pótolni. Jó erőt, egészséget kívánok neki ahhoz, hogy még sok, felelős és gondolatébresztő órát tartson. Remek ember!”

„Kiemelkedő tudással rendelkezik, nagyszerű tudós, nagyszerű ember. Mindemellert érdeklik a hallgatói, érti és szereti őket.”

„Ritka nagy tudással rendelkezik. Nagyon kevés az ilyen jóindulatú és kedves tanár, mint Ő. Maximálisan segítőkész, nagyon szerettem az óráit. Egy igazi tündér, ha lehet ilyet férfiról mondani.”¹

Munkásságát itthon is elismerték: a Magyar Tudományos Akadémia díját Rusznyák Istvántól, az Akadémia elnökétől vehette át 1976-ban, 2009-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztségét kapta.

Tagja volt számos baloldali civil szerveződésnek, ott volt a Károlyi Mihály Társaságban, rendszeresen tartott előadásokat a Baloldali Sziget Fesztiválon Horányban, a Marx Károly Társaságban, alapító tagja volt a Magyar Ellenállók

¹ <http://www.markmyprofessor.com/tanar/adatlap/15922.html?p=1#rates>

és Antifasiszták Szövetségének, minden évben találkozhattunk vele a szakszervezetek és az MSZP sátrainál május 1-jén a Városligetben.

Mindebben mellette volt felesége Ági, s velük fiai Laci és Gyuri.

Székely Gábor

Néhány adat munkásságáról:

Publikációinak száma

160, ebből idegennyelvű: 29 (könyv 3, szerkesztett kötet: 45)

Fontosabb konferenciaszereplések:

Párizs (1975), Zágráb (1975), Berlin (1977), Halle/Saale (1978), Mierki (Lengyelország, 1978), Madrid (1980), Szófia (1982), Linz (1986-1991), La Laguna (Spanyolország, 1992), Barcelona (1992), Lausanne (1997), Getafe (Spanyolország, 1999).

Tudományos társasági tagságok:

- MTA Köztisztületi tag (1989-),
- Magyar Történelmi Társulat tagja (1969-),
- Igazgató Választmányának tagja (1991-1999),
- Magyar Politikatudományi Társaság tagja (1990-),
- Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Történelmi Szakosztálya tagja (1969-),
- Madridi Európa Egyetem (U.E.M.) Jelenkortörténelmi Tanszéke (Matilde Eiroa de San Francisco) által koordinált, a Pireneusi félsziget és Közép-

Európa közti migrációs folyamatokkal foglalkozó nemzetközi kutató-csoport (Movimientos Intraeuropeos. De la Europa Centro Oriental a la Península Ibérica) tagja (2003-)

Válogatás írásaiból

- A spanyol népfront 1936. februári választási győzelmének előzményeihez. NMTÉvkönyv, 1975/76. I. évfolyam. 51-61.
- A spanyol népfront 1936. februári választási győzelmétől a júliusi lázadásig. Párttörténeti Közlemények, 1976/2. 85-118.
- A spanyol népfront 1936. februári választási győzelmétől a júliusi lázadásig. Múltunk, 22. évf. 2. sz. 85-118.
- A Franco-diktatúra jellegéről. In: A fasizmus ideológiájáról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 93-111.
- A Franco-diktatúra születése, 1938-1939. Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- 1943-1944 magyarországi eseményei spanyol diplomáciai iratok tükrében. Századok, 1995/3. 629.
- A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei. Antifasiszta Füzetek, 1996.
- Egy eszmerendszer – két diktatúra a 20. századi Spanyolországban. In: Akik nyomot hagytak a 20. századon. Diktátorok diktatúrák. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997, 87-111.
- Mussolini – Franco. Ormos Máriával, Pannonica, 2001.
- A spanyol konzervativizmus a XX. században. Múltunk, 2002/3-4. 338-379.
- Portugália és Spanyolország. In: Európai politikai rendszerek. Osiris Kiadó, 2004. 689-709., 747-766.
- Spanyol dilemmák - spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőjében. Pannonia Kiadó, Pécs, 2006.
- A félperifériától a centrumig. Ibériai tanulmányok a hosszú 19. és a még hosszabb 20. századból. ID Research Kft.–Publikon, Pécs, 2011.
- Fölbolydult világ. Történeti és politikai írások. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2014.
- Georges Séguy, 1927-2016. NMT Évkönyv, 2017. 240-243.
- München 1938 – egy nem kerek évfordulón. NMT Évkönyv, 2018. 100

EMLÉKEZÉSEK

J. Nagy László (Szegedi Tudományegyetem, professor emeritus)

Harsányi Iván Írásait az 1970-es évektől ismertem, olvastam, és mondhatom, hogy egyetemi óráimon eredményesen hasznosítottam őket. A cikkek tartalmán és szemléletmódján túl különösen értékeltem azt a munkát, amelyet az Évkönyv szerkesztőjeként végzett. Az Évkönyv, amelynek 1974-ben egyik elindítója és fáradhatatlan mentora volt, széles hazai és külföldi szerzőgárdájával új területet nyitott és honosított meg a magyar történettudományban. Addig is jelentek meg publikációk a témában, de szétszórtan, ám most az Évkönyv. A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetében speciális fórumot kaptak, nemcsak a témát művelők, hanem az érdeklődők is. Az Évkönyv jelentőségét bizonyítják az elmúlt évtizedeknek azon törekvései is, amelyek a munkásmozgalom történetét negligálni, sőt eltörölni akarták. Harsányi Ivánnak nagy szerepe volt abban, hogy az Évkönyv életben tudott maradni, és a benne megjelent cikkek biztos tényeken és megalapozott, higgadt, ám a remény perspektíváját sem nélkülöző elemzéseken nyugodtak.

Személyesen az 1980-as évek elején találkoztunk. Az Évkönyvben megjelenő (első) cikkemmel kapcsolatban kerestem meg. Már nem emlékszem, hogy ő vagy én kértem a találkozót, de ezt a szakmai beszélgetést egyre újabbak és újabbak követték. 1991-től már „hivatalból” is, ekkor lettem az Évkönyv szerkesztőbizottságának a tagja. Később egyre gyakrabban találkoztunk, s a kapcsolatunk szorosabbá, emberivé, s talán nem túlzok, ha azt mondom, baráтивá vált. Nyilván ehhez hozzájárult a közös téma: a nemzetközi munkásmozgalom története, összes komponensével együtt. Őt a hispán világ kötötte le, engem az ettől a világtól nem túl messze lévő Maghreb térség. És természetesen az is, hogy a világról, a jelen problémáiról formált véleményünk is megegyezett. Írásaimat mindig gondosan elolvasta, tartalmi észrevételei, stíláriis megjegyzései sokat segítette abban, hogy mondanivalóm még világosabb, érthetőbb legyen.

Fáradhatatlanul dolgozott szinte haláláig. Múlt év november végén elküldtem neki frissen megjelent könyvemet. Szabadkozva válaszolt, hogy egyelőre még csak „belecsipkedett az anyagba”, de sürgető teendői elvégzése után tüzetesebben is meg fog ismerkedni vele. Levele végén megjegyezte, hogy komoly gondok vannak egészségi állapotával. Bizakodó volt, én is, s valamennyien, akik ismerték, közel álltak hozzá. Továbbra is élénken foglalkoztatták a hispán világ problémái. Különösen Katalónia ügye. Szellemi vitalitása töretlen volt.

Nagyon sokszor vettünk együtt részt konferenciákon, Szegeden vagy más

városban, együtt dolgoztunk szakmai bizottságokban. Ő volt akadémiai doktori értekezésem egyik opponense. Alapos, gondosan kifejtett véleménye további munkára ösztönzött. Finom megjegyzéseit, észrevételeit olykor humorral vegyítve tette meg. S közben sugárzott belőle az segítő szándék. Sokat tanultam tőle. Manapság nem sűrűn találkozunk olyan emberrel, akiben a szakmai tudás és az emberség ilyen szorosan ötvöződik. Én ilyen embernek örzöm meg őt emlékezetemben.

Majoros István (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, professor emeritus)

Az utolsó levél

Azt hiszem, ilyen hagyományos levelet sohasem írtam Neked. Nem leveleztünk egymással, hiszen a kilencvenes években még én is a pécsi egyetemen dolgoztam, így minden héten személyesen találkoztunk.

Amikor Pécsre kerültél, éppen a hatodik ikszbe léptél, s a kollégáimmal együtt elismeréssel néztünk Rád, hogy milyen gyorsan megtanultál számológépezni. Tisztelet övezett azért is, mert kiderült, hogy nagy tudású kolléga érkezett a pécsi történeti intézetbe.

2000-ben vaskos kötetet adtunk ki hetvenedik születésnapodra Fischer Ferivel és Vonyó Jóskával együtt. A könyv ezt a címet kapta: Dél-Európa vonzásában. Igen, a mediterrán világgal, főleg a spanyolok 19-20. századi történetével, a spanyol-magyar diplomáciai kapcsolatokkal foglalkoztál. Budapesten működő spanyol diplomatákról írtál, bemutattad, hogy mikor és hogyan emelték nagyköveti szintre a két ország közti diplomáciai kapcsolatokat, írtál a Franco-diktatúráról, a szociális mozgalmakról, és még lehetne sorolni mi minden került ki a kezed alól. S nemcsak világot járó, levéltárakat, könyvtárakat bűvő kutató voltál, hanem nagyszerű tanár is. A diákok, főleg a doktoranduszok szívesen adták Neked a kézírataikat, mert biztosak lehettek abban, hogy szakmailag, stilisztikailag és nyelvtanilag alaposan, lelkiismeretesen átnézett és kijavított munkát kapnak vissza. S nemcsak a diákoknak, a kollégáidnak is sokat segítettél, felhasználva sokoldalú nemzetközi tudományos kapcsolataidat.

2000 után már ritkábban találkoztunk, mert én átkerültem az ELTÉ-re, a kapcsolat azonban továbbra is fennmaradt köztünk. Pécsen és Budapesten egyaránt találkoztunk, jókat beszélgettünk, s ez mindig élvezetes volt, köszönhetően kitűnő humorodnak. S az e-mail is megmaradt a kapcsolattartásra. Amikor egy-

egy kötetet szerveztem, szerkesztettem ennek segítségével értelek el, hogy tanulmányt kérjek ezekbe a kötetekbe. S az írásaid, magyarul vagy spanyolul, mindig megérkeztek.

A tudomány és az oktatás mellett volt még egy közös pontunk: a természet szeretete és a túrázás. A családdal, az unokákkal gyakran kirándultatok a budai hegyekbe, ahol élveztétek a táj szépségét, a kirándulás örömet.

Lapozgatom a 2014-ben megjelent könyvedet, melynek ezt a címet adtad: *Főlbolydult világ*. A kötet a történeti, politikai írásaidat tartalmazza. „Valami történet a világgal.” – írod a bevezetőben, s az utóbbi negyven év még feloldásra váró feszültségeire gondolsz. A történelemben persze mindig voltak feszült, válságos és békés, nyugodt időszakok. A Te életed azonban a rettenetes 20. század nagy válságaihoz kapcsolódik. „Nem szeretnék újabb rendszerváltásokat megélni!” – mondtad egyszer. S ez érthető, hiszen 1930 óta valóban számos változást megéltél, nem is akármilyeneket. Most mégis egy újabb váltáshoz érkeztél: elmentél egy olyan világba, amellyel még e-mail kapcsolat sincsen. Levelemre sem tudsz válaszolni. Talán egyszer... egyszer majd megoldódik a két világ közti kapcsolat.

Pista

Pankovits József (Politikatörténeti Intézet, történész, kutató)

Harsányi Ivánt először az 1960-as évek közepén egy tudományos konferencián hallottam felszólalni, ahol akkor jobbra szónoki lendületével – viszonylag fiatalember volt –, politikai orientációjával fejtette ki a hatását, de felmutatta kivételes intellektuális képességét is. Ez utóbbiról később személyesen többször meggyőződhettem közeli munkatársaként, illetve pécsi egyetemi tanárkodása miatt földrajzilag kissé távolabb kerülve egymástól, szakmailag azonban – Évkönyvünk révén is – mindig megtartva és őrizve közös kötelékeinket. Ha vitatkoztunk – eurokommunizmus tárgyában például – akkor is meg kellett hajolnom sokoldalúsága, széleskörű tájékozottsága és megalapozott kiegyensúlyozott véleményalkotása előtt. A 20. századi történelem kiváló ismerőjeként más valakit – Jemnitz János mellett – Évkönyvünk szerkesztőjének akkor nem lehetett elképzelni, és természetesen a Politikai Főiskola Nemzetközi Munkásmozgalom Története Tanácske vezetőjének kinevezni őt ideális választás volt: tisztességét odaadással, nagy szakértelemmel látta el. Különböző európai nyelveken fért hozzá a nemzetközi élet egészét áttekintő eredeti szakirodalomhoz, a forrásokhoz és azokat hozzáértően használta fel tudományos kutató és pedagógiai, nem utolsósorban

tudományos szervezői munkájában. Legjobban Spanyolországot, a spanyol kultúrát és politikát ismerte, életének végső szakaszában folytatott munkássága erre a területre koncentrálódott – tudását és kutatási eredményeit méltán ismerték el a hazai és spanyol szakmai körök.

Gőzsy Zoltán (Pécsi Tudományegyetem, habilitált docens, tanszékvezető)

2008-ban lettem Iván szobatársa. Egy novemberi nap késő délutánján be kellett ugranom az irodába két óvodás fiammal együtt, akik akkor találkoztak először Ivánnal. Elindultam a titkárságra a fénymásolóhoz, megkérdeztem tőlük, velem jönnek-e (hátha zavarban vannak, és nem maradnának ott)? Iván magabiztosan elküldött, hogy majd ő addig ellesz a gyerekekkel. Amikor visszaértem, egy lendületesen mesélő Ivánt és önfeledten nevető gyerekeimet találtam az irodában. Ez a jelenet tökéletesen szimbolizálja Ivánt: minden emberi kapcsolatában nyitott, empatikus egyéniség, aki mindenkivel képes volt megtalálni a hangot, mindenkinek tudott valamit (jót, hasznosat, kedveset, emberit) adni. Leginkább azért, mert mindenkinek akart valamit adni! Ez lételeme volt. Néha furcsán hatott, hogyan képes mindenkiben megtalálni a jót. Doktori védések, habilitációk előtt hosszasan taglalta, mik az erőnei, pozitívumai a beadott anyagnak, és csak röviden (de nagyon velősen) mutatott rá az esetleges hiányokra. Próbáltam megérteni, hogy tud ilyen pozitívan viszonyulni mindenkire, és egyes személyekkel kapcsolatban néha vissza is kérdeztem. Ilyenkor reálsan elmagyarázta az illető értékeit. Általában meggyőződött, ugyanakkor azt is tudtam, hogy ez a fajta viszonyulás csak az ő mérhetetlen empátiája, bölcsessége, türelme és eleganciája miatt működhet.

Mivel a munkáját hatékonyan szerette végezni, pécsi szerdái már reggel nyolc előtt kezdte. Miközben folyamatosan érkeztek Hozzá szakdolgozói, doktoranduszai, minden szünetet kihasználtunk, hogy szakmai és magánbeszélgetéseket folytassunk. Képesek voltunk minden héten nyolc négyzetméteren megérteni, megváltani a világot, és olyan szinten ismertük meg egymás életének mozzanatait, összetevőit, ami csak Barátok között lehetséges. Iván erős kohéziót, illetve emberi, szakmai etalont jelentett a pécsi egyetemen. Olyan sokat kaptunk Tőle, hogy kötelességünk üzenetét fenntartani és azt a hallgatók felé még sokáig közvetíteni. Kedves Iván, pécsi kollégáid örökké megtartanak szívükben!

Konok Péter (történész)

Hát, Iván, már nem kell visszaadnom azt a német trockistákról szóló könyvet, amit kölcsönadtál.

Azt a sokat, amit tőled tanultam, úgysem tudnám visszaadni. És az élményeidet sem, amiket arról meséltél, hogy milyen volt még kölyöknyi szocdemként az oppóban, a radikális, pártokhoz nem kötődő baloldali fiatal diákok, értelmiségiek között megváltani a világot (hogy aztán mégse legyen megváltva; valahogy so-sincs megváltva, de – és ezt mutatta a te példád is – azért törekedni kell rá, mert ettől leszünk emberek). Elmondta néhány gúnyos politikai csasztuskát, amit akkoriban szavaltatok. Publikáltam őket, meghivatkoztalak. Nélküled elvesztek volna örökre, most már közös emlékezetünk részei.

Sok mindenben nem értettünk egyet a spanyol polgárháborúval kapcsolatban - de veled mindig jó volt vitatkozni. Felkészültség, empátia, a téma iránti lelkesedés, nyitottság és szilárd vélemények egysége: remek történész voltál, és nagyon szerethető ember.

Egyszer, egy tanulmányomra írt recenzióban azt írtad, „vasszorgalmú kutató” vagyok. Ez sosem volt rám igaz - mindig jobban szerettem értelmezni, hipotéziseket állítani, mint kutatni. (Olyan gyengeség ez, amiben nem osztoztunk.) Kicsit röhögtem, kicsit el is szégyelltem magam. És egy darabig talán tényleg precízebb kutató lettem - részben éppen ezért.

Szóval, nálam marad már az a könyv, Iván. Elolvastam, hasznos volt; informatív, elegáns munka, bár németül nem olvasok igazán könnyen. Itt áll a polcon, néha használok is. Bevallom megfordult a fejemben, hogy mélyen hallgatok róla, hátha elfelejted.

Most már olyan szívesen visszaadnám.

LEVELEK

Aldo Agosti (Turin)

I am very sorry about Ivan Harsanyi. I have a faint remembrance of him, but I saw him the last time more than thirty years ago, in 1986 in Budapest. So it is quite difficult for me writing even a few lines about him. I just remember that he was an expert of the Spanish civil war and that his knowledge of Spanish made him able to read and sometimes even to translate some of my articles. I am very fond of your Yearbook, and I think that its survival is important, especially in today's Hungary.

Mélyen elszomorított a hír Harsányi Iván haláláról. Nincs éles emlékem róla, mivel vagy harminc éve láttam utoljára, Budapesten 1986-ban. Akárcsak néhány sort is írni róla, így nehéz nekem. Arra emlékszem, hogy a spanyol polgárháború történetének volt szakértője, valamint arra, hogy spanyol nyelvtudásával időnként olvasta és fordította írásaimat. Nagyon kedvelem az Évkönyveteket, és úgy gondolom túlélése különösen fontos a mai Magyarországon.

José Ángel López Jorris (Spanyolország nagykövete, Budapest)

Embajador de España

Señor László Harsányi Sulyom

Etele út 27.

1119 Budapest

Budapest, 19 de febrero de 2018

Estimado Señor Harsányi Sulyom

Con profundo dolor he recibido la noticia del fallecimiento del Profesor Iván Harsányi al que tuve el privilegio de conocer y tratar desde mi llegada a Hungría como Embajador de España en agosto de 2014.

El Profesor Harsányi ha sido un gran amigo de España, un insigne profesor e intelectual y una excelente persona. Su permanente testimonio como uno de los más de 5000 judíos húngaros que fueron salvados por el diplomático español Ángel Sanz Briz de las matanzas nazis durante la Segunda Guerra Mundial, ha contribuido extraordinariamente a rescatar la memoria del "Ángel de Budapest", así como a mantener viva la trágica lección del Holocausto en las jóvenes generaciones.

El Profesor Harsányi vivirá siempre en la memoria de todos nosotros y le recordaremos con profundo afecto y admiración.

Le ruego acepte las más sentidas condolencias de todo el personal de esta Embajada así como de mi esposa y mías propias, que le agradecería transmitiera también a su señora madre y demás familiares.

¡Descanse en paz y bendita sea su memoria!

José Ángel López Jorris

José Ángel López Jorris
emlékezése Harsányi Ivánról,
Kossuth Klubb, 2018.
március 3.

Spanyolország nagykövete

Harsányi Sulyom László úr

Etele út 27.
1119 Budapest

(kézzel: Tisztelt Harsányi Sulyom Úr!)

Mély fájdalommal értesültem Harsányi Iván professzor úr elhunytáról, akivel számos alkalommal találkoztam, mióta 2014 augusztusában Spanyolország nagykövetségént Magyarországra érkeztem.

Harsányi professzor úr Spanyolország nagy barátja, kiemelkedő professzor és tudós, és kiváló ember volt. Ángel Sanz Briz spanyol diplomata által megmentett több mint ötezer zsidó ember egyikeként, folyamatos tanúságtétele a második Világháborúban a nácik által elkövetett gyilkosságokról, nagy mértékben hozzájárult a "budapesti Angyal" emlékének feltámasztásához, valamint a Holokauszt tragikus leckéjének, a fiatalabb generációk körében való életben tartásához.

Harsányi professzor szívünkben mindig velünk lesz, és mindig nagy szeretettel és csodálattal emlékezünk majd rá.

Kérem, fogadja a Nagykövetség egész személyzete, feleségem és jómagam legőszintébb együttérzését, és kérem, hogy ezt továbbítsa a kedves édesanyja valamint a gyászoló család további tagjai felé.

Nyugodjék békében és emléke legyen áldott!

Budapest, 2018. február 19.

(aláírás)
José Ángel López Jorin

Gerd Callesen (Wien)

Die Botschaft vom Tode Iván Harsányis trifft hart, es trifft hart, weil wir damit wieder einen hervorragenden Historiker und auch Freund verloren haben nachdem uns Janos Jemnitz schon vor vier Jahren verlassen hat. Seine Kenntnisse der internationalen Arbeiterbewegung kamen dem Jahrbuch *Yearbook International Labour Movement* und seinen Lesern zu Gute und verhalf so einem breiten Kreis nicht nur aus der ungarischen Bewegung zu soliden Kenntnissen der internationalen Arbeiterbewegung, sondern wurde auch von Kennern dieser internationalen Bewegung geschätzt. Er und mehrere andere haben vor über 40 Jahren dieses Jahrbuch begründet und vermocht es über schwere Zeiten weiter zu führen. Man kann nur hoffen, dass es auch in Zukunft gelingen wird. Alleine die Tatsache, dass das Jahrbuch so lange erscheinen konnte, macht es zu einer soliden und weitreichenden Publikation, das einen bedauern lässt nicht Ungarisch lesen zu können.

Megrendített az üzenet Harsányi Iván haláláról, megrendített, mert vele ismét egy kitűnő történészt és egyben barátot veszítettünk el, miután Jemnitz János immár négy éve elhagyott minket. Ismeretei a nemzetközi munkásmozgalomról javára vált az Évkönyv, a Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből olvasóinak. Hasznára váltak és segítettek nem csak a magyar és a nemzetközi mozgalomról némi ismerettel rendelkezők szélesebb körének, de értékelték e nemzetközi mozgalom kutatói is. Ő és mások több mint 40 éve alapították az Évkönyvet és tudták tovább vinni a nehéz körülmények ellenére. Csak reménykedhetünk abban, hogy ez sikerülni fog a jövőben is. Már önmagában az a tény, hogy az Évkönyv ilyen hosszú időt megélt, s mértékadó és széles tematikájú publikációvá vált, csak sajnálattal töltheti el azokat, akik nem bírják a magyar nyelvet.

Vyacheslav Kolomicz (Moscow)

I was saddened to hear about the death of our Friend and Colleague Iván Harsányi. My contacts with Iván were only epistolary, rare and episodic, but always very valuable, interesting and useful for me. I reread Iván's letters, which are stored in my mailbox, and remember him, a man of high human and professional culture, with the warmest feelings.

Nagyon elszomorított kollégánk és barátunk, Harsányi Iván halálhíre. Kapcsolatom vele ritka volt és alkalmi, de mindig értékes volt számomra, érdekes és hasznos. Újra elolvastam Iván leveleit, amelyeket levelesládám őriz, és a legbarátiabb érzésekkel emlékezem rá, a kiváló történészre, az emberre.

John Schwartzmantel (Leeds)

I am very sorry to hear of the death of Ivan Harsanyi. I never met him personally and really know very little about him. I value highly the Yearbook on the History of the International Labour Movement, and Ivan's role as one of its founding editors. Please convey my sympathy and condolences to Ivan's family and colleagues, and thank you again for letting me know the sad news of his death.

Nagy szomorúsággal olvastam a hírt Harsányi Iván haláláról. Sohasem találkoztunk személyesen, és valóban nem tudok sokat róla. Nagyra értékelem az Évkönyvet a Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéről, amelyben Iván egyike volt a két alapító szerkesztőnek. Kérlek, tolmácsolj együttérzésemet és részvétnyilvánításomat Iván családjának és munkatársainak, s még egyszer köszönöm, hogy tudattátok velem a szomorú hírt haláláról.

DOKUMENTUMOK

KÖSZÖNTŐ A MÚLTBÓL - Laudatio 2000-2005

2000 májusában Harsányi Iván professzort 70. születésnapján kollégái, hazai és külföldi barátai, tisztelői, tanítványai a „Dél-Európa vonzásában. Tanulmányok Harsányi Iván 70. születésnapjára” című tanulmánykötettel köszöntöttük.

Harsányi Ivánt 2000 tavaszán nemcsak 70. születésnapján köszönhetjük, hanem egyúttal a Pécsi Tudományegyetem újprofessor emeritus oktatójaként-tudósaként is, akinek lelkiismeretes munkájára, fáradhatatlan munkabíráására továbbra is számítunk, valóban számíthattunk. Kérem a Tisztelt Olvasót, tanulmányozza át azt az imponáló publikációs jegyzéket, amely Harsányi Iván professor emeritusként 2000 után megjelentetett magyar és idegen nyelvű szakirodalmi munkásságát is tartalmazza. A több mint hatvan bibliográfiai tétel közt találunk monográfiát, tanulmányokat, könyvrészleteket, dokumentumközlést, lexikon-szó- cikkeket, évkönyvszerkesztéseket s könyvismertetőket. Mindez persze azt is jelenti, hogy évi rendszerességgel mintegy tucat publikációt jelentetett meg az Ünnepekt. Bárki, aki a pécsi universitas oktatói bibliográfiájára kíváncsi, meggyőződhet erről. Példamutató teljesítményről van szó, s magas mércét állít

tott ezzel a nála fiatalabb és az egészen fiatal kollégáknak, doktoranduszoknak. Azonban Harsányi Iván professzori habitusának méltatásakor nemcsak kutatói érdemeiről kell szólnunk e köszöntőben, hanem arról is, hogy Professzor Úr igazi tanáregyeniség, pedagógus is, aki lebilincselő szakmai tudását élvezetesen, gyakran humorosan osztja meg hallgatóságával. Ámbár a hetvenet átlépve, de az előző években továbbra is részt vállalt a pécsi történész képzés minden területén. Élvezetes előadásait hallgathatták a graduális, a diplomaváltó és a doktori képzésben részt vevő hallgatók egyaránt.

A 2000-ben megjelent ünnepi kötetben úgy fogalmaztunk, hogy hosszú névsort tenne ki azoknak a minősített kutatóknak a felsorolása, akiket inspirált Harsányi Iván professzor kutatói habitusa, s akiknek pályára állításában segített hozzáértő tanácsaival, kutatási ötleteivel, a kéziratok gondos „átfésülésével”, első írásaik elhelyezésével. S valóban, a tudományos fokozatot szerettek száma ismét növekedett az elmúlt öt évben.

Tulajdonképpen ez az örvendetes tény inspirálta annak a tisztelgő szándékának a megvalósítását, hogy ünnepelt Professzorunk 75. születésnapján egy olyan tanulmánykötettel köszönthessük, amelyben a szerzők vagy Harsányi Iván közvetlen tutorálásával védték meg disszertációjukat, vagy doktoranduszként már a „célegyenes» felé tartanak, illetve akik az előző években fiatal kollégaként szoros munkakapcsolatban álltak vele. E jeles napon Harsányi Ivánnak, a Pécsi Tudományegyetem nemzetközileg is elismert tudósának, példamutató tanárának a magyar és külföldi kollégák, barátok, tanítványok, a „Kutatási Füzetek” tanulmányainak fiatal szerzői írásaikkal mindenekelőtt jó egészséget, további kutatási terveihez fáradhatatlan munkabírást kívánnak.

A Pécsi Tudományegyetem „Európa és a magyarság a 18-20. században” Történelem Doktori Témája, a Modernkori Történeti Tanszék, valamint a szerkesztőtársak - Vitézy Zsolt és Vonyó József - nevében: Fischer Ferenc.

Interjú Harsányi Ivánnal (Zalai Anita, 2016), részlet²

A spanyol polgárháborúról, annak hazai kutatásáról kérdeztük Harsányi Ivánt, a Pécsi Tudományegyetem emeritus professzorát, a téma első számú hazai kutatóját.

² A spanyol polgárháború – a kutató szemével. Interjú Harsányi Ivánnal. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 130–134. pp. Az interjú teljes szövege letölthető <http://acta.bibl.u-szeged.hu/42822/>

Belvedere Meridionale: Milyen hispanisztikai kutatásai kapcsolódtak a spanyol polgárháború időszakához? Mely kutatóhelyeken és milyen típusú forrásokkal dolgozott? Milyen nehézségek merültek föl a kutatás során?

Harsányi Iván: Gyakorlatilag minden kutatásom, mivel a polgárháború a 20. századi spanyol történelem fókuszsa, amelyben legalább hatvan év folyamatai futnak össze, és amelyből újabb hetven év történései ágaznak ki. Ezek nélkül nem lehet hosszú távú folyamatokat ábrázolni, csak cédulákat egymás mellé rakni. 1962-ben Budapesten kezdtem (és folytattam) a kutatást, az MSZMP Párttörténeti Intézetének (1990-től Politikátörténeti Intézet) levéltárában és könyvtárában. Évtizedek során a Magyar Országos Levéltár gazdag spanyol vonatkozású anyagát is túlnyomórészt átnéztem és „birtokba vettem”. Ami a nehézségeket illeti, külföldi kutatásokat eleinte csak a szocialista országok intézményeiben folytathattam. A Szovjetunióban levéltári vizsgálódásokra nem nyílt lehetőség, viszont összesen mintegy három hónap alatt hihetetlen tömegű könyvtári, sajtó- és folyóiratanyagot tudtam tanulmányozni és másolni a Társadalomtudományi Akadémia és a Marxizmus-Leninizmus Intézet gyűjteményeiben. Sajátos lehetőség volt a Moszkvában élő spanyol emigráció szerény, de ritkaságokat tartalmazó könyv- és levéltárának a tanulmányozása. Az NDK-ban a berlini Marx-Engels Intézetben tölthettem egy hónapot, ahol a spanyol ügy nemzetközi vonatkozásait tekinthettem át a Komintern sokágú sajtójának tükrében. Pontszerű kutatásokat végeztem Szófiában, Prágában, Varsóban és Bukarestben. 1984-ben három hónapos minisztériumi ösztöndíjjal „beszabadultam” a spanyol külügyminisztérium levéltárába, ahol a magyar–spanyol kapcsolatok iratanyagát „gyűjtöttem be” (1934–1945). Ezt később, 1992-ben kiegészíthettem az 1920-as évek második felének spanyol jelentéseivel, illetve itthon az államközi kapcsolatok fölújításának (1957–1977) dokumentumaival.

Mivel 1930-ban születtem, bátran mondhatom, hogy életem végéig el vagyok látva a földolgozható–földolgozandó problémák kibontásának iratanyagával – az utódoknak is marad.

***Belvedere Meridionale*: Hogyan alakult a spanyol polgárháború megítélése, tárgyalása hazai szakmai körökben?**

Harsányi Iván: A magyar történeti irodalom – benne az egykori szereplők emlékiratai – az 1960-as évektől nem egy alapos elemzést hozott létre a spanyol polgárháborúról. Javultak az iratokhoz való hozzáférés lehetőségei is. A jelenlegi helyzetet bonyolítja, hogy itthon heves viták folynak a Horthy-rendszerről, a

II. világháborúról, Magyarország kormányainak szerepéről a kor eseményeiben. Márpedig, mint említettük, a polgárháború és a nyomán kialakult spanyolországi diktatúra szerves része volt az 1930-as évek és a világháborús időszak eseményeinek és jelenségeinek. Ennek felelnek meg az egymással felelő álláspontok is. A közelmúltban részesei voltunk egy igényes, széles körű kezdeményezésnek, amelyet a *Studia Historica* című tekintélyes spanyol történeti folyóirat indított, abból a célból, hogy fölterképezze a polgárháború korunkbeli nemzetközi szakmai visszhangját. Magyar részről Zalai Anitával, a polgárháborút közvetlenül megelőző korszak kiváló ismerőjével ennek a keretében arra vállalkoztunk, hogy néhány évtizedre visszamenően prezentáljuk a témát illető magyar produkciót. Imponáló az a szerzőgárda, amelyet a folyóirat felvonultat. Német, olasz, portugál, brazil, orosz, mexikói, közép-amerikai, francia, brit, USA-beli, észak-európai, szlovák, lengyel, délszláv és román szakemberek társaságában találtuk magunkat. Olyan tanulmányokkal ismerkedhettünk meg, amelyek spanyol nyelven, az országaik levéltári fondjait megmozgató kutatás újabb termékeit teszik közkinccsé. Megszólalt a spanyol specialisták rangos csapata is. Az 550 oldalas folyóiratszám szerkesztését a sokkönyves, kezdeményezéseivel a nemzetközi alkotó munkát folyamatosan összefogó Ángel Vinas végezte; ő a szerzője a terjedelmes bevezető tanulmánynak is, amely ráirányítja a figyelmet a legfőbb területeken elért eredményekre.

Harsányi Iván

Feljegyzés Székely Gábor „Hitler hatalomra jutása” c. kéziratáról

Az írás sok érdekes adattal, eseménnyel hasznos darabja lesz a Népszerű történelem sorozatnak.³ Gondolatmenete világos: azt próbálja bizonyítani, amennyire én látom, hogy Hitler hatalomra jutása nem csupán, sőt nem – annyira – a náci tevékenységének eredménye volt, mint minden egyéb megoldás lehetetlenülésének és kudarcának következménye. Úgy tűnik, hogy azt kielégítően bizonyítja.

Kétséges az egész írás címe, hiszen nem Hitler hatalomra jutásáról szól. Találhatóbb lenne: Hitler útja a hatalomhoz, sőt, valójában – bár az nyilván nem lehetséges – Németország útja odáig, ahol nem maradt más választása, mint Hitler ... (pontosítás az eredetiben – Sz.G.) Valamit mindenképp változtatni kell.

A koncepció nem nélkülözheti a weimari közel másfél évtizedre való

³ A Kossuth Könyvkiadó Népszerű történelem sorozatáról van szó, amelyben 1983-ban jelent meg a kötet *Hitler hatalomra jutása* címmel – a szerkesztő Moharos Éva (akkor Réz Miklósné) kérésére.

visszatekintést, azonban ez hozzájárul ahhoz, hogy mások (Kerekes Lajos, Németh István stb.) által részletesen leírt dolgok túl aprólékos ismertetésébe bocsátkozik, pl. az 1923-as sörházi puccs, vagy a Braun-Severing kormány megdöntése kapcsán.

Kár, hogy az irodalomjegyzék nem volt készen, ezt utólag is szívesen olvasnám.⁴

Egyszer valakinek a náci rendszer kiépülését is hasonló részletességgel meg kell írni, talán épp a szerzőnek.

A kiadással egyetértek, számos megjegyzésemet a kézirat margóján tüntettem fel, szövegmódosítási javaslataim magában a szövegben találhatók.⁵

1982. VI. 21.

Harsányi Iván

VI. 23.

Kedves Gábor!

Íme a vélemény és a kézirat, amelyen „átmentem”. Zsóka⁶ nincs, legépelni tökéletes lehetetlenség volt. Így az egyetlen példány kézírassal a Tied. Használd egészséggel.

Iván

U.i. A máppán nem én vacsoráztam meg.

VI. 23.

Kedves Gábor!

Íme a vélemény és a kézirat, amelyen „átmentem”. Zsóka nincs, legépelni tökéletes lehetetlenség volt. Így az egyetlen példány kézírassal a Tied. Használd egészséggel.

Iván

U.i. A máppán nem én vacsoráztam meg.

⁴ A kötet záró részébe (227-238. o.) hosszabb historiográfiai áttekintés került.

⁵ A kötet Harsányi Iván javításainak figyelembevételével jelent meg.

⁶ Gregor Erzsébetről, Harsányi Iván munkatársáról van szó.

TANULMÁNYOK

ROBERT JEVZEROV¹

Rosa Luxemburg, a parlamentarizmus és a mai Oroszország

(Tézisek)

Rosa Luxemburg nem volt parlamentarista, a parlamentarizmus kérdései azonban tekintélyes helyet foglaltak el politikai és alkotó tevékenységében. Noha ez az alkotó munka a 19. század végének és a 20. század elejének a realitásain és a parlamentarizmus múltján alapult, szerzőjük legtöbb értékelése és következtetése nyilvánvalóan a mai Oroszországra is alkalmazható.

A parlamentarizmus a legfelsőbb államhatalom működésének és szervezetének a rendszere. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom szerinti munkamegosztásban a legfelsőbb képviselői szervnek azt a képességét fejezi ki, hogy szabadon megvitassa az ilyen szintű döntést igénylő kérdéseket, és ezekről törvények formájában politikai döntést hozzon. Szűkebb értelemben parlamentarizmuson azt az állapotot érthetjük, amelyben a parlamentnek, privilegizált helyzeténél fogva, a kormány felelősséggel tartozik.

Luxemburg a parlamentarizmust az előbbi, szélesebb értelmében vizsgálta. Működésének adalékait több országból gyűjtötte, ám nagyrészt a német Reichstag tevékenységét elemezte, amelynek történelmi útjában „a polgári parlamentarizmus általánosabb történelmi útjának fontos elemét”² látta.

2. Luxemburg abból indult ki, hogy az ő korában a burzsoá parlamentarizmusnak nagy jelentősége van, többek között a munkásosztály, a munkás- és szocialista mozgalom számára is. Ez az intézmény korlátozza a hatalom önkényét,

¹ Robert Jakovlevics Jevzerov (1926–2015) az Oroszországi Tudományos Akadémia (РАН) Összehasonlító Történelmi Intézetének tudományos főmunkatársa, Évkönyvünk tudományos tanácsadó bizottságának tagja. Életútjáról lásd e kötet Elhunytak rovatában.

² Rosa Luxemburg: *Gesammelte Werke* (a továbbiakban GW). 1/2. köt. Berlin, 1970. 448.

és lehetővé teszi a népképviselőket, „a proletár felszabadulás eszközét”. Fellépett azért, hogy mindenoldalúan használják ki a parlamenti tevékenységet, mind az agitatív-felvilágosító munkára, mind a napirenden lévő reformokért folytatandó harcra. A mindennapi harc terepének tekintette, és pedig nemcsak a végrehajtó hatalommal szembeni ellenzéki fellépés csataterének. Azt is szorgalmazta, hogy a munkások képviselői vegyenek részt a széles néprétegek érdekét szolgáló törvények kidolgozásában, használják ki ezt a fórumot az egymással szemben álló táborok erőviszonyainak a mérésére, saját támogatóik felvonultatására. Hibásnak tartotta azonban azt, ha – úgy mond jaurèsi szellemben – a parlamenti harcot a politikai élet fő tengelyeként fogják föl. Figyelmét az állam, ezen belül a parlamenti rendszer demokratizálására összpontosította, amelyet úgy jellemezett, mint „a burzsoázia osztályuralmának egyik történelmi formáját”. A polgári parlamentarizmus történelmi dinamikáját tárgyalva arra a következtetésre jutott, hogy ez bejárta „történelmi fejlődésének egy ciklusát, és elért ön maga tagadásához”, ami a két évszázad határán a parlamentarizmus hanyatlásához fog vezetni.³

A parlamentarizmus állapotának kritikáját Luxemburg fő összetevőjének, a parlamentnek a helyzetére összpontosította. Megállapította, hogy a parlamentnek, mint képviselői szervnek, összetételében elvileg az ország belpolitikai erőviszonyait kellene kifejeznie. Valójában ennek pontosan az ellenkezője történik. Fölhívta a figyelmet arra, hogy (ellentétben a parlament lényegével) a parlamentben eltűnőben van a pártok nyílt küzdelme, eltűnnek a nagy viták is, amelyek az egész országban visszhangot vernek. Ennek helyébe másfajta gyakorlat lép: a parlament kulisszái mögötti piszkos alkuk. A politikai harc helyét a klikkek kicsinyes torzsalkodása, egymás közti vádaskodása és botránykeltése váltja föl. Ilyenformán minden, a parlamentbe bejutott párt akarva-akaratlan a kormány eszközüvé, „kormánypárttá” válik, a parlament pedig az automatikus fejbőlintás automata gépezetüvé. Az az igyekezet is mutatkozik, hogy a parlamentet egyszerűen „a burzsoá fecsegés eszközüvé”, a tömegek elbolondításának és korrumpálásának a színterévé tegyék.

Luxemburg különösen annak a fontosságát hangsúlyozta, hogy a parlamenti tevékenység ne szorítkozzon a mindennapi élet fölmerülő kérdéseire, a parlamenti szabályzatok kidolgozására, még csak a miniszterek felelősségre vonására sem, bármilyen jelentős legyen is ez. 1912-ben azt írta, hogy a politikai élet fő tengelyévé a militarizmus, az imperializmus kérdései léptek elő, ezek a politikai helyzet valódi kulcsai.

Különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy kísérvék figyelemmel a társa-

³ GW. 1/1. köt. Berlin, 1970. 757.; 1/2 köt. 66., 237., 247., 448–450., 454.; 2. köt. Berlin, 1973. 218.; 4. köt. Berlin, 1974. 474.

dalmi fejlődés alapvető tendenciáinak alakulását. Ezzel kapcsolatban figyelmeztetett annak a veszélyességére, ha a figyelmet és a széles tömegek várakozásait a parlamenti ügyeskedések felé fordítják. Ennek eredményeképpen ugyanis túlértékelődhetnek a parlamenti machinációk, az egész parlamenti tevékenység és szereplői, míg alábecsülik a tömegek és cselekvésük szerepét.⁴

Végso soron ebben, a tömegcselekvésben jelölte meg Luxemburg a politikai élet fő tényezőjét, amely megoldást hozhat a politika alapvető kérdéseire. A „cselekvés” fogalmának a határait igen szélesen jelölte ki. Ebbe szervesen beletartozik nála a parlamenti képviselők közvetlen kapcsolata a tömegekkel, amely a választással csak elkezdődik. A parlamentnek, egyes tagjainak az általános választójog teszi lehetővé, hogy mint népképviselőt elnyerjék legitimációjukat. Ám maga az általános választójog kivívása is csak „tömegcselekvés” eredménye lehet.

A képviselők és frakcióik kapcsolata Luxemburg értelmezésében nem merülhet ki a választási kampány idején adódó futó találkozásokban, de még a parlamenti tevékenységről adott formális beszámolókbán sem. A tömegcselekvés hatása magában a parlament működésében is megmutatkozik, amennyiben a dolgozók érdekét szolgáló törvényhozói döntések nem elsősorban az erre törekvő és az ezeket ellenző képviselők számszerű arányától függ, hanem elsősorban „a tömegek nyomása” kényszeríti ki őket. Luxemburg ezt is nagyon szélesen és sokoldalúan értelmezi. Előfordul nála, mint a tömegek hangulatának, megmozdulásainak és politikai érlelődésének élő ráhatása, mint a tömegek társadalmi pozíciójának tükröződése, kilépésük a parlamenten kívüli harc fórumaira, ami egyedül biztosíthatja a parlament valódi képviselői jellegét, gyümölcsöző munkáját, tökéletesedését. A demokratikus intézmények mechanizmusára éppen „a tömegek élő mozgalma, szüntelen nyomása gyakorol erőteljes korrekciós hatást”. A fennálló társadalmi intézmények veleszületett fogyatékoságai javításának egyetlen forrása „a néptömegek tevékeny, akadálytalan, energikus politikai fellépése” lehet. Luxemburg véleménye szerint számolni kell azzal, hogy a burzsoá parlamentarizmus, sőt a szokásos szakszervezeti gyakorlat sem az egyetlen és minden tekintetben pótolhatatlan iskolája a proletár kultúra fejlődésének. Ennek elsajátításában nagy szerepe van a szociáldemokrácia ráhatásának, a gazdasági harc irányítása és a pártsajtó helyes fölhasználása révén, amely arra hivatott, hogy „eloszlassa a homályt a fejekben”.

Szélesen és egyszerűsítés nélkül értelmezte Luxemburg a *tömegsztrájk* és a parlamentarizmus kapcsolatát is. Az anarcho-szindikalizmussal szemben, amely a sztrájkot szembeállította a parlamentarizmussal és az egész politikai tevékenységgel, Luxemburg a tömegsztrájk szerepét a parlamenti harccal párhuzamos

⁴ GW. 1/2 köt., 66., 224., 447., 449., 450., 455.; 2. köt. 429.; 3. köt. 95., 237., 265.

cselekvésként fogta föl, egyben elutasítva a parlamentarizmus abszolutizálását. A tömegsztrájk, hangsúlyozta, nem szükséghelyzetben előkapott pótcselekvés olyan esetekre, amikor csütörtököt mondott a politikai művészet és a parlamentiek diplomáciája, hogy aztán, amikor már nincs szükség rá, véget vessünk neki. A tömegsztrájk Luxemburg felfogásában nem a parlamentarizmusnak alávetett függelék, hanem a magas fokú társadalmi feszültségnek, a tömegek forradalmi energiájának a megnyilvánulása, amely meg is valósíthatja a követeléseket. Ez egyszerre a megmozdulás tartalma és az alkalmazott taktika is. Ez a proletariátus gyakorlata, önálló cselekvése.⁵

Az a kiemelt szerep, amelyet Luxemburg a társadalmi fejlődés menetében a tömegcselekvésnek tulajdonított, különösen erősen mutatkozott meg a munkás- és katonaküldöttek tanácsaihoz való viszonyában, közelebbről a „tanácsok vagy parlament” kérdésében. Lelkesen fogadta Németországban az ilyen tanácsok létrejöttét, mint a novemberi forradalom tömegcselekvésből eredő, „alulról jövő”, önálló lépését, első szemmel látható győzelmét, kiindulópontját és egyetlen érzékelhető vívmányát.

Luxemburg világosan látta a német tanácsmozgalom gyengeségét a szovjet-hatalomhoz való közeledés szempontjából. Ennek dacára úgy tekintett rá, mint a tanácsok Oroszországból kiinduló létrejöttének a kezdetére, és minden ország proletárforradalmainak jellemző mozzanatára. Harcolt azért, hogy Németországban határozottan és céltudatosan fejlesszék a tanácsok hatalmát, amely mindenütt fölváltja majd a hatalom korábbi szerveit, leküzdi a hatalommegosztást, miközben a rögtönzésről olyan tartós rendszerre tér át, amely az egész társadalmi hatalmat a proletariátus kezébe adja, és létrehozza a Tanácsok Köztársaságát. (Lenin a Komintern számára elfogadhatónak tartotta, hogy „Kommün-típusú tanácsokról” legyen szó, amelyeket „nem feltétlenül kell »szovjeteknek« nevezni”. Ilyen módon akarták leküzdeni a parlamentarizmusnak azokat a negatív jelenségeit, amelyekre már évtizedek óta rámutattak. Egybehangzott ez Engels gondolatával is, amely a Párizsi Kommünt a proletariátus diktatúrájaként jellemezte.

Luxemburg Németország számára is a szovjetek hatalmát tartotta megfelelőnek. Eközben azonban igyekezett általánosítani a szovjetek addig felhalmozódott oroszországi tapasztalatát is. Fő következtetése e tekintetben úgy szólt, hogy ha „az általános választásokon kialakult képviselői szervek helyett a szovjeteket hozzák létre a dolgozó tömegek egyedüli igazi képviselőiként”, ezt „a legszelebbebb nyilvánosság előtt, a néptömegek legaktívabb, akadálytalan részvételével, korlátlan demokrácia keretében” kell tenni. E nélkül „az élet bármely társadalmi

⁵ GW. 1/2 köt. 450–451.; 2. köt. 101., 136., 193., 441.; 3. köt. 223., 247–249., 261., 265.; 4. köt. 351., 355–356., 362., 511.

intézményben [...] az élet látszatává alakul át, amelyben csak a bürokrácia marad tevékeny elem.” Leninre hivatkozva Luxemburg aláhúzza: „Elengedhetetlen a társadalmi ellenőrzés [...] Másképpen elkerülhetetlen a korrupció.”

Luxemburg véleménye szerint „a formális egyenlőséget és szabadságot”, mint „a *burzsoá*” demokrácia politikai formáját, „elértékteleníti ennek a szociális magja”. A munkásosztály hatalmának létrehozásakor azonban ezt a formát nem kidobni kell, hanem „új tartalommal megtölteni”. Ennek a roppant nehéz történelmi feladatnak a vizsgálata során támadt Luxemburnak az a gondolata, hogy: „Amint a szovjetek a gerincoszlop szerepét játsszák, ugyanezt teszi az Alkotmányozó Gyűlés és az *általános választójog is*.”

Luxemburg persze nem idealizálta a lakosság nagy tömegeit, Németország munkásait és katonáit, többek között azokat sem, akik közülük a tanácsokban foglaltak helyet. Érelődésüket a tömegmozgalom iskolájától várta, a forradalom mentében. Józanul megértette, hogy a reális helyzet mind Orosz-, mind Németországban akadályozni fogja a tanácsdemokrácia általa védelmezett modelljének a megvalósítását, amint a német nemzetgyűlés, a parlament is akadállyá lesz a német demokrácia és a forradalom teljes értékű kibontakoztatásának az útjában. Ez azonban nem indokolja, hogy Luxemburgot a demokrácia ellenségének tekintsük. Az erről 2002-ben, a bochumi nemzetközi Luxemburg-konferencián⁶ folyó viták menetében *Klaus Kinner*, úgy gondolom, helyénvalóan, azt állapította meg, hogy lehetetlen a szociáldemokratáknak a nemzetgyűlés melletti döntését a demokratikus útvalasztással, a szovjetköztársaság mellett síkra szállók véleményét pedig az antidemokratikus állásfoglalással azonosítani. Az ilyen látásmód ugyanis figyelmen kívül hagyja a demokratikus modellek sokféleségét.⁷

Ami a parlamentnek a jelenlegi Oroszországban játszott szerepét illeti, az orosz szakemberek véleménye különböző. Egyesek úgy vélik, hogy – mivel az 1993-as alkotmány értelmében nálunk a kormányzás mára félelnöki formát öltött – nem beszélhetünk parlamentarizmusról, legfeljebb ennek egyes elemeiről. Mások feltételezik, hogy a parlamentarizmus Oroszországban létezik, bár még nem szilárdult meg, lépten-nyomon kiütköznek a fogyatékoságai. Rendszerint az államszervezet „parlamentarizmus-előttiségére” utalnak; arra, hogy az alkotmány szűkre szabta a parlament jogosítványait a kormánnyal szemben. Valójában a gyakorlatban a parlament működőképességét az is korlátozza, ahogyan ez a testület ellátja feladatait.

⁶ A bochumi Luxemburg-konferencia ismertetését lásd az Évkönyv 2004-es kötetének Beszámoló-rovatában.

⁷ V. I. Lenin: *Polnoje szobranije szocsinyenij*. 54. köt. 502.; GW, 4. köt. 360., 362., 363–365., 437., 444., 448–449., 510–512., 516. ; *Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegungen*, 2003. 29. sz. 92.

A parlamentarizmusnak szinte mindazok a fogyatékoságai, amelyekre a maga korában Luxemburg rámutatott, ilyen vagy olyan mértékben a mai oroszországi Állami Duma tevékenységében is fölfedezhetők. A Föderációk Tanácsa (a Duma felsőháza) még csak nem is az általános választójog alapján áll össze. Az a törekvés, hogy fokozzák működőképességét és a kormánnyal való együttműködési készségét, a deparlamentarizáció tendenciáját eredményezte. A „hatalom pártja” a 2003. évi választások nyomán a szavazatok nem sokkal több mint egyharmadával a Dumában kétharmadosnál nagyobb, alkotmányozó erejű mandátumtöbbséghez jutott, és hajlandó lenne kiküszöbölni azt a parlamentarizmus lényegéhez tartozó gyakorlatot, hogy az ország életét érintő legfontosabb reformokat az egész parlament nyíltan és gondosan megtárgyalhassa. Ez történt például 2004 júniusában, amikor a törvénytervezetek egy csomagjának a tárgyalásakor (amely gyökeres átalakításokat terjesztett elő a lakáskérdésben) a frakcióknak egy-egy törvény esetében három-háromperces vitát tett csak lehetővé. Mivel ezeket a törvényeket valósággal „legyömösölték” a parlament torkán, a parlament szinte azonnal elfogadásuk után kénytelen volt nekilátni módosításukhoz. Már 2004-ben ez történt a gyűlések rendjét szabályozó törvénnyel is, amely a bürokrata hivatalnokréteg valamennyi munkahelye közeléből kitiltotta a gyűléseket.

Igen szemléletes, hogy 2002-ben a szociológiai véleménykutatások alkalmával a megkérdezettek több mint egyharmada úgy vélte: a Duma nehezen birkózik meg kötelezettségeivel. Mindössze 8% vélekedik úgy, hogy a testületnek valóságos hatalma van. És aligha lehet a testület mai oroszországi „parlamentarizmus előtti” stádiumának tulajdonítani azokat a fogyatékoságokat, amelyeket Luxemburg már száz évvel ezelőtt felrótt a parlamentarizmusnak.

Ráadásul a mai oroszországi pártok többsége, amelyek a Duma képviselőinek zömét delegálják, valójában csak kvázipártok. Ezt lehet mondani a Duma négy legfőbb mai pártja közül háromra. Az egyetlen valódi párt, az Oroszországi Föderáció Kommunista Pártja (KPRF) állapotai pedig még saját soraiban is heves tiltakozást váltanak ki. A politikus figurája a lakosság széles rétegei körében negatív formában jelenik meg; tudatlan, alkalmatlan, korrupt, karrierista emberek gyülekezetét látják a politikusokban. A megkérdezettek 83%-a hajlik arra, hogy a választási sikert ne a jelöltek rátermettségének, hanem ügyeskedéseinek tulajdonítsa. Mindössze 3% gondolja, hogy a győzelem a jelöltek képességeinek a gyümölcse.

A tömegek parlamenten kívülről jövő ráhatása, hangulatuk, fellépéseik nyomása ma nem nagy erő Oroszországban, alig hat a parlamentarizmus minőségére. Annak ellenére így van ez, hogy igen széles körű az elégedetlenség az alacsony életszínvonal, a tömegek védtelensége, a változások előrevitelére hivatott intézkedések hatástalansága miatt. Ellentmondásos a demokráciáról alkotott vélemény

is. Bár a megkérdezettek több mint fele a „demokrácia” fogalmához nemcsak az állampolgárok törvény előtti egyenlőtlenségét, a szólásszabadságot társítja, hanem a gazdasági helyzet javulását, az állampolgárok növekvő jólétét is, mégis erősek a paternalista várakozások. A közvélemény-kutatások arról tanúskodnak, hogy a lakosság igen nagy része passzivitást mutat, ha önállóan kell védelmeznie érdekeit és jogait. Csupán a válaszadók 25%-a mondta, hogy adott esetben részt venne tömeges tiltakozó megnyilvánulásokon; 64% úgy nyilatkozott, hogy ezt nem tenné.

Mindezek dacára az országban lassacskán növekszik az elégedetlenség a Duma munkájával; ennél gyorsabban javul a tömeges tiltakozó megmozdulások megítélése. Ez volt tapasztalható 2004 júniusában, amikor a 300 városban kirobbant tiltakozó tömegakciók, a kormányzati épületek, köztük több moszkvai minisztérium blokád alá vétele arra indította „a hatalom pártját”, hogy határozottabban bírálja a kormányzat által benyújtott törvénytervezeteket. Ám a demokratikus mozgalom vezető körei a megmozdulásokhoz nem adták meg a kellő támogatást, és a folyamat hanyatlani kezdett, ismét apátiának adta át a helyét. A széles tömegek az aktív tiltakozást nem tekintik a hatalomra gyakorolható befolyás hatásos eszközének. Csupán a megkérdezettek 9%-a véli úgy, hogy a különböző társadalmi szervezetekben való részvétel útján hatni tud a hatalomra; ezek is különböző fenntartásokat fogalmaznak meg. 75% egyáltalán nem lát ilyen lehetőséget. Az a hajlandóság viszont növekszik, hogy az állampolgárok önként és önállóan részt vegyenek egyes társadalmi problémák – többnyire saját gondoljaik – megoldásában. Ám többszörösen nagyobb azoknak a száma, akik készek ellenszolgáltatás nélkül tenni valamit a társadalom hasznára, mint azoké, akik készek belépni valamilyen társadalmi szervezetbe. Ez mutatkozik meg a nép húzódozásában a hatalom gyakorlásába való bekapcsolódástól, amely kiegészíthetné és korrigálhatná a parlament működését. A lakosság ilyen természetű aktivitása igen gyenge, a szovjet korszakból maradt korábbi struktúrák pedig megszűntek.

Mindez összefügg azzal, hogy a tanácsok hatalma, mint a néphatalom Oroszországban kibontakozott formája, amely – egyesítve a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat – arra hivatott, hogy kiküszöbölje a parlamentarizmus gyengeségeit és fogyatékosságait, a Szovjetunióban idővel eltorzult és elvesztette a hitelét, azután pedig ki is küszöbölték. Így történt, annak dacára, hogy a szovjet korszak hajnalán jó kezdetet vett. Hogy ez ma sem lehetetlen, azt mutatja az Oroszországi Föderációhoz tartozó Tatár Köztársaság példája, ahol a fennmaradt szovjeteket helyi szinten sikeresen használják föl a néphatalom megvalósítására.

A parlamentarizmus oroszországi működése, éppen úgy, mint egész világtörténelmi gyakorlata, mindenesetre azt mutatja, hogy legalábbis jelentős korrekcióra, a hatalomgyakorlás más módszereivel való kiegészítésre szorul. Az egész

lakosság „bekapcsolásával a politikai folyamatokba” (Luxemburg) sok évtizede próbálkoznak a parlamentarizmus tősgyökeres hazáiban is, noha ezt kevesen tekintik a demokrácia *sine qua non*-jának. Hasonló tendencia az oroszországi parlament felső vezetésében is fölfedezhető. Sz. Mironov, az oroszországi parlament felsőházának elnöke 2004 júniusában úgy nyilatkozott, hogy a demokrácia fejlesztése csak a népnek a döntéshozatalban való közvetlen részvételével képzelhető el. „Ezen az úton járnak – mondta – sok európai országban és a világ más országaiban; Oroszországban nekünk is ezen kell haladnunk.”⁸

A Rosa Luxemburg Alapítvány kiadvány török olvasóknak – Essen, Németország

⁸ R. J. Jevzerov: Gyeeszposzobnoszty ninyesnyevo rosszijszkovo parlamenta. *Polisz*, 1996. 1. sz.; Uő: *Parlamentarizm i razgyeleniyje vlasztyej*. Obszsesztvoznanyije v skole, 1999. 4. sz.; Uő: *Parlamentarizm i razgyeleniyje vlasztyej v szovremennoj Rosszii*. Obszsesztvennije nauki i szovremennozty, 1999. 1. sz.; *Vlaszty i narod v Rosszii: obnovleniyje povszednyevnih praktiyk i varianti unyiverszalizacii insztyitucionalnovo porjadka*. Moszkva, 2003.; A. A. Galkin–J. A. Kraszín: *Rosszija: quo vadis?* Moszkva, 2003.; B. I. Zelenko: *Partyii i vibori v szovremennoj Rosszii*. Moszkva, 2003.; A. M. Szalmin: *Metamorfoza rosszijszkoy gyemokratyii: ot szpontannosztyi do improvizacii*. *Polityija*, 4. sz. oszeny 2003. g.; M. S., Garifullina: *Problemi mesztnovo szamoupravleniyja v Reszpublike Tatarsztan*. Avtoreferat gyisszertacii. Moszkva, 2004.

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT⁹

Luzo-atlanti kapcsolatok az internacionalizmus jegyében: portugál bevándorlók, európai eszmék, szindikalista akciók az első köztársaság idején Brazíliában¹⁰

Európai bevándorlók a braziliai nagyvárosokban

A brazil ipari centrumokban az 1889-ben kikiáltott I. köztársaság idején az olasz munkáskolónia nagy létszámú és igen aktív volt. A külföldiek közül lélekszámában rögtön utánuk a portugálok és a spanyolok következtek. Gyakran Ibériából származtak a szindikalisták által olvasott és hivatkozott szerzők és szövegek is, már a nyelvi adottságok és a személyes kapcsolatok miatt is. Bár az anarchizmus alapjában városi jelenség volt, kivételesen a braziliai agráriumban is megjelent, ugyancsak bevándorló közösségekhez köthetően. A ritka példák egyike az Ukrajnából származó orosz libertariánus közösség, amely a köztársaság legdélebbi tagállamában, Rio Grande do Sulban hozta létre az Erebangó nevű települést (1911). Az itt lakók szoros kapcsolatban álltak Észak- és Dél-Amerika (Kanada, USA, Argentína, Uruguay) más orosz anarchista csoportjaival, és követték teoretikusaik munkáit. Az erebangóiak mellett, hogy művelték a földet, utat és házakat is építettek; anyanyelvükön kívül portugálul, spanyolul és eszperantóul is olvastak, rendeltek irodalmat és sajtótermékeket, és aktív önképzést végeztek.¹¹

⁹ Szilágyi Ágnes Judit (1966–) történész, habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

¹⁰ A tanulmány – szinte az aktualitás erejével – mutatja be, hogyan hatott az Újvilág egy fontos országának, gazdaságának, művelődésének és munkásmozgalmának a fejlődésére a 19. és 20. század fordulóján, majd a 20. század első évtizedeiben a nagyszámú bevándorló megjelenése és tevékenysége. (Szerk. megj.)

¹¹ Antonio Arnoni Prado (szerk.): *Libertários no Brasil: memória, lutas, cultura*. São Paulo,

A XIX. század végétől a bevándorlás jellege a társadalmi összetétel szempontjából alapvetően változott meg. Egyre több nő és gyermek is volt már a migránsok között; szerencsét próbálni Braziliában családi vállalkozás lett. Megszűnt továbbá a kivándorlók között a parasztok túlsúlya, és az arányok egyre inkább a városi rétegek irányába tolódtak el. Az ekkor érkező portugál kivándorlók¹² között például nőtt a szakképzett iparosok (ácsok, asztalosok, kőművesek, cipészek stb.) száma. A tanulatlanabbak is inkább a városban keresték a boldogulást, kerülve az ültetvényeket és a paraszti munkát. Belőlük Braziliában rakodómunkások, kereskedősegédek, rikkancsok, pincérek vagy gyári munkások lettek. Egy 1928-as portugál regény szereplője egyenesen így beszél erről: „A portugálok nem valók fazendára. Üzlet való nekik. Neked, Manuel, városba kell menned...”¹³

São Paulóban a bevándorló munkások többsége olasz volt, a második helyen a spanyolok álltak. Ekkoriban a közeli tengerparti várost, Santost – São Paulo kikötőjét – a „brazil Barcelona” néven emlegették. Rio de Janeiróban a korai, jelentősebb sztrájkok egyike 1898 márciusában zajlott le. A villamostársaság alkalmazottai szüntették be a munkát, fizetésemelést követelve. A kor viszonyaihoz képest meglepően szervezetten zajlott a legfontosabb akkori városi tömegközlekedési cég dolgozóinak ez az akciója, a tapasztalt aktivistáknak köszönhetően, hiszen a tartóztatott szervezők és résztvevők között több portugál anarchistát is találtak.¹⁴ Rio de Janeiróban a létszámot tekintve egyébként is a portugál munkásoké volt az első hely, utánuk a spanyolok következtek. Belém városába is (Pará állam) nagy számban költöztek portugálok. Ezek a brazil ipari körzetekbe került portugálok lettek azután azok, akik a társadalmi reform szocialista/libertáriánus/anarchista útjáról gondolkodva sajátos luzo-brazil univerzumot alakítottak ki.

A munkás önszerveződés legintenzívebb éveiben Braziliában az akciók jellegét a helyi sajátosságok alakították. A teória azonban európai gyökerekből táplálkozott, és eklekticizmus jellemezte. A szocializmus, a keresztény eszmék, az abolicionizmus, a liberalizmus, a republikanizmus és a pozitívizmus hívei találkoztak a változatos szervezeti kereteken belül (egyesület, párt, klub stb.).

Brasiliense, 1986. 32–36.

¹² Magyarul bővebben lásd Szilágyi Ágnes Judit: Portugálok Braziliában a régi századfordulón. *Acta Scientiarum Socialium* 45:(5-6.) (2015) 27–33.

¹³ José Maria Ferreira de Castro: *Honkeresők*. Ford.: Kordás Ferenc. Budapest, Európa Kiadó, 1958 [1928], 209. – Ferreira de Castro (1898–1974) a XX. századi neorealista, dokumentarista portugál próza legkiemelkedőbb, világhírűvé vált alakja, aki 12 esztendőes gyermekként, szülők nélkül emigrált Braziliába, és éveken keresztül az amazóniai kaucsukültetvényeken dolgozott. Túlélését jelentős részben a belémi munkásszervezetek szolidaritásának köszönhette. 1919-ben tért vissza Portugáliába.

¹⁴ Vito Giannotti: *História das lutas dos trabalhadores no Brasil*. Rio de Janeiro, MAUAD Editora Ltd., 2007. 57–60.

Az I. világháború idején erősödtek a pacifista és az internacionalista nézetek is. Castellucci¹⁵ több Bahia államban működő, korai szerveződésről tesz említést (*Partido Operário da Bahia, União Operária Bahiana, Centro Operário da Bahia*), és leírja róluk, hogy nemcsak az Internacionálé szelleme, vagy a francia szocialista Benoît Malon (1841–1893)¹⁶ írásai hatottak rájuk, de különösen sokat hivatkoztak egy Rio de Janeiróban tevékenykedő republikánus szocialistára, a brazil állampolgárságot (*naturalizado*) szerzett portugálra, Sebastião de Magalhães Limára (1851–1928).

Mindazonáltal a legnagyobb hatású brazil anarchista teoretikus Oviedo környékéről, Spanyolországból érkezett Dél-Amerikába, még kisgyerekként, családjával. Florentino de Carvalho (más néven Primitivo Raymundo Soares, 1889–1947) santosi dokkmunkás, majd nyomdász, újságíró és tanító lett. Otthona, népes családja központi szerepet töltött be a São Pauló-i anarchista és integrált szellemű munkás önképzés és kulturális élet rövid virágkorában, az 1910-es években. A spanyol-katalán Francisco Ferrer¹⁷ elveit követő modern iskolaprogramban együttműködött a portugál aktivistával, Adelino Tavares de Pinhoval is. Az úgynevezett *modern iskolákat* a brazíliai munkásmozgalmat sújtó 1919-es törvényi szigorítás után záratta be São Paulo állam kormánya.¹⁸

A szindikalista akciók és a modern brazil állam reakciója

„São Paulo halott város – írja egy szemtanú, Everardo Dias¹⁹ a várost napokra megbénító 1917-es általános sztrájkról –: lakói zaklatottak, arcukon aggodalom, sőt pánik tükröződik, mert minden zárva van, semmi mozgás. Az utcákon né-

¹⁵ Aldrin A. S. Castellucci: *Trabalhadores, máquina política e eleições na Primeira República*, doktori dolgozat, Salvador, UFB, 2008. <http://livros01.livrosgratis.com.br/cp061845.pdf> (letöltés: 2017. 03. 01.) 154–155.

¹⁶ Malonról lásd Jemnitz János életpályarajzát az Évkönyv 1991. évi kötetében. 215–220.

¹⁷ Az 1909 októberében Spanyolországban kivégzett Francisco Ferrer i Guardia életéről és tevékenységéről lásd Sol Ferrer: *Vida y obra de Francisco Ferrer*. Carralt, Barcelona 1980., ill. Julián Casanova: *Ferrer Guardia y la pedagogía moderna*. El País, 2009. 08.11. <http://www.elpais.com/articulo/opinion/Ferrer/Guardia/pedagogia>. (letöltés: 2009. 08. 11.)

¹⁸ A munkások iskoláiról bővebben lásd Dagoberto Buim Arena: *Escolas anarco-sindicalistas no Brasil: alguns princípios, métodos e organização curricular. História da Educação* (Pelotas). N 22. (2007. május–augusztus) (87–108.), 94–106. <http://fae.ufpel.edu.br/asphe> (letöltés 2016. augusztus 29.) és Carmen Sylvania Vidigal Moraes–Tatiana Calsavara–Ana Paula Martins: *O ensino libertário e a relação entre trabalho e educação: algumas reflexões. Educação e Pesquisa*, 38(4), 2012. (997–1012.) <https://dx.doi.org/10.1590/S1517-97022012005000011> (letöltés: 2016. 08. 29.)

¹⁹ Gyakran idézett leírás Everardo Dias-nak (1883–1966), a brazíliai munkásmozgalmat ismert alakjának könyvéből (*História das Lutas Sociais no Brasil*, São Paulo, Edaglit, 1962.) Lásd pl. <http://www.historianet.com.br/conteudo/default.aspx?codigo=55> (letöltés : 2014. 03. 20.). A szerző spanyol

hány siető gyalogoson kívül csak az Antártica [sörgyár] és más vállalatok vezetőinek követelésére kirendelt katonai járműveket látni, rajtuk puskákkal és gépfegyverekkel felszerelt csapatok. Parancsuk van, hogy lőjenek mindenkire, aki megáll az utcán. A gyárnegyedekben (Brás, Moóca, Barra Funda, Lapa) voltak is lövöldözések; egyes utcákban az emberek elkezdtek barikádokat emelni kövekből, régi fadarabokból, felfordított szekerekből, a rendőrök meg nem mernek odamenni, mert a tetőkről és az utcasarkokról célzott lövéseket adnak le rájuk. Az újságokban rengeteg a hír, szinte minden kommentár nélkül, de annyit lehet tudni, hogy a súlyos helyzet drámai eseményeket vetít előre.”

Az 1917-es anarcho-szindikalista indíttatású São Pauló-i általános sztrájk és a hozzá hasonló 1918-as Rio de Janeiro-i felkelés hatására az idegenrendészeti intézkedések szigorodtak Brazíliában. Megszületett a külföldiekre vonatkozó 1919-es törvény (*Lei de Estrangeiros*), és míg az 1907-es Adolfo Gordo-törvény²⁰ betartatására nem mindig került sor, 1919 után már szinte senki sem kerülhetett el a retorziót. Bírósági határozattal utasítottak ki minden külföldit, akiről megállapították, hogy veszélyezteti a nemzetbiztonságot, pl. anarchista szervezethez tartozik, megmozdulásban vesz részt, vagy ilyen eszméket vall. A rendőrségi fellépés a portugál emigráns, a fentebb is idézett José Maria Ferreira de Castro neo-realista regényében így jelenik meg: „Az oktatást Hermenegildo végezte közöttük, az egyetlen ipari munkás, aki velük egy házban lakott. São Paulo-i volt [...] Egyik kohászati üzemben dolgozott, s néha olyan égetőek voltak a tanai, mint az izzó fémek, amelyeknek mindennapi erőfeszítését szentelte [...] Manuel da Bouça [a regény főhőse, portugál bevándorló] havi öt tostáoval járult hozzá azoknak az eszméknek a terjesztéséhez, amelyek világossá tették előtte becsvágya csődjét. El-eljárogatott a munkás Egyesületekbe, ahol összejöveteleket tartottak, és egy éjszaka a tetőre kellett kimászni, mert a rendőrség megszállta az épületet, s a sötét oldalon kinyitott ablak volt az egyetlen menekülési lehetőség.”²¹

Az elfogott és felfogatásért elítélt brazilokat az Amazonas vidékére internálták. Az ország északi részén, a francia-guyanai határon fekvő, nehezen elviselhető klímájú, maláriás területen, Oiapoque-ban (ma Amapá állam) volt a hírhedt *Clevelândia* nevű börtöntelep és munkatábor, ahová az 1920-as években ezer fős nagyságrendben deportáltak brazil szakszervezeti aktivistákat, anarchis-

származású nyomdai munkásként, újságíróként, szakszervezeti aktivistaként vett részt az 1917-es sztrájkban.

²⁰ A braziliai szakszervezeti mozgalomról az NMTÉ 2016 (42. évf.) kötetében már közöltünk írást. A külföldiek politikai tevékenységét korlátozó Adolfo Gordo-törvényről bővebben Uo: Szilágyi Ágnes Judit: Érdekvédelem, szakszervezetek Brazíliában az I. világháború éveiben (43–49.) 46.

²¹ Ferreira de Castro: I. m. 238–239.

tákat. A mortalitás 50%-os volt. A represszió²² az Artur Bernardes elnöksége (1922–1926) idején bevezetett szükségállapottal érte el tetőpontját. Ugyanakkor bizonyos munkajogi vívmányok (évi kéthetes szabadság, a nyugdíjalapok újjászervezése) is az ő elnökségéhez kötődtek, mint a korszak súlyos társadalmi feszültségeit enyhítő intézkedések.

A szindikalista akciók elméleti háttere – portugál-brazil „Atlantisz”

Az erős elméleti-kulturális arculatú braziliai anarchista mozgalomban a portugálok jelentős intellektuális vonulatot képviseltek (például lapok kiadásával), már az első időktől kezdve. Az *O Protesto* (Tiltakozás) címmel a brazil fővárosban megjelenő, korai anarchista lap motorja is egy fiatal portugál nyomdász, J. Mota Assunção (1878–1929) volt, aki több más kiadványt is készített a századforduló éveiben. Részt vett a kiadói bizottság munkájában az első braziliai munkáskongresszuson (Rio de Janeiro, 1906), ahol egyébként saját szakmai egyesületét (*Liga das Artes Gráficas*) képviselte. A második (Rio de Janeiro, 1913) és a harmadik (Rio de Janeiro, 1920) országos munkáskongresszusra is több portugál küldöttet delegáltak. Például a Bahiában dolgozó Annibal Lopes Pinhot, aki a 16 tagszervezetet és 25 000 munkást egyesítő bahiai szakszervezeti föderációt képviselte 1920-ban a harmadik kongresszuson.²³

Életének majdnem 10 évét (1901–1911) töltötte São Paulóban és Rio de Janeiróban Neno Vasco (1878–1920) ügyvéd, a portugál anarchizmus koncepciózus teoretikusa, aki az irányzat nagy hatású képviselőjévé vált Braziliában is.²⁴ 1902 és 1904 között São Paulóban *O Amigo do Povo* (A nép barátja) címmel adott ki újságot. A lapnak egyébként több olasz munkatársa volt (Giulio Sorelli, Alessandro Cerchiai, Oreste Ristori, Tobia Boni, Angelo Bandoni, Luigi Damiani, Augusto Donati). A szerkesztésben közreműködött az egyik legismertebb brazil libertáriánus szerző, Benjamim Mota; ő ügyvédként sok szindikalista, szocialista és anarchista védelmét is ellátta (gyakran ingyen), akiket a kiutasítás veszélye fenyegetett. Neno Vasco szerkesztette továbbá a rövid életű *Aurorát* (1905). Rio de Janeiro-i tartózkodása alatt pedig az *A Terra Livre* (A szabad föld, 1905–1910)

²² Az anarchisták és forradalmi szocialisták ellen hozott törvényeket összegyűjtve közli és elemzi Sara Nogueira Cruz: *Emigração e expulsão: Repressão de anarquistas e comunistas portugueses no Brasil (1890–1930)*. MA dolgozat, Porto, Universidade do Porto, 2013.

²³ Aldrin Armstrong Silva Castellucci: Agripino Nazareth e o movimento operário da Primeira República. *Revista Brasileira de História* (São Paulo), vol. 32. n64, (2012) 77-99. <https://dx.doi.org/10.1590/S0102-01882012000200006> (letöltés : 2017. 04. 21.)

²⁴ Rövid életrajzt lásd *Pensadores Anarquistas e Militantes Libertários*, elektronikusan elérhető: Arquivo de História Social Edgar Rodrigues [www.ceca.org.br/edgar/anarkp.html] 2012. <http://www.ebooksbrasil.org/eLibris/pensadoresanarquistas.html> (letöltés: 2016. 08. 29.)

munkatársa volt. Hazatelepülése után is szoros kapcsolatban maradt a brazil anarchista mozgalommal.

Szintén Portugáliából érkezett José Marques da Costa, eredeti képzettsége szerint asztalos, aki 1919–1920-ban Pará állam fővárosában, Belém-ben katonászkodott, közben anarchista és forradalmi szindikalista szellemű lapok (*A Revolta* [Lázadás], *A Voz do Trabalhador* [A munkás hangja], *O Semeador* [A magvető]) munkatársaként működött. Miután Rio de Janeiróba költözött, ott folytatta újságírói tevékenységét az 1920-as években. Szerkesztette a *Renovação* (Megújítás, 1921–1922) és az *O Trabalhador* (A munkás) című lapot. 1923-tól pedig az *A Pátria* (A haza) munkásrovatának felelőse volt, 1925-ös deportálásáig.²⁵ Az újságban az ő közreműködésével jelentek meg az alábbihoz hasonló hírek, felhívások, melyek következtetni engednek arra, hogy a brazil munkásszervezetekben milyen módszerekkel történt az önképzés, és milyen volt annak európai hátterű, elméleti megalapozottsága: „Camilo Berneri [olasz anarchista, filozófiaprofesszor] a Felszabadultak (*Os Emancipados*) elnevezésű csoport gyűlésén. Jövő pénteken, pontban 20 órakor, a Buenos Aires utca 265 alatt lévő helyiségben anarchistáknak, szimpatizánsoknak és általában a munkásoknak lesz alkalmuk meghallgatni Camilo Berneri kitűnő előadását: *Giordano Bruno a filozófiában és a reneszánszban, a szabadság nagy filozófusának élete és gondolatai*. Belépés ingyenes, bárki hozzá szólhat. A Felszabadultak.”²⁶

Belém do Pará különösen a kaucsuktermelés felfutásával (1879 és 1912 között) vált jelentős braziliai portugál centrummá. Itt került kapcsolatba a libertáriánus és anarchista szervezetekkel és eszmékkel José Maria Ferreira de Castro. Már említett, nagy sikerű regényében, az *Emigrantes*-ben (magyarul *Honkeresők címmel jelent meg 1958-ban*), majd az 1930-as *A Selva* (A vadon) címűben braziliai emigránsélményeit dolgozza fel.²⁷

²⁵ Giannotti: I. m. 94.

²⁶ Közli Edgar Rodrigues: *História do Movimento Anarquista no Brasil*. Piracicaba, Ateneu Diego Giménez, 2010. 8.

²⁷ Ferreira de Castro. I. m. és Uő: *A Selva*. 31. kiadás, Lisboa, Guimarães & C é. n. [1930].

Az 1910-es és 1920-as évek libertáriánus vagy anarchista aktivistáit egészen az 1940–1950-es évekig követték a Portugáliából érkezők újabb nemzedékei, hogy hosszabb vagy rövidebb időre Brazíliában keressenek menedéket és boldogulást, és hogy ott folytassák elméleti vagy szervező tevékenységüket. Például Roberto das Neves, a portugál libertáriánus szocialista író, újságíró, aki a Salazar-rendszernek és a Szovjetuniónak egyaránt kérlelhetetlen kritikusa volt, 1938-ban emigrált Brazíliába.²⁸ A Salazar-rendszer üldöztetése elől menekült Brazíliába 1951-ben a történész Antônio Francisco Correia, az irányzat dokumentátora, aki Edgar Rodrigues²⁹ néven vált ismert teoretikussá.

Az 1924-es São Pauló-i forradalom

Ferreira de Castro *Honkeresők* című regényének fontos motívuma az 1924-es felkelés, amely az I. brazil köztársaság időszakában São Paulóban a legkomolyabb fegyveres összecsapás volt. Nagyjából 1000 halálos áldozatot és 4000 sebesültet követelt, döntően a civilek közül. A hadsereg zendülésével kezdődő eseménysort nevezik a *tenentek*, azaz a hadnagyok második lázadásának³⁰ is. Célja kifejezetten a köztársasági elnök, Artur Bernardes elmozdítása volt. A *tenente*-lázadás néhány napon belül a São Pauló-i munkásszervezetek egy részétől és a helyi milíciától is kapott támogatást, és a nyomában formálódó *paulista* hadoszlop a brazil kommunista mozgalom szimbolikus jelentőségű Prestes-féle hadoszlopának³¹

²⁸ Lásd a vele készült interjút: Flaminio Araripe: O anarquismo revisado: a atrevida audácia das minorias (Entrevista a Roberto das Neves, Anarquista Individualista, Escritor e Editor). *Planeta*, 104. sz. 1981. május. 17–26.

²⁹ José Maria Carvalho Ferreira: Edgar Rodrigues: um anarquista entre duas pátrias. 1–2. *Verve*, 25. sz. 2014: (13–29.) és 26. sz. 2014: (49–81.)

³⁰ Az első lázadás 1922-ben Rio de Janeiróban robbant ki. A *tenentismo*, azaz az alacsonyabb rangú, fiatalabb tisztek mozgalmának célkitűzéseiről, szerepéről lásd Boris Fausto: *Brazília rövid története*. Ford.: Pál Zs., Tímár I., Budapest, Equinter, 2011. [2001] 184–187.

³¹ „A hadoszlop – írja Boris Fausto – hihetetlen távolságot, csaknem 24 000 kilométert tett meg az ország belső területein 1927. február–márciusáig, amikor is a végsőkéig kitarók a mozgalmat befejezteknek nyilvánították, majd átléptek Bolívia és Paraguay területére. A hadoszlop létszáma soha nem haladta meg az 1500 főt, és ez a szám sokat változott az ideiglenesen csatlakozók érkezése, illetve

előképe lett. Luis Carlos Prestes (1898–1990) a Brazil Kommunista Párt (*Partido Comunista do Brasil, PCB*) nemzetközileg legismertebb politikusa, ami köszönhető Jorge Amado (1912–2001) világhírű brazil író róla szóló regényes életrajzának is. A *Reménység lovagja* megjelent magyarul,³² ám túlbuzgó sematizmusa miatt szinte élvezhetetlen olvasmány. Nem úgy Ferreira de Castro regénye, a *Honkeresők*, amely árnyaltabban érzékelteti a munkások kezdeti tanácsstalanságát, a politikai helyzet átláthatatlanságát az 1924-es lázadással kapcsolatban:

„– Úgy látszik kirobban a dolog [...] Most jövök a Szakszervezetből.

– Miféle dolog?

– Az, amiről a múltkor beszéltem. A forradalom...

– Ah! A szakszervezetben mondták ezt?

– Ott.

– De ők bekapcsolódnak?

– Látszólagosan. Garrido azt mondja, nem kapcsolódhatunk bele, mert ez még nem a mi forradalmunk. De mások meg nagyon akarják...

[...]

Ilyen esemény még nem történt São Paulóban, a politikai felvonulások napjaiban sem. ...

– Forradalom!

– Micsoda? Forradalom?

Valaki egy nevet kiáltott:

– Isidoro tábornok – s futott tovább.”³³

A katonai lázadást, mely július 5-én kezdődött, Isodoro Dias Lopes (1865–1949) nyugalmazott tábornok után Isodoro-féle forradalomnak (*Revolução do Isidoro*) is nevezik. „A ’20-as években Bernardes testesítette meg mindazt, amit a ’hadnagyságok’ az uralkodó oligarchiákban gyűlöltek. [...] A lázadás néhány lak-tanya elfoglalásával kezdődött, majd fegyveres harc bontakozott ki São Paulo ellenőrzéséért, mígnem a felkelők átvették az irányítást a város felett. A ’hadnagyságok’ július 27-ig maradtak a *paulista fővárosban*. Ezen a napon elhagyták a várost, és az állam belső területein át nyugatra mentek.”³⁴

Az utóbbi években főként Artur Bernardes elnök hatalomgyakorlási módszereinek elemzése révén irányult a történészek figyelme a korábban kevésbé ku-

távozása miatt.” (Fausto: I. m. 185.) – A mozgalomról alapos képet rajzolt Anderle Ádám az Évkönyv 1974-es kötetében (203–208.) (Luis Carlos Prestes és a braziliai hosszú menetelés, 1924–1927).

³² Hartai Emil fordításában 1950-ben adta ki a Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat. A regény először 1942-ben jelent meg, Argentínában, spanyolul, a bebörtönzött L. C. Prestes szabadon bocsátásáért folytatott kampány részeként. Az 1924-es forradalomról lásd a magyar kiadást, 65–67.

³³ Ferreira de Castro: I. m. 240. és 250.

³⁴ Fausto: I. m. 184.

tatott 1924-es lázadásra, amelyet szokás *elfelejtett forradalomként* (*Revolução Esquecida*) is emlegetni. Carlo Romani³⁵ érdeklődése például azért fordult Bernardes elnöksége felé, mivel a modern brazil állam csiráit látja a föderális kormányzat újfajta hatalomgyakorlási módszereiben: elsősorban a társadalom fölötti erős kontrollban, amelynek a fegyelmezés és (át)nevelés volt a legfőbb eszköze (pl. az anarchisták deportálása és internálása vagy az egészségügyi rendszabályok). Romani tanulmánya szerint ez a központosító politika az 1930-as évtizedben, Getúlio Vargas elnök centralizált *trabalhista* államában teljesedett ki.³⁶ Azt a jelenséget pedig, hogy az *elfelejtett forradalmat* a föderális, illetve a tagállami (São Paulo) szintű emlékezetpolitika és historiográfia az 1970-es évekig teljesen elhanyagolta, Romani azzal magyarázza, hogy ezt az aktív munkás – jelentős részben bevándorló – részvétellel zajló megmozdulást nehezen lehetett volna beemelni a polgári rétegek történelmi szerepe köré épített diskurzusba; ennek ugyanakkor, hangsúlyos eleme lett például a *paulista* elithez köthető 1932-es konstitucionalista felkelés (*Revolução Constitucionalista* vagy *Guerra Paulista*).

Tény, hogy több, São Paulóban működő anarchista, libertáriánus szervezet – belső vitáik dacára, és a semlegességet választó kommunista csoportokkal ellentétben – a felkelés támogatása mellett döntött. Csatlakozási tervüket és egy saját, független milícia felállítását azonban a lázadó katonák nem tartották kívánatosnak. Pedig az anarchisták az ideális társadalomra vonatkozó nézeteikhez közel érezték a *tenente* forradalom céljait, bár sosem tekintették igazán magukénak ezt a forradalmat. A sajtó útján közzétett nyilatkozatuk is árulkodik erről: „Hívei vagyunk, védelmezői lettünk és továbbra is azok leszünk egy olyan kommunista-libertáriánus társadalomnak, ahol nincsenek hatalmasok és nyomorultak, tekintélyesek és alávetettek, munkások és tulajdonosok, rabszolgák és urak, áldozatok és gyilkosok, elnyomottak és elnyomók, szegények és gazdagok; tehát alapelveinket árulnánk el, ha nem tekintenénk kellő rokonszenvvel e nagyszerű forradalmi mozgalomra.”³⁷

Éppen ezzel a rokonszenvező, támogató magatartásukkal vonták magukra a szindikalisták a föderális kormányzat haragját. A modern brazil állam a forradalom elfojtása során megtorló intézkedésként São Paulo belvárosát, illetve

³⁵ Lásd Carlo Romani: Antecipando a era Vargas: a Revolução Paulista de 1924 e a efetivação das práticas de controle político e social. *Revista Topoi* (Rio de Janeiro). 12. köt. 23. sz. (2011. júli–dec.) (161–178.)

³⁶ Bővebben lásd Szilágyi Ágnes Judit: Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában. In: *Metszéspontok – Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*, Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2009. 21–37.

³⁷ A szöveg eredetileg az *A Plebe* című lapban jelent meg 1924. július 25-én. Közli Romani: I. m. 167.

*munkások és bevándorlók lakta negyedeit lövette a legnagyobb erővel, nem ügyelve a civil lakosságra. Eközben a polgári negyedeket a föderális erők sokkal inkább megkímélték. Később a lázadás támogatói és az anarchista kiáltvány aláírói után kutatva a szegényebb negyedekben a rablástól és a nemi erőszaktól sem riadtak vissza. Az áldozatok között sokan voltak az emigráns családok nőtagjai.*³⁸ A rendészeti intézkedések a forradalom után is folytatódtak.

Az Arthur Bernardes nevéhez köthető rendészeti modernizálás nem sokkal az elnök hivatalba lépése után megkezdődött. A társadalmi rendre veszélyes személyek felkutatására 1922 novemberében a rendőrségen belül létre hozták a 4. kiegészítő kirendeltséget (*4ª. Delegacia Auxiliar*), amely a vargasi politikai rendőrség elődjének tekinthető.³⁹ A második *tenente*-lázaság elfojtását követően, 1925. május–június folyamán, a *Campos* és a *Caxambu* nevű hajók börtönként és rabszállítóként szolgáltak. 359 embert tartottak rajtuk fogva: forradalmárokat, lázadó katonákat, kiutasításra váró emigránsokat rendkívül rossz körülmények között, bírósági ítélet nélkül.⁴⁰ (A módszert az 1964-es katonai hatalomátvétel után is alkalmazták. Santos kikötőjében a hírhedt *Raul Soares* nevű, forgalomból kivont hajót használták a politikai foglyok elzárására és kínzására. Ezt az eljárást egyébként Latin-Amerika-szerte alkalmazták. 2017 nyarán személyesen találkozhattam Raúl Zuritával, a szlovéniai költőfesztivál díszvendégeként Európába érkező neves chilei költővel, aki maga is egy börtönhajó foglya volt a Pinochet diktatúra idején.)

Raúl Zurita átveszi az Iberoamericano Költészet Pablo Neruda díját. 2016

³⁸ Uo. 169.

³⁹ Uo. 171.

⁴⁰ Uo. 172.

Az anarchista mozgalom a braziliai munkásokra gyakorolt korábbi befolyása ellenére az 1920-as évtizedben belső válságba került. Akcióival csak csekély eredményt ért el, és nemzetközi igazodási pontjai is bizonytalanná váltak az oroszországi forradalom nyomán. A válságból való kiút keresés egyfajta módja volt 1922 márciusában a Brazil Kommunista Párt (PCB) létrehozása, amelyben fontos szerephez jutottak az anarchisták, hiszen az alapítók zömében közülük kerültek ki. Ahogy Boris Fausto megjegyzi: „A párt keletkezésének ez a formája egyedülálló volt Latin-Amerikában, ahol gyakorlatilag minden kommunista párt a szocialista párt szakadásával jött létre. A Brazil Kommunista Párt története során szinte mindvégig illegálisban működött. 1930-ig a párttagság zömmel munkásokból állt, és soha nem haladta meg az 1000 főt. A párt a moszkvai székhelyű III. Internacionálé stratégiájának rendelte alá magát, amely a szocialista forradalmat megelőző polgári-demokratikus forradalmat irányozta elő a gyarmati és félgyarmati sorban lévő országok számára.”⁴¹

Virtuális Atlantisz Portugália és Brazília között

A brazil és a portugál szocialistákat, szindikalistákat, anarchistákat az egymáshoz fűződő személyes és elméleti kapcsolódás erőssége ellenére kevésbé hatotta át a társadalom más meggyőződésű (republikánus, monarchista) értelmiségi köreiben a régi köztársaság idején egyre többet hangoztatott luzo-brazil testvériségi gondolat, ez a sajátosan modernizált birodalmi nacionalizmus. Sokkal meghatározóbb volt a szabadgondolkodók körében az internacionalizmus eszméje, illetve praktikus szempontok ösztönözték őket (például életlehetőségeik otthoni ellehetetlenülése) arra, hogy útra keljenek Brazília felé vagy vissza, Európába. Gyakran politikai okai voltak annak, hogy az egykori anyaországból érkezők emigrációs vándorlásba kezdtek. Mozgalmi kapcsolataikkal mintegy összekötötték az Atlanti-óceán két partján fekvő luzofon világot. Nem a heroikus közös múlt romantikus eszménye, vagy a két testvéri köztársaság politikai összefűzésének nagyon is gyakorlati előnyöket kínáló ideálja irányította szellemi tevékenységüket, mégis szállították az európai hatásokat Brazíliába, ahogy a Franciaországban és Portugáliában tanuló brazil diákok is sokszor libertáriánus eszmékkel tértek haza. A virtuális Atlantisz Portugália és Brazília között általuk is formálódott internacionalista-szocialista-anarchista alapon, és megteremtette a maga luzo-brazil kapcsolatrendszerét, ahogy más eszmeiség talaján hasonlóan működött a tradicionalista-patrióta-nacionalista vagy a köztársasági alapú gondolatkör is.

⁴¹ Fausto: I. m. 182.

POÓR PÉTER⁴²

Liberter pedagógia Spanyolországban (1868–1939)⁴³

Az anarchista ideológia kialakulásától fogva komolyan foglalkozott az emberrel, mint társadalmi lénnel és mint individuummal, részletezve azokat a tulajdonságokat és viselkedésformákat, amelyek szerinte szükségesek, netán egyenesen nélkülözhetetlenek a harmonikus társadalmi együttéléshez. Következő lépésként pedig szinte magától értetődően javaslatokat tett ezeknek a kívánalmaknak a kibontakoztatására, fejlesztésére, azaz pedagógiai kérdésekkel kezdett foglalkozni. Az anarchista pedagógiaelmélet alapjainak lerakására már az eszme első teoretikusainak jóvoltából viszonylag hamar sor került. A részletesebb kifejtés és mindenekelőtt az ideálok gyakorlatba történő átültetése azonban a későbbi generációkra hárult, akik a 19. század végétől írásaikkal, iskolakísérleteikkel és egyéb pedagógiai jellegű munkásságukkal egyaránt a jövőbeli anarchista társadalom emberideáljának kimunkálásán dolgoztak. Amerre az anarchizmus kibontotta fekete zászlaját – Oroszországtól az amerikai kontinensig –, ott óhatatlanul felbukkantak olyan mozgalmárok, akik igencsak változatos nevelői és oktatói munkát végeztek. Ennek a szinterei nem csupán saját szabadiskoláik lehettek, hanem különféle klubok, munkásegyletek vagy más informális szinterek. Ebbe a trendbe jól illeszkedett a spanyolországi anarchista (közkeletűbb elnevezéssel liberter) mozgalom⁴⁴ is, amely mindenekelőtt a klasszikus orosz származású anarchista teoretikusok (Bakunin, Kropotkin, esetenként Tolsztoj)⁴⁵ munkáin nevelkedett. Kezdetben főképp a kortárs franciaországi anarchista szabadiskolák (pl. Paul Ro-

⁴² Poór Péter (1992–) pécsi történelem–földrajz szakos tanár, a 19–20. századi radikális munkásmozgalom, ezen belül a spanyolországi anarchizmus kutatója.

⁴³ A tanulmány a szerző MA szakdolgozatának átdolgozott része. A teljes szöveg olvasható https://www.academia.edu/31025833/Az_1939_el%C5%91tti_spanyolorsz%C3%A1gi_liberter_mozgalom_pedag%C3%B3giai_tev%C3%A9kenys%C3%A9g%C3%A9nek_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9s_saj%C3%A1toss%C3%A1gai?auto=download

⁴⁴ A liberter irányzathoz lásd még Szilágyi Ágnes: *Luzo-atlanti kapcsolatok az internacionalizmus jegyében* c. tanulmányát e kötetben.

⁴⁵ Bakunin életpályáját lásd Évkönyv 1975/76. 207–209. (Kun Miklós); Kropotkinét Évkönyv 1992. 333–335. (Vadász Sándor).

bin árvaháza Cempuis-ben vagy Sébastien Faure La Ruche-ja) praxisát tekintette követendő mintának.

A spanyolországi liberter pedagógia története négy nagyobb és többé-kevésbé pontosan körülhatárolható korszakra különíthető el. Ezek mindegyikének megvannak a jellemző – és egymástól sok tekintetben különböző – sajátosságai:

1. A spanyolországi liberter pedagógia kezdetei, az útkeresés időszaka (kb. 1868–1900).

2. A racionalista oktatás és a racionalista iskolák megjelenésének és virágzásának időszaka (kb. 1900–1936).

3. Liberter pedagógiai kezdeményezések a polgárháború és a forradalom idején (kb. 1936–1937/1939).

4. A Franco-rendszer bukását követő időszak liberter pedagógiai kezdeményezései (1975-től napjainkig).

A szakaszok közti különbségek részben magának a pedagógiai mozgalomnak a természetes belső fejlődési pályájából adódtak, és – az utolsó kivételétől eltekintve – szervesen egymásra épülve követték egymást. Másrészt a változás az objektív külső viszonyokból, az idővel szintén változó történelmi feltételekből következett. Ezek, ha nem determinálták is a liberter pedagógiai mozgalom irányváltásának pontos mikéntjét, mindenesetre megszabták azokat a kereteket, amelyek között az oktatással és kultúrával foglalkozó anarchisták tevékenykedni tudtak, illetve meghatározták a témákat, amelyekre minduntalan reflektálniuk kellett. Ily módon ezek a szakaszok többnyire jól összhangba hozhatók a spanyolországi anarchista mozgalom fejlődési szakaszaival is, hiszen míg a liberter mozgalommal szembeni represszió idején a pedagógiai kezdeményezések szükségszerűen visszaszorultak, addig az általános forradalmi erjedés periódusaiban a szabadiskolák, a munkásegyletek és más oktatási-nevelési-művelődési célokat szolgáló programok, illetve létesítmények virágzásnak indultak.

A kezdetek

Spanyolországban az anarchizmus a 19. század utolsó harmadában jelent meg és rövid időn belül elterjedt, mindenekelőtt Barcelona, Madrid és más városok kis- és középipari dolgozóinak, illetve a szegényebb rurális térségek (elsősorban Andalúzia) agrárproletárjainak körében. A kezdetben internacionalistának vagy bakunyinistának nevezett anarchista mozgalmárok száma 1873-ra már elérte az ötvenezer nagyságrendet. A mozgalom fókuszpontjában természetesen gazdasági és politikai kérdések álltak, azonban azt már az első spanyol anarchisták is felismerték, hogy az ország proletariátusának oktatása és művelése elengedhetetlenül szükséges feladat.

A spanyolországi liberter mozgalomnak ezt a periódusát általános és pedagógiai értelemben is az útkeresés jellemezte. A spanyol anarchistáknak nem voltak jelentős teoretikusaik. Még a mozgalom értelmiségi szárnyát is többnyire olyan szenvedélyes autodidakták alkották, akik alapvetően fizikai munkával keresték a kenyerüket. Nem meglepő tehát, hogy a spanyolországi mozgalmárok és munkásszervezetek által kinyilvánított liberter elvek és pedagógiai célkitűzések jelentős mértékben külföldi hatást tükröztek. Már az I. Internacionálé bakunynista többségű föderációjának (FRE) első kongresszusain is megfogalmazódott, hogy szükség van a *koedukált nevelés* bevezetésére, valamint a *szellemi és fizikai képzés elkülönítésének felszámolására*, azaz az integrális oktatásra. Ezen túlmenően azonban az FRE 1872-es zaragozai kongresszusán egy fiatal mérnökhallgató, Trinidad Soriano már olyan ambiciózus pedagógiai reformprogrammal is előállt, amely szerint a föderációt alkotó minden csoport hozzon létre *saját iskolát, laboratóriumot és könyvtárat*. Jóllehet Soriano tervezetének kivitelezése az adott korszak feltételei közepette irreális volt, jól tükrözte az anarchista mozgalmárok eltökéltségét és a társadalmi haladásba vetett hitét, mintaként szolgálva a jövő generációi számára.

Az igen költséges és komolyabb szervezettséget igénylő iskolák helyett ekkoriban a pedagógiai folyamatok szinterei főképp a különböző munkásegyletek, olvasóköri és az afféle anarchista klubokként működő *ateneo libertariók* voltak. Ezek egy részét az anarchisták hozták létre, és tisztán saját elképzeléseiknek megfelelően működtették. Voltak azonban olyan szinterek is, amelyek nem liberter, hanem radikális republikánus kezdeményezésre jöttek létre, s az anarchisták csak utólag csatlakoztak hozzájuk, igyekezve átformálni és saját céljaik elérésére felhasználni őket. Ez mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a félperifériás helyzetű Spanyolországban a polgári átalakulás csak lassan és igen elmentmondásos módon zajlott, s emiatt bizonyos kérdésekben (például az egyházi befolyás visszaszorítását illetően) az anarchisták és a szocialisták együtt tudtak működni a köztársasági érzelmű polgárság szabadabb gondolkodású képviselőivel. A „trón és oltár” szövetségével, mint közös ellenséggel szemben (többnyire részlegesen és időlegesen) szövetségre léptek egymással. Ez a körülmény magyarázza azt is, hogy a munkásosztály emancipációjáért küzdő forradalmárok miért csatlakoztak például szabadkőműves páholyokhoz, vagy hogy miért vettek részt igen tevékenyen az első köztársaság kikiáltását övező harcokban.

Már a 19. század utolsó harmadában nagy szerepet kapott a még csak szárnyait bontogató liberter sajtó, melynek felvilágosító, pedagógiai és kulturális szerepe egyaránt jelentős volt. Vidéken főképp az anarchista vándorprédikátorok utazásai jelentették az eszmék terjesztésének és a politikai agitációnak a fő formáját. Ez sok esetben kiegészült különböző pedagógiai gyakorlatokkal is.

A pedagógiai képzés főleg az alfabetizációs kurzusokon folyt, melyek szinte kizárólag a felnőtt lakosságot vették célba. Emiatt a kurzusokra az esti órákban, illetve hétvégenként kerülhetett csak sor. Az írni-olvasni tanulás részben autodidakta módon történt, a helyi munkássajtó anyagának tanulmányozásával, részben viszont egy némileg képzettebb személy segítségével, aki többnyire pedagógusi képesítés nélkül tanította meg a parasztoknak és a munkásoknak az olvasás és a betűvetés fortélyait. Az alfabetizációs kurzusok mellett hamar népszerűvé váltak a korszak tudományos eredményeit összefoglaló ismeretterjesztő előadások. Ezenkívül különböző kulturális eseményekről is beszélhetünk, amelyek szintén hozzájárultak a szegény lakosság műveltségi viszonyainak javulásához. A felsorolt összefüggések szinte minden esetben esetben politikai beszélgetésekkel és vitákkal egészültek ki, melyek keretében a résztvevők megvitatták az olvasott híreket, és sorsuk jobbra fordításáról filozofáltak. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a megszerzett tudást és az elsajátított képességeket nem kizárólag egyéni érdekeik érvényesítésére kívánták felhasználni. Az anarchisták a társadalomról kollektivisták módon gondolkodtak, ily módon számukra a nép kulturális felemelkedése egyben a közös boldogulás előfeltételét is jelentette.

A racionalista iskolamozgalom

Mintegy három évtizednyi útkeresést követően, a századforduló Spanyolországában megjelentek a korábbiaknál lényegesen nagyobb elszántságot, szervezettséget és anyagi ráfordítást igénylő pedagógiai kezdeményezések, az első *racionalista iskolák*. A racionalista iskolamozgalom kibontakozása és fejlődése szorosan összefüggött a liberter mozgalom fejlődési potenciáljával. A szakszervezeti mozgalomnak és ideológiájának, az anarcho-szindikalizmusnak a megjelenése és felívelése jelentős lökést adott a racionalista oktatásnak, akárcsak az általános forradalmi erjedés időszakai az 1910-es évek végén, valamint a II. Spanyol Köztársaság kikiáltását követően. Hasonló módon, csak épp ellenkező előjellel, az anarchista mozgalmat sújtó represszió évei (a Primo de Rivera-diktatúra vagy a *bienio negro*, a „két fekete év” 1934–1935-ös időszaka) a liberter iskolákat is súlyosan érintették, és közülük sok nem tudta elkerülni a bezárást sem. A racionalista oktatás egészen a polgárháború időszakáig a liberter pedagógia domináns irányzata maradt, de tapasztalatait az 1936-ban kiépülő új oktatási rendszer is hasznosítani tudta.

A racionalista oktatás spanyolországi megjelenése Andalúziában és Katalóniában párhuzamosan ment végbe, s az irányzat mindkét régióban olyan nagy hatást gyakorolt, hogy követendő mintául szolgált más tartományok liberter pedagógusai számára is. Andalúziában a mozgalom pionírja José Sánchez Rosa volt, aki 1902-

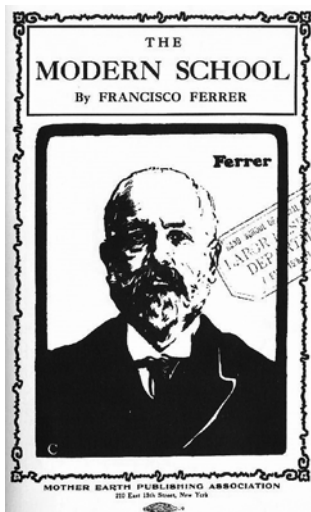
-1913 között kifogyhatatlan energiával több mint féltucatnyi iskolát hozott létre, vagy működött közre megalapításukban és üzemeltetésükben. Ezek az iskolák már kifejezetten a szegény gyermekek oktatására és nevelésére szolgáltak, ami fontos előrelépést jelentett a 19. századi állapotokhoz képest. Sánchez Rosa azonban ezen túlmenően sokat tett a felnőtt lakosság műveltségi viszonyainak javításáért is: több munkásközpontban andragógiai képzéseket vezetett; számos tudományos-népszerűsítő írást adott ki, kifejezetten a munkásság művelése érdekében; hasonló célból lapkiadással is próbálkozott. Tevékenységével párhuzamosan Katalóniában is nagy volumenű szervezőmunkára került sor Francisco Ferrer i Guardia jóvoltából. A radikális republikánus körökből és szabadkőműves páholyokból induló Ferrer merített a 19. század végi franciaországi liberter pedagógiai elvekből és az ottani gyakorlati kísérletek tapasztalataiból. Nem pusztán egy etalonná váló anarchista szabadiskolát hozott létre, hanem a racionalista pedagógia részletes elvi kifejtésével és széles körű szervezőmunkájával valóságos pedagógiai mozgalmat indított útjára. Tevékenysége Spanyolország-szerte éppúgy, mint nemzetközileg ráirányította a figyelmet arra, hogy az anarchizmus nem a rombolás és a káosz színönímája, hanem egy koherens eszmerendszer, amely a legmodernebb tudományos eredményekre alapozva az emberi személyiség harmonikus kibontakoztatásáért és a közösségi-társadalmi együttműködésért száll síkra.

Katalónia és különösen Barcelona a korszak Spanyolországának legfejlettebb régiója volt, éppen ezért itt összpontosult az ország legöntudatosabb polgársága és ipari munkássága egyaránt. Az osztályöntudat természetszerűleg megmutatkozott a proletariátus gyakori és heves tüntetéseiben, sztrájkjaiban és egyéb akcióiban, hasonlóképpen az alternatív pedagógiai koncepciók térnyerésében. Míg a századelő katalán burzsoáziája mind nagyobb arányban járatta polgári magániskolákba gyermekeit, addig a munkásmozgalom is életre hívta saját, egyházi és állami befolyástól mentes oktatási létesítményeit a proletár felnőttek és gyerekek taníttatása végett. Ebbe a trendbe illeszkedett be Francisco Ferrer 1901 és 1906 között működő barcelonai Modern Iskolája,⁴⁶ amely a Ferrer által írásban részletesen is kifejtett racionalista alapelveken nyugodott. Ezek az alapelvek a következő pontokban foglalhatók össze:

Laicizmus

Ferrer harcos ateistaként a spanyol nép alacsony műveltségi szintjéért és az ország fejletlennek ítélt oktatási rendszeréért mindenekelőtt a katolikus egyházat

⁴⁶ Ferrerhez lásd még Szilágyi Ágnes: *Luzo-atlanti kapcsolatok az internacionalizmus jegyében* c. tanulmányát e kötetben.

tette felelőssé. Úgy látta, az egyháznak az iskolákra és az emberek gondolkodására gyakorolt túlzott befolyása nem egy szabad és egészséges társadalom kifejlődését segíti elő. Éppen ellenkezőleg, tudatlanságban és nyomorban tartotta a népet az általa közvetített babonák, a represszív morál és az időnkénti fanatizmus segítségével. Nem véletlenül írta Ferrer tapasztalatait és oktatási-nevelési elképzeléseit rögzítő könyvében, hogy „a képzésnek vallásellenesnek kell lennie, mivel a tudomány bebizonyította, hogy a teremtéstörténet csupán mítosz és isteni legenda.”⁴⁷

Racionalizmus és tudományosság

A vallásos világnézet és az egyházi befolyás elutasítása magától értetődően szükségessé tette az alternatíva megfogalmazását is. Ferrer kora pozitivistá nézeteitől is vezérelve a megoldást a racionalista oktatásban vélte felfedezni. Úgy gondolta, a tudomány legújabb eredményeinek minél hamarabb elérhetővé kell válniuk az átlagember számára; ezzel egyidejűleg az iskolákon keresztül meg kell ismertetni ezeket már a gyerekekkel is. Kollégáival saját könyvtárat hoztak létre, és rendszeresen iskolaújságot készítettek, valamint nyomdájuk segítségével – más kiadványokkal egyetemben – ki is adták ezeket. Ferrer mindenekelőtt a természettudományos ismereteknek tulajdonított nagy jelentőséget, részben a vallási tételek megcáfolása, részben a modern társadalom szükségleteinek kielégítése, részben pedig ezen tudományterületek nagyobb fokú objektivitása miatt (szemben a hatalmon levők által könnyen manipulálható különféle társadalomtudományokkal). Ennek ellenére Ferrer sem az iskolában, sem magánszemélyként nem képviselte a világnézeti semlegesség elvét. „Nemcsak oktatási intézménynek tekintette az Escuela Modernát, hanem a propaganda és agitáció központjának, a forradalmi tevékenység gyakorlóterének is. Filozófiájának alapvetése volt az a hit, hogy az oktatás feladata nem más, mint az egyén kibontakoztatása révén szellemileg, erkölcsileg és fizikailag felkészíteni őt a jövő liberter társadalmának építésére.”⁴⁸ (A liberter

⁴⁷ Francisco Ferrer: *The Origin and Ideals of the Modern School*. London, 1913. 51. Idézi: Mikonya György: *Rend a rendetlenségben, avagy A szabadság útvesztői – anarchisták és nevelés*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 144.

⁴⁸ Paul Avrich: Ferrer vértanúsága. In: Bozóki András–Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 350–375. 366.

eszmék továbbadásában azonban legalább annyira szerepet szánt a társas tevékenységeknek és a közösségi munkavégzésnek, mint a didaktizált formában történő szóbeli magyarázatoknak.)

Nemek és társadalmi rétegek közti koedukáció

Ferrer nagyon is tisztában volt a nők elnyomott és hátrányos helyzetével, amely különösen látványosan mutatkozott meg a nők oktatási-műveltségi mutatóiban. A Modern Iskola ezért éppúgy szélesre tárta kapuit a lányok, mint a fiúk előtt, s mindennapi működése során semmilyen formában nem diszkriminálta az előbbieket csoportját. Az eltérő neműek koedukált nevelését azonban Ferrer önmagában véve nem tartotta elegendőnek. Igyekezett a gyerekeket az átlagosnál komolyabb biológiai és kifejezetten szexualitással kapcsolatos ismeretekkel felvértezni (például fogamzásgátlási módszerek tanítása révén). Az eltérő szociális és vagyoni helyzetű családok gyermekei számára egyaránt meg kívánta teremteni az oktatáshoz való hozzáférés lehetőségét. Bár mint kollektivistá anarchista, a társadalmat osztályalapon szemlélte, egyáltalán nem gondolta, hogy egy gyermekre pusztán származása miatt potenciális ellenségként kellene tekinteni. Ezért a jómódú családból érkezőket éppolyan szívesen fogadta, mint a szegényebb sorsú tanulókat. A szociális különbségek áthidalása érdekében differenciált tandíjat vezetett be, s a rászorulókat más módon is igyekezett támogatni.

Integrális oktatás. Az integrális oktatás olyan képzési formát takart, amelynek keretében *a szellemi és a fizikai munka nem különült el* élesen, és az utóbbi semmiképpen nem rendelődött alá az előbbinek. E koncepció jelentőségét részben praktikus volta adta, lévén, hogy sokoldalú, sok mindenhez értő emberek nevelhetők általa. Valójában azonban az integrális oktatást olyan metódusként is értelmezték, amely hosszú távon az ember és a munka viszonyának megváltoztatására, egy harmonikusabb személyiség típus formálódásának elősegítésére, valamint a specializáció által elkülönített és hierarchizált társadalom lebontására szolgál. Ennek megfogalmazására már az I. Internacionálé kongresszusain (1866. Genf, 1868. Lausanne), illetve Owen, Proudhon, Bakunyin és más korai teoretikusok munkáiban sor került, majd őket követően a századvégi anarchista szabadiskolák szinte mindegyike (leginkább Paul Robin cempuis-i iskolája) valamilyen módon magáévá tette a gondolatot. Ferrer – merítve elődei munkáiból és tapasztalataiból – egyrészt az elméleti tananyag és a hozzá kapcsolódó tankönyvek átalakítása révén kívánta érvényre juttatni az integrális nevelés eszményét (például kollégáival a matematikában konkrét gyakorlati, sok esetben a termeléssel összefüggő feladatokat készítettek a diákoknak). Másrésztől igyekezett minél szélesebb lehetőséget biztosítani a gyerekek számára bizonyos szakmák alapjainak elsajátí-

tására, illetve különböző típusú gyakorlati tevékenységi formák kipróbálására. Ezek közé tartoztak az iskola természettudományos laborjában és műhelyében végzett kísérletek, illetve munkák, valamint a különböző iskolán kívüli programok (üzemlátogatások, kirándulások) is.

A vizsgáztatás és a jutalmazás-büntetés rendszerének eltörlése. Ferrer nem csupán tartalmilag és módszertanilag kívánt szakítani a hagyományos iskolák gyakorlatával, hanem szabadiskolája formai és működési kereteit tekintve is. Úgy látta, hogy „a vizsgarendszer funkciója a vizsgát kísérő ünnepléssel együtt egyedül az, hogy a szülők hiúságát és a sok tanár önös érdekét szolgálja”, valamint hogy „a vizsgák szenvedést okoznak a gyermekeknek, és később meg is betegítik őket”.⁴⁹ Hasonlóan vélekedett a tanítási folyamat során alkalmazott jutalmazások és büntetések rendszeréről is, szerinte ugyanis ezek a jobb tanulók körében versengéshez, rivalizáláshoz vezetnek, míg a gyengébben teljesítő diákokban csak fokozzák a szorongást és szégyenérzetet keltenek. Mindkét eset közös vonása azonban, hogy a tanulási folyamat nem a tudás megszerzéséért és az adott képesség elsajátításáért zajlik, hanem külsődleges célokból történik, mindinkább elidegenedett motivációkon keresztül.

A felsorolt alapelveken túl a Modern Iskolát áthatotta az empátia, a szolidaritás és a gyermekszeretet légköre. Falai között hatványozottan nagyobb lehetőségek nyíltak a *tanulói kreativitás és alkotói hajlam kibontakoztatására* a korszak átlagos spanyol iskoláihoz képest. A gyermekek emellett komolyabb témákkal és számukra is kézzelfogható kérdésekkel foglalkozhattak; a problémaorientált szemlélet és a reflektív gondolkodásmód áthatotta az iskolát. Ferrer és társai a hatékony tanulást és az önálló ismeretszerzést a korszak viszonyaihoz mérten fejlett és változatos szemléltetőeszközökkel, valamint iskolai könyvtár, labor és műhely kialakításával kívánták elősegíteni. Az iskolaújságokban fennmaradt cikkek, illetve a tanulók levelei és későbbi visszaemlékezései pozitív képet festenek a Modern Iskoláról és az itt töltött diák évekről.

A racionalista oktatás Ferrer által kidolgozott koncepciója, illetve a Modern Iskola gyakorlata rövid időn belül széles körben ismertté és sokak számára követhető mintává vált Spanyolország több tartományában, valamint nemzetközileg is. Az iskolája bezáratását követően meghurcolt és nem sokkal később ártatlanul kivégzett Ferrer kálváriája s mártíromsága pedig csak további lökést adott ennek a folyamatnak. A Modern Iskola modellé és egyben szimbólummá vált, amely

⁴⁹ Francisco Ferrer: *Die Moderne Schule. Nachgelassene Erklärungen und Betrachtungen über die rationalistische Lehrmethode.* Verlag Edition AV. Farnkfurt am Main, 2003. 89. Idézi: Mikonya György: *Rend a rendtelenségben, avagy A szabadság útvesztői – anarchisták és nevelés.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 149.

hosszú évtizedeken keresztül követendő példaként lebegett az oktatás radikális átalakításán munkálkodó liberterek szeme előtt.

A ferreri örökséget magukévá tevő spanyolországi racionalista iskolák közül mintegy 160-ról maradtak fenn források és/vagy visszaemlékezések a századfordulótól a polgárháború végéig számított időszakban. A valóságban ennél jóval több iskola létezhetett, még ha nem is állt fenn sokáig vagy nem is működött magas tanulólétszámmal. A legtöbb racionalista iskola Katalóniában (főképp Barcelonában) jött létre, de Andalúzia, Valencia és Galícia szintén kitermelte a maga anarchista szabadiskoláit. Fontos megjegyezni azonban, hogy a korszak racionalista iskolái többnyire helyi kezdeményezések voltak, amelyek nem törekedtek centralizált iskolahálózat létrehozására, de (néhány kivételtől eltekintve) még csak az egyes szabadiskolák föderatív összekapcsolására sem. Ily módon mindvégig „szigetek” maradtak csupán, melyek szerepe – a pusztá számokat tekintve – Spanyolország egész oktatási rendszerén belül marginálisnak tekinthető. Ám ha tekintetbe vesszük ezen iskolák kísérletező attitűdjét, szervezeti, módszertani és tartalmi téren eszközölt újításait, valamint a nemzetközi reformpedagógia bizonyos elemeinek meghonosításában és a radikális pedagógiai koncepciók spanyolországi importjában és elterjesztésében betöltött szerepét, akkor a racionalista iskolák jelentőségét egyáltalán nem szabad lebecsülnünk!

A korszak Spanyolországában az oktatási rendszer döntő hányadát a katolikus egyház tartotta kezében, amely mereven ragaszkodott bevált praxisához. Megújulásra, a modern társadalom szükségleteihez való alkalmazkodásra és a legfrissebb pedagógiai-pszichológiai kutatások eredményeinek befogadására lényegében mindvégig képtelennek bizonyult. A szekularizáció, amely Franciaországban már az 1789-es forradalommal megvalósult, Spanyolországban még a 20. század első negyedében is csupán vágyálom maradt, melyet végül a II. Spanyol Köztársaság váltott valóra az 1930-as években. Mindemelllett a korszak Spanyolországában nem alakult ki igazán jelentős önálló reformpedagógiai irányzat sem. Sőt, a klasszikus polgári reformpedagógia külföldi képviselőinek hatása is gyengének nevezhető (talán Montessorit leszámítva, aki huzamosabb ideig Barcelonában élt és tevékenykedett). Annak a fényében azonban, hogy az általános tankötelezettség gyakorlati megvalósításának, az írni-olvasni tudás általánossá válásának, valamint a régiók, a társadalmi osztályok és a nemek közötti műveltségbeli különbségek felszámolásának gondolata fel sem merült vagy még gyerekcipőben járt, s ezek előmozdítására legfeljebb csak lassú, erőtlen és nem ritkán ellentmondásos intézkedések történtek, az anarchisták szabadiskoláit egészen más megvilágításba kell helyeznünk. Ezek a liberter kezdeményezések ugyanis egyszerre láttak el olyan feladatokat, amelyekért más nyugat-európai országokban az állami oktatási rendszer felelt, illetve vezettek be olyan pedagógiai újításokat, amelyeket a kor-

szak nagy reformpedagógiai iskolái is hangoztattak. Hiba volna azonban pusztán hiánypótló intézményeket látni a spanyolországi racionalista iskolákban. Ezek ugyanis sajátos forradalmi irányvonalat képviseltek a pedagógiában, amely mind bizonyos tartalmi-módszertani elemeit (például az integrális oktatást), mind pedig radikális társadalomátalakító célkitűzéseit tekintve különbözött a polgári államok világi oktatási rendszereitől is, s túlmutatott a polgári reformpedagógiai iskolák rendszerbarát korlátoltságán is.

Libertér pedagógiai kezdeményezések a spanyol forradalomban – az Egyesített Új Iskolák Tanácsa

A katonatisztek 1936. júliusi lázadása nem pusztán egy közel ezer napig tartó véres polgárháború nyitányát jelentette, hanem a társadalmi-gazdasági élet radikális átalakításának olyan esélyét is, amelyre korábban soha nem nyílt lehetőség a spanyol történelemben. Az anarchisták társadalomátalakító tevékenysége mindenekelőtt Katalóniában, Aragónia keleti, köztársasági zónájában, valamint kisebb részt Valenciában volt jelentős. Nem pusztán a katonai-védelmi feladatok ellátására vagy a termelés reorganizálására került sor, hanem többek között a megsemmisült egyházi és a szétesőben lévő állami oktatási rendszer forradalmi alternatívájának kidolgozására is. A különböző feladatok ellátására tanácsok és bizottságok alakultak, amelyek, bár kezdetben az

anarchisták voltak bennük a hangadók, összetételüket tekintve „népfrontosak” voltak: a nem-anarchista munkásszervezetek és a köztársasághoz lojálisan viszonyuló polgárság képviselői is helyet kaptak soraikban. Katalóniában a kultúrával és oktatással foglalkozó bizottságok és tanácsok közül a legfontosabb az *Egyesített Új Iskolák Tanácsa* (Comité de la Escuela Nueva Unificada – CENU)

volt, melynek létrehozására Barcelona központtal már egy héttel a katonai lázadás első rohamának a vereségét követően sor került. A tizenkét tagú tanács paritásos alapon szerveződött: négy tagot az anarchoszindikalista szakszervezeti szövetség (CNT), négy másikat a szocialista szakszervezeti szövetség (UGT), további négyet pedig a katalán polgárság delegált. Megjegyzendő, hogy az elnöki tisztséget a tanács létrehozását felvető CNT-tag, Joan Puig Elias töltötte be, és a CENU irányelveinek kidolgozásakor is alapvetően az anarchisták elképzelései érvényesültek. A tanács tagjai korábban pedagógiai jellegű munkát végeztek (köztük az anarchisták egyben tagjai voltak a CNT tanársszakszervezetének is), így tisztában voltak Katalónia műveltségi viszonyaival és az oktatási rendszer alapproblémáival.

Létrehozásakor a CENU három fő célterületet határozott meg, amelyen a jövőben tevékenykednie kell. Ezek a következők voltak:

Az Egyesített Iskolák oktatási rendszerének megszervezése, amely felváltja az egyházi iskolák rendszerét.

Az új oktatási rendszer ellenőrzése és irányítása az alapfokú oktatástól a felsőbb szintekig (Munkásegyletem, Barcelonai Autonóm Egyetem).

Segédkezés az állam, a Generalitat (azaz a katalán autonóm kormány) és a barcelonai Városi Tanács oktatási létesítményeinek összehangolásában.

Látható módon tehát az anarchisták lemondtak arról, hogy forradalmi programjukat a burzsoáziától függetlenül, illetve vele szemben juttassák érvényre, s ez a körülmény egyben előrevetítette azt is, hogy az anarchista tanácsosoknak lényegében az általuk gyűlölt és megvetett oktatási miniszterek szerepét kellett eljátszaniuk, eleve letéve pedagógiai célkitűzéseik maradéktalan megvalósításáról. A polgárháború előrehaladtával és a köztársasági táboron belüli feszültségek fokozódásával az anarchisták még rosszabb helyzetbe kerültek. Politikai befolyásuk csökkenése az 1937. májusi barcelonai proletárfelkelés bukását követően visszafordíthatatlanná vált. A liberter mozgalom meggyengülése természetesen hatással volt a különböző bizottságok és tanácsok összetételére és karakterére is. Ezalól a CENU sem volt kivétel: amellett, hogy a tagságában végbement átrendeződés már önmagában jelezte az anarchisták befolyásának csökkenését, a tanács jogkörének korlátozása, pusztán tanácsadó szervvé degradálása egyértelművé tette a hatalmi átrendeződést. Mindezen korlátokat szem előtt tartva azonban nem mehetünk el szó nélkül azok mellett a jelentős vívmányok mellett, amelyeket a CENU – mindenekelőtt 1936 júliusa és 1937 júniusa között – a közoktatás terén véghez vitt.

Fent említett célkitűzéseinek megfelelően a CENU átvette a korábban egyházi vagy állami kézen levő oktatási intézmények irányítását, és azokat egységes alapelvek mentén elkezdte új struktúrába szervezni. (Ez a struktúra a polgárháborús

nehézségek és az anarchista tendenciák háttérbe szorulásából kifolyólag a maga teljességében nem tudott megvalósulni, de számos téren komoly előrelépések történtek realizálása irányába.) A 3 év alatti gyermekek számára előirányozták a bölcsődét, ahol a gyermekek egészségügyi és pedagógiai felügyelete mellett már kezdetét vette a társadalmi életre való nevelés is. A 3 és 6 éves kor közötti gyermekek számára javasolták az óvodák látogatását, ahol a bölcsődében megkezdett irányt folytatva egyéni és csoportos, lehetőleg szabad levegőn végzett játékok és egyéb foglalkozások keretében igyekeztek elősegíteni a gyermekek fejlődését. A kisgyermekek rendszeres orvosi vizsgálata a korszak Spanyolországában fontos előrelépést jelentett, a háborús körülmények okozta megpróbáltatások miatt pedig még fokozottabb jelentőségre tett szert. A 6-15 éves kor közötti gyerekek, fiúk és lányok számára egyaránt előírták az általános tankötelezettséget (és a koedukált oktatást), és ezt a korábbi időszakokhoz képest sokkal eredményesebben tudták betartatni (bár megjegyzendő, hogy a 100%-os beiskolázást minden ilyen irányú törekvésük ellenére sem sikerült elérniük). Mint azt a Generalitat gazdasági tárcáját betöltő anarchista politikus, Diego Abád de Santillán megjegyezte: „A CENU erőfeszítései pár hónap alatt értékes gyümölcsöket hoztak, elvégezve azt a munkát, amire a Köztársaság öt éves léte során nem volt képes. A Barcelona hivatalos iskoláiba járó gyerekek száma július 19. előtt 34 000 volt; öt hónappal a forradalmi mozgalom után 54 758-an jártak iskolába [1937 nyarára ez a szám már meghaladta a 82 000-ret is – P. P.]. Az iskolaalapítás korábban soha nem látott méreteket öltött. Katalónia iskolát látogató népessége megháromszorozódott, nem is beszélve a tananyagok és a pedagógiai irányvonal fejlődéséről.”⁵⁰ Az elemi oktatásban természetesen a hangsúlyt a különböző alapkészségek kifejlesztésére helyezték, de a korábbiakkal ellentétben a tanítási-tanulási folyamatot már a gyerekek saját érdeklődésének megfelelően igyekeztek megszervezni. Az iskolák igazgatásában minimalizálták a bürokratikus és adminisztratív tevékenységeket, egyszerűsítették a tanulók csoportbeosztását, illetve értékelésüket. A korábbi osztályokat a gyerekek biológiai-pszichológiai fejlődési szakaszaihoz és a tananyag nehézségéhez igazított négy korcsoport váltotta fel. A jegyalapú osztályozási rendszer helyére egy három kategóriából álló értékelési rendszer lépett, amely rosszabb, jobb vagy átlagos adottságokkal és képességekkel rendelkezőkre osztotta a diákokat. Az első tanév eredményei alapján a katalóniai általános iskolások 20%-a tartozott a rosszabb, 73%-a az átlagos és csupán 7%-a a jobb adottságúak és képességűek közé. A tanulók egyszerűsített értékelési rendszerével a rivalizálást és a versenyhelyzetek kialakulását szerették volna elkerülni a CENU

⁵⁰ Diego Abád de Santillán: *La Revolución y La Guerra en España – Notas Preliminares para su Historia*. Ediciones Nervio, Buenos Aires, 1937. 124. Idézi: Alexander, Robert J.: *The anarchists in the Spanish Civil War*. 1. köt. Janus Publishing Company, London, 1999. 665.

tanácsosai, bár az első tanév eredményeit látva felmerül a kérdés: ez az újítás nem volt-e valójában kontraproduktív? Ezt a fennmaradt visszaemlékezések – amelyek a gyerekek közötti harc és az önzőség megszűnéséről vagy legalábbis visszaszorulásáról számolnak be – cáfolni látszanak, bár azok elfogultsága és erős szubjektivitása miatt egészen biztosat nem állíthatunk ezzel kapcsolatban. Az mindenesetre biztos: az említett három kategória egyben jelezte azt is, hogy az illető diák milyen típusú középiskolákba kerülhet, s nagy valószínűség szerint milyen területeken lesz majd lehetősége elhelyezkedni. Az oktatás mindenki számára hozzáférhetővé tétele, a rászoruló diákok fokozott támogatása, valamint az egyes középszintű intézmények átjárhatósága viszont megteremtette a társadalmi mobilitás korábbinál lényegesen nagyobb esélyét. A rosszabb adottságú serdülők választhatták az „előtanonckodást”, melynek révén segédmunkás lehetett belőlük, de mehettek tanonciskolába is. Ennek elvégzése után szakmunkásokká vagy kisiparosokká váltak, de lehetőséget kaptak tanulmányaik folytatására is a Munkaiskolában. Az átlagos képességű diákok szintén tanonckodhattak a Munkaiskolában, de mehettek Alapfokú Politechnikumba is, ahol az integrális oktatás szellemében az elméleti és gyakorlati oktatás egymást szervesen kiegészítve zajlott. A legjobb tanulókra a hároméves Alapfokú Politechnikum várt, amely egyben a felsőfokú tanulmányokhoz vezető ugródeszkeként is szolgált. A felső szinten aztán sokféle képzés közül választhattak a diákok: a felsőfokú szakiskolákban valamilyen gyakorlati szakmával ismerkedhettek meg (pl. könyvtáros, földmérő, gyógyszerész), de lehetőségük nyílt művészeti főiskolára vagy akár egyetemre is menni, mely utóbbi a legmagasabb szintű természet- és bölcsészettudományi, valamint technikai képzést nyújtotta. A CENU által megtervezett, imént vázolt struktúra látható módon, az anarchoszindikalizmus eszmei koncepciójának megfelelően az indusztriális társadalom igényeinek kiszolgálását volt hivatott elősegíteni, egyszersmind ügyelve arra, hogy ne csak egyszerű „szakbarbárokat” képezzen, hanem gondolkodni tudó, kreatív, sokoldalú és a társadalmi problémák iránt fogékony egyéneket (emiat helyenként „szakmunkás utópiaként” is szokták emlegetni ezt a fajta felfogást). Az ideológiai indoktrináció helyett azonban többre értékelték a saját tapasztalás útján történő tanulást, az engedelmesség helyett az önfegyelmekkel párosuló öntevékenységet és spontaneitást, az uniformizáltság helyett a személyiség szabad kibontakozását (az iskolai egyenruhaviselés eltörléséről például már az első rendelkezések döntöttek), az elidegenedett viszonyok helyett pedig a szociális, empatikus és szolidáris viszonyokat. Azokban az iskolákban, ahol ténylegesen elkötelezett anarchista pedagógusok tanítottak, tartalmi és módszertani tekintetben egyaránt felszínre törtek a liberter eszmék. Az önállóságra nevelés részeként megjelent a személyes érdeklődésnek megfelelő tanórai tevékenykedés, valamint a tapasztalatszerzés. Az első hónapokat jellemző *ad hoc*

jellegű megoldásokat követően 1937 tavaszán már szervezett és egységes módon láttak hozzá az új szemléletű tankönyvek és oktatási segédeszközök elkészítéséhez és kiadásához, valamint a technikai képzéshez nélkülözhetetlen műhelyek felszereléséhez. Az 1936 előtti időszakhoz képest soha nem látott mértékű erőfeszítések történtek iskolai könyvtárak létesítésére és a már meglévők fejlesztésére, valamint az árva gyerekek felkarolására, iskolai és társadalmi integrációjára is.

Liberter pedagógiai kezdeményezések a spanyol forradalomban – a kollektívák

Az osztálykollaboráció talaján álló és a Generalitat beleegyezésével működő CENU-val és más intézményes struktúrákkal ellentétben a liberter pedagógia szellemiségét sokkal autentikusabb módon fejezték ki azok az oktatási és kulturális létesítmények, amelyek az anarchista vagy anarchista-szocialista vegyes kollektívák és az anarchoszindikalista szakszervezetek támogatásával jöttek létre. A CNT 1936. májusi zaragozai kongresszusán elfogadott programnak megfelelően az elkövetkező forradalmi szituációkban a mezőgazdasági és az ipari kollektíváknak kellett magukra vállalniuk a gazdasági rendszer reorganizálásán felül a társadalmi élet megszervezésének és irányításának különböző feladatait, köztük az oktatás és a kultúra területéhez kapcsolódó feladatokat. A zaragozai programban nagy hangsúlyt helyeztek a parasztság elmaradott művelődési viszonyainak javítására, s ennek keretében a vidéki iskolahálózat fejlesztésére, illetve a gyermekek és a felnőtt lakosság alfabetizációjára. 1936 júliusának forradalmi helyzete, a központi hatalom meggyengülése, a gazdasági élet addigi kereteinek szétesése nem várt lehetőséget teremtett a fenti program megvalósítására. A kollektivizálási mozgalom mindenekelőtt a Köztársaság aragóniai régiójának keleti zónájában volt sikeres, de Katalóniában és Valenciában szintén sor került föld-, illetve gyárfoglalásokra, a termelés munkásellenőrzésére és bizonyos társadalmi funkciók kollektívák által történő ellátására.

Aragóniában – ahol az analfabéták aránya 43%-os volt, és a polgárháborút megelőző időszakból nem ismerünk jelentős liberter pedagógiai kezdeményezéseket – mintegy 450 agrárkollektíva szerveződött, melyek összesen 300 000 ember számára szolgáltak a mindennapi élet keretétül. A földbirtokok és a termelőeszközök közösségi tulajdonba vétele jelentős anyagi bázis megteremtéséhez vezetett, a nyaralók, nemesi rezidenciák és egyházi épületek kisajátítása pedig szintén segítette az új iskolák megszervezését. Az elhagyatott vagy kisajátított, eredeti funkciójuktól megfosztott kolostorok ugyanis az esetleges javításokkal együtt is olcsóbb megoldást kínáltak, mintha teljesen új épületeket kellett volna emelni. Az anyagi szempontokon kívül ezek az épületek egyúttal megfeleltek

azon kritériumoknak is, melyeket a liberterek a gyermekellátással kapcsolatban támasztottak: helyiségeik kellemesek, tágasak, világosak és higiénikusak voltak, ráadásul sokszor festői környezetben, ami lehetőséget teremtett a gyümölcsösökben és veteményesekben végzett gyakorlati munkára éppúgy, mint a játékra és a természetjárásra. A CNT, illetve az újonnan létrejövő anarchista dominanciájú irányító szervezet, az Aragóniai Regionális Védelmi Tanács (CRDA) további nem elhanyagolható támogatást nyújtott az oktatási és kulturális létesítmények létrehozásához és működtetéséhez. A tanács sokat fáradozott a megfelelő minőségű és mennyiségű pedagógiai eszközök beszerzésén, az árvagyerek iskolai elhelyezésén vagy éppenséggel antifasiszta nyílt napok szervezésén, ahol az iskolák tanulóinak rajzait, kézimunkáit mutatták be, illetve ahol a diákok verseket szavaltak és dalokat adtak elő. A CRDA több aragóniai településen magára vállalta az óvodák és napközik létrehozásának feladatát is, ahol a gyerekeket megfelelő higiéniai körülmények között tartották, és nem kötelezték őket semmilyen munkavégzésre. Emellett alfabetizációs kurzusokat szerveztek a fronton harcoló milicisták számára is. A katalóniai példa is inspirálóan hatott Aragónia liberter oktatási kezdeményezéseire, s bár a CENU-hoz hasonló átfogó koordináló szerv itt nem jött létre, az Egyesített Új Iskolák Tanácsának számos elvi célkitűzése visszatükröződött az aragóniai anarchisták elméleti és gyakorlati munkásságában is. A fentiek ellenére persze az egyes iskolák ellátását korántsem lehetett kielégítőnek nevezni, ráadásul a legtöbb falusi iskolában jelentős módszertani megújulásról sem beszélhetünk (helyenként még a koedukáció elmélete sem került át a gyakorlatba). Ezért mindenekelőtt a szakképzett és innovatív tanítók, valamint a korszerű materiális feltételek hiánya tehető felelőssé.

A termelő kollektívák és a szakszervezetek jelentős szerepet játszottak az egy-szerre elméleti és gyakorlati tudást is nyújtó szakiskolák felállításában, a szakmunkásképzésben. Az *alcañizi Colectividad de Auto-Transporte* iskolájának vezetése például egyértelműen kijelentette: „nem akarjuk, hogy jövőbeni szállítmányozóink nélkülözzenek egy viszonylagos műveltségű szintet, és híján legyenek a felelősségérzetnek és küldetésük teljes tudatának”.⁵¹

A liberter szellemiségű kollektívákat teljesen magával ragadta az egész emberi nem kulturális felemelésének eszméje. Barcelona kollektivizált mozijai például bevételeiket arra fordították, hogy támogassák egészségügyi és oktatási létesítmények építését, egyes anarchoszindikalista szakszervezetek pedig saját műhelyeikben olyan bútorokat eskábáltak össze, melyeket aztán térítésmentesen az iskolák rendelkezésére bocsátottak. Soha nem látott intenzitású vidéki

⁵¹ N. Lassa.: *Una colectividad modelo: Auto-transporte de Alcañiz*. In: *Cultura y acción* (26 de Junio de 1937), *Alcañiz*, 2. Idézi: Mur Mata, Miguel: *Educación libertaria en Aragón*, 1936-38. *Aula*, 8. sz. (1996), 77–91. 86.

könyvtárhálózat-fejlesztés vette kezdetét, ami jól illeszkedett abba a törekvésbe, hogy megnöveljék az informális oktatás és a művelődés színtereinek szerepét. A kulturális programok és létesítmények szervezésében jelentős szerep jutott a legnagyobb (több mint 80 000 tagságú) anarchista ifjúsági szervezetként működő Liberter Ifjúság Ibériai Föderációjának (FIJL). A FIJL alfabetizációs kurzusok szervezése mellett sokoldalú művészeti képzéseket is indított, vándorszíntársulatokat működtetett, valamint aktívan közreműködött a vidéki könyvtárhálózat fejlesztésében, az iskolai könyvtárak anyagának korszerűsítésében.

Mindezen túl a kollektívák nem elhanyagolható szerepet játszottak a gyermekekről való gondoskodásban és az étkeztetésben. Különösen nagy érdemeket szereztek a polgárháborús borzalmak elől ezekbe a régiókba menekülő, s gyakran árva vagy félárva gyermekek ellátásában és taníttatásában. Ennek a színteréről külön erre a célra létrehozott speciális telepek szolgáltak. 1937 szeptemberében 558 ilyen, menekültek számára létesített telepen már több mint 45 000 gyerekről gondoskodtak, ami, tekintve az ellátási nehézségeket és a hátszág fokozódó nélkülözéseit, igazi önfeláldozásról árulkodik.

A spanyolországi liberter pedagógia háttérbe szorulása

A liberter mozgalom és vele együtt pedagógiai kezdeményezéseinek visszaszorulása és megszűnése alapvetően két forrásból táplálkozott. Az egyik forrást azok a köztársasági táboron belüli folyamatok jelentették, amelyek az anarchisták társadalom-átalakító tevékenysége, forradalmi vívmányai ellen hatottak. Ezek közé tartozott a sztálinisták spanyolországi térnyerése, a republikánus állam és a Generalitat fokozatos megerősödése, valamint egyes befolyásos anarchisták kompromisszum-kereső politikája. Az 1937. májusi barcelonai felkelést követően az anarchistákkal szemben is fokozódott a represszió, melynek eredményeként számos területen pozíciókat veszítettek, sajtóorgánumaikat cenzúra alá vették, egyes képviselőik ellen büntetőeljárás indult. A pedagógia vonatkozásában mindezeknek több fontos következménye is volt. Egyrészt a CENU-n belüli elvi anarchista dominanciát felszámolták, magát a tanácsot pedig döntéshozatali jogkörétől megfosztva, mint pusztá tanácsadó szervet az Oktatási Minisztérium alá rendelték. Másrészt a kommunista Líster tábornok vezetésével felszámolták a CRDA-t és az aragóniai kollektívákat. Ezek az 1937 nyarán bekövetkezett események igen súlyos és visszafordíthatatlan csapást jelentettek az anarchista mozgalomra és pedagógiai törekvéseire. A liberter pedagógia teljes visszaszorulásához azonban végső soron nem ezek a fejlemények vezettek el, hanem egy másik körülmény: a francóisták fokozatos előretörése, majd a polgárháborúnak véget vető totális győzelme.

Az új francóista állam körvonalainak megrajzolása és vele együtt az új oktatáspolitikai kialakítása már a polgárháború idején megkezdődött a nacionalisták uralta területeken. A rendszer első ideológusai a spanyol nemzetet és a katolicizmust egymástól elválaszthatatlan fogalomként értelmezték, s egyben a „spanyolság” zálogának tekintették. Ennek megfelelően az „egy nemzet, egy vallás” felfogás határozta meg a rezsim oktatás- és kultúrpolitikáját. Az első jelentős lépésekre (például a koedukáció betiltására) már 1936 szeptemberében sor került, az 1938-as év francóista háborús sikerei pedig új lendületet adtak oktatáspolitikai irányelveik terjedésének. Ennek egyik legfontosabb elemét a Nemzetnevelési Minisztérium létrehozása jelentette 1938. február 1-jén, amely a közoktatással (az új rendszer interpretációjában „nemzetneveléssel”) és a tudományos élettel kapcsolatos kérdésekkért felelt. Augusztusban bizottság jött létre a forgalomban levő tankönyvek felülvizsgálatára, szeptembertől pedig ideiglenes jelleggel új tantervet léptettek életbe. Ebben már természetesen nagy hangsúlyt kapott a vallásoktatás és a spanyol birodalom története, mint az ideológiai átnevelést segítő komponens, illetve a testnevelés mint a katonai kiképzés iskolai megala-
pozója. Az 1939. február 2-án megjelenő törvénnyel lényegében visszaállították az egyház jogait és befolyását, különös tekintettel az oktatásra, s elkezdődtek a tisztogatások is a különböző oktatási intézmények dolgozói körében. A tanítók, tanárok és iskolaigazgatók esetében az új rezsimhez és annak ideológiájához való hűség elengedhetetlen kritériummá vált, s az iskolákban nem volt helye azoknak, akik korábban szakszervezeti tagok voltak, akik bármilyen módon közreműködtek a republikánus állam intézményeiben vagy a különböző forradalmi csoportok munkájában. A spanyol értelmiség nem csekély hányada külföldre menekült, az országban maradtak körében pedig komoly megtorlásokat hajtottak végre: egyes becslések szerint a francóisták által kivégzett tanítók és tanárok aránya megközelítette a háború előtti teljes pedagógusállomány 10%-át. A tisztogatások ráadásul kiterjedtek az oktatás megreformálásáért és a kulturális élet színesebbé tételéért küzdő diákságra is.

Bár az 1950-es évek közepétől bizonyos fokig enyhült a rendszer értelmiségiekkel kapcsolatos magatartása, a radikális baloldallal (így az anarchistákkal) szemben változatlan maradt az álláspontja. A „vörösöket” demonizálták, és az általuk képviselt nézeteknek semmilyen formában nem engedtek teret. A történelmi emlékezetből igyekeztek kiirtani minden velük kapcsolatos nosztalgiát vagy szimpátiát. Az oktatás terén ez a liberter pedagógia minden formai, módszertani és különösen tartalmi elemének negligálását jelentette. Az olyan nagyformátumú racionalista tanítóknak, mint amilyen például Ferrer is volt, a rendszer nem látott többet a maga pusztá önigazolásánál, elvégre Ferrer „felforgató” anarchista volt, ateista és szabadkőműves, aki tanaival csak „megrontotta” a bimbózó gyermeki

elmét. A mérhetetlen ellenszenv és a kőkemény represszió általában is jellemző volt a francóisták anarchistákkal kapcsolatos magatartására. Nem véletlen tehát, hogy a liberter mozgalom a Franco-érában mindvégig mély illegalitásba kényszerült, s földalatti szervezkedései csupán marginális jelentőségűek voltak. A spanyolországi anarchista csoportok szórványos szabotázs- és terrorista akcióival ellentétben a liberter pedagógia hosszú időre teljesen háttérbe szorult, s a politikai kérdésekkel foglalkozó vagy a múltbéli események megértésén fáradozó emigránsok körében sem számított különösebben érdekfeszítő témának.

Mindezek dacára a Franco-rendszer bukását követő demokratikus átmenet idején újjászerveződő CNT programtervezeteiben ismét előkerült az oktatás kérdése. Nem kellett sokat várni arra sem, hogy megszerveződjenek az első olyan anarchista csoportok (például a Paideia Kollektíva), amelyek – visszanyúlva történelmi gyökereikhez – zászlajukra tűzték a liberter pedagógia elveit, és azokat az idővel megváltozott feltételekhez igazítva megkísérelték ismételten a gyakorlatba átültetni. Ezen kísérletek akárcsak vázlatos ismertetése, valamint a múltbéli anarchista szabadiskolákkal és egyéb pedagógiai kezdeményezésekkel való elemző összehasonlítása azonban már túlmutatna a jelen tanulmány keretein. Azt viszont zárásként mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a liberter pedagógiai elvek és az anarchista szabadiskolák újbóli felbukkanása Spanyolországban, illetve jelenkori megjelenése több olyan országban is, ahol kisebb-nagyobb anarchista mozgalomról beszélhetünk, nem pusztán a véletlen műve. A polgári oktatási rendszer globális válsága – mely természetesen nem választható el magának a kapitalista gazdasági rendszernek a globális válságától – napról napra szembe-tűnőbbé válik. Ennek az oktatási rendszernek a megreformálásáért, radikális átalakításáért vagy teljes lerombolásáért síkraszálló irányzatok pedig mind több alapvető problémára világítanak rá, igyekezve alternatívát is fölmutatni. Ennek köszönhetően egyre több ember szemében válnak népszerűvé. Ebbe a globális trendbe illeszthető bele a liberter pedagógia 20. század végi, 21. századi reneszánsza is.

Irodalom

A liberter pedagógia alapelveiről és nemzetközi történetéről:

Cuevas Noa, Francisco José: *Anarquismo y educación. La propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria*. Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid, 2003.

Mikonya György: *Rend a rendetlenségben, avagy A szabadság útvesztői – anarchisták és neveles*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009.

Suissa, Judith: *Anarchism and Education. A philosophical perspective*. PM Press, Oakland, 2010.

A spanyolországi liberter pedagógiáról általában:

Cortavitarre Carral, Emili: Movimiento libertario y educación: principios básicos, Ferrer y Guardia, otros pedagogos y la experiencia del CENU. In: *Jornadas de pedagogía libertaria Granada del 23 al 27 de abril 2012*.

Cuevas Noa, Francisco José: La línea rojinegra educativa del anarquismo español. In: *Historia Actual Online*, 21. sz. (2010. tél). 101–109.

Fernández, Pablo Palomero: Cultura y educación en el anarquismo: España 1868–1939. In: *Rev. Interuniv. Form. Profr.*, 33. sz. (1998), 183–193.

Fiscer Lamelas, Guillermo: Pedagogía libertaria española a inicios del siglo XX. In: *Revista de Claseshistoria*, 276. sz. (2012. február 15.)

A spanyolországi liberter pedagógia kezdeteiről:

Lida, Clara E.: Educación anarquista en la España del ochocientos. In: *Revista de Occidente*. 97. sz. (1971. április), 33–47.

Lida, Clara E.: Organización, cultura y prácticas políticas del anarquismo español en la clandestinidad, 1873–1881. In: Lida, Clara E. – Yankelevich, Pablo (szerk.): *Cultura y política del anarquismo en España e Iberoamericano*. El Colegio de México, Mexikóváros, 2012. 63–93.

A spanyolországi racionalista oktatásról:

Lázaro Lorente, Luis M.: *Las escuelas racionalistas en el país valenciano (1906–1931)*. NAU Llibres, Valencia, 1992.

Solá Gusiñer, Pere: *Las escuelas racionalista en Cataluña (1909–1939)*. Tusquets Editor, Barcelona, 1976.

Zolcsák György Attila: *Francisco Ferrer élete és munkássága*. Tanári képzés szakdolgozata. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2009.

A spanyolországi liberter pedagógia polgárháború alatti történetéről:

Mur Mata, Miguel: Educación libertaria en Aragón, 1936–38. In: *Aula*, 8. sz. (1996), 77–91.

Tiana Ferrer, Alejandro: *Educación libertaria y revolución social (España, 1936–1939)*. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1987.

A nőnevelésről és az anarcha-feminizmusról:

Ackelsberg, Martha A.: *Free Women of Spain. Anarchism and the Struggle for Emancipation of Women*. AK Press, Oakland – Edinburgh, 2005.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS⁵²

Az 1958-as libanoni válság és nemzetközi vonatkozásai

Hatvan évvel ezelőtt a függetlenségét 1943-ban elnyert, de a francia katonai megszállás alól csak 1946 végén felszabadult kb. egymillió Libanonban súlyos belpolitikai válság robbant ki, amelybe nem csupán egyes közel-keleti államok, de a szuperhatalmak is belesodródtak. Jóllehet a krízisnek elsősorban belső (társadalmi és politikai) okai voltak, a bejrúti kormány az Egyiptom és Szíria uniójából néhány hónappal korábban létrejött Egyesült Arab Köztársaságot (EAK) vádolta a polgárháborús légkör előidézésével.⁵³ A kabinet először az Arab Ligához folyamodott a válság megoldása érdekében. Ám amikor a szervezet egy Kairó által sugallt megoldási javaslattal állt elő, azt a kicsiny Levantei állam visszautasította. Kormánya ugyanis semmiképpen nem akarta, hogy az EAK beavatkozzon a belügyeibe. Ez volt az első eset a Liga 1945 óta húzódó történetében, hogy a szervezetnek két tagja közötti konfliktus ügyében kellett véleményt nyilvánítania. Bejrút ezután fordult az ENSZ Biztonsági Tanácsához, de az képtelen volt egyhangú határozatot hozni. Ezután a libanoni kérdés a világszervezet közgyűlése elé került, ahol az Arab Liga főtitkárának sikerült meggyőznie Libanont és az arab országokat, hogy támogassák a Liga EAK számára is elfogadható megoldási javaslatát. Libanon ugyan félszívvel, de beadta a derekát; az EAK viszont utóbb diplomáciai győzelemként értékelte a válság elsimítását.

A fegyveres felkelésbe torkolló krízis 1958 márciusában vette kezdetét, amikor az 1952 óta hivatalban lévő Nyugat-barát Kámil Samún köztársasági elnök jelezni kezdte a mandátuma megújítására vonatkozó szándékát, ami ellenkezett volna az alkotmány előírásaival. Washington elvileg nem ellenezte az újabb ciklust, ellenben a bejrúti amerikai nagykövetség aggódott, hogy a kérdés a keresz-

⁵² Ferwagner Péter Ákos, egyetemi docens, PhD, SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Méditerrán Tanulmányok Tanszék.

⁵³ Nasser M. Kalawoun: *The Struggle for Lebanon. A Modern History of Lebanese–Egyptian Relations*. I.B. Tauris, London, 2000. 50–51.

tény közösségek között megosztottságot okoz, ami a keresztények politikai dominanciájának megrendüléséhez vezethet. Ez a dominancia azóta állt fenn, hogy az 1920-as években a mandátumos hatalmat gyakorló Franciaország alkotmányt adott Libanonnak, s ezt a felekezetek közötti hatalommegosztás elvére építette (*politikai konfesszionizmus*). Ennek eredményeképpen a legjelentősebb vallási közösségek elosztották egymás között a különböző politikai tisztségeket, de úgy, hogy az osztozkodás tükrözze a felekezetek demográfiai súlyát. Mivel 1932-ben a franciák által tartott, máig utolsó népszámlálás a keresztény közösségek (maroniták, görögkeletiek, görögkatolikusok stb.) enyhe többségét mutatta ki a muszlimokkal (szunniták, síiták, drúzok stb.) szemben, a legjelentősebb köztársasági elnöki tisztség – s ezáltal az ország fölötti dominancia – a keresztények kezébe került.⁵⁴ A vallási közösségek konszenzusára építő konfesszionális rendszert megerősítette, hogy az 1943-ban megkötött Nemzeti Paktumban a muszlimok vállalták: tiszteletben tartják Libanon önállóságát, s nem törekednek az országot valamilyen iszlám többségű, szélesebb arab egység részévé tenni; cserébe a keresztények elismerték hazájuk „arab jellegét”. Nadine Picaudou francia történész szavaival a nemzettudat úgy jöhetett létre, hogy a muszlimok „libanizálódtak”, a keresztények pedig „arabizálódtak”.⁵⁵

A függetlenség első éveiben ez a felekezeti közti együttműködés nagyobb konfliktusok nélkül folytatódott. Ám az 1950-es években a gépezet működésébe homokszemek kerültek. Az arab világ egészéhez hasonlóan Libanont sem hagyta érintetlenül Izrael Állam 1948-as megalakulása és az egyiptomi forradalom 1952-es győzelme után a pánarab nacionalizmus felvirágzása. Talán ennél is nagyobb problémákat okozott a keresztények mind látványosabb politikai-gazdasági hegemóniája, melynek nyomán a muszlimok – kiváltképp a szunniták – egyre inkább másodrendű polgároknak érezték magukat. A muszlim politikai körök (Abdalláh al-Jáfi, Száíb Szalam, Rasíd Karami) az évtized közepétől egyre inkább támogatójukként tekintettek a forradalmi Egyiptomra, s annak népszerű vezetőjére, Gamál Abdel Nasszerre, és hozzá fordultak támogatásért. Növelte az elégedetlenséget a rendszer korrupciója, a szükséges gazdasági, társadalmi és igazságügyi reformok elmaradása és az igen erőteljes nyugati (francia, amerikai) befolyás. Ennek ellenére az 1950-es évek Libanonját a környező arab államokkal összevetve demokratikusnak nevezhetjük: a maronita vallású Samún elnöksége alatt érvényesült a sajtószabadság, egyetlen politikai pártot sem tiltottak be, az ellenzék működését tolerálták. Úgy tűnt, az ország a béke szigete a régióban. Ezt az is elősegítette, hogy a súlyos belpolitikai válságokon áteső szomszédok (Szíria, Jordánia, Egyiptom) a tőkájüket

⁵⁴ J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009. 71.

⁵⁵ Nadine Picaudou: *La déchirure libanaise*. Éditions Complexe, Bruxelles, 1989. 80.

ide menekítették, ami példátlan gazdasági prosperitást generált. Fejlett bankrendszerének köszönhetően az ország a Közel-Kelet pénzügyi központjává vált. Akkoriban globális szinten is ritkaságnak számított, hogy egy állam teljes egészében liberalizálja a külkereskedelmét, és konvertibilissé tegye egyébként stabil árfolyamú valutáját. A politikai konfliktusok azonban kiéleződtek, ami főképp az elnök hatalmi törekvéseiből fakadt: riválisait félreállította, s ezzel a politikai elit jelentős részét (még számos maronita előkelőt és egyházi vezetőt is) ellenfelévé tette.

Az ellentétek az 1956. októberi szuezi háború kapcsán éleződtek ki. Al-Jáfi miniszterelnök és Szalam államminiszter követelte Samúntól, hogy szakítsa meg a diplomáciai kapcsolatokat az Egyiptomra támadó Nagy-Britanniával és Franciaországgal. Az elnök azonban erre nem volt hajlandó. Válaszul benyújtották lemondásukat. Samún azonban nem esett kétségbe, s olyan szunnita miniszterelnököt nevezett ki, aki támogatta a politikáját. Azt a Charles Habíb Malikot tette meg külügyminiszternek, aki korábban washingtoni nagykövetségként és Libanon ENSZ-delegáltjaként dolgozott, Nyugat-barátsága mindenki előtt ismert volt. Samún ezzel is jelezni kívánta, hogy Nasszer pánarab agitációját hazája függetlenségére nézve veszélyesnek tartja, s elutasítja. Hogy biztosítsa Libanon önállóságát az egyiptomi aknamunkával szemben, a nyugati hatalmakhoz, leginkább az Egyesült Államokhoz fordult, s 1957 márciusában – a muszlimok általános tiltakozása ellenére – elfogadta a két hónappal korábban meghirdetett Eisenhower-doktrínát. Ez kimondta, hogy az USA akár katonai erővel is megvédeheti azokat a közel-keleti országokat, amelyeknek a függetlenségét akár direkt, akár közvetett módon a kommunizmus fenyegeti. Országá cserébe 20 millió dollárt kapott Washingtontól.⁵⁶ Mivel Libanon a szuezi válság idején csupán fél szívvel támogatta Egyiptomot, ráadásul teljes mellszélességgel kiállt Kairó legfőbb közel-keleti riválisa, a monarchista Irak mellett, mely az 1955 februárjában megkötött szovjetellenes Bagdadi Paktum egyik tartópillére volt, a libanoni–egyiptomi kapcsolatok 1957 tavaszára a mélypontra süllyedtek.

Az általános választások közeledtével Jáfi, Szalam és mások átfogó ellenzéki összefogást hoztak tető alá; a júniusban megalakított Nemzeti Front Samún egész ellenzékét összefogta. Részt vett benne az északi nagyváros, Tripoli meghatározó szunnita politikusa, Rasíd Karami; a déli Síf régió drúz vezetője, Kamal Dzsumblatt; valamint más muszlim és keresztény előkelők. Ugyanakkor Samúnnak is szilárd bázisa volt, mivel ekkor már a politikai törésvonalak nem a felekezeti logika szerint húzódtak. A muszlimok között is talált támogatókra, de a politikáját leginkább mégis a keresztények többsége követte (*Katáib*, Nemzeti

⁵⁶ David C. Gordon: *The Republic of Lebanon. Nation in Jeopardy*. Routledge, London, 2016. 27.

Blokk, a nagy-szír ideológiát valló Szíriai Szociális-Nacionalista Párt⁵⁷). A nyár elején megrendezett választásokon Samún hívei győzelmet arattak, az ellenzéki vezetők közül többen is elvesztették parlamenti mandátumukat. Utóbbiak választási csalással vádolták a köztársasági elnököt, az amerikaiakat pedig azzal, hogy pénzelték a kormánypárti jelölteket. Ezt utóbb az elnök CIA-összekötője nem is tagadta: „Bejuttattuk őket a parlamentbe.”⁵⁸

1957 őszén a helyzet elmérgesedett. A parlamentből kieső ellenzék egyes vezetői – nem lévén alkotmányos eszköz a kezükben érdekeik megvédelmezésére – erőszakos eszközökhöz nyúltak. Az egyik ismert szerző a későbbi eseményeket egyenesen úgy értelmezi, mint a parlamenti hellyel rendelkező és a parlamenti hellyel nem rendelkező politikai vezetők közötti küzdelmet.⁵⁹ Dzsambulatt drúz követői Sűfban hidakat robbantottak fel, utakat vettek blokád alá. Bejrútban bombák robbantak, s az ország legkülönbözőbb részein erőszakos események zajlottak. A kormány nem tulajdonított ezeknek különösebb jelentőséget, de megpróbálta fenntartani az udvarias viszonyt Egyiptommal és Szíriával. Amikor 1958 februárjában a két állam unióra lépett egymással, Samún gratulált Nasszernek. Az EAK-nak az arab világban leírhatatlan lelkesedést kiváltó megalakulása azonban a libanoni belpolitikai feszültséget tovább növelte. A muszlim iskolák az EAK létrejöttét megünneplendő bezártak, amikor pedig február 24-én Nasszer Damaszkuszba, „az északi tartomány”, Szíria fővárosába látogatott, legalább 150 000 libanoni tódult a városba, hogy láthassa őt, Szalam pedig „az arabok vezetőjének” nevezte.⁶⁰ Nasszer válaszul fel is szólította Libanont az EAK-hoz való csatlakozásra: „Úgy érezzük, ez az egység, mely az arab nemzet szívéből és akaratából fakad, az általunk elérni vágyott erőt jelenti, a mindent átfogó egység magja pedig, reméljük, hamarosan kibővül minden arab országgal.”⁶¹ Az erőszakos akciók folytatódtak, ezzel párhuzamosan pedig szaporodtak a Nasszer és az EAK melletti demonstrációk. Március 28-án muszlim tüntetők Szúr (Türosz) városában lábbal tiporták a libanoni zászlót az utcán...⁶²

⁵⁷ A párt történetéről bővebben lásd Ferwagner Péter Ákos: A Nagy-Szíria-terv a hetvenes években. *Mediterrán Világ*, 13. 2010. 13–35.

⁵⁸ Karol R. Sorby: Lebanon: The Crisis of 1958. *Asian and African Studies*, 9. évf. (2000), 1. sz. 76–109.

⁵⁹ Philip K. Hitti: *Lebanon in History from the Earliest Times to the Present*. Macmillan & Co., London, 1962. 507.

⁶⁰ David C. Gordon: *Lebanon. The Fragmented Nation*. Routledge, London, 2016. 53.

⁶¹ Tawfig Y. Hasou: *The Struggle for the Arab World. Egypt's Nasser and the Arab League*. KPI, London, 1985. 91.

⁶² Kamal S. Salibi: *The Modern History of Lebanon*. Frederick A. Praeger, New York, 1965. 200–201.

Arab vezetők az Arab Liga csúcstalálkozóján. 1957, Kairo.

Ezzel egy időben az arab egységet zászlajára tűző ellenzék és a muszlimok mellett keresztényeket is tömörítő ún. „Harmadik Erő” 85 prominens vezetője háromtagú irányító bizottságot választott, amelynek a tagjai a görög katolikus Henri Faraon (elnök), Abdalláh al-Jáfi (alelnök) és Kamal Dzsumblatt (titkár) voltak. A találkozáson kinyilvánították, hogy ellenzik a maronita keresztény Samún újraválasztását, s azzal vádolták a köztársasági elnököt, hogy az ország jövője miatti aggodalmakat a saját személyes céljaira igyekszik kihasználni, a libanoni patriotizmus és a személye közé pedig egyenlőségjelet tesz. Az utolsó csöppet a pohárban május 8-án a maronita Nászib al-Matni baloldali újságíró bejrúti meggyilkolása jelentette, akinek a lapja, a népszerű *at-Tallagráf* („távíró”) Samún külpolitikájának és rendszere korrupciójának kompromisszummentes bírálatáról volt ismert. A gyilkos kilétére és a gyilkosság okára soha nem derült fény, mindezenekre a legtöbbször a kormányt gyanították a háttérben.⁶³ Jóllehet a minisztertanács nyilvánosan elítélte a bűncselekményt, másnap az ellenzék általános sztrájkot hirdetett, Matni temetése pedig tömegtüntetésekbe csapott át az ország több vidékén (Akkar, Bekaa-völgy, Sáf, Szaida stb.). A tüntetők elítélték az idegen katonai szövetségeket (a Bagdadi Paktumot), továbbá követelték a köztársasági elnök, a miniszterelnök és a külügyminiszter lemondását. Tripoliban az 1955–1956-ban a miniszterelnöki posztot betöltő, pánarab elkötelezettségű Rasid Karami hívei 10-én összecsaptak a hadsereg és a rendőrség egységeivel, 12-én

⁶³ Vannak, akik Szíriát emlegetik. Caroline Attié: *Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s*. I.B. Tauris, London, 2004. 143.

a muszlimok lakta Nyugat-Bejrút utcáin pedig barikádokat emeltek. Az ország viharos gyorsasággal sodródott a polgárháború szélére, a közigazgatás és a gazdasági élet megbénult.

A következő két hónap az arab egység hívei, Nasszer EAK-elnök követői, valamint a nyugati orientáció és Samún elnök támogatói közötti harccal telt. Az ellenzék júliusra az ország területének jelentős része fölött megszerezte az ellenőrzést. A hadsereg Fuád Siháb főparancsnoksága alatt mindvégig az „aktív semlegesség” politikáját folytatta, mert az volt az alapelve, hogy az ő feladata nem valamely kormány hatalmon tartása, hanem az ország külső agresszió elleni védelme, illetve a belső rend fenntartása. Ennek értelmében a felkelést csillapítani igyekezett, nem pedig felszítani. Ez azért is volt rendkívül nehéz, mert a harcok úgyszólván az egész országra kiterjedtek, a hadseregnek pedig nem volt akkora ereje, hogy mindenütt rendet teremtsen.⁶⁴ Ezenkívül a fegyveres erők a társadalom egészéhez hasonlóan felekezetiileg sokszínűek voltak (a katonák 60%-a, a tisztikar 75%-a keresztény volt). Így a beavatkozás a hadsereg egységének felbomlását vonta volna maga után. Siháb tábornok éppen ezért szembeszegült Samúnnak azzal az utasításával, hogy próbálja meg kifüstölni az ellenállás fészkeit. Arra azért képesnek bizonyult, hogy stabilizálja a tripoli frontot, illetve megállítsa Dzsúmbhatt híveinek offenzíváját, akik megpróbálták hatalmukba keríteni a Bejrút–Damaszkusz út egy szakaszát és a bejrúti nemzetközi repülőteret. Utóbbi helyszínen ádáz harc zajlott a hadsereg, valamint a szociális-nacionalista párt, Samún és drúz szövetsége, Madzsid Arszlán támogatói között.

Az ellenségeskedések kirobbanásakor Malik külügyminiszter hivatalosan felkérte az Egyesült Államokat a katonai beavatkozásra. Arra hivatkozott, hogy a zendülés mögött a „kommunisták” és a „Szovjetunió” húzódnak meg. A Fehér Ház meglehetősen sokáig habozott. John Foster Dulles külügyér ugyanis attól tartott, az intervenció „szektáriánus konfliktusokat” fog előidézni, de akár „az ország felosztásához vagy területi megcsonkításához” is elvezethet. Azon kívül az amerikaiak elég erősnek érezték a libanoni hadsereget az ország belső rendjének fenntartására, főleg a neki küldött jelentős fegyverszállítmányok fényében.⁶⁵ Ettől függetlenül a Pentagonban már 1957 őszén elkészítették egy lehetséges libanoni katonai beavatkozás tervét („Kék Denevér-hadművelet”). Ezt azonban szélesebb regionális összefüggésbe helyezték.

Emellett amerikai küldöttet menesztettek a szovjetekkel jó kapcsolatokat

⁶⁴ A felkelésben résztvevők létszámát 12 000 főre becsülték, ez pedig meghaladta a libanoni hadsereg 9000 főnyi állományát. Jacques Nantet: *Histoire du Liban*. Les Éditions du Minuit, Paris, 1963. 316–319.

⁶⁵ Irene L. Gendzier: *Notes from the Minefield. United States Intervention in Lebanon and the Middle East, 1945–1958*. Columbia University Press, New York, 2006. 242–252.

ápoló Nasszerhez, aki ugyan bírálta az Egyesült Államokat, amiért nem értékeli kellőképpen az arab népek függetlenségi törekvéseit, most azonban kompromisszumos javaslattal állt elő. Ennek lényege az általános amnesztia meghirdetése mellett Fuád Siháb miniszterelnöki kinevezése lett volna, valamint az, hogy Samún tegye nyilvánvalóvá: nem óhajt újabb elnöki ciklust kezdeni, cserébe kitöltheti a hátralévő mandátumát. Ezenkívül általános választásokat írnak ki a lehető legrövidebb időn belül. Ez még mérsékeltebb javaslat is volt, mint például Maúsi maronita pátriárka indítványa, aki fölvetette, hogy Samún – vakáció ürügyével – azonnal távozzon az országból (a pátriárka az ellenzékot támogatta⁶⁶). A köztársasági elnök azonban elutasította az amnesztiát, s annak érdekében, hogy megakadályozzon bármilyen egyezséget az EAK és az USA között, letartóztatási parancsot adott ki a felkelés 15 vezetője ellen.⁶⁷

1958 júniusára a katonai helyzet Samún számára tarthatatlanná vált. A szunnita Száíb Szalam Népi Ellenállás nevű mozgalma Nyugat-Bejrútban már az elnöki palotát fenyegette, Dzumblatt fegyveresei pedig a repülőtér elleni utolsó rohamra készülődtek. Miután a kormány még május 21-én az Arab Liga, 22-én pedig az ENSZ BT előtt megvádolta az EAK-ot a lázadás szításával, a világszervezet június 11-én vizsgálóbizottságot küldött a helyszínre. Az UNOGIL lefolytatta a vizsgálatot az EAK libanoni belügyekbe való beavatkozásáról, és megállapította, hogy Szíriából fegyverek özönlének be, viszont szíriai vagy egyiptomi erők nem vesznek részt a harcokban.⁶⁸ Samún ugyanakkor jordániai és iraki katonákat vett igénybe a repülőtér védelmére.⁶⁹ Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár hiába próbált meg közvetíteni Nasszer és Samún között, próbálkozását kudarc kísérte.

A fordulatot a július 14-i iraki forradalom hozta meg: a folyamatokban a monarchiát megdöntötték, kikiáltották a köztársaságot, közeledni kezdtek az EAK-hoz és a Szovjetunióhoz. A forradalom a nyugati hatalmak számára valóságos katasztrófával ért fel, mivel a Bagdadi Paktum egyik alapkőve esett ki. Eisenhower amerikai elnök nyomban a libanoni beavatkozás mellett döntött. Macmillan brit kormányfő akár a Perzsa-öbölígy nyúló hadműveletet sem tartotta kizártnak a kőolajmezők megvédelmezése érdekében. Ez Szíriát is érintette volna, de az ottani rezsim elleni fellépés nem jelentett újdonságot, mivel Washington és London

⁶⁶ Amikor 1955-ben Antún Arída maronita pátriárka elhunyt, Samún határozottan ellenezte Bulusz Maúsi püspök utódlását.

⁶⁷ Fawwaz Traboulsi: *A History of Modern Lebanon*. Pluto Press, London, 2007. 135.

⁶⁸ *American Jewish Year Book. A Record of Events and Trends in American and World Jewish Life*. 60. évf. (1959). American Jewish Committee Archives – Jewish Publication Society of America, New York – Philadelphia, 1959. 251. http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/1959_12_IsraelMidEast.pdf, letöltés: 2017. augusztus 29.

⁶⁹ Ne felejtjük el, hogy a két Nyugat-barát monarchia, Jordánia és Irak 1958 februárjában – az EAK megalakulására válaszul – létrehozta a kérészéletű Arab Föderációt.

már 1957-ben konkrét tervekkel készítette a CIA és az MI6 bevonásával a baloldali damaszkuszi rezsim megdöntésére (szabotázsakciók szervezése, a szomszédos Nyugat-barát államok katonai beavatkozása, a Baasz Párt által vezetett kormányzat megdöntése). A fordulat kierőszakolása céljából három szíriai kulcsszereplő likvidálását is célul tűzték ki: Abdul-Hamid asz-Szarrádzs katonai hírszerzési főnököt, Afif al-Bizri vezérkari főnököt és Hálid Bagdas kommunista pártfőtitkárt akarták eltávolítani az útból.⁷⁰ Törökországon kívül azonban egyetlen szomszédos állam sem hajlott a brit–amerikai tervben való részvételre, a következő évben pedig a baaszisták szembefordultak addigi szövetségesükkel, a kommunistákkal, és kierőszakolták Nasszer elnöknél az EAK megalakítását (azt állították, ellenkező esetben Szíria a kommunisták kezére kerül).

Eisenhower és Macmillan végül korlátozott katonai akciókban egyezett meg: amerikai beavatkozás Libanonban, brit pedig Jordániában a Nyugat-barát rendszerek megmentése érdekében. Ugyanezen a napon, július 14-én Samún Washington bejrúti nagykövetének, Robert McClintocknak megismételte az azonnali amerikai beavatkozásra vonatkozó kérelmét, „máskülönben 24 órán belül a második Nyugat-barát arab kormány is megbukik”.⁷¹ Washington nyomban cselekedett, de nem az Eisenhower-doktrínára hivatkozott, mivel az „az Egyesült Államok fegyveres erőinek alkalmazását” csak abban az esetben tette lehetővé, ha „a segítséget kérő nemzet területi épségét és politikai függetlenségét” „a nemzetközi kommunizmus által irányított bármely állam egyértelmű fegyveres agressziójával szemben” kellett volna megvédeni.⁷² Ehelyett „az amerikai polgárok megvédelmezésére” és az EAK-nak „a libanoni függetlenséggel szembeni indirekt agressziójára” hivatkozott. Július 15-én délután, miközben brit csapatok landoltak az ammáni repülőtéren, Bejrúttól délre partra szálltak az első amerikai tengerészgyalogosok. Páncélosaik körbevették a fővárost, ágyúikat pedig Nyugat-Bejrútra irányozták. Az egész ország döbbenten vette tudomásul a történeteket. A következő négy napban 15 000 amerikai katona érkezett, de további 40 000 állt még készenlétben a Hatodik Flotta mintegy hetven hadihajóján. Mondani sem kell, hogy a feszült légkörben a Szovjetunió válaszul elismerte az Iraki Köztársaságot, és csapatokat vont össze Irak és Irán határainál. Augusztus közepén az ENSZ közgyűlése előtt Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter az ameri-

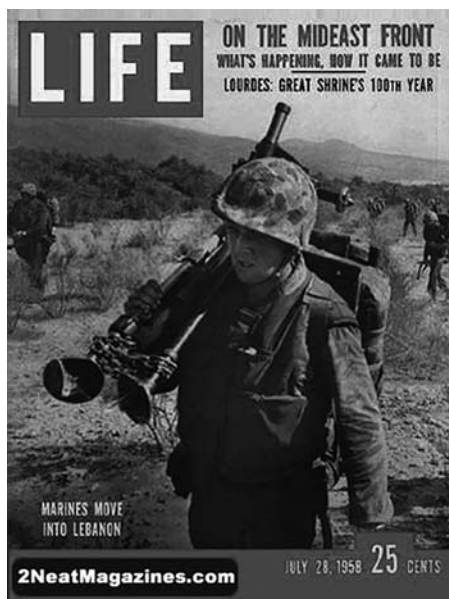
⁷⁰ Ben Fenton: Macmillan backed Syria assassination plot. Documents show White House and No. 10 conspired over oil-fuelled invasion plan. *The Guardian*, 2003. szeptember 27.

⁷¹ Richard L. Miller: *Dag Hammarskjöld and Crisis Diplomacy*. Pyramid Books, New York, 1961. 178.

⁷² Az Eisenhower-doktrína. Az Egyesült Államok elnökének beszéde a Kongresszus ülésén. Washington, 1957. január 5. In: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 374–375.

kai és a brit csapatok beavatkozását „megszállásnak” és „agressziónak” nevezte, majd követelte ezeknek az erőknek „az azonnali kivonását” a Közel-Keletről.

Samún abban bízott, hogy a partraszállás stratégiai támogatást fog jelenteni számára, s legyőzi az ellenfeleit. Ezért fokozta a nyomást a hadsereg főparancsnokára, hogy foglalja el a lázadók kezén lévő peremkerületeket, és „tisztítsa meg” Bejrútot. A maronita Siháb tábornok viszont nem rejtette véka alá azt az aggodalmát, amelyet egy idegen – jóllehet baráti – hadsereg megjelenése váltott ki benne. A következő napon megérkezett a fővárosba Eisenhower különmegbízottja, Robert Murphy külügyminiszter-helyettes. Azt a feladatot kapta, hogy bármi áron találjon békés megoldást a konfliktusra. Murphynek régi tapasztalatai voltak a térségről, hiszen Rooseveltnél 1942 őszén őt küldte Észak-Afrikába, hogy rávegye Vichy-Franciaország ottani hatóságait a szövetségesek támogatására. Elérte, hogy az angolszászok partraszállása után a franciák egységesen támogassák a szövetségesek további hadműveleteit Észak-Afrikában és Olaszországban. Libanonban az „ágyúna-szád-diplomácia” klasszikus módszeréhez folyamodott: megüzente Száíb Szalamnak, hogy a tűzéréség pillanatok alatt képes a földdel egyenlővé tenni Bejrút bármely részét. A Siháb tábornokkal tartott első találkozásán pedig barátilag tájékoztatta a főparancsnokot, hogy a partoknál lehorgonyzott *Saratoga* repülőgép-hordozó nukleáris fegyverekkel van felszerelve... Joggal jegyezte meg utóbb Georges Corm libanoni származású társadalomtudós, hogy az amerikaiak „újra magasba emelték az agonizáló európai kolonializmus fátklyáját”.⁷³ Ilyen körülmények között nem kellett sok idő a kompromisszum kialakulásához: amerikai csapatok vonulnak be a fővárosba a libanoni hadsereg kíséretében. A repülőteret a tengerészgyalogosok foglalták el, Dzumblatt hívei

⁷³ Georges Corm: *Géopolitique du conflit libanais. Étude historique et sociologique*. La Découverte, Paris, 1987. 84.

visszavonultak. A felkelést ezzel katonai értelemben visszaszorították, a muszlim lázadókat a külső támogatásoktól elvágták, már csak a politikai megoldást kellett megtalálni.

Hamar kiderült, hogy a Hatodik Flotta nem azért érkezett Bejrúthoz, hogy megvédje Samúnt a felkelőktől, hanem hogy kijelölje az utódját. Fuád Sihábra esett választás, ami nem volt meglepő, ugyanis a legtöbb főszereplő hosszan tartó titkos egyeztetések után elfogadta a személyét. Neve már a Nasszerrel folytatott tárgyalásokon is szóba került, ráadásul megfelelt Eisenhowernek is, aki mindenáron katonát akart az elnöki székben látni. Július 31-én a parlament 48 szavazattal meg is választotta őt köztársasági elnöknek. Samún tíz híve távolmaradt a voksolástól. A maronita Rajmun Iddé, aki ellenezte, hogy egy tábornok foglalja el a legfőbb közjogi méltóságot, hét szavazatot kapott.

Az augusztus feszült légkörben telt, mivel Siháb megválasztásával csak az elnökség kérdése oldódott meg, de a felkelést kiváltó okok nem rendeződtek. Ráadásul Samún mandátumának lejártáig még másfél hónap hátravolt. A lázadók és a biztonsági erők közötti összecsapások intenzitása ugyan érezhetően enyhült, a fegyverszünetet többé-kevésbé betartották, az utakat megnyitották a forgalom előtt, a katonák elkezdték begyűjteni a fegyvereket, a boltok nyitva tartását este 11 óráig meghosszabbították és a legtöbb fegyveres csoport hűséget fogadott az új vezetésnek. Ámde a látszólagos nyugalom leple mögött az erőszak más formái (a személyes bosszú) továbbra is jelen voltak. A banditizmus, huliganizmus, fosztogatás, rablás, a közrend megzavarása változatlanul rendszeres maradt, mint ahogy az emberrablások, kínzások, vallási töltetű megtorlások is. Mindez a politikai vezetők tudta és egyetértése nélkül történt, s erősen érződött rajta a muszlim–keresztény szembenállás.

Miközben az erőszak e politikamentes formái tovább éltek, az ország heves vitákkal szegélyezett politikai csatározásokba süllyedt az új kormányzat megalkulása kapcsán. Libanonban a kormányválságok békés körülmények között is igencsak perlekedős légkörben szoktak lezajlani, de ebben a polgárháború utáni feszült atmoszférában különösen robbanásveszélyes körülmények közepette mentek végbe. Mindegyik közösség arra törekedett ugyanis, hogy az összecsapások után a maga számára a kormányban meghatározó pozíciókat szerezzen, s ez által az új helyzetben a saját érdekeit maximálisan érvényesítse.

Augusztus végén ellenzéki delegáció kereste fel Siháb megválasztott elnököt, s azt kérte tőle, hogy olyan kormányt nevezzen ki, mely ellenzéki vezetőkől s „más hiteles személyekből” áll, mert így be lehet teljesíteni a forradalom céljait, és a rendes kerékvágásba lehet visszavezetni az ország szekerét. Nyilatkozatukban megvádolták „a felforgató és idegen elemeket a közösségi agitáció felszításáért, az amerikai csapatok kivonásának és Siháb hatalomátvételének késlel-

tetéséért, aminek a célja a nemzeti mozgalom hátráltatása és céljai elérésének meggátolása volt”. Másnap a kormánypártiak álltak elő a saját igényeikkel. A 22 képviselőt tömörítő Egységes Parlamenti Blokk nevében felhívást adtak ki, mely követelte a fegyverek beszolgáltatását, valamint hogy mindazok, akik a zendülésért, a terrorizmusért és a felkelők felfegyverzéséért felelősök [vagyis az ellenzéki vezetők], s akik „tervbe vették a politikai és gazdasági viszonyok és Libanon létének felszámolását”, álljanak bíróság elé. Azt is nyilvánvalóvá tették, hogy nem hajlandók együttműködni egyetlen olyan kormánnyal sem, melynek az ellenzék bármely vezetője tagja lesz.⁷⁴

Szeptember 23-án lejárt Samún mandátuma. Siháb letette a hivatali esküt. Az új államfő felkérte Rasíd Karamit, a tripoli felkelés vezetőjét, hogy alakítson kormányt. Karami a felkelés támogatóiból, illetve semleges politikusokból nyolctagú kabinetet állított fel, majd pedig kijelentette, kormányának szándékában áll „learatni a felkelés gyümölcseit”. Az addigi ellenzék íránt elfogult minisztertanácsot Samún hívei érthetően nem támogatták, főleg miután még szeptember 19-én a legerősebb keresztény párt, a Katáib lapjának, az *al-Amal*nak a szerkesztőjét, Fuád Haddadot elrabolták, s minden valószínűség szerint meggyilkolták. Az eset kísértetiesen hasonlított a május 8-án történetekhez, ami akkor polgárháborúhoz vezetett. Haddad elrablása a történetírás által „ellenforradalomnak”, „ellenlázadásnak” nevezett eseménysorozat nyitánya lett. Ennek főszereplője a Pierre Dzsemájel által vezetett al-Katáib („osztagok”), más néven Libanoni Falangista Párt volt, mely 1936-os létrehozása óta a maronita érdekek legkövetkezetesebb szószólója és a keresztényeknek kedvező konfesszionális politikai rendszer határozott védelmezője volt.⁷⁵

A Katáib két órát adott a korábbi ellenzéknek Haddad szabadon engedésére, időközben pedig megtorlasként maga is ellenzéki személyeket rabolt el. A párt általános sztrájkot hirdetett, s hiába volt minden békéltető próbálkozás még Samún részéről is, a Katáib hívei Bejrút keresztény negyedeiben barikádokat emeltek. Erre válaszul a hadsereg kijárási tilalmat rendelt el és egy hétre betiltotta minden újság megjelenését. Miközben a sztrájk sikeresnek bizonyult, a fegyveres összecsapások sem maradtak el a falangisták és a lázadók között. Különösen véresnek bizonyult a szeptember 24-i összeütközés, amikor a város al-Bászta muszlim negyedének tüntetői és a Katáib fegyveresei összecsaptak, minek következtében

⁷⁴ Samir Khalaf: *Civil and Uncivil Violence in Lebanon. A History of the Internationalization of Communal Conflict*. Columbia University Press, New York, 2002. 138.

⁷⁵ A párt működéséről lásd Ferwagner Péter Ákos: A Libanoni al-Katáib Párt szerepe az 1975 előtti években. *Mediterrán Világ*, 27–28. 2013. 151–164.

több tucat ember vesztette életét, százan pedig megsebesültek.⁷⁶ A Falangista Párt által indított „ellenlázadás” három hétig tartott, szektariánus konfliktus, emberablások és erőszak jellemezte a fővárosban és a hegyekben. Az „ellenforradalom” abban különbözött lényegesen a nyári polgárháborútól, hogy semmilyen külső hatalom nem avatkozott bele, a libanoniak ezúttal maguk rendezték a belső vitáikat. Az új vezetés számára most már bebizonyosodott, hogy a keresztények nélkül nem lehet irányítani az országot. A fegyverek csak azután hallgattak el, hogy október 14-én új négytagú kormányt alakítottak, amelyben a lázadók és a „lojalisták” (a nyugati orientáció és Samún keresztény hívei) képviselői egyaránt helyet foglaltak. Muszlim részről Karami és Huszein Uvajni, keresztény részről Pierre Dzsemájel és Rajmun Iddé a megbékélés jegyében közzétették a jelszót: „nincsenek győztesek, sem vesztesek”.

Siháb elnök kérésére október végén az amerikai csapatok távoztak az országból; november elején pedig a britek Jordániából.

Az 1958-as bonyolult, sokszereplős krízis a független Libanon létrejötté, 1920 óta a legnagyobb veszélyt jelentette az állam életére. Bármennyire erőteljes nemzetközi, illetőleg regionális hatások érték a konfliktust (pénz- és fegyverszállítások, erőteljes propagandakampány az EAK részéről, amerikai csapatok intervenciója), a válság döntő részben mégis belső probléma maradt. Az alsóbb néprétegekhez tartozó és a keresztények társadalmi helyzetére irigykedő muszlimok szociális követeléseai kezdettől fogva összekeveredtek a muszlimok régtől fogva jelenlévő, arab egységre vonatkozó törekvéseivel. Eközben a felkelés vezetői Bejrútban, Tripoliban és másutt csupán a kormányváltásban, illetve az elnök azonnali lemondásában voltak érdekelték. A meglévő konfesszionális politikai rendszer mélyreható reformjáról egy szót sem ejtettek, mint ahogy alapos társadalmi változásokról sem.

A harcok 2000–4000 halálos áldozatot és sebesültet követeltek.⁷⁷ Az élet meglepően gyorsan tért vissza a megszokott kerékvágásba. A muszlim–keresztény együttműködés, amely a válság tetőpontján sem szakadt meg egyetlen pillanatra sem, újjáéledt, és a politikai rendszer is megerősödött. Ebben nagy szerepe volt Fuád Sihábnak, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a muszlimok is ugyanúgy a hazájuknak érezzék Libanont, mint a keresztények. Nagy figyelmet szentelt a harcokban károkat szenvedett, főleg szunniták, síiták és drúzok lakta tájaknak, városnegyedeknek. Az alkotmányos rend betartása felett is sikeresen

⁷⁶ John P. Entelis: *Pluralism and Party Transformation in Lebanon. Al-Kata'ib 1936–1970*. E.J. Brill, Leiden, 1974. 178–179.

⁷⁷ A hivatalos vizsgálat szerint a halálos áldozatok száma Tripoli környékén 446, a Bekaa-völgyben 350, Bejrútban 278, a Libanon-hegységben 190, Dél-Libanonban 101 volt. Nantet: *Histoire du Liban*. 359.

örködött. Elnöksége (1958–1964) Libanon történetének egyik legfényesebb időszak volt, jelentős gazdasági fejlődéssel. A mélyben azonban olyan folyamatok zajlottak, amelyeket ő sem tudott meggátolni: a felekezetek demográfiai egyensúlyának megropppanása magával vonta a meglévő konfesszionális rendszer átalakításának az igényét. Egyéb tényezőkkel (például a palesztin menekültek és gerillák tömeges jelenlétével) kiegészülve ez az 1970-es évek közepén majd 15 évig tartó véres belháború kitöréséhez, s a virágzó ország nagy részének leromlásához fog vezetni.

PÁLFI LÁSZLÓ⁷⁸

Született: „a baj idejében” – Sam Nujoma

Ha feltennénk a kérdést az „utca emberének”, hogy ki és melyik ország jut az eszébe az „apartheid” szóról, akkor ma már csak a tájékozottabbak tudnának felelni, és ők a következőt válaszolnák: Nelson Mandela és Dél-Afrika. Pedig az 1960-as években, amikor a faji szegregációt megvalósító rendszer a csúcán volt, három államban is létezett apartheid-rendszer: Dél-Afrikában és gyarmatán Délnyugat-Afrikában (a mai Namíbia), valamint Rhodesiában (a mai Zimbabwe). A Namíbiában 1989-1990-ben hatalomra kerülő Délnyugat-afrikai Népi Szervezet (South West African People Organization, továbbiakban SWAPO) vezetője, Sam Nujoma, szinte teljesen kikopott a politikai emlékezetből, noha országában háromszor is újraválasztották elnöknek, illetve legalább annyira kemény harcot vívott az apartheid ellen (és országa függetlenedéséért), mint Nelson Mandela.

Ahhoz, hogy megértsük Sam Nujoma, a SWAPO és Namíbia történetét, vizs-sza kell nyúlnunk röviden a német gyarmatosítás idejére. A Német Császárság

⁷⁸ Pálfi László (1989–) doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelen-kori Egyetemes Történelem program.

1883–1890 között vette birtokba a mai Namíbia területét Walvis Bay (németül Walfischbucht, magyarul Cethal-öböl) kikötőváros kivételével.⁷⁹ Walvis Bayt, a Dél-Afrikához tartozó enklávét ugyanis Nagy-Britannia birtokolta, mert az volt az egyetlen igazán jól hajózható kikötő Délnyugat-Afrika partjain. A gyarmat neve Német Délnyugat-Afrika lett, központja pedig a mai főváros, Windhoek. A német gyarmatosítás viszont nem volt zökkenőmentes, a namák és a hererók ellenálltak, s a konfliktusokat genocídiumokkal „simították el” az 1900-as évek első évtizedében. A hererók elleni népiirtásnak (75-80%-os elhalálozási ráta⁸⁰) az lett a következménye, hogy az ország északi részén élő ovambo törzs kerül abszolút többségbe (mintegy 51-53%-kal). A németek első világháborús veresége után brit és dél-afrikai vegyes uralom jött létre, ugyanis Dél-Afrika kapta meg az országot C típusú mandátumterületként: dacára annak, hogy a Dél-afrikai Unió maga sem volt független, a C típusú mandátum jogi tartalma alapján magába integrálhatta Délnyugat-Afrika területét.⁸¹

Dél-Afrikának az lett volna a feladata, hogy fokozatosan felkészítse az országot a függetlenségre. Pretoria viszont homlokegyenest másként cselekedett: a nem fehér többség jogait nem hogy nem bővítette, hanem éppen a faji szegregációs politikáját exportálta oda a maga apartheid-törvényeivel. Jogfosztottá váltak a németek is, ugyanis egy részüket repatriálták (azaz vissza kellett térniük Németországba); akik pedig ott maradtak, azoknak kulturális intézményeit szoros állami felügyelet alá vonták, illetve a náci iránti nyílt szimpátiájuk miatt pártjaikat is feloszlatták. (1933-ban viszont, a németországi események hallatán, Délnyugat-Afrika parlamentjénél, a Tintenpalastnál felhúzták a horogkeresztes lobogót.) Az 1934-ben kiírt választásokat a dél-afrikai Nemzeti Párt helyi fiókszervezete, a Délnyugat-afrikai Nemzeti Párt nyerte meg, így a Tintenpalastban ülésező Tanácsadó Gyűlés (ez volt a helyi törvényhozás szerve) megszavazta a Dél-afrikai Unióba való belépést. Innentől kezdve nyílt ellentmondás állt fel Dél-Afrika és a Népszövetség között: Pretoria ugyanis Délnyugat-Afrikát az ötödik tartományaként kezelte, míg a Népszövetség illegitimnek minősítette a jogi aktust.

Ebben az időszakban töltötte gyermekéveit az 1929. május 12-én született Sam Nujoma. Eredeti neve viszont nem az angol Sam, hanem Shafishuna, ami annyit tesz: „a bajok idejében [született]”. Az ovambo származású, Onganderában világra jött későbbi politikai vezető az Evangélikus Egyház Finn Missziójának

⁷⁹ Sík Endre: *Fekete-Afrika története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. I. köt. 80.

⁸⁰ D. Chanaiwa: African initiatives and resistance in Southern Africa. In: Doahen, A. Adu (szerk.): *General History of Africa VII.: Africa under Colonial Domination 1880–1935*. Heinemann, California, UNESCO, 1985. 219.

⁸¹ Népszövetségi mandátum (szócikk): <https://www.britannica.com/topic/mandate-League-of-Nations#ref13450>

esti iskolájában kezdte meg tanulmányait és fejezte be 1945-ben, 16 éves korában. Délnyugat-Afrikában az állami fenntartású iskolákat csak tandíj ellenében látogathatták a színes (fekete–fehér keveredésből kialakult embercsoport) és a fekete diákok, így akik tanulni akartak és a családjuk nem volt tehetős (ami a feketék között igen gyakori volt), azok kizárólag egyházi fenntartású intézménybe járhattak. A német gyarmatosítás legdinamikusabban tovább élő struktúrája az evangélikus egyház volt, amely számos oktatási és szociális funkciót is ellátott. Bár az 1970-es évekig támogatta az apartheidet, mégis sikraszállt amellett, hogy a nem fehér embereket is fel kell emelni. Ehhez elengedhetetlen volt a nem fehér lakosság oktatása, kórházi ellátása és szociális ügyeinek felkarolása.

A második világháború harccselekményei nem érintették a területet. Dél-Afrikában viszont szintén akadtak náci szimpatizánsok, ezért kellett az anglofil Jan Smuts elnöknek nyomást gyakorolnia a parlamenti szavazás idején, hogy Dél-Afrika a semlegesség helyett hadat üzenjen a náci Németországnak.⁸² Szűk többséggel, de megszavazták a hadüzenetet, így 1940-re Dél-Afrika Nagy-Britannia oldalán csatlakozott a háborúhoz. Mint tudjuk, Pretoria rendszere egyértelmű hasonlóságot mutatott Berlinével, ám ilyenre máshol is akadt példa: közel ugyanígy cselekedett Brazília elnöke, Getúlio Vargas is, kinek integralizmusa rengeteg fasiszta stílusjegyet viselt magán. A második világháborúban Délnyugat-Afrika népei közül csak az említett ovambók vettek részt, ugyanis tőlük csatlakoztak néhányan Nagy-Britannia Honi⁸³ Hadtestjeihez (Native Military Corps), így akadtak náluk olyanok, akik háborús tapasztalattal tértek haza Délnyugat-Afrikába.

Noha 1945-ben legyőzték a fajelméleti alapokra épülő náci rendszert, Németország legyőzésével kortántsem számolták fel minden országban az állam alkotta törvényeken nyugvó faji szegregációt. Három év múlva Dél-Afrikában hatalomra került a „tisztított” Nemzeti Párt, Daniël François Malan tiszteletes vezetésével. A református lelkész 1954-ig volt Dél-Afrika kormányfője, irányítása alatt fogadtak el 17 apartheid törvényt. Malan az apartheidet valláserkölcsi alapokon képzelte el, így vezették be az Erkölcstelenségi Törvényt (1950. évi 21. törvény), amely már nem pusztán a fajközi házasságot, hanem a felnőtt emberek közötti fajközi kapcsolatot is bűncselekménynek minősítette. Még fontosabb azonban az 1955. évi 40. törvény: a Kommunizmus Elleni Törvény. E jogszabály különlegessége nem a kommunista érzelmű emberek kriminalizálásában áll, hanem legfőképp abban, hogy a törvény kit tekint kommunistának: potenciálisan mindenkit, aki

⁸² Davenport, T. R. H.: *South Africa: A Modern History*. University of Toronto Press, Toronto and Buffalo, 1989. 3. javított és bővített kiadás. 327.

⁸³ Az angol „native” kifejezésnek különböző fordításai ismertek. Manapság a pejoratív „bennszülött”, illetve az elfogadott „öslakos” szavak helyett jelen bekezdésben a „honi” kifejezés látszik a legmegfelelőbbnek, ugyanis az ovambók a 15–17. század között foglalták el a mai szállásterületüket.

a munkások jogaiért küzdő szakszervezetekben vesz részt, illetve mindazokat, akik a rendszer ellenében egalitárius nézeteket vallanak, børszínre való tekintet nélkül.

A világháború nem érintette Dél-Afrikát, de gazdasági hatásai érzékelhetők voltak: Nagy-Britannia fegyverkezéséhez innen is szállítottak nyersanyagot, ami gazdasági konjunktúrát hozott a régió számára. Mindez már csak azért sem volt meglepő, mert Délnyugat-Afrika bányái többségében amerikai és angol, kisebb részben pedig a dél-afrikai Rössing & Co. nevű vállalat tulajdonában voltak. A konjunktúra új munkahelyeket teremtett, s az európai újjáépítésekhez is szükség volt a dél-afrikai nyersanyagra. Ennek révén állt 1947-ben, életében először munkába Sam Nujoma is, Walvis Bayben. Ebben a kikötővárosban csatlakozott a Délnyugat-afrikai Honi Munkások Szövetségéhez (South West African Native Labour Association).

Mialatt az ún. kicsinyes apartheid már bebújt az emberek paplana alá, Sam Nujoma sem tétlenkedett. 1949-ben nagybátyjához költözött Windhoekba, ahol beiratkozott a Szent Barnabás Esti Iskolába, hogy megtanuljon rendesen angolul. Ez az iskola az anglikán egyházé volt és többségében fekete lelkészek vezették, mint pl. a későbbi polgárjogi harcos, Theophilus Hamutumbangela. Itt kezdte politikai tevékenységét is, mert Windhoekban ismerte meg Hosea Kutakót. Kutako volt az ellenállás csírájának a kontaktembere: rendelkezett kapcsolatokkal az ENSZ-ben is, de ami még fontosabb, ő mutatta be Nujomát későbbi bajtársainak, mint például Clemence Kapuónak, Gabriel Mbuendének és apjának, Kaire Mbuendének.

Theophilus Hamutumbangela 1954-ben ebben a közegben írta össze panasza- it, s el is küldte a dél-afrikai hatóságoknak. Az anglikán tiszteletes több autonómiát követelt Délnyugat-Afrikának, amit Pretoria lesöpört az asztalról. Azonban a lelkész nem adta fel és levelével az ENSZ-hez fordult. Válaszul a dél-afrikai hatóságok Ovamboföldre deportálták Hamutumbangelát, Nujomát, Kapuót és társaikat. A „bűncselekmény” egyik főbűnöséként Nujomát jelölték meg a hatóságok, méghozzá azzal a váddal, hogy ő volt rossz hatással a damara származású anglikán lelkészre. Nujoma viszont kicselezte a hatóságokat, és ő lépett a két Mbuende helyére, ezzel lett ő az ellenállás elsőszámú vezetőjévé. Malannak tiszteletesnek pedig eszében sem volt Délnyugat-Afrikának több autonómiát adni: egy augusztusi beszédében kiemelte, hogy a dél-afrikai népszövetségi mandátum megszűnt, de csak azért, mert Délnyugat-Afrika Dél-Afrika részeként egy politikai egységet képez.

Az Ovamboföldre deportált Nujoma tovább folytatta politikai tevékenységét. 1957-ben kapcsolatba került az Ovambo Népi Kongresszussal (Ovambo People Congress, OPC), amely 1959-ben felvette az Ovambo Népi Szervezet (Ovambo

People Organization, OPO) nevet. Eredeti nevét nem titkolt módon az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress, ANC) ihlette. Nelson Mandela és csapata ekkoriban még nem természetes személyek ellen támadott, hanem rádióállomásokban okozott károkkal igyekezett a „néma többségre” vonni a figyelmet. Az OPO hálózata Délnyugat-Afrikában ekkorra már az egész ovambo népet átfogta és élvezte az értelmiségiek támogatását, többek között Andreas Shipangáét és Andimba Toivo ya Toivóét, akik az OPO igazi vezéregyéniségei voltak. Nujoma mellett, hogy immáron vasúti munkásként stabil jövedelemre tett szert, belépett a szintén feketékből álló Délnyugat-afrikai Nemzeti Unióba (South West African National Union, SWANU). Végre szervezeti keretek között kamatoztatta szervezőképességét: ő vette fel a kapcsolatot a hererókkal és a damarákkal. Fáradásainak meg is lett a gyümölcse, hiszen a SWANU egyre délebbre terjeszkedett; Nujoma munkásságához kötődik a legfontosabb bányászati központban, Tsumebben megnyitott iroda is. A nagyjából 30 000 főt számoló, immáron tömegszervezet vezetői, felismerve szervezőképességét, a SWANU Végrehajtó Bizottságának tagjává választották.

Az 1960-as és az 1961-es év mozgalmasan telt Délnyugat-Afrika és Nujoma életében egyaránt. Dél-Afrika miniszterelnöke ekkor már Dr. Hendrik Verwoerd, aki 1961-re már a teljesen független állam kormányfője volt. Verwoerd elvei szerint „az apartheid [nem más, mint a fajok közötti] jó szomszédság politikája”,⁸⁴ illetve ami a többségi fekete társadalmat illeti, „a feketéknek elég, ha tudnak írni, olvasni, ismerik a matematika négy alaplővetését, és van fogalmuk az alapvető keresztény tanításokról”. Ennek megfelelően Pretoria stratégiája megváltozott, és az volt a cél, hogy területileg független, de gazdaságilag függő államok jöjjenek létre a nem fehér lakosok rezervátumai területén. A délnyugat-afrikai nem fehér szervezetek nem szimpatizáltak ezzel az elképzeléssel, ennek megfelelően Nujoma nemzetközi utazásokba kezdett: felkereste a függetlenedés útjára lépő brit gyarmatok vezetőit (Tanganyika, Szudán, Ghána), illetve elutazott az Egyesült Államokba is. Jegyzőkeit átadta az ENSZ képviselőinek.

Mialatt Nujoma az ENSZ-ben küzdött Namíbia függetlenségéért, addig a SWANU-t megrázta az első szakadás: az OPO 1960. április 19-én szervezetiileg kivált a SWANU-ból és felvette a Délnyugat-afrikai Népi Szervezet (South West African People Organization, SWAPO) nevet. Erre a lépésre azért szánta el magát az ovambo csoportosulás, mert a SWANU kizárólag belföldi, szociális jellegű kérdésekre koncentrált és a nemzetközi politikában kizárólag a Kínai Népköztársaság kegyeit kereste. A SWAPO vezetése viszont felismerte azt a tényt, hogy a függetlenség felé vezető út a nemzetközi elismertségen és támogatásokon

⁸⁴ Hendrik Verwoerd Defines Apartheid: <https://www.youtube.com/watch?v=vPCln9czoyo>

keresztül vezet, ezért is utazta be a világot Nujoma. Legstabilabb szövetségese Tanganyika szocialista miniszterelnöke, Julius Nyerere lett, így a SWAPO Dar-es-Salaamban rendezhette be az irodáját.

A dekolonizációs kurzus nehezen törte át a falakat a déli Afrikában. A Salazar-rendszer Portugáliája kemény kézzel fogta „tengerentúli területeit”, jelen esetben Angolát és Mozambikot. Az Angolában megalakult MPLA (Movimento Popular Libertação de Angola, azaz Népi Mozgalom Angola Felszabadításáért) a SWAPO szövetségese lett. Erre azért is volt lehetőség, mert a Délnyugat-Afrikát Angolától elválasztó természetes határ, a Cunene-folyó északi részén szintén ovambók éltek. Nujoma bajtársainak, a SWAPO katonai szárnyát alkotó PLAN (People's Liberation Army of Namibia, azaz Namíbia Népi Felszabadító Hadserege) gerilláinak Angola MPLA által ellenőrzött részei nyújtottak menedéket. További nehézség volt Rhodesia kérdése: Ian Smith apartheid-rendszere a Konzervatív Párt aktív és a Munkáspárt passzív támogatását is maga mögött tudta, ennek köszönhetően az 1970-es évek végéig az apartheid legyőzhetetlennek látszott.

A nehézségek miatt egyre nőtt az emigráns SWAPO-vezetők száma: Namíbia Nujomát követő elnöke, Lucas Hifikepunye Pohamba és társai szintén Dar-es-Salaamba kényszerültek távozni. Ennek hozadékeként ült össze Dar-es-Salaamban a SWAPO vezetősége, amely Nujomát válaszotta meg 1963-ban a mozgalom elnökévé. A nagyszámú emigráció lehetővé tette a hatékonyabb fegyverszállítást is: a Kairó–Dar-es-Salaam–Lusaka-vonalon juttatta el a fegyvereket Nujoma a PLAN egységeihez, amelyeket a gerillák a Caprivi-sávon át csempészték Ovambóföldre. Ehhez szükség volt Nujoma személyes barátja, Julius Nyerere nyílt és a Szovjetunió (az angolai fejlemények miatt eleinte titkos) segítségére. Mindennek köszönhetően a Nujoma által irányított SWAPO egyre jobban erősödött, míg a jó nemzetközi kapcsolatokat kiépíteni képtelen és a Kínai Népköztársaság segélyeiből élő SWANU bomlásnak indult. 1964-ben már csak az kötötte össze a SWAPO-t és a SWANU-t, hogy mindkét szervezet a Pánafrikai Kongresszus tagja volt, és hogy mindketten demokratikus választójogot akartak bevezetni Délnyugat-Afrikában.

Délnyugat-Afrika ügyében a harccselekmények támogatása mellett jogi segítségért is folyamodtak az afrikai országok. Etiópia és Libéria feljelentette az ENSZ-ben Dél-Afrikát a mandatárius kötelezettségek folyamatos áthágásáért és az azzal kapcsolatos mulasztásokért. A Hágai Nemzetközi Bíróság a SWAPO részéről Sam Nujomát, Emil Appolust és Jacob Kuhanguát idézte a pulpitusra. Az ENSZ végül a felszabaduló egykori gyarmatok, a szocialista országok és a skandináv országok együttes támogatásával elítélte Dél-Afrikát. 1966-ban kimondta egyúttal azt is, hogy a dél-afrikai mandátum megszűnt, az új állam neve Délnyugat-Afrika helyett immáron Namíbia, törvényes képviselője pedig a Délnyu-

gat-afrikai Nemzeti Párt helyett a SWAPO. Március 20-án visszatért a SWAPO vezetősége Windhoekba, hogy érvényt szerezzen az ENSZ-bíróság ítéletének, de a dél-afrikai hatóságok az ítélet végrehajtását megtagadták. Nujoma el tudott ugyan menekülni Dar-es-Saalamba, viszont 44 társát az 1962. évi 83. törvény, azaz a „Terrorizmus törvény” alapján letartóztatták és bíróság elé idézték.

A vizsgálat során természetesen megállapították Nujoma bűnösségét, de Dél-Afrika ezúttal justizmordot is elkövetett: a terrorizmustörvényt visszamenőleges hatállyal alkalmazták, ennek eredményeként kerültek az elítéltek a Robben-szigetre (ahol az ANC vezetői raboskodtak). Az eljárás nem kímélte Nujoma családját sem, ugyanis apját, Daniel Utoni Nujomát is letartóztatták, akit csak azért nem ítélték el, mert az idős férfi, akit egy délnyugat-afrikai kórházból szállítottak át, meghalt tuberkolózisban, Pretoria egyik börtönében.

A diplomáciai kapcsolatok élénkítése már csak azért is szükségessé vált, mert Verwoerd meggyilkolása (1966) után Balthazar Johannes Vorster lett Dél-Afrika miniszterelnöke. Ezzel beköszöntött az 1989-ig tartó korszak, amikor is két egykori náci kollaboráns ült Pretóriában a kormányfői székekben. Noha Nujoma elérte, hogy 1971-ben az ENSZ-től ismét meghallgatást nyerjen, reményei 1972-re szertefoszlottak: Kurt Waldheim lett az ENSZ elnöke. Az osztrák politikus ugyan többször állást foglalt a Namíbiát érintő ENSZ-határozat végrehajtásáról, ám helyette, Alfred Escher kimondottan szimpatizált Dél-Afrika megoldási javaslatával, mert az Odendaal-terv végrehajtásával a rezervátumok leszakadhattak és önálló államokat alakíthattak.⁸⁵

Nujoma viszont nem tett le az egységes Namíbia tervéről. Törekvéseit a Szovjetunió 1973-ban Lenin-díjjal jutalmazta. Ez a gesztus inkább lelkiekben erősíthette a SWAPO 1970-ben újraválasztott vezetőjét, ugyanis nem kedvezett a katonai helyzet az 1974-es évben sem. A Rössing & Co. urán után kutatott a Namib-sivatagban, még hozzá sikerrel. Ez alapozta meg a dél-afrikai atomfegyverek fejlesztését is, amelynek révén az apartheid-rendszer bebetonozódni látszott: 1977-re Dél-Afrika végrehajtotta a Kalaháriban az első atomfegyver robbantását is. Ilyen kedvezőtlen körülmények között kísérelt meg Nujoma találkozni Vorsterrel Libériában.

Az apartheid-rendszeren viszont egyre inkább fokozódott a nemzetközi nyomás: immáron a nyugati nagyhatalmak is úgy gondolták, hogy noha Dél-Afrikának meg kell maradnia mint legstabilabb szövetségesnek, ellenben Rhodesiát és Délnyugat-Afrikát igen is fel kell áldozni. 1978-ra összehívták Lusakában a Nyugati Kontaktus Csoportot (Western Contact Group, WCG), amelynek tagjai

⁸⁵ Christo Botha: The Odendaal Plan: „Development” for colonial Namibia <http://www.namibweb.com/oden.htm>

a következő országokból álltak: Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Kanada, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság. A WCG javaslattal állt elő: át kell adni „belső rendezéssel” nyugatbarát kormányoknak az uralmat Dél-nyugat-Afrikában és Rhodesiában. Az ötletet Dél-Afrika sem vetette el, ugyanis Pretoria szándékában állt egy bábkormány létrehozása.

Pretoria jól kalkulált: életre hívták Windhoek Tornacsarnokában a Demokratikus Tornacsarnok Szövetség (Democratic Turnhalle Alliance, DTA) nevű ernyőszervezetet.⁸⁶ A megalakult formáció elnöke Dirk Mudge lett, a lojális törzsfőnökök pedig miniszteri tárcákat kaptak. Nujomát cserbenhagyták egykori bajtársai: Andreas Shipanga vezetésével a SWAPO értelmiségi elitje kivált, és beült a DTA kormányába Demokratikus SWAPO (SWAPO-Democrats, SWAPO-D) néven.⁸⁷ Dél-Afrika a bábkormány elismertetésével és a látszatfüggetlenség kikiáltásával elintézettnek vette a délnyugat-afrikai ügyet, már csak azért is, mert megszervezték a Koevoetot (szó szerint „Feszítővas”) egy rendőri feladatokat is ellátó katonai szervezet, amelynek egységeiben a nem fehér katonák aránya soha nem volt alacsonyabb 40%-nál, a függetlenségről pedig legyen annyi elég, hogy számos közalakalmazott Pretoriából kapta a fizetését.

Nujoma 1979-ben Budapestre látogatott. A SWAPO vezetője megköszönte Budapest kiállítását és anyagi jellegű hozzájárulását. Látogatása alkalmával tudósította a magyar külügyet a namíbiai folyamatokról: eszerint 1949-re mintegy 30 000 német emigrált Délnyugat-Afrikába, ahol a jó minőségű földek gyakorlatilag fehér farmerek kezében vannak, a bányákat külföldiek tulajdonolják, és a Koevoet gyakorlatilag a lakosság elnyomásán túl nem szolgál semmi másra. A SWAPO vezetője borulátó volt a jövőt illetően, mert Dél-Afrika ekkora már rendelkezett olyan mennyiségű atomfegyverrel, hogy sakkbán tarthassa ellenfeleit.⁸⁸

Az ENSZ azonban nem ismerte el a dél-afrikai „belső rendezést”. Tovább fokozta a nyomást, így Pieter Willem Botha elnök kénytelen volt összehívni 1979 végén a Többpárti Konferenciát (Multi Party Conference, MPC). A tárgyalásokhoz csatlakozott immáron az összes délnyugat-afrikai párt, benne a SWAPO is. Dél-Afrika Nujoma tárgyalóasztalhoz ültetését célozta meg, hiszen a SWAPO kommunikációjának legfontosabb eleme a Dirk Mudge vezette DTA-kormány el nem ismerése volt. Pretoria ezzel elérte legfontosabb célját, hiszen Nujoma nem Dél-Afrika, hanem a „független” Délnyugat-Afrika vezetőivel ült egy asztalhoz.

Nem számolt viszont Pretoria az evangélikus egyházban végbement generációváltással. Míg az anglikánoknak már saját fekete missziója volt, a katolikusok

⁸⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-j 1978/96/106-1106-2/005448/2.

⁸⁷ MNL OL XIX-J-1-j 1980/101/106-20/001566/2.

⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j 1968/65/106-2/002752/2.

pedig mindig is ellenezték a faji megkülönböztetést, addig az evangélikus egyház német és finn missziói az 1970-es évekig az apartheidet támogatták. Az 1970-es évek végére viszont már apartheid-ellenes lelkészek vezették az evangélikus egyházat, így az afrikáner híveket tömörítő holland református egyház kivételével már nem akadt a rendszernek egyetlen egyházi támogatója sem. Ezenkívül az NSZK kormánya is kihátrált az apartheid passzív támogatói mögül.⁸⁹

Mindez lehetővé tette Sam Nujoma 1980-as bonni látogatását. A magyar diplomáciai jelentésekben sérelmezték is, hogy Nujoma a német politikai elit előtt mint „keresztény vezető” mutatkozott be, elnyerve a nyugatnémet állam támogatását. Nujoma sikerrel járt, amit a délnyugat-afrikai németek Bonn árulásaként éltek meg, hiszen a SWAPO az ő farmjaik ellen is folytatott gerillatámadásokat.

1984-re elérte a csúcspontját a Délnyugat-Afrika kormányára fokozódó nyomás: Dirk Mudge bejelentette kormánya lemondását. A kormányzást az MPC vette át, amely 1985-től kezdve folyamatosan rotálta a kormányfőket. Hosszú alkotmányozási folyamat vette kezdetét, Dél-Afrika, Kuba és Angola pedig tárgyalni kezdett a csapatkivonásokról. A színpalak mögött Washington DC és Moszkva megegyezett Namibia sorsát illetően: Namíbiában szabad választások lesznek, a tulajdonviszonyokat békén hagyják, és az ország a függetlenné válás után csatlakozik az el nem kötelezettek táborához.

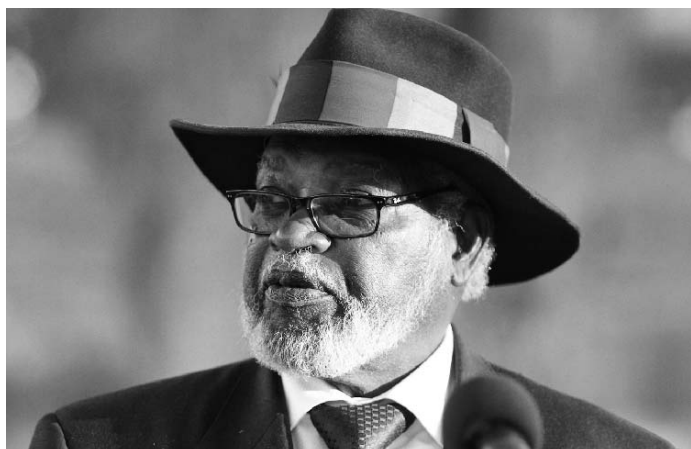
Mindez megfelelt Nujoma elveinek is. Nujoma marxista elveket vall mind a mai napig, államelméleti szempontból a skandináv jóléti államok modellje áll hozzá a legközelebb. Nujoma a bizalom és a jó viszony jelenként az 1989-ben kiírt demokratikus választásokra a nyugati államok közül Svédországból, míg a szocialista államok közül Magyarországról kért megfigyelőnek ENSZ-csapatokat a választások lebonyolításához. A magyar rendőri alakulatokat (11 állambiztonsági tiszt, 11 diplomata, 3 rendőr) Gál Gáspár Tamás diplomata vezette.⁹⁰ Az első szabad, demokratikus, titkos és általános választójogon alapuló választásokat a SWAPO nyerte meg, 57,3%-kal. Az ország első elnökeként 1990. március 21-én kiáltotta ki Namibia függetlenségét, amely eseményre meghívta a magyar kormány akkori vezetőit is, ám Magyarországot a hivatalos úton felkért Szűrös Mátyás köztársasági elnök helyett Bényi József külügyminiszter-helyettes képviselte.

Elnöksége alatt betartotta korábbi ígéretét, a tulajdonviszonyokat illetően gyakorlatilag minden változatlan maradt. Több afrikai egyetem után az amerikai Lincoln Egyetem Jogtudományi Kara is díszdoktorrá avatta 1990-ben. 1994-ben 76,34%-os győzelemmel megszerezte az alkotmánymódosításhoz szükséges

⁸⁹ MNL OL XIX-J-1-j 1980/101/106-25/006170.

⁹⁰ Besenyő János: *Magyar Békefenntartók Afrikában*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos Tanácsa, 2013. 412.

többséget, így kivették az elnökséget két ciklusban maximalizáló paragrafust. Mivel az ellenzék nem tud reális ellenjelöltet felmutatni, így Namíbiát mind a mai napig a SWAPO irányítja. Nujoma 2005-ig töltötte be az ország elnöki tisztségét (a jelenlegi elnök egykori harcostársa, Hage Geingob), a SWAPO éléről és az aktív politizálástól pedig 2007-ben vonult vissza.

Nujoma öröksége: Namíbia függetlensége és a térségben szokatlan társadalmi békéje. Namíbiában nincsenek a Dél-Afrikában és Zimbabweben látottakhoz fogható faji alapú atrocitások. A ország gazdasága viszont gyenge lábakon áll, a drágaköveket és értékeesebb érceket továbbra is külföldi tulajdonú vállalatok termelik ki. Németország és az Egyesült Államok továbbra is segíyezi az afrikai országot, amely súlyos gazdasági és népegészségügyi problémákkal küzd.

Felhasznált irodalom

Besenyő János: *Magyar Békefenntartók Afrikában*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos Tanácsa, 2013.

Bruhács János: *Az ENSZ kísérlete Namibia (Délnyugat-Afrika) nemzetközi státusának rendezésére*. Pécs, Pécsi Szikra Nyomda, 1970.

T. R. H. Davenport: *South Africa: A Modern History*. University of Toronto Press, Toronto and Buffalo, 1989. 3. javított és bővített kiadás.

Doahen, A. Adu (szerk.): *General History of Africa VII.: Africa under Colonial Domination 1880–1935*. Heinemann, California, UNESCO, 1985.

Sík Endre: *Fekete-Afrika története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. I. köt.

Források

Az apartheid törvényei:

<http://www.sahistory.org.za/article/apartheid-legislation-1850s-1970s> (Letöltés: 2017. október 19.)

Botha, Christo: The Odendaal Plan: „Development” for colonial Namibia: <http://www.namibweb.com/oden.htm> (Letöltés: 2017. október 19.)

Hendrik Verwoerd Defines Apartheid:

<https://www.youtube.com/watch?v=vPCln9czoys> (Letöltés: 2017. október 19.)

Klaus Dierks kronológiája: <https://www.klausdierks.com> (Letöltés: 2017. október 19.)

MNL OL XIX-J-1-j 1968/65/106-2/002752/2.

MNL OL XIX-J-1-j 1978/96/106-1106-2/005448/2.

MNL OL XIX-J-1-j 1980/101/106-25/006170.

MNL OL XIX-J-1-j 1980/101/106-20/001566/2.

Népszövetségi mandátum (szócikk): <https://www.britannica.com/topic/mandate-League-of-Nations#ref13450> (Letöltés: 2017. október 19.)

Sam Nujoma életrajza: <http://www.samnujomafoundation.org/founder.html> (Letöltés: 2017. október 19.)

Shafiihuna Nujoma Facts: <http://biography.yourdictionary.com/shafiihuna-nujoma> (Letöltés: 2017. október 19.)

Sam Nujoma fénykép: <https://www.namibian.com.na/public/uploads/images/5717e1ebc798c/samnujoma2.jpg> (Letöltés: 2017. október 19.)

HABIB KAZDAGHLI⁹¹

Van-e még jövője a politikai iszlámnak Tunéziában? II.

Az átmenetet támogató nemzeti párbeszéd (2013. október – december)

A 2013. október közepén Tunéziában elkezdődött nemzeti párbeszéd majdnem három hónapig tartott, az ország pedig lélegzetvisszafojtva figyelt. Nehéz tárgyalások után a megkötött megállapodás kijelölte azt a menetrendet, mely meghatározta az alkotmány elfogadásához elvezető szakaszokat, rögzítette egy új, semleges, technokratákból álló kormány megalakítását, valamint a parlamenti és az elnökválasztások megrendezését.

Kell-e vajon emlékeztetni arra, hogy nem ez volt az első eset, amikor egy ilyen párbeszédre szóló felhívást a civil társadalom szereplői közzétettek? A központi szakszervezet felhívására 2012 októberében először megszervezett párbeszédet az iszlámista an-Nahda és Marzúki CPR-je bojkottálta. Sukri Belaid meggyilkolása után, 2013 májusában következett a második próbálkozás. Az an-Nahda ezúttal hajlandó volt a részvételre, de nem nagy meggyőződéssel. Marzúki elnök pártja viszont megint nemet mondott. A harmadik próbálkozásra 2013 augusztusában került sor, Mohamed Brahmi képviselő 2013. július 25-i meggyilkolása és a tunéziai hadsereg katonái elleni, a Saambi-hegységben végrehajtott 2013. július 29-i bestiális támadás után. Az ország ekkor súlyos válságba került, ami együtt járt a fegyveres erők teljes mozgósításával és a politikai élet teljes polarizálódásával (mindez veszélybe sodorta a társadalmi békét). A szakszervezet újfent magára vállalta a feladatot, hogy ismét összehívja az érintett pártok értekezletét. Annak érdekében, hogy elkerülje az újabb kudarcot, a befolyásos munkásszakszervezetnek, az UGTT-nek sikerült csatlakoztatnia a kezdeményezéséhez a munkáltatók szervezetét (UTICA – az Ipar, a Kereskedelem és a Kézműves Szak-

⁹¹ Habib Kazdaghli, történész, egyetemi tanár, a tuniszi Université de la Manouba bölcsészkarának dékánja. Tanulmányának I. részét az Évkönyv 2017. évi kötetében közzétűk (76–86.).

ma Tunéziai Uniója), az Emberi Jogok Tunéziai Ligáját és az Ügyvédi Kamarát. Az iszlámista párt és szövetségesei először ezt az új felhívást is visszautasították. Habár a parlamentnek az alkotmány elfogadására megszabott határideje már rég letelt, a hatalmon lévő pártok még mindig ragaszkodtak ahhoz a „választói legitimitáshoz”, amely pedig már elveszítette minden jogi és etikai értékét. A bardói ülösztájkhoz való csatlakozás érdekében a parlamentet átmenetileg otthagyo képviselők köré szervezett népi mozgósítás – még nagyobb eltokélttséggel – tovább erősödött; csúcspontját 2013. augusztus 13-án (a nemzeti nőnapon) érte el. Egy, a főszereplők közötti viszályhoz hozzáadódó külső tényezőnek is visszhangja támadt Tunéziában. Arról a hatalmas civil engedetlenségi mozgalomról van szó, mely Egyiptomban elérte a Muszlim Testvérek rezsimjének bukását, s amely rákényszerítette az an-Nahdát a kompromisszumhoz vezető út keresésére, illetve a főszereplők közötti párbeszédbe való bekapcsolódásra.

Rákényszerülven a békítő politikára, az iszlámista párt vezetője Párizsba repült, s csatlakozott a Nidaa Tunisz (Tunézia Felhívása) párt elnökéhez. Az elnök néhány nappal korábban azért érkezett a francia fővárosba, hogy megpróbáljon politikai megoldást találni az országot az iszlámisták hatalomra kerülése óta sújtó válságra. Tanúbizonyyságot téve a „teremtő bölcsességről”,⁹² a két legjelentősebb politikai párt vezetője megnyitotta az utat a nemzeti párbeszéd előtt. A párbeszéd „mindenki számára az egyetlen semleges keretek közötti megoldást jelentette, mely képes az országot kivezetni a válságból”.⁹³ A térség többi országával összehasonlítva a tunéziai iszlámisták persze hajlamosabbnak tőntek a párbeszédre, de a mértéktartásuk nem eleve meglévő meggyőződésből fakadt, hanem külső tényezők következménye volt. Ezek közül a legjelentősebb a civil társadalom tömeges mozgósítása, mely az iszlámista párt 2011. októberi választási győzelme óta az utcai tüntetésekben, az olyan új pártok létrehozásában, mint a Nidaa Tunisz, vagy más pártok fúzió, esetleg szövetség keretében történő összefogásában nyilvánult meg. Ezeket az eseményeket az iszlámista párt természetével és identitásával szembeni bizalmatlanság táplálta, mivel a szervezetet sokan azzal gyanúsították, hogy a tunéziai szociális modell felszámolását készíti elő. Ez a bizalmatlanság nagyon hamar meggyőződésé vált. Meggyőződésé arról, hogy a trojka uralma előtt és alatt a nahdisták és a szalafisták között egyre kézzelfoghatóbb az összejátzás, amiről a fentebb említett események árulkodtak.

A párbeszédet kezdeményező kvartett – mivel a legkülönbözőbb társadalmi csoportokat képviselte – az egyetlen olyan erőként jelent meg, mely a különböző

⁹² Mohamed Jaoua: Nobel tunisien de la paix. Quatre bénéficiaires et un couronnement. *Leaders*, 2015. október 15. <http://www.leaders.com.tn/article/18166-mohamed-jaoua-nobel-tunisien-de-la-paix-quatre-beneficiaires-et-un-couronnement>

⁹³ Uo.

főszereplők közötti tárgyalások sikeres lefolytatásához a szükséges legitimitással rendelkezett. A közvetítők feladata egyáltalán nem volt könnyű. Miután sikerült útjára indítani a dialógust, több mint kéthónapnyi feszült viták után gigantikus erőfeszítésre volt szükség a két tárgyalófél közötti szakadék áthidalásához. Mindkét fél egész sor előzetes célt fogalmazott meg, melyek megvalósítását a nemzeti párbeszéd keretében lehetségesnek tartották. Mindketten távolról közelítettek, s ragaszkodtak a követeléseikhez, miközben a másik oldalt azzal vádolták, hogy zátonyra akarja futtatni a tárgyalásokat. S mégis attól a pillanattól fogva, hogy beleegyeztek a tárgyalásokon való részvételbe, s egy asztalhoz ültek – még ha a kvartett közvetítésével is –, az ország megmentése érdekében rákényszerültek ennek az utolsó lehetőségnek a kihasználására, a közeledés érdekében engedmények megtételére, miközben eredetileg kölcsönösen a másik teljes legyőzésére törekedtek. A nemzeti párbeszédben részt vevő demokratáknak le kellett mondaniuk „az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlására” vonatkozó követelésükről, az iszlámistáknak pedig „arról a céljukról, hogy a szövetségeseikkel egyedül kormányozzák az országot a következő választásokig”.⁹⁴ A bátor politikai aktivisták és a hadsereg katonáinak elvesztése feletti fájdalom, a 2010 decemberében és 2011 januárjában lezajlott tunéziai forradalom másnapján elindított reformfolyamat miatti aggodalom és a pártok közötti kapcsolatokat megmérgező gyanakvás közepette elindult nemzeti párbeszéd – amelyet később Nobel-békedíjjal tüntettek ki – a konszenzuseresés nagy pillanata volt a különböző, egymással szembenálló politikai erők között, amelyek mindazonáltal bizonyos vörös vonalakat nem léphettek át. A kompromisszum azért születhetett meg, mert mindenki megértette: az erőegyensúly annyira törékeny, hogy nagyon könnyen veszélybe sodorhatja a társadalmi békét. Ez az átmenet történetének fontos pillanata volt, amikor „minden főszereplő” beletörődött „abba a nyilvánvaló ténybe, hogy a másik fél is a tunéziai identitás részét képezi”, a konszenzuseresés pedig kulcsszó az országnak a káosztól való megmentése érdekében.

A konszenzus mint az átmenet eszköze (2014. január – december)

Az iszlámista uralom két éve alatt az alkotmány előkészítése a Nemzetgyűlés különböző bizottságaiban folytatott végtelen viták következtében elhúzódott. Több elfogadhatatlan tervezet is született, például a 2013. június 1-jei, amelyet akkoriban az új alkotmány végleges szövegének tekintettek, s amelyet Musztafa Ben Dzsaafar parlamenti elnök „a világ egyik legjobb alkotmányának” minősí-

⁹⁴ Uo.

tett.⁹⁵ Mielőtt rákényszerültek volna a többi politikai erővel való párbeszédre, az iszlámisták nem rejtették véka alá azt a törekvésüket, hogy az új alaptörvényt vallásos tartalommal itassák át, ami egyértelmű visszalépést jelentett volna még az 1959-es alkotmányhoz képest is. Hála a nemzeti párbeszéd sikere keltette lendületnek, a képviselők kevesebb mint két hónap alatt megállapodtak egy konszenzusos és demokratikus szövegben. Az új alkotmányt ünnepélyes ceremónia keretében 2014. január 26-án elsőprő többséggel fogadták el (216-ból 202 igen szavazattal).

Az új körülmények kedveztek a „technokratákból” álló új átmeneti kormány megalakításának is, amelyet kívülről az összes párt a támogatásáról biztosított. Minthogy a politikai osztály első számú feladata az általános választások előfeltevételeinek megteremtése volt még 2014 vége előtt, egy „semleges” kormány felállítása a *sine qua non*-ját jelentette annak, hogy az ország újra megbízzon az állami intézményekben, és részt vegyen az immár esedékes választási folyamatban. Ez jelentette volna az ideiglenes intézmények korszakának végét. Miközben a dolog nyilvánvaló volt azon pártok számára, amelyek a politikai átmenet folyamatát lezárni képes „semleges” kormány létrehozását óhajtották, az iszlámista párt vezetőire hárult az a feladat, hogy a híveiknek megmagyarázzák hirtelen páfördülésukat és a hatalomról való lemondásukat. Annál is inkább, mert hónapokon át „összeesküvésnek” tituláltak minden olyan javaslatot, mely az összes főszereplő széles támogatását magáénak tudó kormány felállítására irányult. A „technokrata” kormány időszakában Gannúsi – meg akarván nyugtatni a híveit, akik nem értették meg sorozatos meghátrálását – azt hangoztatta, hogy mozgalmá csupán a kormányból távozott, de nem a hatalomból, az utóbbi ugyanis a Nemzetgyűlés kezében van, ahol pedig az iszlámisták és szövetségeseik még mindig többségben vannak. Csakhogy a parlamenti többséget továbbra is birtokló iszlámisták „egy emberként szavaztak igennel a még az 1959-esnél is »laikusabb« alkotmányra, holott a párt eredeti terve éppen annak hatályon kívül helyezése volt”.⁹⁶ Valóságos váltás, vagy csupán taktikai visszavonulás volt ez egy olyan párt részéről, mely a múltban sűrűn folyamodott „a kettős nyelv gyakorlathoz”? Egyesek fennhangon az iszlámista párt radikális átalakulásáról beszéltek azt állítva, hogy az an-Nahda „forradalmat indított el az iszlámista mozgalmon belül, mivel a tunéziai alkotmányban kőbe véste a vallásszabadságot, ezáltal pedig egy muszlimnak azt a jogát, hogy hitehagyónak, hitetlennek, istentelennek nyilvánítsa magát – az élete kockáztatása nélkül.” Hogy megértsük ennek a döntésnek a jelentőségét, nem árt emlékeztetni arra, hogy az Iszlám Vallás Francia Tanácsa,

⁹⁵ Ben Dzszaafar, a szociáldemokrata at-Takattul párt vezetője a trojka keretében szövetkezett az iszlámista párttal, 2011–2014 között ő töltötte be az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnöki tisztségét.

⁹⁶ Jaoua: Nobel tunisien de la paix. I. m.

dogmatikusan ragaszkodva a hagyományhoz, mind a mai napig elutasítja a vallás szabadság elismerését.⁹⁷ Igaz ugyan, hogy az alkotmány elfogadásával a tunéziai iszlámista párt döntő lépést tett a „tunéziaiosodása” és az egyiptomi Muszlim Testvérekkel való minden kapcsolat megszakítása felé vezető úton,⁹⁸ de az is igaz, hogy a változások mind a mai napig a mozgalom kádereinek csak egy részét ragadták magukkal, a tagok többsége pedig továbbra is hű maradt a vallás és a politika elválasztását elutasító dogmatikus állásponthoz. Mindaddig, amíg ezek a változások nem hatják át a mozgalom egész struktúráját, amíg nem születnek e tárgyban írások és nyilvános állásfoglalások, addig a változások – még ha fontos vezetők beszélnek is róluk – nem tekinthetők szilárdnak és véglegesnek. Ráadásul az is nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú nyilatkozatok gyakran csupán annak a pragmatikus és politikusi eljárásnak a termékei, amelyek egyrészt a hazai politikai élet, másrészt a nemzetközi kapcsolatok szintjén megjelenő kényszerítő erők következményei. Akárhogyan is, világos, hogy belpolitikailag az Alkotmányozó Nemzetgyűlés épülete előtt a demokrata képviselők által 2013 augusztusában és szeptemberében folytatott ülésztrájk melletti népi mozgósításnak, külpolitikailag pedig a Muszlim Testvérek egyiptomi hatalomvesztésének komoly kihatása volt a tunéziai iszlámisták pálfordulására. A tunéziai modernista pártok ugyanakkor, melyek megalázó vereséget szenvedtek az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 2011. októberi megválasztásakor, s amelyek megérdemelt jutalomként és támaszként értékelték a Bardo-palota előtti Parlament téren megnyilvánult össznépi támogatást, elfogadták a kompromisszum gondolatát és egy olyan menetrendet, amelynek révén az ország a kvartett egyöntetű szándékának megfelelően elkerülhette a káoszba sülyledést. Nem árt felidézni, hogy minden olyan arab országban, ahol 2011 elején demokratikus fordulat ment végbe, a szembenálló politikai erőknek nem sikerült megállapodásra jutniuk, ez pedig kedvezett az erőszakos összecsapásoknak, utat nyitott a polgárháborúk előtt, és lehetővé tette az idegen beavatkozásokat. A legfontosabbnak tehát a békés keretek közötti politikai küzdelem folytatása és a választásokhoz folyamodás bizonyult.

⁹⁷ Walid Hasni: Ennahdha: des avancées majeures dans la réconciliation de l’islam avec la démocratie. *Al Huffington Post*, 2014. január 30. http://www.huffpostmaghreb.com/walid-hasni/ennahdha-des-avancees-maj_b_4693618.html, a szerző közgazdász, a Nemzetközi Kapcsolatok Tunéziai Intézetének igazgatóhelyettese.

⁹⁸ Lotfi Zitún, Gannúsi egyik bizalmasa 2015 októberében tagadta, hogy bármilyen szervezett kapcsolat létezne pártja és a Muszlim Testvérek által irányított „iszlámista Internacionálé” között.

Készen áll-e a politikai iszlám a fejlődésre annak érdekében, hogy valamiféle „muszlim demokrata párttá” váljon?

A 2014 végén megtartott parlamenti és elnökválasztások eredményei erősen kihangsúlyozták a tunéziai reformista irányzat történelmi kezdeményezésének újbóli felívelését. Ám az is megállapítható, hogy a helyzet változatlanul törékeny maradt, arra ösztönözve az elitet, hogy a kompromisszum-keresés folytatásával biztosítsa az új alkotmányt kísérő törvénykezés esélyeit. A modernista Nidaa Tunisz párt a vezetője karizmájának és a szavazóknak köszönhetően a parlamenti választásokat ugyan megnyerte, de nem szerzett abszolút többséget programja zavartalan megvalósításához. Miközben a párt elnöke, Bédzsi Kaíd esz-Szebszi, a szabad és demokratikus választások nyomán elfoglalhatta a legfőbb közjogi méltóság hivatalát, az iszlámista párt veresége ellenére is Tunézia második számú politikai ereje maradt mind parlamenti képviselőtét, mind szervezettségét, mind pedig országos lefedettségét tekintve. A politikai élet polarizálódása, ami a választások előtt jellemezte a rendszert, s megeremtetette a politikai erők közötti egyensúlyt, valamint rákényszerítette a választási sikerére büszke iszlámista pártot arra, hogy a nemzeti párbeszédnek köszönhetően az átmeneti helyzetben elfogadja a konszenzusos irányítás elvét, a választások másnapján a politikai élet fejlődését meghatározó tényezővé vált.

A választások után a legfontosabb kérdéssé az lett, hogy a második számú politikai erőnek, az iszlámista pártnak be kellene-e lépnie a kormányba, vagy sem. Nem mellékes, hogy a többi párt – akár bejutott a parlamentbe, akár nem – a kétpólusú pártstruktúra mellékes következményeként jelentős számú szavazatot veszített.⁹⁹ A baloldal és a szélsőbaloldal a maga részéről gyorsan megválaszolta a kérdést, a kormányban való részvételét ugyanis az iszlámista párt kihagyásához kötötte. A többi, pragmatikusabb párt hajlandó volt belépni olyan kormányba, amelyben alacsony szinten az iszlámisták is képviseltetik magukat, de csakis független, az állami adminisztrációban magát már jelentős tapasztalattal felvértezett kormányfő irányítása mellett.

A választások utáni törékeny politikai egyensúlyt stabilabbá lehetne tenni, ha a legfőbb politikai erők a kvartett által elindított nemzeti párbeszéd pozitív eredményeiből hasznot tudnának húzni. A két tábor feladata a legfontosabb teendők meghatározása az új alkotmány által megszabott intézmények megszilárdításának mostani időszakában (Legfelsőbb Bírói Tanács, Alkotmánybíróság, a helyi és regionális struktúrák megeremtetése stb.). Mindezt a terrorista fenyegetés

⁹⁹ A nemzetgyűlési helyek a következőképpen oszlanak meg a főbb pártok között: Nidaa Tunisz 86, An-Nahda 69, szélsőbaloldali Népi Front 16; Liberális Párt 15, jobbközép Afek Tunisz (Tunéziai Horizontok) 8 mandátum.

léggörében kellett elérnie: két támadás is sújtotta a kultúra és a gazdaság neuralgikus jelképeit, a Nemzeti Bardói Múzeumot és egy szállodát Szúsza közelében. Mindkét támadásnak több tucat áldozata volt a Tunéziába látogató turisták közül. A siker csak akkor lehetséges, ha az iszlámista párt lemond arról, hogy az iszlám értékeire hivatkozzon, illetve „feladja ama törekvését, hogy a vallás letéteményese legyen”.¹⁰⁰ A 2014. januári alkotmány egyszerre jelenti a vallás- és lelkiismereti szabadság garanciáját, miközben a vallási ügyek irányítása kizárólag az állami intézményekre tartozik. Egyetlen politikai párt sem sajátíthatja ki magának a vallás védelmezését, még akkor sem, ha alapdokumentumaiban az iszlámra hivatkozik. Az elfogadott alaptörvény szentesíti az állam civil jellegét, a szabadságjogok védelmezése, beleértve a vallásszabadságét is, az állam, nem pedig a politikai pártok feladata. Sajnos az iszlámista párt egyes vezetőinek reakciói a kormánynak ama döntésére, melynek értelmében felmondtak néhány olyan imámnak, akik az erőszakos akciók bátorításáról, valamint a politikai pártok s a szakszervezetek elleni támadásaikról voltak ismertek, arra utalnak, hogy a politikai iszlám az állam helyett továbbra is a vallás egyetlen letéteményesének tekinti magát. Az egyetlen garancia, mely alkalmas arra, hogy ezeket az iszlám pártokat rákényszerítsék „az együttélés” és a „alternatív vélemények tiszteletben tartására”, az államnak az a határozottsága, hogy a hatályos törvények értelmében – melyek az erejükét az alaptörvény helyes értelmezéséből nyerik – ő maga legyen a szabadságjogok biztosítója. Ez a tény minden totalitárius jellegű pártra érvényes, akár az ideológiájában, akár a politikájában mutat ilyen jegyeket. Mint minden emberi csoportosulás, az iszlámra hivatkozó politikai pártok esetében is joggal reménykedhetünk a pozitív irányú fejlődésben. A tunéziai iszlámista pártnak a 2011-es forradalom utáni fejlődése (a nemzeti párbeszédhez való csatlakozása, az alkotmányhoz való hozzájárulása, a választási eredmények elfogadása) a pozitív irányú és üdvözlendő változás elmélyülésének reményével kecsegtet. A tunéziai környezet jelenségeinek helyes értelmezése arra enged következtetni, hogy egy ilyen fejlődés igenis lehetséges, hiszen a tunéziai politikai iszlám vezetői komoly tapasztalatokkal rendelkeznek arról, hogy a politika és a vallás elegye milyen veszélyes, katasztrofális következményekkel járhat. A demokratikus társadalomnak és a jogállamnak, a szabadságjogok egyetlen letéteményesének a kifejlődése kedvezhet a vallási és a világi szféra szétválasztásában hívóknak és elindíthatja az iszlámista szervezetet a „muszlim demokrata párttá” válás útján. De a tunéziai demokratikus átmenet tapasztalatai arra is utalnak, hogy a civil társadalom állandó ébersége, folyamatos mozgósítása és a szerzett jogok megvédelmezése

¹⁰⁰ Jaoua: Nobel tunisien de la paix. I. m.

iránti határozott elkötelezettsége nélkül a tévútra kerülés és a visszarendeződés veszélye továbbra is leselkedni fog ránk.

La Pensée, 2015. október–december. 384. sz. 17–32.

Fordította: *Ferwagner Péter Ákos*

Visszatérnek a turisták Tunéziába?

HARSÁNYI IVÁN¹

München 1938 – egy nem kerek évfordulón

1938. március 12-e, Ausztria bekebelezése után a hitleri Németország Csehszlovákiát szemelte ki következő áldozatának. Ürügyként az ország területén élő hárommillió német kisebbség állítólagos jogfosztottságát hangoztatta. Követelései Csehország németek lakta peremvidékét érintették, amely nem csak gazdaságilag volt igen értékes terület. Itt volt Európa egyik legjobban kiépített, a természetes adottságokat jól kihasználó erődítményrendszere is, amely – tekintetbe véve a csehszlovák hadsereg korszerű felszereltségét – a legerősebb hadsereget is próbára tehetette.

A náci vezetők fenyegetéseitől megrettent és ígéreteitől félrevezetett („Egyetlen csehet sem akarok” – mondta Hitler) francia és angol kormányfőik nyomást gyakoroltak a csehszlovák vezetőkre, akik így föladták a lakosság túlnyomó többsége által támogatott ellenállási szándékukat. Szeptember 29-én Münchenben, az angol–német–francia–olasz kormányfői értekezlet végén, aláírták a részvételük nélkül született, Csehszlovákiára nézve végzetes paktumot, amely a Szudéta-vidék elcsatolásáról intézkedett. A Csehszlovák Köztársaság válságos helyzetét kihasználva a magyar és a lengyel kormány is benyújtotta számláit: Csehszlovákia újabb jelentős területi engedményekre kényszerült.

A müncheni egyezmény közvetlenül is súlyos következményekkel járt. Négy-milliónál több lakostól, igen jelentős természeti kincsektől és ipari kapacitástól fosztotta meg a köztársaságot. A nagyszabású honvédelmi komplexum nagyrészt német területre került; más része az új földrajzi helyzetben alkalmatlanná vált védelmi funkciók betöltésére. Ennél is súlyosabbak voltak távolabbi hatásai. A paktum gyökerében ásta alá a francia–szovjet–csehszlovák szerződésrendszeren alapuló, teljesen még ki sem épült európai biztonsági rendszert, amely éveken

¹ Harsányi Iván (1930-) történész, professor emeritus, PTE, Modernkori Történeti Tanszék

át a legkomolyabb akadálnak tűnt a fasiszta agresszió kiterjesztésének útjában. Kétségbeejtő helyzetbe kerültek a szudétanémet lakosság népes antifasiszta rétegei (a nagyszámú szociáldemokrata és kommunista), valamint a zsidók. Miután ismételten kinyilvánították, hogy készek akár fegyveresen is védeni Csehszlovákiát, a paktum után sokan menekültek közülük a meg nem szállt területre. Itt azonban gyűlölet fogadta őket: minthogy Hitler a kiadatásukat követelte, jelenlétükben

fenyegető veszélyt láttak. Előfordult, hogy nem engedték át az új határon vagy visszaűzték őket a nácikhoz, ahol egyenesen a koncentrációs táborokba kerültek.

Csehszlovákia egyik napról a másikra katonailag képtelenné vált a továbbra is fenyegető agresszió elhárítására. Hitler, miután még Münchenben Chamberlain angol miniszterelnökkel nyilatkozatot írt alá Németország és Anglia békés viszonyáról és kijelentette, hogy nincsenek további követelései, már október 28-án titkos utasításba adta: a német hadseregnek bármely pillanatban készen kell állnia a „maradék Csehszlovákia” meglepetésszerű megszállására. Egyszersmind követelte nemcsak a csehszlovák bel-, de a külpolitika teljes átállítását is.

Dokumentumok²

C. R. Attlee (Munkáspárt) beszédéből a müncheni egyezmény angol alsóházi vitájában

1938. október 3.

Mindannyian megkönnyebbültünk, hogy a háború ezúttal nem következett be. Mindegyikünk nyugtalan napokat élt át, de nem érezhetjük azt, hogy a békét megteremtették, hanem csupán fegyverszünethez jutottunk a hadiállapot során... Egyfelől óriási a megkönnyebbülés, hogy a háborút elhárították, legalábbis egy ideig mindenesetre; másfelől itt van a megalázottság érzése és az aggodalom a jövőért...

² Válogatás a *München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok* (Kossuth Könyvkiadó, 1988.) kötetből.

C. R. Attlee (1883–1967)

Az elmúlt néhány nap eseményei országunk és Franciaország egyik legnagyobb diplomáciai vereségét jelentik, amit valaha is elsenvedett; Hitler úr számára viszont ez kétségtelenül óriási győzelem. Puskalövés nélkül, pusztán katonai erő fitogtatásával uralkodó pozíciókat szerzett Európában; olyan pozíciókat, amelyeket Németországnak előzőleg négyévi háborúval sem sikerült elérnie. Felborította az európai erőegyensúlyt. Lerombolta a demokrácia utolsó erődjét Kelet-Európában, ami törekvései útjában állt. Utat nyitott magának az élelmiszerhez, az olajhoz és más erőforrásokhoz, amelyek szükségesegek katonai ereje megszilárdításához; sikeresen leküzdötte és tehetetlenségre kárhoztatta azokat az erőket, amelyek szembeszállhattak volna az erőszak uralmával. ...

Sok ember nagy lelkesedéssel dicsőíti a miniszterelnököt, mondván, hogy megmentette a békét. Igen, de ő az az ember, aki a háborús veszélybe vezetett minket... A csehek őrizték meg Európa békéjét, az ő áldozatuk hárította el a háborút.

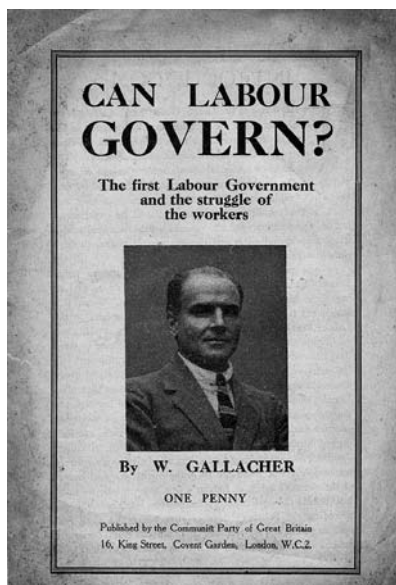
Forrás: *Parliamentary Debates. House of Commons.* 339. köt. 51–65.

William Gallacher kommunista képviselő beszédéből a müncheni egyezmény angol alsóházi vitájában

1938. október 4.

Megmentette-e a miniszterelnök a békét? Nyomatékosan „nem”-mel kell válaszolnom. A miniszterelnök Hitlert mentette meg... Már jó ideje megpróbálják elhíttetni, hogy a nemzeti kormány erősen érdekelt a békében, míg a munkásmozgalom azokat az erőket próbálja ösztönözni, amelyek háborúhoz vezetnek. A munkásmozgalom sohasem akart háborút... A szakszervezeti mozgalom ellenzi a háborút, és a Labour-mozgalom a szakszervezeti mozgalomra épült...

Itt a szövetségi, valamint a szakszervezeti mozgalmat képviselő párt (a Munkáspárttól van szó – a szerk.) és az én pártom teljesen egyetért azzal a politikával, amely az európai békeerők egységét építené ki a Népszövetség köré, következtetésként erős alapot teremtené a kollektív biztonsághoz. Ha Angliának olyan kormá-

nya lett volna, amely törődik a békével, akkor Franciaországgal, a Szovjetunióval, Csehszlovákiával, a skandináv és a dunai államokkal együtt, az Egyesült Államok támogatásával, olyan erős összefogást hozhatott volna létre, amely hozzájárult volna a békéhez...

Amennyiben a tisztelt urak ott szemben (a konzervatív párt frakciója – a szerk.) ragaszkodnak ahhoz a téveszméhez, hogy ha Németországot engedik domináns európai hatalommá válni, akkor az a Szovjetuniót fogja megtámadni és szétzúzza ezt a nagy szocialista hatalmat, hát jobb, ha felébrednek, mielőtt túl késő lesz. Németország nem fog habozni, hogy megszegje bármely adott szavát és kihasználja országunkat. A nemzeti kormány nem Szovjet-Oroszországot

szigeteli el. Angliát szigeteli el. Nem az a lényeg, hogy Angliának milyen fegyverei vannak; ha magára marad, lehetetlen helyzetbe kerül és a birodalom helyzete is lehetetlenné válik. Az egyetlen lehetséges politika az ország népe számára, amely minden más ország békeszerető népeivel egységet teremt és felhívást felhívás után intéz Németország és Olaszország népéhez ezen az alapon...

Forrás: *Parliamentary Debates. House of Commons.* 339. köt. 275–282.

Az Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottsága 1938. október 18–19-i ülésének határozatából

Október 18-án és 19-én az SZMI Végrehajtó Bizottsága ülést tartott Brüsszelben. A csatlakozott pártok képviselői kicserélték információikat az utóbbi időszak fejleményeiről, amelyek a müncheni egyezményhez és Csehszlovákia megcsonkításához vezettek.

Az Internacionálé megállapítja, hogy a müncheni megegyezés következményei mind nyilvánvalóbbakká válnak.

Ez a megegyezés elietett volt; szakértelem nélkül dolgozta ki egy konferencia, amelyet a győztesek fellegvárában tartottak, és amely nem felel meg a nemzetközi kapcsolatok azon elveinek, amelyeket Rooseveltnél elnök egy semleges ország számára javasolt.

Sozialdemokratie und Faschismus

Úgy írták alá, hogy Csehszlovákiát meg sem hallgatták. Nem felel meg sem az igazságosság, sem pedig a nemzetek egyenjogúsága elvének...

Az Internacionálé felszólítja a pártokat, hogy követeljenek kormányaiktól bátor kiállást, amivel megelőzhető az a gyilkos kétértelműség, melynek Csehszlovákia áldozatául esett, annak további folytatódása vagy megismétlődése...

Továbbá a nagyhatalmakhoz fordul, hogy szoros és szilárd szolidaritásukkal fejtsenek ki ellenállást mindennel szemben, ami az emberiség leghőbb reményeinek, a békének, a szabadságnak és az igazságosságnak az elpusztításával fenyeget.

Forrás: *Internationale Information*. 1938. október 20. 392–393.

Zűrzavar a nemzetközi munkásmozgalomban

A Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottsága végre mégiscsak összeült, hogy utólag megtárgyalja az eseményeket, amelyeket nem tudott befolyásolni. A VB megállapította: a nemzetközi mozgalomban az egyet nem értés uralkodik, amely érzékelhető számokban és jelekben fejeződik ki, és amelyet az Internacionálé semmiféle határozata nem küszöbölhet ki egykönnyen (legkevésbé az, amelyet most Brüsszelben fogadtak el). A francia képviselőházban a szocialista frakció egy csekély kisebbség (hét szavazat) ellenében úgy döntött, hogy a Daladier-kormány követelte bizalmi szavazatot megadja... Az angol alsóházban 30 konzervatív képviselő nem szavazott a kormányra, ezzel szemben hat Labour-képviselő, a Lansbury körül csoportosuló pacifisták, nem szavaztak a Munkáspárt határozati javaslatára, amely megbélyegezte Csehszlovákia feláldozását. De

a Független Munkáspárt (ILP) négy képviselője is tartózkodott a szavazástól. A forradalmi defetizmus, amelyet ez a párt fennen hangoztatott, már a vita során vulgáris pacifizmussá zsugorodott, szerencsét kívánva Chamberlain úrnak a béke megóvásához. A szavazás alkalmával ez a pacifizmus annak elutasítását is jelentette, hogy a német Szocialista Munkáspárt (SAP), az ILP testvérpártja, határozottnan elhatárolja magát ettől a magatartástól. Az SZMI-balszárny állítólag forradalmi pártjaiban a zűrzavar nem kisebb, mint a szocialisták táborában általában...

A zűrzavar jelei közé tartozik a csehszlovák szociáldemokráciának az a bejelentése, hogy ki akar lépni a Szocialista Munkásinternacionáléból... Még egyetlen szocialista párton sem segített, hogy nemzeti mezt öltött, hiszen ahhoz, hogy nacionalisták legyenek, a fasiszták mégiscsak jobban értenek. Az pedig, hogy gyengének mutatkoznak, nem menti meg őket a betiltástól. Hiszen az ellenség ismer bennünket, még ha nem mutatkozunk is be neki. Ezért a csehszlovák pártbeli hű elvtársainknak ebben az órában szomorú és mégis bizakodó jelszót kiáltunk oda: Viszontlátásra az illegalitásban!

Forrás: *Der Sozialistische Kampf* (az osztrák emigráns szocialisták lapja). 1938. október 22. 252.

J. NAGY LÁSZLÓ³

Az iraki forradalom

Az iraki monarchia 1958. júliusi megdöntése teljesen átalakította a térség politikai térképét; a legjelentősebb esemény volt az egész arab világban az 1952-es egyiptomi fordulat óta. Úgy tűnt, hogy az 1956-os krízisben befolyásukat szinte teljesen elvesztett európai hatalmak a kegyelemdöfést is megkapták, sőt az Egyesült Államok érdekei is komolyan veszélybe kerültek. A forradalom radikalizmusa és brutalitása megrémítette a Közel-Kelet államait: attól tartottak, hogy valamennyien nasszerista befolyás alá kerülnek. Franciaország bejrúti nagykövete a következőket jelentette *Couve de Murville* külügyminiszternek: „A bagdadi hírek katasztrófahangulatot és rémületet keltenek kormánykörökben. Az elnök a nagyhatalmak azonnali beavatkozását kéri. Meg van győződve arról, hogy az egész Közel-Kelet a szakadék szélére került.”⁴

A félelmet növelte, hogy az iraki forradalom az első perctől kezdve erősen baloldali töltésű volt, mind bel-, mind külpolitikai céljait tekintve. Ennek jelei már a monarchia megdöntésének napján megnyilvánultak: a forradalmat támogató tömegek vörös zászlót lengettek, és a Szovjetuniót éltették. A tömegdemonstráció szervezője, az Iraki Kommunista Párt (IKP) nagy szerepet játszott a forradalom előkészítésében és győzelmében is. Az 1934-ben alakult párt számottevő befolyással rendelkezett a hadseregben, de főként a síiták és a kurdok körében. A Közel-Kelet legjobban szervezett kommunista pártja volt.⁵ Jelentős szerepet játszott az 1932-ben alakult baloldali populista *Ahali* (Nép) politikai tömörülés programjának a kidolgozásában. Az Ahali támogatta az 1936. október 28-i ka-

³ (1945-) - történész, egyetemi tanár, SzTE, BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok tanszék.

⁴ M. Roché, ambassadeur de France à Bagdad à Couve de Murville, ministre des Affaires étrangères, le 14 juillet 1958. Documents Diplomatiques Français 1958. 2. k. Paris, Imprimerie nationale, 66–67.

⁵ A pártokról és a hasemita monarchiáról ld. *Pierre-Jean Luizard: La question irakienne*. Paris, Fayard, 2002. 35–82.

tonai hatalomátvételt (az elsőt az arab világban), amely a társadalom kemalista típusú, hadsereg által vezérelt modernizációját hirdette meg. A párt által támogatott két jelölt be is jutott a parlamentbe az év elején tartott választásokon. A nacionalisták és a hadsereg azonban csupán fél évig tűrte meg a baloldaliakat, 1937 nyarán eltávolította őket a politikai életből. Fizikailag is leszámolt velük, száműzetés, börtön vagy kivégzés lett az osztályrészük.⁶ A párt azonban a második világháború után képes volt újjáéledni és számottevő szerepet játszani az állandósuló tüntetésekben.

A szociális-politikai feszültséggel terhes országban az 1952-es egyiptomi forradalom után rohamosan terjedt a pánarab nacionalizmus. 1956-ban lázadásba torkolló tüntetések követték egymást. Ezek vérbefojtása után határozta el az IKP a felkészülést a fegyveres felkelésre. A párt felvette a kapcsolatot a hadseregben egyiptomi mintára alakult Szabad Tisztek szervezetével, amelynek közvetlenül a forradalom előtt 200 tagja volt, a tisztikar 5%-a. Szinte valamennyien az 1936–1937-es forradalmi időszakban végezték a katonai akadémiát.⁷

Az IKP illegális tiszti szervezete 1955-ben alakult meg. Az volt a feladata, hogy tudatosítsa a katonákban a hadsereg hazafias szerepét. A titkos szervezet vezetője *Ismail Ali* vezérkari tábornok volt, aki a párt 2. kongresszusa (1956) után kapcsolatba lépett *Abdel Karim Kasszem* dandártábornokkal, akivel a kontaktus megmaradt akkor is, amikor a Szabad Tisztek vezetője lett.

Abdel Karim Kasszem (1914–1963)

1958. július 11-én a Kasszem vezette dandárt Libanonba vezényelték, hogy a jobboldali kormány megmentése érdekében avatkozzon be az országban dúló polgárháborúba. Ekkor született a döntés, hogy nem mennek Libanonba, hanem július 14-én átveszik a hatalmat. Erről a Nemzeti Egységfrontba tömörült pártokkal egyetértésben született döntés. Július 12-én a párt vezetősége értesítette a fővárosi tagságát, hogy ha az arab vagy belső fronton az

⁶ Mohieddin Hadhri: *Essai sur l'histoire du Parti communiste irakien: luttes nationales et stratégie «internationaliste»*. In: *Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe*. Szerk.: René Gallissot. Paris, Les Éditions ouvrières, 1978. 211–214.

⁷ Batatu Hanna: *The Old Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's old landed and commercial Classes and of its Communists, Baathists, and Free Officers*. Princeton, New Jersey 1978. 778–783.

események „egyik pillanatról a másikra megváltoznak”, a cselekvési egység biztosítása végett a Nemzeti Egységfront jelszavait használják (ezt csak részben tartották be). Ezt követően pedig elkezdte kiosztani az évek óta rejtgetett fegyvereket tagjainak.⁸ Becslések szerint július 14-én mintegy 100 000 ember, nemzeti és vörös zászlókat lengetve éltette a hadsereget Bagdadban.

A hatalmat gyakorló Forradalmi Tanács már a győzelem másnapján gyökeres változásokra utaló intézkedéseket jelentett be: az ország kilép a Bagdadi Pakumból (formálisan ez 1959-ben történt meg); diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval (nagykövetét hatalmas tömeg fogadta a repülőtéren) és a Kínai Népköztársasággal; szabadon bocsátja a politikai foglyokat; biztosítja a demokratikus szabadságjogokat (bár formálisan a pártok működését nem engedélyezte); földreformot helyezett kilátásba.

Első lépésként elkobozták a királyi család birtokait, ezt követte a mamutbirtokok széttröse. A monarchia alatt 619 nagycsalád (feudális sejk) – a mezőgazdasági lakosság 1%-a – birtokolta a megművelhető földterület 75%-át. Szeptember 30-án kihírdették a földreform-törvényt, amely birtokok felső határát 500 ha-ban, öntözött föld esetében 250 ha-ban állapította meg. Szabályozta a termés megosztását a földbirtokos és a fellahok között: a haszonbérlet paraszti részét a korábbi ötödrész helyett 50%-ban állapította meg. Ez különösen sokat javított az ország déli részében valóságos adósrabszolgaságban élő siíták tömegein. A földhöz jutott fellahokat szövetkezetek alapítására ösztönözte (ehhez hitelt, gépeket biztosított).⁹

A kőolajipar – az Iraq Petroleum Company – államosítását szakemberhiány miatt egyelőre nem tervezte a forradalmi kormány. A július 26-án kihirdetett ideiglenes alkotmány pedig – Irak történetében először – elismerte a kurdok nemzeti jogait.

Anglia és az Egyesült Államok nagyon gyorsan reagált. Attól tartva, hogy az iraki forradalom hatására Jordániában és a polgárháborús Libanonban nasszerista fordulat következik be, július 15-én tengerészgyalogosok szálltak partra Bejrútban, Jordániában pedig angol ejtőernyősök szálltak le. Ezekkel az akciókkal a *status quo* stabilizálását sikerült elérni, de az is bebizonyosodott, hogy az Eisenhower-doktrína kudarcot vallott. Washington ebből le is vonta a tanulságot s már nem követelte külpolitikájának feltétlen támogatását, érzékelvén, hogy a maximum, amit Szuez után a közel-keleti államoktól követelhet, a semlegesség.

⁸ Az IKP egyik vezetője néhány héttel a forradalom győzelme után részletesen elmondta az előkészületeket a magyar nagykövetnek. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) M-KS 288. f. 32. cs. /1958/7. ő. e. Másolat a bagdadi nagykövetség 1958. december 18-án kelt jelentéséről.

⁹ Zaki Hajri: Agrárreform-törvény az Iraki Köztársaságban. *Nemzetközi Szemle*, 1959. 4. sz. 76.

Július 18-án Münnich Ferenc miniszterelnök Kasszemnek küldött táviratában hivatalosan is bejelentette az új iraki rezsim elismerését. Másnap a kormány hivatalos nyilatkozatot adott ki a közel-keleti helyzetről, amelyben megismételte az elismerést. Ugyanakkor, biztosítva a térség népeit nemzeti törekvéseik támogatásáról, ebben a nyilatkozatban is, mint minden más Közel-Keletet érintőben, a magyar kormány összekapcsolta a szuezi háborút a magyar forradalommal: „Az Egyiptom elleni 1956-ban elkövetett háromhatalmi agresszióval csaknem egy időben az imperialisták ellenforradalmat szerveztek Magyarországon.”¹⁰ Kasszem augusztus elején nyilatkozott Bagdadban magyar újságíróknak, s Magyarországot „baráti országnak” nevezte.¹¹

Augusztus elején a magyar kormány a dzsakartai nagykövetet küldte Bagdadba, hogy tárgyaljon az iraki vezetőkkel a diplomáciai kapcsolatok felvételéről és a gazdasági, kulturális együttműködés kiépítéséről. Nem telt el két nap sem, s a magyar diplomátát Kasszem is fogadta, ami egyértelműen a szimpátia jelének tekinthető. (Sőt a lapok nemcsak a megbeszélésről kiadott közleményt közölték, de a beszélgetés közben készült fényképet is.) A megbeszélések folyamán – olvashatjuk a magyar diplomata jelentésében – „beszéltem a magyarországi ellenforradalomról, hangsúlyozva, hogy az imperialisták szervezték és robbantották ki az ellenforradalmat, s ezzel nemcsak a magyar nép függetlenségét, hanem a világ békéjét is súlyosan veszélyeztették. Kasszem csak annyit válaszolt, hogy számukra nem okozott problémát a magyarországi események értékelése.”¹²

A diplomata hazaérkezését követően nyomban – szeptember 5-én – a minisztertanács döntött, hogy nagykövetségi szinten létesít diplomáciai kapcsolatot az Iraki Köztársasággal. A rövidesen Bagdadba érkező nagykövet, *Házi Vencel*, még az ősz folyamán tárgyalt a földművelésügyi, a kulturális, a gazdasági és közlekedési miniszterrel. November 2-án látogatást tett Kasszemnél is. Mint jelentette: „Nagyon kedvesen fogadott. 35 perces megbeszélés közben kérésemre kijelentette, Irak Magyarországot mint barátját az ENSZ-ben mindig támogatni fogja, az iraki küldöttség ilyen utasítást kapott”.¹³

A monarchia megdöntését követő néhány hónapban úgy tűnt, hogy a szocialista országok komoly pozíciókat szereznek Irakban. A forradalom azonban komoly problémát okozott a lendületben lévő arab egységnek, s ez gyengítette a szocialista országoknak a szíriai kommunisták állásfoglalása révén már amúgy is megterhelt pozícióit. Az új iraki vezetés egysége gyorsan megbomlott az arab

¹⁰ *Népszabadság*, 1958. július 19.

¹¹ *Népszabadság*, 1958. augusztus 12.

¹² MNL OL M-KS 288. f. 32. cs. /1958/8. ő. e. Másolat Nagy János djakartai követünk 1958. szeptember 9-én kelt jelentéséről.

¹³ MNL OL XIX-J-1-k Rejtjeltávirat, Bagdad, 1958. 9766. sz.

egység értelmezésén. Július 19-én *Abdel Salam Aref* tábornok, második számú vezető, Damaszkuszban már a két köztársaság szorosabb együttműködésének a lehetőségéről tárgyalt *Gamal-Abden Nasszerrel*. Kijelentette, hogy „Irak a nagy arab egység kiegészítő része.”¹⁴ A szerves egyesülést azonban a hatalmon lévő forradalmi nacionalisták blokkja nem támogatta – kivéve a még nem túl nagy befolyással bíró Baasz Pártot.

1958. szeptember 3-án az IKP is állást foglalt az arab egység kérdésében, és nem támogatta az EAK-ba történő beolvadást. Úgy vélte, hogy a jelenlegi, az EAK-ban megtestesülő arab egység „összetákolt vagy érzelmi színezetű” intézkedések eredménye, amelyek „csak korlátozott politikai célokat vesznek tekintetbe”. „Népünket aggasztja az EAK-hoz való csatlakozás gondolata, minthogy ez az unió nem adná meg a nemzetgazdaságnak és a nemzeti tőkéseknek a fejlődés lehetőségét, nem teremtené meg a feltételeket Irak és az EAK termékeny együttműködéséhez, tekintettel arra, hogy a fejlődésnek különböző fokán állnak...A felszabadult arab országok kapcsolatai terén az egyetlen helyes út a föderális unió, mert ez lehetővé teszi, hogy olyan rendszert építsünk fel, amely a szabad és demokratikus egység céljának megvalósítása során szem előtt tartja mindegyik független arab ország sajátos viszonyait.”¹⁵

A nézeteltérés odáig fajult, hogy Aref tábornokot 1959 elején bebörtönözték, Kasszem ellen pedig merényletet hajtottak végre (a merénylők között volt *Szad-dám Huszein* is).

A feszültséget Irakban – és a térségben – növelte, hogy Nasszer is egyre türelmetlenebbül követelte az egységet, amelynek bírálóival szemben keményen lépett fel, ugyanakkor pedig láthatóan hegemoniára tört. A szovjet vezetés türelemre intette az április végén Moszkvában tartózkodó Nasszert, nem helyeselte a fegyverkezés fokozását. A közepes hatósugarú rakéták helyett, amelyeket az egyiptomi vezető kért, olyan belpolitikát ajánlott „amely nem ad lehetőséget az imperialistáknak arra, hogy az Egyesült Államokat bevonják (valamilyen) konfliktusba.”¹⁶ A szovjet észrevételt az egyiptomi vezető figyelmen kívül hagyta: az arab egység megvalósításának ürügyén a belpolitikában a kommunistákkal, külkapcsolataiban pedig Irakkal szemben lett egyre türelmetlenebb.

Nasszer 1958. december 23-án Port Szaidban tartott beszédében élesen támad-

¹⁴ *Progrès égyptien*, 1958. július 20.

¹⁵ Az Iraki Kommunista Párt nyilatkozata az Egyesült Arab Köztársasággal és Jemennel való államszövetség kérdéséről. *Nemzetközi Szemle*, 1959. 4. sz. 86–92.

¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32 /1958/7. ő. e. A budapesti szovjet nagykövetség közlése Nasszer szovjetunióbeli látogatásáról. 1958. május 31. – A Moszkvába tartó egyiptomi küldöttség Budapesten néhány órára megállt és a repülőtérén megbeszéléseket folytatott a Münnich Ferenc vezette kormánydelegációval. *Népszabadság*, 1958. május 30.

ta a kommunistákat: a cionizmus és az imperializmus ügynökeinek nevezte őket. „A reakció tudta, hogy az arab nacionalizmus megtiltana a kizsákmányolást, a kommunista párt tudta, hogy az arab nacionalizmus felszámolná az opportunizmust és a reakció hatalmát. A kommunista párt ekkor lépett fel az arab unióval és az arab nacionalizmussal szemben, szembeszálltak az Unióval és az arab nacionalizmus ellen dolgoztak...[A kommunista párt] egyes tagjai az elszakadás mellett agitáltak és elutasítottak mindenféle uniót. Ezt hirdeti a cionizmus is, amely meg akar telepedni az arab nemzeten belül, hogy kizsákmányoljon bennünket.” – jelentette ki az egyiptomi vezető.¹⁷

Az internálótáborok újra megteltek a kommunistákkal¹⁸ és mindazokkal, akik a legóvatosabban is merészték bírálni a maga körül már-már valóságos személyi kultuszt kialakító Nasszer politikáját és személyét.

Az Egyiptomban folyó kommunistaellenes kampányról a szocialista országok közvéleménye teljes mélységében csak azután értesült, hogy Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán (1959. január 27–február 5.) szokatlanul élesen és nyíltan bírálta az egyiptomi vezetés politikáját: „*Minthogy az Egyesült Arab Köztársaságban nemrég nyilatkozatok hangzottak el a kommunizmus eszméi ellen, én, mint kommunista, pártunk kongresszusán szükségesnek tartom kijelenteni: helytelen a kommunistákat azzal vádolni, hogy gyengítik vagy megbénítják a nemzeti erőfeszítéseket az imperializmus ellen vívott harcban... A kommunista és más haladó pártok elleni harc reakciós dolog. A kommunistaellenes politika nem egyesíti, hanem megbontja a nemzeti erőket, tehát gyengíti az egész nemzetnek azt az erőfeszítését, hogy megvédje érdekeit az imperializmussal szemben. Valótlan vád az, hogy a kommunisták az arab népek nemzeti érdekei ellen foglalnak állást. S naivitás, ha valaki egyenlőségjelet tesz a kommunizmus és a cionizmus közé. Köztudomású, hogy a kommunisták, köztük az izraeli kommunisták is, harcolnak a cionizmus ellen.*”¹⁹

Haled Bagdas (1912–1995)

A tavasz folyamán Haled Bagdas, a Szíriai Kommunista Párt vezetője több arab és szocialista ország lapjának – köztük a *Népszabadságnak* is – adott nyilatkozatában bírálta Nasszer antikommunizmusát, és az arab egység érdekében kifejtett politikáját, az EAK tapasztalataira támaszkodva, „nagyon negatívnak” ítélte. Az

¹⁷ Idézi: Henry Laurens: *paix et guerre au Moyen-Orient. l’Orient arabe et le monde depuis 1945 à nos jours*. Paris, Armand Colin, 1999. 195.

¹⁸ 1959 nyarán az egyiptomi belügyi szervek Damaszkuszban letartóztatták Helu Frandzsallát, a Libanoni Kommunista Párt főtitkárát s még a letartóztatás napján halálra kínozták.

¹⁹ *Népszabadság*, 1959. január 28.

egyiptomi vezető – jelentette ki Bagdas – „a legsötétebb reakciós erőket igyekeznek maga mögé tömöríteni.”²⁰ Az MSZMP napilapja akkortájt több Nasszert bíráló cikket jelentetett meg.²¹

Mindazonáltal sem Moszkva, sem szövetségei nem szították a feszültséget, és az egyiptomi rezsim gyengülő Amerika-ellenes irányvonalát igyekeztek erősíteni és kihasználni. Jó példa erre, hogy Nasszer Port Szaid-i beszédét követő napokban írta alá a Kairóban tartózkodó szovjet küldöttség és az egyiptomi fél az Asszuani gát finanszírozását biztosító hitelszerződést. A magyar politikai vezetés szintén nem élte a vitát Egyiptommal, amelynek belpolitikájáról s egész politikai rendszeréről nagyon kemény bírálatot fogalmazott meg a kairói magyar nagykövetség: „Egyiptom belpolitikai élete teljes mértékben a nacionalista tisztek diktatúrája alatt áll. Módsze-

reit tekintve sokban emlékeztet a mai egyiptomi rendszer a náci Németország felépítésére és módszereire.”²²

A Port Szaid-i beszéd mintegy felhívás is volt azokhoz, akik Irakban az EAK-kal megvalósítandó unió hívei voltak: szakítsanak a kommunistákkal, forduljanak szembe velük, mert ők a felelősek az arab egységet ért bírálatokért.

1959. március 8-án Moszulban unionista katonatisztek lázadást robbantottak ki, amelyet a kommunista vezetésű népi milíciák keményen felszámoltak. Ugyancsak brutálisan léptek fel júliusban Kirkukban a turkománokkal szemben. A bagdadi magyar nagykövet a kirkuki eseményekkel kapcsolatban meg is jegyezte, hogy azokban „a kommunisták az önbíráskodás és a terror határát súrolták”.²³ A damaszkuszi magyar főkonzul is aggodalommal és kritikusan szólt a kommunistákról, akiknek a magatartása az egész baloldalt hiteltelenné teszi a térségben: az IKP „az ellenséggel szembeni leszámolás jelszaván túl nem ad ki konstruktív, a gazdasági problémák megoldását célzó jelszavakat. A kivégzések, a kötél gyakori követelése elijeszti a polgárokat, ami nemcsak Irakban, hanem Szíriában és Libanonban is érezhető”.²⁴ Az egyiptomi *Al Ahram* a küszöbön álló kommunista fordulatról cikkezett, Nasszer „Vörös Termékeny Félholdról” beszélt, az ameri-

²⁰ *Népszabadság*, 1959. április 22.

²¹ Pl. Peti Ferenc: Az arab „nacionalizmus” válaszáton. *Népszabadság*, 1959. április 21.

²² MNL OL XIX-J-1-j Kairó 1945–1964. 13. d. 139/1959. Az 1958. évi összefoglaló jelentés.

²³ MNL OL M-KS 288. f. 32/1959, 6. ő. e. A bagdadi nagykövet jelentése, 1959. december 10.

²⁴ Uo. A damaszkuszi főkonzul Sík Endre külügyminiszterhez írott feljegyzése, 1959. június 20.

kai politikusok pedig egy „közel-keleti Kuba” rémképével sokkolták a közvéleményt.²⁵ Kasszem habozó magatartása, ellentmondásos lépései szinte már-már teljesen szétzilálták a forradalom győzelmekor kialakult egységet. Kuvaittal, illetve a kurdokkal kapcsolatos politikája tovább szűkítette a nacionalista hatalmi blokk külső és belső bázisát.

Az olajban gazdag, 1899 óta brit protektorátus alatt álló kis emirátusnak London 1961 júniusától megadta a függetlenséget. Erre azonnal reagálva 1961. június 25-én Kasszem, anélkül, hogy konzultált volna kormánya tagjaival, bejelentette, hogy Kuvait az Iraki Köztársaság része, és felszólította a kuvaiti uralkodót, hogy tegyen intézkedést országa visszacsatolására Irakhoz. Az iraki miniszterelnök történelmi érveket hangoztatott, amikor ezt a bejelentést tette. Arra hivatkozott, hogy Kuvait az első világháború előtt ahhoz a vilajethez tartozott, amelynek a székhelye Bászra dél-iraki város volt. Lényegében erre hivatkozott a kuvaiti konzultatív tanács („parlament”) 1938-ban, amikor az Irakhoz való csatlakozásról fogadott el határozatot. A döntő lökést az iraki vezetésnek az analóg goai probléma indiai kezelése adta meg. Goa Indiába ékelődött portugál mini gyarmat volt (4000 km²), amelynek átgondolását (dekolonizálását) Új-Delhi már 1947 óta eredménytelenül kérte. Végül az indiai hadsereg 1961 decemberében néhány óráig tartó akcióval kiűzte a portugálokat, akik tehetetlenül tudomásul vették az új helyzetet.

Kasszem bejelentésére reagálva a britek csapatokat küldtek Kuvaitba, amely megpendítette, hogy esetleg nem az Arab Ligához, hanem a Brit Nemzetközösséghez fog csatlakozni. Az ügy az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került, ahol a Szovjetunió vétője megakadályozta Kuvait felvételét a világszervezetbe. A magyar kormány sem tartotta megalapozottnak Irak igényét Kuvaitra. Hasonlóan a többi szocialista országhoz, Budapest is a tényeket csak közölte, de nem kommentálta. A követség és a Külügyminisztérium elhamarkodott, csak zűrzavart keltő lépésnek minősítette a Kuvaitra bejelentett iraki igényt, amelynek következtében Bagdad az arab világban is elszigetelődött. A nagykövet úgy látta – s nem alaptalanul –, hogy Kasszem egyre szűkülő belső politikai bázisát akarja e lépéssel tágítani. S erre nagy szüksége is lenne, mert „a legutolsó egy év alatt Irakban a nemzeti egység teljesen szétesett. Kasszem miniszterelnök rendőrállamot hozott létre, és kimondottan egyszemélyi diktatúrát vezetett be. A néptömegek és a különböző politikai irányzatok ma már általában elégedetlenek ezzel a vezetéssel, és a valóságban nem is támogatják azt. Látszólag a hadsereg az egyetlen erő, amely a jelenlegi iraki rezsimnek alapját és biztosítékát képezi. Meg kell jegyezni azonban, hogy a hadsereg próbatételére még nem került sor.”²⁶ A magyar kormány

²⁵ Batatu, Hanna: I. m. 900.

²⁶ MNL OL XIX-J-1-j Irak 1945–1964. 3.d. 005692/1961.

csak 1963-ban ismerte el Kuvaitot, miután azt Moszkva is megtette. (Ám ekkor már nem a szovjetbarát Kasszem volt hatalmon.)

Egyiptom nem támogatta az iraki követelést. Nasszer ugyanis – nem alaptalanul – vetélytársat látott Irakban és főleg vezetőjében, aki túlságosan megerősödött volna az olajsejkség bekebelezésével. Végül is az Arab Liga 1961 júliusában felvette Kuvaitot, az angol csapatokat pedig arab (egyiptomi, szaúdi, jordániai és szudáni) egységek váltották fel. Erre Kasszem újabb meggondolatlan lépéssel reagált: befagyasztotta kapcsolatait azokkal az országokkal, amelyek nem támogatták igényét. Ám ezzel még jobban elszigetelődött az arab világban, ahol egyébként sem nézték jó szemmel, hogy együttműködik a kommunistákkal.

A kurdokkal, akik ekkor kb. kétmilliónyan vannak Irakban, 1959-től szaporodtak a gondok. A kormány felrúgta az alkotmány 3. cikkelyét, amely nemzetialkotó népnek ismerte el a kurdokat, akiknek körében viszont már elég korán mutatkoztak szeparatizmusra utaló jelek (külön szervezeteket alakítottak). Az IKP, amelynek a Kurd Demokrata Párton keresztül a kurdok körében nem csekély befolyása volt, megpróbált valamit tenni, javítani az egyre jobban elmérgesedő helyzeten. Némileg sikerül is ideig-óráig visszafogni a kurdok radikalizmusát. Azonban 1961 augusztusában kénytelen volt megállapítani, hogy „a helyzet az utóbbi hetekben már eléggé tarthatatlanná vált.”²⁷

Musztafa Barzani (1903–1979)

A nagytekintélyű Musztafa Barzani, aki 1958 novemberében 12 évi száműzetés után (ebből 10 évet a Szovjetunióban, kettőt pedig Prágában töltött) tért vissza Irakba, nem helyeselte a szeparatista törekvéseket, de nem is tett ellenük semmit. A központi hatalom pedig, amely a kurdok minden nemzeti és demokratikus megnyilvánulását az ország egysége elleni lépésként fogta fel, felvonultatta a represszió egész arzenálját, amely „kettős teherrel nehezedik a kurdokra, akik egyre inkább rádöbben-

nek, hogy már nemcsak állampolgári, hanem nemzeti jogaiktól is megfosztották őket”.²⁸ Bagdad megszüntette a kurd nyelven történő oktatást, betiltotta a kurd nyelv használatát a hivatalokban, leállította a beruházásokat Kurdisztánban,

²⁷ Uo. 003099/1959. Kurd nemzeti kérdés Irakban.

²⁸ Uo. 006687/1961. A kurdok helyzete Irakban.

diszkriminálta őket az élet minden területén. Ezt a helyzetet kihasználta Irán, amellyel a Satt el Arab folyó hovatarozása miatt volt vitája, de az angolok és az amerikaiak is, akik pénzzel és fegyverrel kezdték támogatni a kurdokat. Ezt az április 4-i fogadáson, 1962-ben Kasszem úgy interpretálta, hogy az imperialisták ugyanúgy a belső ellenséget kihasználva avatkoznak be, mint Magyarországon 1956-ban.²⁹ Moszkva és Budapest sem helyeselte Kasszem kurd politikáját. Nyíltan azonban nem akarták bírálni az amúgy is egyre nehezebb helyzetben lévő s mind jobban elszigetelt iraki vezetőt. A közvetett bírálat módszerét alkalmazták: a *Pravda* külföldi lapoknak az iraki kormány kurd politikáját bíráló cikkeit vette át vagy idézett belőlük, majd erre hivatkozott a magyar sajtó.

A politikai helyzeten túl a gazdasági és szociális helyzet is egyre romlott. 1963 elején a megkezdett beruházások 80%-át leállították, a kereskedelem pangott, az áruváltások szűkült, a pénzt külföldi bankokban helyezték el az emberek, a földreform termelési visszaeséssel járt. Nehézkessé vált az élelmiszer-behozatal is, mert Irak az importáló országokkal (Libanon, Irán) haragban állt. A magyar nagykövetségen úgy látták, hogy a lakosság rövidesen rosszabbul fog élni, mint a monarchia idején: „A kormány bázisa tehát egyre szűkül, és ma már valóban csak a katonai diktatúra ereje tartja, mondották barátaink, de hozzátették, hogy már a hadsereg sem teljesen megbízható.”³⁰ E jelentés megírása után néhány héttel, 1963. február 8-án, a Baász Párttal kapcsolatban álló tisztek átvették a hatalmat. Másnap Kasszemet kivégezték, a szétszórt, szervezetlen ellenállást pedig brutálisan elfojtották. Az új vezetés bevallása szerint nyolcezer kommunistát tartóztattak le.³¹ Arról nem szóltak, hogy a hatalomátvétel hajnalán 200 kommunista katonatisztet, köztük a légierő parancsnokát, a lakásukon ölték meg.³² A meggyilkoltak – főként kommunisták vagy szimpatizánsok – száma több ezerre tehető. (Egyébként a CIA-tól is érkezett lista a letartóztatandó baloldaliakról.) A köztársasági elnök Kasszem riválisa, Aref lett. Az új hatalomban meghatározó befolyásra tett szert a Baász Párt, amelyet az iraki kommunisták és a magyar nagykövetség is úgy minősített, hogy „ideológiájában a hitleri nemzeti-szocialista párthoz áll a legközelebb. Szélsőséges arab sovinizmus és kommunista-ellemesség jellemzik”.³³

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j Irak 1945–1964. 5. d. 003682/1/1962

³⁰ MNL OL XIX-J-1-j Irak 1945–1964. 7. d. 001275/1963 Irak gazdasági helyzetének rohamos romlása, 1963. január 22.

³¹ *Progrès égyptien*, 1963. február 18.

³² Kraim Mroué: *Un demi-siècle d'utopie. Mémoires d'un dirigeant de la gauche libanaise*. Paris, Téraèdre, 2009. 17.

³³ MNL OL XIX-J-1-j Irak 1945–1964. 6. d. 001624/9/1963. Az iraki államcsíny néhány alapvető jellemvonása. 1963. február 23.

A szocialista országok – Kuba kivételével – elismerték az új hatalmat, amely meglehetősen erős propagandakampányt folytatott a kommunisták, a Szovjetunió és a kelet-európai országok ellen. Május–júniusban pl. esténként 10–15 perces, nyugati riporterek által készített filmet vetítettek a magyarországi felkelésről, s azt forradalomnak mutatták be, ellentétben a korábbi állásponttal.³⁴

A terrort a magyar szakszervezetek elítélték, a központi lapok a *Pravda* cikkét közzé tették, illetve a szovjet párt nyilatkozatát, amely „nekivadult reakciós ellenforradalmi jellegű puccsnak” nevezte az iraki hatalomátvételt. Majd olyan írások is megjelentek, amelyek felsorolták Kasszem hibáit.³⁵

Az új iraki hatalom nem volt egységes. Aref igyekezett megszabadulni a Baász Párttól. November 18-án, megelőzve a baászistákat, újabb puccsot hajtott végre, és kiszorította a Baász Pártot a hatalomból. Némileg enyhült a kommunistaellenesség és a szocialista országokkal való szembenállás. Hosszabb ideig tartó, el-lentmondásos folyamat kezdődött, amelynek során Irak kapcsolatai a szocialista országokkal normalizálódtak.

PANKOVITS JÓZSEF³⁶

Az olasz baloldal történelmi íve

Az olasz baloldal utóbbi évszázadát áttekintve állíthatjuk, hogy a jelen helyzetnek nem kellett volna előállnia. Az olasz párt történeti ívében, *Antonio Gramscitől*³⁷ kezdve, az eurokommunizmusban adva voltak az előfeltételek, hogy a történelem kereke ne forogjon visszafelé.

³⁴ MNL OL XIX-J-1-j Irak 1945–1964. 3. d. 005474/1963. Irak viszonya a szocialista országokhoz, 1963. július 2.

³⁵ *Népszabadság*, 1963. február 12., 16., 17., 19.

³⁶ Pankovits József – történész, kandidátus, a Politikatörténeti Intézet munkatársa.

³⁷ Gramsci életútját lásd Évkönyv 1991, 202–206. (Horváth Jenő).

Az *Olasz Kommunista Párt*, az OKP (Partito Comunista Italiano – PCI), 1945 után Nyugat-Európa legnagyobb, és több oldalról elismert kommunista pártja volt. Hogy az lett, abban Gramsci jelentősége, útmutató elméleti öröksége, szívszorító személyes példájának hatása felbecsülhetetlen; erről publikációk, konferenciák hosszú során igen sokan értekeztek. A párt politikai teljesítménye más olasz, valamint nem olasz pártokkal összehasonlítva relatíve is rendkívülinek minősült. Az OKP az 1970-es évek közepén ért növekedésének és fejlődésének a csúcsára: akkor minden harmadik választópolgár rá adta a szavazatát, taglétszáma meghaladta az 1,7–1,8 milliót. (Csak a kínai, szovjet, vietnami párt, valamint az 1966 előtti Indonéz Kommunista Párt, amelyet 1966-ban a CIA, az amerikai diplomácia közreműködésével Suharto tábornok halálbrigádjai kegyetlenül lemészároltak – tartott nyilván nagyobb létszámban párttagokat.) A statisztikai adatoknál beszédesebb az, hogy 1947-ben a kormányból történt kiszorítása után az 1976-os választások eredményeként (PCI: 34,4%) a párt újból esélyes lett a kormányzati-hatalmi szerepkörre – együttműködve a *Keresztény Demokrata Párttal* (DC), amely a választásokon 38,7%-ot szerzett, illetve még más demokratikus, az antifasiszta alkotmányhoz hű erőkkal, a politikai pluralizmus keretei között megosztva a kormányzás terhére. A kommunisták sikereiket demokratikus irányvonaluknak köszönhették.

A párt, miután kivette részét az eleve demokratikus indítékú antifasiszta ellenállásból. (Ennek elméleti alapvetésében Gramscinak meghatározó a jelentősége. Kézjegyével készült el az egyik korai és legvilágosabb, egyértelmű antifasiszta stratégiai dokumentum, az OKP ehhez igazodott. A párt a mozgalom vezetőjévé vált, a köztársasági alkotmány kidolgozásához is döntő részben járult hozzá, és demokratikus alkotmányos pártként maradéktalanul elismerte a többpártrendszert, a pluralista struktúrát, a politikai szabadságjogokat. Elfogadta a tulajdonhoz való jogot, valamint a kultúra szabadságát és a szabad vallásgyakorlást. So-raiba fogadta vallási, ideológiai meggyőződéstől függetlenül mindazokat, akik egyetértettek a párt gyakorlati, szocialista célokat követő, a munkásosztálynak és szövetségeseinek vezető szerepére épülő politikájával.

Enrico Berlinguer (1922–1984).

Ezek az alapelvek, továbbá a demokratikus választási eredményekből és a dolgozó tömegek elvárásaiból kiinduló stratégia jelentette a fokozatosan kibontakozó és a demokráciával szorosan összekapcsolt eurokommunista tételeket. Ezeket 1975 júliusában egy livornói nagygyűlésen (Livorno az OKP 1921-es megszüle-

tésének helyszíne) Enrico Berlinguer³⁸ és Santiago Carillo, az olasz és a spanyol kommunisták vezetői „hivatalosan” is meghirdették. Bejelentésük egyben felhívás volt a többi nyugat-európai pártnak, s több országban kedvező visszhangra talált; a szociáldemokrata pártok is élénken érdeklődtek az eurokommunizmus iránt. Az OKP és a nyugat-európai szociáldemokrata pártok közötti kapcsolatok sokat javultak. Az OKP kétségkívül a szociáldemokratizálódás irányába tendált, és bonyolult nemzetközi politikai folyamatban, a berlini fal leomlása után, a kommunista világmozgalom lehanyatlásával visszatért a szociáldemokraták nemzetközi családjába. (Lényegében egyezően azzal, amit a történeti hűség érdekében meg kell említenünk, Filippo Turati 1921-ben a mozgalmi szakadás kongresszusán Livornóban megjósolta: a nagy ideológiai ellentétek, 1917 forradalmának, a bolsevizmusnak az elutasító értékelése mellett azt mondta a szakadásra készülő kommunistáknak, hogy „ti derék becsületes emberek vagytok, egyszer be fogjátok látni a tévedéseket, és visszajöttök hozzánk”).

Filippo Turati (1857–1932)

Turati látnoki szavai, úgymond, igazolódtak: olyan szocialista vezető szavai voltak, akinek több más kérdésben nem volt mindig igaza. A történelmi tényeket ebből a szempontból is vizsgálva attól sem tekinthetünk el, hogy az OKP identitás- és névváltoztatásának bekövetkeztekor, 1991-ben próbálkozások történtek a kommunista hagyomány elemeinek megőrzésére, ezek „átmentésére” az új pártalakzatba (a *Baloldal Demokratikus Pártja* Partito Democratico di Sinistra – PDS). A pártszakadást így sem sikerült elkerülni: a PDS mellett alakult még egy párt, a *Kommunista Újjáalapítás* (Rifondazione Comunista). Később további szakadások bontották az egykor legendás nagy kommunista pártot és választóinak politikai hadseregét. 2007-ben baloldaliakból, valahai, de identitásukat feladott

³⁸ Berlingueréről lásd Évkönyv 2010. 29–36. (Pankovits József, Vjacseszlav Kolomijec.)

kommunistákból és baloldali kereszténydemokratákból megszületett a *Demokrata Párt* (PD), amely már nem emlékeztetett az OKP-ra. Nem véletlen, hogy a közelmúltban a PD-ből kivált a baloldal egy része, de ez már a sokadik szakadás az olasz politikai paletta jószerével áttekinthetetlen baloldalán. Ezért beszélhetünk arról, hogy a baloldal gyakorlatilag szétesett Itáliában, egységének megteremtése pillanatnyilag beláthatatlan perspektíva, bár rendszeresek erre a próbálkozások.

Visszatérve az eurokommunizmus kezdetére, szólni kell arról is, hogy az kihívás volt a szovjet párt vezette „szocialista világrendszer” kommunista pártjai irányában, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy ezek a pártok is demokratizálódjanak és demokratizáljanak, reformálják meg gazdasági és politikai rendszereiket, segítve az eurokommunizmus irányzatát. A „szocialista világrendszer” felől vegyes reakciók érkeztek az 1975-ös livornói deklarációra, az eurokommunista kezdeményezésre. Különböző okokból a lengyel, a magyar, a jugoszláv és a román párt nem elutasította el a kihívást; a szovjet párt viszont az „autentikus” marxizmus–leninizmus és a „proletár internacionalizmus” (a frazeológia mögött értsd a szovjet párt dogmatikus ideológiai és politikai diktátumát) letéteményeseként hol óvatosan, hol frontálisan vele szembeszállt,

gyakorlatilag izoláló műveletekbe bocsátkozott. Mindezen felül az OKP eurokommunizmusának demokratikus őszinteségét és általában demokratikus elkötelezettségének elveit csak úgy, mint korábban, ezúttal is kétségbe vonták hazai környezetében ellenfelei, és nem utolsósorban a jobboldalról uralt nyugat-európai és amerikai vezető körökben. A nyugati jobboldalnak az OKP-val szembeni rideg elzárkózó magatartása méltánytalan volt, pusztá hatalomféltő görcsősségből fakadt. Gramsci és *Palmiro Togliatti* után egyetlen olasz kommunista sem gondolt ugyanis arra, hogy az OKP egyedüli pártként kizárólagos, a szovjet vagy más kelet-közép-európai megoldásokra emlékeztető, a demokrácia értékrendjével ellentétes módon hatalomra juthat, és azt gyakorolhatja az olasz politika realitásai közepette. Minden olasz kommunista tudatában volt annak, hogy a hagyományos proletárdiktatúras opció, esetleg erőszakkal bevezetett változata azonnal megbukott volna a demokratikus közegtől elválaszthatatlan, „középosztályosodott”, immár nem pauperizált társadalomban; a liberális kultúrán nevelődött értelmiségi támasz szintén elenyészett volna. Az OKP demokratikus, eurokommunista

irányvonalának nem volt alternatívája. A valóban demokratikus rendszernek, érvényesülése esetén, próbát kellett volna tennie az eurokommunista alternatíva hitelessége érdekében. Ezelől a jobboldal vezető körei gyáván és antidemokratikusan kitértek. Jellemző, hogy az OKP demokratikus irányvonala elfogadható volt számos nem baloldali olasz politikus, mint például a kereszténydemokrata *Aldo Moro* és követői, vagy a kereszténydemokratákkal korábbi közös kormányzati tapasztalatokban részes köztársaságpárti *Ugo La Malfa* és mások számára is. Egyházi berkekben, a klérus különböző szintjein nőttön-nőtt azoknak a száma, akik elismerték a kommunisták vallási, világnézeti, ideológiai toleranciáját, a vallásos tömegekkel, a kereszténydemokrata párttal való kompromisszum-készségét, a „történelmi kompromisszum” politikáját, amelyet Berlinguer javasolt 1973-ban a chilei katonai puccs után. Berlinguer arra a praktikus felismerésre jutott, hogy a chileihez hasonló jobboldali támadás megakadályozására valamennyi demokratikus erőre szükség lehet, illetve Itália gazdasági-politikai válságának elhárítására sem a kereszténydemokraták, sem a kommunisták önmagukban nem elegendők. A két párt mögötti nagy népi erők összefogásával viszont, 70% körüli stabil választói-politikai blokkal, elejét lehet venni a krónikus olasz politikai bizonytalanságnak, a mélyülő, terrorizmustól és puccskísérletektől fenyegetett krízisnek. Hangsúlyozni kell, hogy ebben a demokratikus összefogásban, Berlinguer és az OKP irányvonalában valamennyi, az antifasiszta alkotmány elveit tisztelő demokratikus párt, politikai erő megtalálhatta a maga feladatát, szerepét és pozícióját – nyilvánvalóan az elektorális-politikai erőviszonyoknak, az erőviszonyok szerint alakított demokratikus „játékszabályoknak” megfelelően, a kormányalakítást és a közéleti pozíciók elosztását illetően. (Sajnálatosan ezúttal is egy szocialista vezető, *Bettino Craxi* volt az, aki saját és pártja hatalmi érdekeit követve szembeszállt a történelmi kompromisszummal. Magatartásával kiélezett régi szocialista–kommunista ellentéteket, jöllehet a Berlinguer vezetése alatti mérvadó kommunista csoportok sem reagáltak szektás szemlélettel Craxi irányvonalára. Katasztrofális, hogy fontos pillanatokban a munkásmozgalom egysége szinte mindig megtörik.)

A történelmi kompromisszum és az eurokommunizmus ugyanannak a kérdésnek, az olasz demokrácia kérdésének a két aspektusa volt. A kérdés középpontjában az OKP mint megkerülhetetlen politikai tényező állt, amely politikai súlyát, képességeit és adottságait följajánlotta hazája szolgálatára, és konstruktív programra alapozott együttműködést ajánlott minden lehetséges partnerének. A párt irányvonalának ez volt a lényege az antifasiszta harc kezdetétől, 1944/45 fordulatától a 20. század második felében végig. Nem tekinthetünk el az olasz kommunizmus újító szándékú nemzetközi jelentőségétől, sokoldalú hatásától, a mai napig kellően föl nem dolgozott tanulságaitól.

Jelen pillanatig nincs megbízható és elfogadható magyarázat arra, hogy nemzetközi kontextusban miért feneklett meg, miért siklott félre az eurokommunizmus irányzata és a történelmi kompromisszum politikája, amely koncepciójával megfelelt volna a demokratikus követelményeknek, az európai és a nemzetközi politikai egyensúlynak. Az OKP mint kommunista párt már nem kívánta háborogni a NATO védelmi, a nemzetközi katonai egyensúlyban betöltött funkcióját, erősítette és pártfogolta az európai integrációt, a nemzetközi együttműködés szellemét, jóllehet a szuperhatalmak és más, egyértelműen nem azonosított tényezők fenntartásait, ellenzését ebben az összefüggésben leljük fel. A döntő fordulat Moro halálához kapcsolódik. Ennek körülményeit üzemek és titkok övezik, de ezek arra utalnak, hogy a NATO és a Szovjetunió vezetőin kívüli más entitások sem látszottak érdekeltnak az olasz politikai laboratórium innovációjának végigvitelére. A meg nem nevezett megbízók által manipulált terroristák, a Vörös Brigádok gyilkosai Moro megölésével elvégezték a „piszkos munkát”, megakasztották az olasz politika evolúcióját.

PAUL KRUGMAN³⁹

Az amerikai dolgozók megfosztása a szabadságtól

Az amerikai konzervatívok szeretnek a szabadságról beszélni. Milton Friedman híres kapitalistabarát könyvének és TV-sorozatainak a címe *Szabadon választani* volt. És a Házban az „Obamacare” teljes lebontására törekvő keményvonalasok Szabadság Bizottságnak nevezik magukat.

³⁹ Paul Robin Krugman (1953–) közgazdász, a Graduate Center of the City University of New York professzora.

Nos, miért ne? Végül is, Amerika nyílt társadalom, amelyben mindenki szabadon választhatja meg, hol dolgozzon és hogyan éljen.

Mindenki, kivéve a 30 millió dolgozót, akiknek most a versenyt kizáró munkaszerződésük⁴⁰ van, akik a jelenlegi állásuk megszüntetése esetén nem alkalmazható; kivéve továbbá az 52 millió „korábban fennálló állapotú” (*pre-existing condition*) amerikai, aki gyakorlatilag képtelen lesz egyéni egészségbiztosítást venni, és így a jelenlegi munkáltatójához kötik, ha a Szabadság Bizottság akarata érvényesül, meg az amerikaiak azon millióit, akiket súlyos egyetemi és egyéb adóságok terhelnek.

A valóság az, hogy az amerikaiak, különösen az amerikai dolgozók, nem érzik magukat annyira szabadnak. A Gallup World Survey sok ország lakóit kérdezi, hogy úgy érzik-e, „szabadon választhatnak az életük kérdéseiben”. Az USA ebben nem látszik túl jónak, különösen az erős szociális biztonsági hálójú európai országok nagy szabadsági fokához hasonlítva.

És jó okunk van azt gondolni, hogy az idő múltával még kevésbé szabadok leszünk.

Beszéljünk először azokról a *noncompete* szerződésekről, amelyek nemrég egy lesújtó cikk tárgyai voltak a *The Times*-ben (utolsó egy sorozatban), meg az Obama-kormány egy jelentéséről, amely korlátozni akarta ezt a gyakorlatot.

A *noncompete* szerződéseket eredetileg a gyártási titkok védelmére szánták, és így elősegítették volna az innovációt és a befektetéseket a szakképzésbe. Tegyük fel, hogy egy társaság, amely egy jobb egérfogót próbál kidolgozni, felvesz egy új egérfogó gyártáshoz értő mérnököt. Az ő munkaszerződése nagyon is tartalmazhat olyan cikkelyt, amely meggátolja, hogy néhány hónap múlva kilépjen és elfoglaljon egy állást a rivális cégnél, mivel döntő, házon belüli információt vihetne magával. És ez teljesen ésszerű.

Most azonban majd minden ötödik amerikai foglalkoztatottra vonatkozik valamilyen *noncompete* cikkely. Nem lehet ennyi dolgozó értékes szakmai titkok tulajdonosa, különösen akkor, amikor ezek közül sok viszonylag gyengén fizetett állásban van. Látványos eset például Jimmy John'sé, egy szendvicsláncé, amely alapjában azt próbálja tiltani, hogy a korábbi engedélyesei más szendvicskészítőknél dolgozzanak.

Ezenfelül a cikkelyek feltételeit gyakran nevetségesen szélesen határozzák meg. Olyan, mintha a mi hipotetikus egérfogó-mérnökünket eltiltanák attól, hogy munkát keressen bármely más gyártó cégnél, vagy bármely, az ő műszaki felkészültségét felhasználó foglalkozásban.

⁴⁰ Általában a versenyt kizáró szerződés (*non-compete agreement*) tartalmazza, hogy az alkalmazott az alkalmazásának megszűnése után hat hónaptól két évig terjedő időszakban nem dolgozhat ugyanabban az iparágban és versenytárs cégeknél.

Más szóval: a *noncompete* cikkelyek sok esetben kevésbé szólnak szakmai titkokról, mint amennyire a jelenlegi munkáltatóikhoz kötik a dolgozókat, akik így nem tudnak jobb béréért tárgyalni vagy távozni jobb állások kedvéért.

Nem szabad ennek történnie Amerikában, és valóban, egyes politikusok mindkét pártban szólnak is a változás szükségességéről (noha kevesen várják, hogy a Trump-kormány követni fogja az Obama-kormány reformkésztségét). A dolgozók hanyatló szabadságának van azonban egy másik aspektusa is, amely nagyon egypárti téma: ez az egészségügy.

2014-ig alapjában csak egy módja volt annak, hogy 65 évesnél fiatalabb, korábbi betegségben (*pre-existing condition*) szenvedő amerikaiak egészségbiztosításhoz jussanak: olyan munkáltatót találni, aki (amely) kész fedezetet nyújtani. Egyes munkáltatók ténylegesen készek voltak erre. Miért? Mert ennek nagy adózási előnyei voltak – a biztosítási díjak nem számítanak adózó jövedelemnek –, de ezek az előnyök csak akkor érvényesíthetők, ha a munkáltatói rend minden foglalkoztatottnak ugyanolyan fedezetet kínál, tekintet nélkül a kórtörténetére.

De ha állást akarsz változtatni, vagy saját vállalkozásba kezdeni, eleve baj van: rögtön elakadsz (és nem kevés ilyen helyzetű embert ismerek).

Aztán hatályba lépett az „Obamacare”, amely megengedhető költségű (*affordable*) gondozást garantált még a korábbi betegségűeknek is. Ez hatalmas mértékben felszabadító változás volt milliók számára. Még, ha nem is használta ki valaki azonnal az új program előnyét saját biztosítás megkötésére, tény volt, hogy ezt megtehetette.

De lehet, hogy nem sokáig. A „Trumpcare” – az új amerikai egészségbiztosítási törvény – drasztikusan csökkenteni fogja a korábbi betegségű amerikaiak védelmét. És még ha ebből a tervzetből nem lesz törvény, a Trump-kormány akkor is hatékonyan szabotálja az egyéni biztosítás piacait, így sok esetben azoknak az amerikaiaknak, akik elvesztik a munkáltatói fedezetet, nem lesz hová fordulni – ami viszont azokat, akiknek van ilyen fedezetük, a jelenlegi munkáltatójukhoz köti.

Kis túlzással az mondható, hogy a dolgozók Amerikában, állítólag a szabadok földjén, valójában a jobbagyság felé vezető úton kúsznak, a vállalati munkáltatók igájába fogva, mint ahogy az orosz parasztokat kötötték valaha az uraik földjéhez. És azok lökdösik őket erre az útra, akik a leghangosabban kiáltják: „szabadság”.

Forrás: https://www.nytimes.com/2017/05/22/opinion/american-workers-noncompete-agreements.html?ref=opinion&_r=0

Fordította: Szende György

SZÉKELY GÁBOR¹

Forradalmak 100. évfordulóján – Németország és Magyarország 1918–1919

Az 1918–1919-es év forradalmainak veresége Közép-Európában olyan lehetőség-től fosztotta meg az emberiséget, amely messze túlmutathatott volna az oroszországi forradalomnál. Ezt jól látta Lenin, amikor a forradalmi hullám végigsöpört Németországon, majd áterjedt Ausztriára és Magyarországra. A Magyarországi Tanácsköztársaságot üdvözölve beigazolódni látta vízióját, amit még a forradalmak leverését követően is fenntartott: a fejlettebb országokban győztes forradalom fogja létrehozni a tanácsköztársaságok szövetségét, amelynek az oroszországi tanácsköztársaság éppen olyan elmaradott tagja lesz, mint amilyen a cári Oroszország volt Európának. Ezt 1920 tavaszán, a Komintern II. kongresszusa előtt, kiemelve az oroszországi október jelentőségét, a következőkben jelezte: „Ugyanúgy hiba volna az is, ha szem elől tévesztenők, hogy mihelyt a proletárforradalom legalább egy fejlett országban győz, minden valószínűség szerint éles fordulat következik majd be: Oroszország rövid idővel ez után nem mintország, hanem („szovjet” és szocialista értelemben) ismét elmaradott ország lesz.”²

Friedrich Ebert 100 éve halott,³ a Weimari Köztársaság első elnökét a gyű-

¹ Székely Gábor (1942-) történész, professor emeritus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

² A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége. LÖM 41. k. 4.

³ Friedrich Ebert halálának 90. évfordulóján rendezett ülésszakot Budapesten a Politikátörténeti Intézet és a Friedrich Ebert Alapítvány. Két előadás hangzott el: „Friedrich Ebert és a demokrácia megalapozása Németországban” címmel Walter Mühlhausen, a heidelbergi Friedrich Ebert Birodalmi Elnök Emlékhelyet igazgató alapítvány vezetője, a Darmstadti Műszaki Egyetem történelemprofesszora méltatta Ebert politikai jelentőségét és emberi tartását, meghatározó szerepét a német demokrácia létrehozásában. A másik előadás címe „Forradalmak Németországban és Magyarországon” volt, ebben összevettem a történeteket, jelezve több hasonlóság mellett az

lölet és az uszítás kergette a halálba. Aki követte őt az elnöki rezidencián, Paul von Hindenburg volt. Az uszító Hindenburg, aki már 1918-ban gyűlöletkampányt indított a szociáldemokrácia és a háterszág ellen, hogy császárra, II. Vilmos és saját háborús felelősségét áthárítsák a háterszagra, azokra, akiknek elégük volt az értelmetlen vérontásból: mindenekelőtt a szociáldemokratákra és a zsidókra.

Berlin, 1918. december: „Éljen a forradalmi nemzetközi proletariátus!”

A „Dolchstoßlüge”, az orv tördöfés hazugsága

Miként döntött Berlinben Ebert, és melyek voltak azok az okok, amelyek következtében a magyarországi politikai vezetés, Károlyi Mihály, majd Kun Béla és a munkásmozgalom más vezetői másként döntöttek? A párhuzamosságokat és eltéréseket mutató, a németországihoz részben hasonló, mégis jelentősen eltérő helyzetben végül miért választottak a német többségi szociáldemokratáknál radikálisabb megoldást?

A szociáldemokrácia előtt 1918–1919-ben Közép-Európa vesztes országaiban két *perspektíva* nyílt meg, amelyek más-más stratégiát követeltek. Az első perspektíva a világháború végén kirobbant polgári forradalom lezárása, a forradalom vívmányainak a biztosítása volt. A másik a polgári forradalom meghaladása, továbbfejlesztése szocialista irányba. Mindkét stratégiának voltak hívei, Németországban, Ausztriában és Magyarországon egyaránt. Németországban a többségi szociáldemokrata irányzat a forradalom kirobbanásának első pillanatától a polgári demokrácia mellett tört lándzsát, s elutasította a forradalom továbbfejlesztését. Mühlhausen professzor Friedrich Ebertet idézi, miszerint Ebert már 1918 szeptemberében leszögezte: „Amennyiben semmiféle megegyezést nem akarunk a polgári pártokkal és a kormánnyal, úgy hagynunk kell a dolgok szabad folyását, majd a forradalmi taktikát kell választanunk, saját lábunkra kell állnunk, kiszolgáltatva a párt sorsát a forradalomnak. Aki átélte az oroszországi történeteket, az

a proletariátus érdekében nem kívánhatja, hogy az események alakulása nálunk is olyan legyen.”⁴

Ebert és Scheidemann

Ebert nem volt forradalmár, reformista volt. Amikor a forradalom már kirobbant, s megalakultak a munkás- és katonatanácsok, akkor Ebert, legalábbis Max von Baden szerint, a következőket mondta: „Amennyiben a császár nem mond le, úgy elkerülhetetlen a társadalmi forradalom. Ezt azonban én nem akarom, igen, mivel a forradalmat úgy gyűlölöm, mint a pestist.”⁵ A történelem úgy hozta, hogy mégis Ebert volt az, aki az 1918. november 10-én megalakított első forradalmi kormánynak, a *Népi Megbízottak Tanácsának* (*Rat der Volksbeauftragten*) élére került.

Ebert köztársasági elnök díszsorfal előtt...

Németországban *az indulás jóval radikálisabb volt*, mint ami Magyarországon történt: itthon polgári kormány alakult, élén egy gróffal, Károlyi Mihállyal, s benne mindössze két szociáldemokratával. Vagyis, ellentétben Németországgal, *a polgári forradalmat nem szociáldemokrata vagy munkás-katona tanács (szov-*

⁴ Walter Mühlhausen: *Friedrich Ebert 1871–1925. Reichspräsident der Weimarer Republik.* Stiftung Reichspräsident-Friedrich-Ebert-Gedenkstätte, Heidelberg, 2007. 100.

⁵ A híres idézet: „Wenn der Kaiser nicht abdankt, dann ist die soziale Revolution unvermeidlich. Ich will sie aber nicht, ja ich hasse sie wie die Pest.” (Peter-Christian Witt: *Friedrich Ebert.* 1992. 102.; vgl. ders., S. 100.)

jet), hanem polgári kormány vezényelte. A folytatásban azonban szinte pontosan fordított irányt vettek a történések: a tanács (szovjet) kormány helyén polgári alakult Németországban, s tanácskormány Magyarországon.

Németországban még a háború alatt egyre távolodott egymástól a pontos törvonalak mentén háromfelé szakadt szociáldemokrácia. Ebert, aki a többségiek (MSDP) legtekintélyesebbje volt, a parlamentáris demokrácia mellett sorakoztatta fel a párttöbbséget. A független szociáldemokraták (USPD), köztük a nemzetközileg is kiemelkedő teoretikusok – Eduard Bernstein, egyébként a revizionizmus megalapozója, Marx forradalmi gondolatainak kritikus, életművének gondozója, s a nála radikálisabb Karl Kautsky – kivártak, nem döntöttek. Ugyanakkor a pártból kiváló forradalmi irányzat, a spartakisták, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht az oroszországitól eltérő német szocialista forradalom mellett érveltek. Fontos megállapítani: Luxemburg felismerte mind a Lenin elgondolta orosz forradalom párdiktatúrába fordulásának esélyét, mindpedig Kautsky demokrácia-felfogásának veszélyeit, s mindkettejük elemzésének alapvetően polgári jellegét. Ez volt az alapja annak, hogy 1918 decemberében létrehozták Németország Kommunista Pártját (KPD) – amelyben azonban a választásokon való részvétel vitájában Luxemburg és Liebknecht mindjárt kisebbségbe került a részvételt elutasító többséggel ellenében. (Így, akárcsak a két év múlva megalakuló olasz kommunista párt, a német párt is a bezárkózás, a szektásság jegyében született meg, amint azt az olasz forradalmi baloldali Antonio Gramsci mellett legmarkánsabb alakja, Palmiro Togliatti később megjegyezte.⁶)

Ebert, az első ideiglenes köztársasági elnök, s egyben miniszterelnök, meg a szintén szociáldemokrata Philipp Scheidemann sok mindenben nem értettek egyet, de egyben igen: a forradalmat felülről kell kézben tartani, nem lépve át a polgári demokratikus határokat. Abban már eltért a véleményük, hogy ebben milyen szerepe legyen a hadseregnek: Scheidemann kisebb, Ebert a fő lehetőséget látta a Wilhelm Groener tábornokkal, a hadsereg vezérével kötött megállapodásban. S ő volt az, aki élesebben szólt az ellen, hogy a versailles-i béketárgyalásokon várhatóan Németországot egyedüli vagy fő bűnösnek fogják megbélyegezni: „Becstelenek lennénk, ha nem kínálnánk fel minden erőnket az ellen a szegény ellen, amely minket fenyeget.”⁷ (Tizennégy év múltán, 1933. március 22-én, a Hitlernek teljes felhatalmazást adó szavazáskor ismét megtalálható az „ehrlos”

⁶ Székely Gábor: *A Komintern és a fasizmus*. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 12.

⁷ E mondatot nem véletlenül idézik már elhangzásának évében szélsőjobboldali írások, a Bal-tikumban harcoló különítmények katonáihoz szólva (természetesen nem említve, hogy a mondat Ebertől származik): „Május 18-án, a békefeltételek megismerésekor Németország államfője a következőket mondta: Egész népünk tiltakozik lefegyverzése és megaláztatása ellen. És joggal.” Majd a folytatás: „Wir wären ehrlos und würdelos, wenn wir nicht unsere ganze Kraft aufbieten gegen

kifejezés, de ellenkező előjellel, és a már nációk uralta Reichstagban. Itt hangzottak el a szociáldemokrata pártvezér Otto Wels híres tiltakozó szavai, amelyeket a parlament padsoraiban ülő korábbi szövetségeseihez is vádlón intézett: „*Wir sind wehrlos, wehrlos ist aber ist nicht ehrlos.*” (Védtelenek vagyunk, védtelenek, de nem becstelének.)⁸

Károlyi, Kunfi és Pogány

Magyarországon másként alakult a helyzet. 1918. október 31-én megalakult a forradalmi kormány, amelynek élén Károlyi Mihály gróf állt. A szociáldemokrata Garami Ernő és Kunfi Zsigmond (majd egy hónappal azt követően, hogy Németországban Philipp Scheidemann és Gustav Bauert (október 3) bevonták Max von Baden kormányába) egy olyan kormányba lépett be, amely még szintén nem döntött az államformáról. Magyarországon is felmerült a monarchia, illetve, pontosabban a perszonálunió fenntartása, az ország területi integritását, de legalább nagyobb területek megmaradását remélve ettől. Vagyis némileg más vetületben, mint Németországban, ahol II. Vilmos és a koronaherceg lemondatását, ugyanakkor a monarchia átmentését egy másik Hohenzollernel a békefeltételeket enyhítő mozzanatként tartották szükségesnek. Mindkét koncepció gyorsan elbukott: Németországban és Magyarországon is kikiáltották a köztársaságot, november 9-én, illetve november 16-án. Folytatva a két szociáldemokrácia helyzetének az összevetését: Magyarországon a szociáldemokrácia szintén megosztott volt. A *kommunista párt a németnél korábban*, még 1918. október 24-én alakult meg, s *egyértelműen a szovjet mintára tette le voksát – ellentétben a Spartacus Szövetséggel és a belőle december végén alakult német kommunista párttal*. Vagyis a Kun Béla vezette párt stratégiai célja a szocialista forradalom és a szovjet típusú proletárdiktatúra volt. (Meg kell jegyezni, hogy az utóbbiban rejlő torzulások lehetőségét, a „párt diktatúráját” csak olyan zseniális gondolkodók sejtették meg, mint Rosa Luxemburg.) A magyar szociáldemokrata párt vezetői közül Kunfi Zsigmond volt az, aki talán a legkorábban felismerte a háború kimenetelének következményeit. A területvesztéseket elkerülendő javasolta föderalisztikus állam létrehozását, kiegyezve a nemzetiségekkel. Ugyanakkor élesen elutasította a tanácsrendszert. Az MSZDP 1918. október 10-i kongresszusán tartott előadói beszédében a polgári pártokkal való összefogás mellett érvelt. Németországhoz képest azonban van egy jelentős különbség: fel sem merült (persze nem is merül-

die Schmach, die uns angedroht wird. (Stürmischer Beifall.)” Meyer, Ihno: *Das Jägerbataillon der Eisernen Division im Kampfe gegen den Bolschewismus*. Leipzig, Hillmann, 1920. 46.

⁸ Rede vom Sozialdemokrat Otto Wels am 23. März 1933. http://www.bernd-schubert.de/nachgedacht/wels_spd.html

hetett fel) a császári hadvezetéssel való együttműködés. Se nála, sem másoknál. Azért sem, mert a németországgal ellentétben az 1918. október 25-én létrehozott, a szociáldemokrata *Pogány József* vezette *Budapesti Katonatanácsban* komoly befolyást élveztek a Szovjet-Oroszországból hazatért, s hamarosan a kommunista párthoz csatlakozott volt hadifoglyok. Az ellenforradalomnak külön szervezeteiket kellett létrehoznia, amelyek nem rendelkeztek átütő erővel, sem pedig a kormány támogatásával – amint az Németországban történt.

Különbségek voltak az 1918. október 26-án, a szociáldemokraták, a Polgári Radikális Párt és Károlyi Mihály pártja által létrehozott *Nemzeti Tanács* programja és a németországi elképzelések között is. Magyarországon a polgári demokratikus jogok, a békekötés követelése mellett az egyik fő törekvés továbbra is az ország területi integritásának lehető legteljesebb megóvása volt – a nemzeti-ségeknek felajánlva a kulturális autonómiát. Igaz, ez még a föderáció tervénél is kevesebb volt, s hamarosan azzal együtt bukásra is volt ítélve.

A kibővített Magyar Nemzeti Tanács egyes tagjai 1918. november. Ülnek balról: Rónai Zoltán, Magyar Lajos, Nagyatádi Szabó István, Vanczák János, Purjesz Lajos, Székely Ferenc, Fernbach Károly, *Hock János elnök*, Groák Ödönné, Vámbéry Ruzstem; állnak balról: Nagy György, Kernstock Károly

A forradalom azonban tovább gyűrűzött. Miután I. Károly nem volt hajlandó kinevezni miniszterelnöknek Károlyi Mihályt és a tényleges hatalmat átadni a Nemzeti Tanácsnak, tömegtüntetésekre került sor. A szociáldemokraták egységesen álltak a tüntetők mellé. A tüntetések, munkabeszüntetések 1918. október 30-án fegyveres felkelésbe torkolltak, majd, egy nappal az osztrák szociáldemokrata Renner kormány megalakulása után, október 31-én Károlyi Mihály kapott

I. Károlytól megbízást kormányalakításra. A kormány József főherceg, a király megbízottja előtt tette le az esküt.

Károlyi és a szociáldemokraták

Az esküt az utca nem méltányolta. Az események felgyorsultak, bár Magyarországon is megjelentek a fékek. *Nem olyan radikálisan, mint Németországban*, ahol a szinte érintetlen hadvezetés és a vele együttműködő tisztí különítmények álltak rendelkezésre a forradalmat továbbfejleszteni akaró erők megfékezésére. Az 1918. november 2-án létrehozott *Budapesti Munkástanács* élén ugyan Budapesten is a konzervatív pártvezetés ült (*Vanczák János, Preusz Mór és Büchler József*), de mind nagyobb befolyással bírt a baloldal, *Landler Jenő és Nyisztor György* vezetésével, akik már a forradalom továbbvitelében gondolkodtak. Ennek volt első lépése a *Népköztársaság* kikiáltása november 16-án, talán a *bécsi példára* választva a nevet. Vagyis *a forma radikálisabb* volt a németnél, ahol a *demokratikus köztársaságot* kiáltotta ki Scheidemann. A berlinihez hasonlóan (Karl Liebknecht) az ünneplő tömegben Budapesten is *felhangzott a szocialista köztársaság jelszava*, ez azonban, akárcsak Berlinben és Bécsben, nem volt átütő erejű.

Az elkövetkező eseményekből úgy tűnt, hogy Magyarországon is a polgári forradalom konszolidációja következik – mégpedig a fegyverek erejével. A kormány a németországihoz már hasonló eszközökkel, a csendőrség és a létrehozott polgárőrség fegyveres bevetésével igyekezett megakadályozni az 1918 novemberében és decemberében kirobbant, elsősorban vidéki lázadások terjedését. *Lényeges különbség volt* ugyanakkor, hogy *ezt nem szociáldemokrata* kormány irányította, bár a kormányban az MSZDP-nek volt két minisztere.

Az elégedetlenség azonban növekedett. Felmerült, hogy a szociáldemokraták vagy kilépnek a kormányból, vagy átveszik a teljes kormányhatalmat. Kompromisszum született: a januárban megalakított, már *az ideiglenes köztársasági elnöké kinevezett Károlyi Mihály* által felkért polgári politikus, *Berinkei Dénes* kormányában további két, azaz összesen négy fontos tárcát kaptak a szociáldemokraták: a hadügyit, a népjólétit, az oktatásit és a kereskedelmet. *A belügyit azonban nem.* 1919. február 9-én tartotta rendkívüli kongresszusát az MSZDP. A tanácskozást az Eberthez hasonló politikai meggyőződésű, a magyar párt egyik meghatározó, de Ebertnél kevésbé befolyásos személyisége, *Weltner Jakab* nyitotta meg: „Milyen más idők! Nincsenek (hívatlan) vendégek (ti. a rendőrség megfigyelői. – Sz. G.), ellenben itt vannak a katonatanács küldöttei. A háború alatt egységes volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Még nincs vége a forradalomnak. A politikai forradalmat folytatni kell a szocializmusig, a termelő

eszközök társadalmasításáig. Tőlünk függ, hogy milyen lesz a forradalom további menete. Mérhetetlen hatóerő, ha egységesen állunk itt.” Majd a polgári kormányban való részvétel feltételeiről szól: „Mi részt veszünk a kormányban, ha ellenőrző szerepet játszhatunk, hogy ne lehessen a forradalmat megdönteni, de teljesen elvállalni a felelősséget nekünk nem lehet. Követeléseket állítunk fel, lépésről lépésre fejlesztjük a forradalom vívmányait.”⁹ Majd éles szavakkal ítélte el a kommunistákat, akik megbontották a mozgalom egységét.

A munkástanács: kilépni a kormányból!

A kongresszuson a baloldal (Landler Jenő és Pogány József) módosítást nyújtott be, amely szerint, amennyiben nem sikerül visszaszorítani az „ellenforradalmat”, akkor tiszta szocialista kormánynak kell átvennie a hatalmat. Ennek indoklása-kor mondta Pogány: „Az igazság az, hogy a szovjet kormány csapatai előnyomulnak. Nem szabad pusztán Scheidemannék politikáját nézni.” A kiegészítő javaslatot elfogadták, ami jelezte, hogy az MSZDP-ben már ekkor megvolt a polgári forradalom továbbfejlesztésének, a németországi konszolidáció meghaladásának a támogatottsága.

Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht, a Spartakus Szövetség, majd Németország Kommunista Pártja (KPD) alapítói.

Tiszti különítményesek gyilkolták meg őket, 1919. január 15-én emlékeznek rájuk...

1919. január–februárja folyamán ismét párhuzamosságok voltak megfigyelhetők. Németországban február elején *leverik a helyi Munkás- és Ka-*

⁹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 1/22. 4, 5. l.). – Weltner és Ebert politikai irányultsága igen hasonló volt: a szociáldemokrácia Bernsteinhez közelálló, revizionistának nevezett vonulatát képviselték. Útjuk szinte párhuzamos volt 1919 elejéig. Ekkor szétvált. Míg Ebert a polgári forradalom lehetőségeinek a kihasználását vélte a szociáldemokráciai fő céljának, addig Weltner a kezdetektől a forradalom továbbfejlesztésében is gondolkodott, majd, március 21-én egyik aláírója volt a szociáldemokrata és a kommunista párt kötötte egységkormányának. (Varsányi Erika: *Weltner Jakab életútja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988; Varga Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Napvilág Kiadó, Budapest, 1999).)

tonatanács által kikiáltott brémai és a bremerhaveni tanácsköztársaságokat. Az április 13-án kikiáltott Bajor Tanácsköztársaságot május 3-án fojtották vérbe. A központi kormányzat intézkedését nem csupán a forradalom továbbterjedésének veszélyével indokolták, de a nem is annyira lappangó szeparatizmus veszélyével is (elsősorban a bajor esetben). Ekkor Magyarországon is a szociáldemokrata pártvezetés többségi iránya a polgári átalakulásra korlátozódó intézkedések mellett voksolt. Ennek érdekében támogatta a kormányt, amikor az 1919. február 20–21-én a rendőrséget is bevetette a kommunistákkal szemben. Volt azonban egy jelentős különbség: ameddig elmentek, az a rendőrség igénybevétele volt a kommunisták letartóztatása érdekében. *Kun Bélát és a kommunista pártvezetőket nem gyilkolták meg, mint az Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht esetében történt.* Csupán bebörtönözték, igaz, jól el is verték őket, különösen Kun Bélát, a párt vezetőjét. És itt következett be a fordulat. A kormány befolyása az események irányítására rohamosan csökkenni kezdett. A Budapesti Munkástanács vált egyre befolyásosabbá, a balra tolódott Katonatanácstól is támogatva. Ebben a helyzetben a szociáldemokrata párt vezetése ismét fontolóra vette a kormányból való kilépést. Majd miután nem vállalta a Károlyi Mihály által felajánlott egyedüli kormányalakítás felelősségét, tárgyalásokat kezdeményezett a bebörtönözött kommunistákkal. Károlyi emellett próbálkozott újabb polgári erők, köztük a konzervatív *Bethlen István*, a majdani miniszterelnök megnyerésével is – eredménytelenül. A történelem közbeszólt.

A Vix-jegyzék

Ebben a bonyolult válságban érkezett az antant jegyzéke, amelyet *Fernand Vix* alezredes adott át Károlyi Mihálynak. A sok összetevős válságban ez a pohár utolsó, már túlsorduló cseppjét jelentette. Igaz, a Magyarországi Tanácsköztársaságnál nem lett volna hosszabb életű a Károlyi által gondolt tiszta szociáldemokrata kormány sem, amelyet a polgári pártok, sőt esetleg a kommunisták is támogattak volna. *Ebben a helyzetben az ország csak külső segítségre számíthatott:* az európai forradalmakra, illetve a szovjet Vörös Hadseregre. E kettőben bízva jött létre a Magyarországi Tanácsköztársaság, s tettek katonai erőfeszítéseket az antanttal támadásának a feltartóztatására, március 25-én létrehozva a magyar Vörös Hadsereget.¹⁰

Ami nem történt meg Németországban: 1919. március 21-én Garami Ernő, Peidl Károly és Buchinger Manó a pártvezetőség és a Szakszervezeti Tanács együttes ülésén azon kisebbségbe került, amely elutasította az egyesülést a KMP-

¹⁰ Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 120–123.

vel. A Böhm Vilmos által jelzett lehetőség a következő volt: vagy megegyezünk a kommunistákkal és vállaljuk a forradalom kísérletét, vagy félreállunk. Ez már a második félreállítás lett volna, a kormányból való januári kilépést követően – és a többség ellene szavazott. A létrejött egyesülés, a *Magyarországi Szocialista Párt megragadta a hatalmat*, s azt a *Forradalmi Kormányzótanács* kezébe helyezte. A nagyvárosokban és a megyékben alakult tanácsok küldötteiből hamarosan létrejött a Tanácsok Országos Gyűlése, amely a forradalmi hatalom parlamentjének szerepét töltötte be. Már a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülési okmányában kimondták: a forradalom osztályhadserege „a fegyvert teljesen kiveszi a burzsoázia kezéből...” Ez utóbbi lényeges különbség volt. *Míg Magyarországon forradalmi intézmények alakultak a polgáriak helyén, addig Németországban a tanácsok adták át helyüket a polgári intézményeknek.*

Három dokumentum

Az első a *hadsereg újjászervezésével foglalkozik*. Willy Brandt 1978-ban, a *német polgári forradalom 60. évfordulóján* nemmel válaszolt saját költői kérdésére, amelyet a német szociáldemokraták napilapjában, a *Vorwärts*-ben tett fel magának: vajon a német októberi forradalom „a kezdetektől vereségre volt-e kárhoztatva?” A vereségen természetesen Hitler hatalomra jutását, illetve a weimari köztársaság bukását értette. Brandt egyértelmű nemmel válaszolt. Tette ezt azzal érvelve, hogy a vereséghez vezető út már 1918 novemberében elkezdődött: Az embereknek elégük volt a háborúból – írta Brandt –, békét, kenyeret és demokráciát követeltek, „sokan szocialista tartalommal is”. A forradalom eredményeinek visszavétele akkor kezdődött, vélte Brandt, amikor az akkor még birodalmi kancellár Friedrich Ebert november 9-én a „nyugalom és a rend” érdekében felemelte a telefont, és Groener tábornoktól kérte a hadsereg jóindulatát – azelőtt még, hogy a független szociáldemokratákkal tárgyalt volna, illetve megalakulhatott volna a Népi Megbízottak Tanácsa. „A forradalom és a weimari köztársaság további sorsára nézve az egyik legsúlyosabb teherterhelés volt – folytatta Brandt –, hogy Ebert és társai, akik a novemberi viharos napokban a hatalmat birtokolták, nem tudták rászánni magukat az önálló fegyveres hatalom megteremtésére.”¹¹ Brandt szűk dimenzióban és történelmi távlatból tapintott rá a német forradalom egyik fontos történéseire. Vajon igazza volt-e?

¹¹ *Geschichte als Auftrag. Willy Brands Reden zur Geschichte der Arbeiterbewegung.* Hrsg. Iring Fetscher. Verlag J.H.W. Dietz Nachf, Berlin–Bonn, 1981. 133.

J. F. Kennedy, Willy Brandt és Konrad Adenauer. Berlin, 1963.

Magyarországon másként történt: már a Károlyi kormány, majd a Tanácsköztársaság is saját kezébe vette a hadsereget, megkezdte újjászervezését – ez viszont nem jelentett megfelelő erőt az antanttal szemben. Az ütőképes saját hadsereg felállítása májusra sikerült – a cél, az antant csapatok időleges feltartóztatása sikerrel járt majd három hónapon át. A várt segítség azonban elmaradt.

A Munkás- és Szocialista Internacionálé támogatása

A második dokumentum a nemzetközi támogatásról szól: kongresszusi beszéd 1922-ből. Émile Vandervelde, a szocialista Internacionálé tekintélyes vezetője jött el Budapestre, hogy a magyarországi szociáldemokrácia *pártalapításának 50. évfordulóján* bátorítsa az ellenforradalom által sújtott, 1921-ben a kormánnyal nehéz feltételeket vállalva kiegészző pártot.

Émile Vandervelde

Horthy Miklós kormányzó miniszterelnöke ekkor az a Bethlen István volt, akit Károlyi korábban be akart vonni a polgári forradalom kormányába miniszterelnökként. Vanderverelde beszámolt a hamburgi szocialista egyesülési kongresszus előkészületeiről: „Európa egyik sarkától a másikig, Moszkvától Rómaig – talán az önök országa is beleesik ebbe a vonalba – kisebbségek tartják a kezükben a hatalom fegyvereit, akik azt hiszik, hogy szuronyokkal mindent meg lehet csinálni... Ezeknek, nevezzék magukat Mussolininek vagy Leninnek, viseljenek fekete inget, vagy sorakozzanak a vörös zászló alá, a II. Internacionálé, amelyet most itt képviselvek, mindig büszkén adta meg azt a választ, hogy a szocializmus ügye egybe van forrva a demokráciával, hogy a proletariátus diktatúrája nem lehet más, mint többségnek, a nép túlnyomó, hatalmas többségének a diktatúrája. Amint Rosa Luxemburg írta néhány héttel a halála előtt Lenin és Trockij elleni híres brosúrájában: mindazokat, akik megtagadják a népektől, azon elemi szabadságjogukat, amelyek nélkül élni nem lehet, azokat előbb, vagy utóbb el fogják söpörni a társadalmi és politikai fejlődés ellenállhatatlan áramlata...” Majd beszédének a végén: a szociáldemokrácia „1918-ban a monarchikus autokrácia oroszlánjaival vívta meg küzdelmeit, és legyűrte. *De előtte és előttünk áll még minden országban a tátott szájú rettenetes sárkány: a kapitalizmus. Ez ellen kell most összefognia minden erejével, s ha e végső harcban összetartunk, mi fogjuk kimondani a végső szót, mi, az Internacionálé.*”¹²

Kegyelmi kérvény Horthy Miklós kormányzóhoz

A harmadik dokumentum viszont eredményt hozott, ha kétséges kimenetelűt is - az MSZDP és a Magyarországi Szakszervezeti Tanács kegyelmi kérvénye, amelyet Horthy Miklós kormányzónak küldtek el a *halálra ítélt négy szociáldemokrata népbiztosok* ügyében. „Főméltóságú nagybányai Horthy Miklós úrnak, Magyarország kormányzójának, Budapest. 1920. december 28.” *Vántus* Károlyról, *Haubrich* Józsefről, *Bokányi* Dezsőről és *Ágoston* Péterről van szó. Kéri, hogy a halálbüntetést változtassák szabadságvesztésre. Érveik között szerepel, hogy Moszkvából Grigorij *Zinovjev* (a Kommunista Internacionálé elnöke) és Karl *Radek* (a Komintern tekintélyes vezetője) éppen őket nevezték meg a Tanácsköztársaság megbuktatóinak. Ez ugyan már a „szociáldemokraták árulása” mítosz része volt egy olyan időszakban, amikor a forradalmi erők „felhígulásától” féltették a fiatal kommunista pártokat, s erre a magyar pártegyesülés volt az

¹² PIL 1/24. 1922. december 24-27. kongresszus anyagai, 102–104. (Kiemelés eredetiben.)

egyik negatív példa. (Arra azonban nincs dokumentum, hogy Zinovjev, illetve Radek említette volna Bokányit is.)¹³

Az európai forradalmak az egy oroszországi kivétellel „elzúgtak”, helyükön, néhány évet leszámítva, az 1920-as évek közepén a korábbiaknál is nagyobb feszültségek keletkeztek, s ezeket követte az előre látható újabb világháború.

¹³ PIL 658. f. 5/70. ö. e. 1–6. – A négy népbiztos végül fogolycsere-egyezménnyel távozhatott a Szovjetunióba. Négyük közül ketten lettek Sztálin áldozatai az 1930-as évek második felének koncepciós pereiben: Haubrich és Bokányi. Az 1920-as évek közepén fiatalon elhunyt Vántus és Ágoston ezt elkerülhette.

ANTAL GÁBOR¹⁴

Matrózlázadás Kielben – a német forradalom kirobbanásának előtörténetéhez

Az 1918 októberében kirobbant matrózfelkelés volt az a szikra, amely berobbantotta a már majd egy éve izzó németországi lázadások parazsát. A lázadásokat a hadseregben és a háterszágban, akárcsak más hadviselő országokban, az elhúzó-dó háború mind embertelenebbé váló körülményei váltották ki. Németországban már a háború első telén súlyos helyzetbe került az élelmiszerellátás: a lakosság éhezett, az országtól távol harcoló katonák ellátása is egyre kevésbé volt megoldható. Ezért 1915 januárjában bevezették a kenyérjegyet, amelyet hamarosan követett a zsí-, a hús- és a tejadagok megállapítása. Az éhséglázadásokkal, sztrájkokkal szemben a „Burgfrieden”-t, a polgárbékét, vagyis a háború támogatását vállaló szakszervezetek és szociáldemokrata vezetők közvetítő szerepe sem volt elégséges.¹⁵ A háború idején követhető politika vitája a német parlamentben helyet foglaló szociáldemokrata képviselők, párt- és a szakszervezeti vezetők között 1917-ben szakadásra vezetett: a háborút ellenzők 1917 áprilisában elhagyták a pártot, létrehozva *Németország Független Szociáldemokrata Pártját* (USPD), amelyhez csatlakozott a még 1916-ban alakult forradalmi *Spartacus Csoport*. Az új egyesülés két legmeghatározóbb személyisége: *Karl Liebknecht* már kezdetektől a hadihitelek ellen szavazott a parlamentben, a nemzetközileg tekintélyes *Eduard Bernstein* pedig 1915-től tartózkodott a hitelek megszavazásától.¹⁶ Az USPD, ha nem is szervezte, de támogatta a megmozdulások követeléseit, a spartakisták, *Karl Liebknecht* és *Rosa Luxemburg* pedig már 1917 végén felismerték a folyamatokban a forradalom felé fordulás lehetőségét.

¹⁴ Antal Gábor (1983–) – doktorandusz, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Doktori Program.

¹⁵ Michael Schneider: *Kleine Geschichte der Gewerkschaften*. Dietz Nchf, Berlin, 1989. 127.

¹⁶ Horst Heimann–Thomas Meyer: *Bernstein und der Demokratische Sozialismus*. Dietz Nachf, Berlin–Bonn, 1978. 215.

Zendülés a flottánál – 1917, Wilhelmshaven

1917 nyar árá egyértelművé vált, hogy sem a Nyílttengeri Flotta,¹⁷ sem a tengeralattjárók nem képesek komolyan veszélyeztetni a Nagy-Britannia felé tartó tengeri utánpótlási vonalakat, az Egyesült Államok hadba lépésével pedig az antant eddig is tetemes haditengerészeti fölénye még nyomasztóbbá vált. A brit gazdasági blokád erősen hozzájárult ahhoz, hogy az országban élelmiszer-hiány lépett fel, a szegényebb rétegek között egyenesen éhínség tombolt. Július 3-án Matthias Erzberger centrupárti képviselő a szociáldemokraták egységes támogatásával követelte a békétárgyalások megkezdését, a német területi követelések feladásával, amit a Reichstag végül határozatban fogadott el. A háború irányítása és az ehhez kapcsolódó ügyek, így az ellátás is, eddig a nagyvezérkar kizárólagos privilégiuma volt. Ekkorra azonban már nem csak az utca, a gyárak munkásai, a lövészárkok katonái, hanem a politikai pártok jó része is eljutott arra a pontra, hogy beleszólást követelt: egyértelmű volt számukra a győzelmek értékének gyengülése, miközben a mindennapok egyre elviselhetetlenebbek lettek. Mindezek következtében növekedett az azonnali és annexiómentes békekötést szorgalmazó baloldali pártok népszerűsége.¹⁸

A hadsereg legszervezettebb és legérzékenyebb része a flotta volt. Május végén a flotta III. csatahajórajának egységein – köztük a *Kaiserin* csatahajón – éhségsztrájkkal tiltakoztak a parancs ellen, amely újabb megterhelést jelentő rendkívüli figyelőszolgálatot rendelt el. Ekkor még aránylag könnyen sikerült visszaállítani a rendet, a parancsmegtagadókat pedig extra levesadaggal szerelték le, amelyet az éjszakai tengeri figyelőszolgálatra beosztottaknak adtak ki.¹⁹

Az elégedetlenkedés fő okai az alacsony fejadag, valamint a tisztek durva bánásmódja volt. A morál ebben az osztagban kifejezetten rossz volt, valószínűleg a tartalékos tisztek nagy száma és a legénységnek a háborútól való megcsömörlése miatt.

Az éhségsztrájk híre gyorsan elterjedt a flottában, érezhető volt annak a fontossága, hogy a legénységnek sikerült egy követelést kiharcolnia a „sztrájk” segítségével. Azonban többen nem elégedtek meg ezzel, és a parti eltávozásokon hét-nyolc fős csoportokban tanakodtak azon, milyen módon javíthatnának tovább helyzetükön.²⁰

Mások felvették a kapcsolatot a Reichstag USPD-képviselőivel, és elkezdtek röpcédulákat terjesztetni a legénység körében, a mielőbbi békekötést sürgetve.

¹⁷ Nyílttengeri Flottának nevezték a német haditengerészet törzsét, fő erejét.

¹⁸ *The mutinies in the German Fleet in 1917-1918*. In: *The Naval Review* Vol. XXVI. No. 2. 245. Elérhető: <http://www.naval-review.com/issues/1930s/1938-2.pdf> 2018. 01. 06.

¹⁹ Uo. 246.

²⁰ Uo. 247–248.

Így kezdődött a baloldali pártok és az elégedetlen tengerészek közeledése egymáshoz. A legénységi állományú tengerészek nagy része rokonszenvezett a mozgalommal, bár az idősebb altisztek óvatosak voltak, igyekeztek kevésbé aktív, magukra nézve nem inkrimináló tevékenységet folytatni. A cél hamarosan általános zendülés kirobbantása lett, amelyet a partról sztrájk támogatott volna, ezzel kényszerítve a kormányzatot az annexió és jóvátétel nélküli békekötésre, vagyis a parlamenti határozat végrehajtására. A tiszteket és mindazokat, akik nem voltak hajlandók melléjük állni, elzárták volna, majd a megmozdulást támogató alacsonyabb rangú tiszteket parancsnokká téve, egy semleges kikötő (valószínűleg Svédország) felé vették volna az irányt, hogy internáltassák magukat.

A felkelést tervezők és a szociáldemokrata aktivisták tárgyalni kezdtek. A szociáldemokraták azt javasolták a legénység küldötteinek, hogy legyenek elővigyázatosak, titoktartók, és vessék alá magukat a fegyelemnek. Ezeket az elemeket feltétlenül szükségesnek tartották a terv kivitelezéséhez. Azonban a küldöttek nem tudták ellenőrzésük alatt tartani a legénység fokozódó elégedetlenségének kiséseit: a lázadások már 1917 augusztusában megkezdődtek, holott az általános sztrájk megindítását csak 1918 januárjára tervezték.²¹

Július elején a III. csatahajóraj elhagyta wilhelmshaveni bázisát, és Kielbe hajózott, ahol kiképzés és gyakorlatozás kezdődött. A legénységnek parti kimenőket is biztosítottak, ahol a kikötői kocsmákban folytatták a tervek feletti vitát. Július 19-én a Wilhelmshaven felé visszainduló *Prinzregent Luitpold* zászlóshajó fedélzetén éhségstrájkba kezdtek a matrózok. A hajót az egész osztagban, csak „büntetőhajó”-ként emlegették. A leggyűlöltebb személy a hajó első tisztje, Herzbruch sorhajóhadnagy volt, aki a legembertelenebb büntetéseket alkalmazta. Ennek „köszönhetően”, mire az osztag visszatért Wilhelmshavenbe, a zendülésben való aktív részvételi hajlandóság megtízszereződött. Július 25-én este a *König Albert* csatahajó fedélzetén egy matróz hátba szúrta a hajó parancsnokát, *Karl Thorbecke* sorhajókapitányt, amikor csónakjából a fedélzetre lépett (az osztag egy másik hajójáról tért vissza, ahol vacsoravendég volt). A csónak teljes legénységét letartóztatták, de egyikükre sem tudták rábizonyítani a tettet. Bár igyekeztek agyonhallgatni az incidenst, annak híre gyorsan elterjedt a flottában. Július 30-án a *Pillau* cirkáló legénységének több mint 200 tagja vonult fel a wilhelmshaveni parton, hogy tiltakozzon a korábban megígért eltávozások visszavonása miatt. A parancsnokok azonban még ekkor is alábecsülték a kialakult helyzetet.²² A hónap végén 12 csatahajó, illetve régebbi sorhajó (*pre-dreadnaught*) horgonyzott a wilhelmshaveni kikötőben, és további hat érkezett az Elba torkolatából.

²¹ Uo. 248.

²² Uo.

Matróz- és munkástanács a Prinzregent Luitpold fedélzetén. 1918

a Reichstag-képviselők kérését – azt a döntést hozták, hogy általános sztrájkot hirdetnek a letartóztatott 11 tengerész szabadon bocsátása érdekében. Augusztus 3-án reggel a zendülők nyolc tagja partra szállt, és egész nap tömeggyűléseket tartottak Wilhelmshaven külvárosaiban. Este a rendőrség a Tivoli kávéházban tartóztatta le a szervezőket, további 40-50 küldöttel és vezetővel együtt. Másnap a zendülés folytatódott, és most már a parancsnokok is tartottak a mozgalom terjedésétől. A fedélzeten maradt legénység „szólásszabadság-gyűléseket” tartott, amelyeken már a tisztek is részt vettek, és engedélyezték, hogy büntetés terhe nélkül ismertessék sérelmeiket. Délután a hajó parancsot kapott, hogy álljon át egy másik horgonyzóhelyre. Úgy gondolták, hogy ezzel a manőverrel sikerül elszigetelni a hajót és legénységét a flotta többi részétől. Azonban a többi hajón is rokonszeny-megmozdulásokra került sor a *Prinzregent Luitpold* legénységével. A *Kaiserin* matrózai nem voltak hajlandók figyelőszolgálatba vonulni, de még az ételt elhozni és megenni sem. A tisztek, akik megpróbálkoztak a munkába vezénnyelssel, mogorva, sőt gúnyos reakciókat tapasztaltak. Hasonló események történtek a *König Albert*, a *Kaiser*, valamint a *Friedrich der Grosse*, a flotta zászlóshajója fedélzetén is. A *Kaisert*, a *Kaiserint* és a *König Albertet* még azon a napon Brunsbüttelbe irányították, ahol a megérkezés után jobb ellátást, a fejadagok emelését, hosszú parti kimenőket, sőt sportversenyek és koncertek rendezését ígérték a legénységnek, hogy javítsanak a hangulaton. A megmozdulás azonban további hajórajokat is elért. Az I. csatahajóraj tagjain, az *Ostfriesland*, a *Thüringen* és a *Westfalen* csatahajón szintén voltak incidensek: visszaküldték

Augusztus 1-jén a *Prinzregent Luitpold* fedélzetén újabb zendülés tört ki. A legénység ötven tagja elhagyta a hajót, és a parton gyűlést tartott. Miután három órával később (önként) visszatértek a fedélzetre, tizenegyet közülük letartóztattak. A matrózok vezetői még aznap este megbeszélést tartottak a parton, amelyen – figyelmen kívül hagyva

mindhármat Kielbe, ahol utóbbin a szénfelvételt tagadták meg pár nappal később, augusztus 17-én.²³

Az első matrózlázadásokat végül sikerült a parancsnokságnak elfojtani, a rendőrség bevonásával. A megtorlás szigorú volt: két zendülőt Kölnben haditörvényszék ítél halálra (ki is végezték mindkettőt), mintegy fél tucat ember kapott hosszú, 12-15 év börtönbüntetést; többeket rövidebb, 3-6 hónapra ítélték. A megmozdulásokban részt vevő több tisztet áthelyeztek más hajókra, a legénységből pedig sokakat a Flandriában harcoló tengerészgyalogos-csapatokhoz vezényeltek. Az év hátralévő részében a hajók nagy részét a Balti-tengeren vetették be, elsősorban az Oesel-szigetet megtámadó csapatok támogatására.²⁴

Kiel, 1918

A felkelés közvetlen kiváltó oka a német haditengerészet főparancsnokának, Reinhard Scheer tengernagynak 1918. október 24-én kiadott titkos hadparancsa volt. Eszerint egy „utolsó döntő ütközetbe” kell bocsátkozniuk a brit Királyi Haditengerészet ellen, akkor is, ha ez öngyilkos bevetés lesz. A Max von Baden-kormány azonban, amelynek már meghatározó tagjai voltak a szociáldemokraták, azt akarta, hogy a nagyvezérkar kössön fegyverszünetet az antanthatalmakkal. Von Trotha, a támadás tervének kidolgozója viszont azon az állásponton volt, hogy „a dicstelen békekötés megtöri a flotta jövőjét”.²⁵

Bár a vezetés igyekezett a tervet titokban tartani, mégis kiszivárgott. Az október 29-ről 30-ra virradó éjszakán több hajó legénysége zendülést robbantott ki. A III. csatahajóraj (ez a *König*, a *Markgraf* és *Grosser Kurfürst* csatahajókból állt) legénysége megtagadta a horgonyemelési parancs végrehajtását. Az I. csatahajórajhoz tartozó *Thüringen* és *Helgoland* sorhajón nyílt lázadás tört ki. A tengerészek nem akarták életüket áldozni a háború végén egy értelmetlen tengeri ütközetben – a „tishti becsületkódex” kedvéért. Miután egyes tengeralttjárók és torpedónaszádok vetőcsöveiket a *Thüringenre* és a *Helgolandra* szegezték, a matrózok és fűtők az utolsó pillanatban feladták az ellenállást.²⁶

²³ Uo. 250.

²⁴ Uo. 251.

²⁵ A terv lényege az volt, hogy a rombolók a Temze torkolatában és a flandriai partoknál indított támadásokkal kifutásra kényszerítik a brit flottát, majd visszavonulva lesben állnak, s a tengeralttjárók vetőcsövei elé, illetve elaknásított vizekre csalják az angol hajókat, a holland partoknál várakozó német csatahajók és csatacirkálók pedig oldalba kapják őket. (Sondhaus, Lawrence: *The Great War at Sea*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. 342.)

²⁶ Uo. 344.

A haditengerészet vezetése a hírek hallatán lemondott az öngyilkos tengeri ütközet tervéről. *Franz von Hipper* tengernagy, a Nyílttengeri Flotta parancsnoka, hogy elejét vegye a további lázongásoknak, elrendelte a flotta szétszórását. Az I. csatahajóosztágot Brunsbüttelbe, a csatacirkálókat Wilhelmshavenbe vezényelte. A III. csatahajóosztágot utasította, hogy térjen vissza a támaszpontjra, Kiel kikötőjébe. Az alakulat parancsnoka, *Hugo Kraft* altengernagy azonban – egy, a Helgolandi-öbölben sikeresen levezenyelt gyakorlat után – úgy gondolta, teljes mértékben visszanyerte uralmát alárendeltjei felett. A Kieli-csatornán való áthaladáskor a *Markgraf* legénységének 47 tagját letartóztatta, akiket a zendülés főkolomposainak tartott. A foglyokat a Karlstrassen levő fogolytáborba, valamint a Kiel északi részén fekvő Herwarth-erődbe vitette.²⁷

Matrózok, katonák és munkások felvonulása Kielben – 1918 (Deutsches Historisches Museum)

Kiel kormányzóját, *Wilhelm Souchon* altengernagyot megdöböntette, hogy több mint 5000, szerinte potenciális zendülő érkezett az ellenőrzése alatt álló városba. Kielben rendkívül nagy volt a munkanélküliség, ráadásul a boltvezetők sztrájkba léptek, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányzatra a mielőbbi békekötés érdekében. Souchon kétségbeesetten próbálkozott a csatahajóraj máshová

²⁷ Uo. 344.

irányításával, azonban a legénység – amelynek hosszú idejű parti eltávozást ígértek – nem volt erre hajlandó. A matrózok és a fűtők felléptek az újabb kifutás ellen, és követelték letartóztatott bajtársaik szabadon bocsátását. Souchon katonai erősítést kért *Adalbert von Falk* tábornoktól, aki közölte: nem tudnak megfelelő erejű erősítést küldeni 12 órán belül. Souchon kénytelen volt visszavonni kérését.²⁸

A lázadás kezdete

November 1-jén este körülbelül 250 ember gyűlt össze a kieli szakszervezeti székháznál, és küldöttséget menesztett a tengerésztisztekhez, támogatva a legénység kéréseit. A tisztek még csak fogadni sem voltak hajlandók őket. A legénység azonban kereste, és meg is találta a kapcsolatot a szakszervezetekkel és a két szociáldemokrata párttal. Válaszul másnap a rendőrség lezárta a szakszervezeti székházat. A szakszervezet november 3-ra nagygyűlést hirdetett: vezetőik *Karl Artelt*, a kieli torpedónaszád-javítóban dolgozó tengerész, valamint a hajógyári munkások szakszervezeti bizalmija, *Lothar Popp* (mindketten az USPD tagjai) voltak. A nagygyűlést hirdető rölapjaikon biztatták a hadihajók legénységét és a városi munkásokat, hogy álljanak ki letartóztatott bajtársaik mellett.

A délutáni nagygyűlésen több ezer ember gyűlt össze, a tengerészek mellett a városban dolgozók is. Követelései között szerepelt a letartóztatott zendülők szabadon bocsátása, a háborút lezáró béketárgyalások felgyorsítása és az ellátás javítása: a „Békét, kenyeret” jelszó skandalása általános volt. A szónokok felhívására a tömeg elindult, hogy *saját maga szabadítsa ki a bebörtönöztöket*. A laktanyaként működő „Waldwiese” lokálból fegyvereket zsákmányoltak, majd a városközponton keresztül a feldstrassei fogolytábor felé vették az irányt. Hamarosan tűzharcba keveredtek egy járőrrel, amely – válaszul a tüntetők közül érkező szórványos tüzre – belelőtt a tömegbe. Hét embert megölt és 29-et megsebesített. A sortűzön felbószult tömegtől azonban a járőrbe osztott fiatal újoncok pánikba estek és elmenekültek. Lövöldözés kezdődött, majd a tömeg az újabb közeledő járőr csoportok közeledtek feloszlott. *Ez az összecsapás volt az 1918-as német forradalom nyitánya.*²⁹

Másnap, november 4-én felkelések törtek ki a város különböző pontjain, s délre már a Wik laktanyára is áterjedtek. Ugyanebben az időben a tengerészek tisztjeik ellen fordultak; az altisztek semlegesen vagy támogatóan viselkedtek. *Karl Artelt* javaslatára megkezdték a munkás- és katonatanácsok szervezését.

²⁸ Paul G. Halpern: *A naval history of World War I*. Naval Institute Press, Annapolis, 1995. 446.

²⁹ Uo. 446-447.

„A kiszabadulás után a vizsgálati fogságból a Königstrassen, az egyes számú Tengerész-laktanya előtt Wilhelmshafenben. 1918. 11. 6.”

A Souchon altengernagy ismételt kérésére délután újabb katonai egységek érkeztek. Ekkorra azonban már a munkások is sztrájkba léptek. Egyre többször jelentették, hogy a csapatok sem megbízhatóak, ezért Souchon végül úgy döntött, tárgyalásokat kezd a felkelőkkel.³⁰

Estére Kiel a felkelők kezére került. A munkás- és katonatanácsokban a matrózok mellett a szociáldemokrata pártok, a szakszervezetek és a bizalmiak képviselői ültek. Vezetőjüként *Gustav Garbét* választották. Popp javaslatára a katonatanácsok hamarosan létrehozták a Legfelsőbb Katonatanácsot, amelyet az egyes tanácsok bizalmijainak szavazatai alapján állítottak össze. Másnap reggel kihirdették a Kieli 14 Pontot:³¹

- „1. Minden letartóztatott és politikai fogoly szabadon bocsátása;
2. Teljes szólás- és sajtószabadság;
3. A levélcenzúra eltörlése;
4. A csapatok megfelelő felügyelete;
5. A felkelésben részt vevők büntetés terhe nélkül, szabadon visszatérhetnek laktanyáikba és hajóik fedélzetére;

³⁰ Uo. 447.

³¹ Német eredetiben olvasható: <http://www.novemberrevolution.de/dokument.php?key=kielerforderungen> 2018. 01. 06.

6. A flotta kifutását minden körülmények között meg kell akadályozni;
7. Kerülni kell a felesleges vérontást;
8. A helyőrségi csapatokon kívül minden más katonai alakulatot kivonjanak;
9. A magántulajdon védelme a katonatanács határozatai alapján;
10. Szolgálaton kívül nincs több felügyelet;
11. Minden ember személyes szabadsága biztosított, szolgálata végétől következő szolgálata kezdetéig;
12. A katonatanács határozataival egyetértő tisztek posztjukon maradhatnak, a többieknek ki kell lépniük;
13. A katonatanács tagjai nem vezényelhetők szolgálatba;
14. A továbbiakban minden intézkedés csak a katonatanács jóváhagyásával léptethető életbe.”

A novemberi forradalmi események során több felkelő csoport tekintette saját követeléseit alapjának a kieli 14 pontot. A katonatanács elnökévé a november 4-én Kielbe érkező Reichstag-megbízottat, a szociáldemokrata *Gustav Noskét* választották.³²

November 5-én, a reggeli zászlófelvonáskor a kikötőben horgonyzó hadihajók a császári hadilobogó helyett a vörös lobogót vonták fel. Csak a *König* csatahajó volt egy ideig kivétel, amelyen a parancsnok korábban felhúzatta a császári lobogót, és két tiszte rendelt ki a védelmére. A kialakuló tűzharcban a két tiszt (*Bruno Heinemann* és *Wolfgang Zenker* sorhajóhadnagy) elesett, a parancsnok, *Carl*

A württembergi munkás- és katonatanács követelése

³² Winkler: 331.

Wilhelm Weniger sorhajókapitány súlyosan megsebesült. Végül a *König* árbocára is felvonták a vörös lobogót.³³ November 7-én a Munkás- és Katonatanács kiáltványban jelentette be: „A hatalom a mi kezünkben van.”

Következmények

A német forradalom a kielii tengerészek zendülésével kezdődött, s hamarosan tovább terjedt először a többi kikötővárosra, majd Közép- és Dél-Németország felé. A munkáspártok és a szakszervezetek képviselőiből alakult munkástanácsok vették át a politikai irányítást. November 6-ra Németország északnyugati része már a tanácsok kezén volt. 7-én Münchenben Kurt *Eisner* lemondatta *III. Lajos bajor* királyt, és kihirdette a Bajor Köztársaság megalakulását. Másnap forradalom tört ki Szászországban, Hessenben, Frankóniában és Württembergben is.³⁴ A helyi uralkodók lemondásra kényszerültek. November 9-re a helyzet visszafordíthatatlanná vált: a hadsereg vezetőinek nyomására *II. Vilmos császár* lemondott, és hamarosan Hollandiába menekült. Lemondott *Max von Baden* herceg kormánya is. *Philipp Scheidemann*, a szociáldemokraták egyik vezetője a Reichstag ablakából kikiáltotta a köztársaságot, amelynek élére egy másik szociáldemokrata vezető, *Friedrich Ebert* került. A kormány számára az új főszállásmester, *Wilhelm Groener* tábornok biztosította a hadsereg támogatását – elsősorban a tanácsköztársaságot követelő forradalom leverésével.³⁵

A főparancsnokság által összeállított fegyverszüneti delegáció, amelyet *Matthias Erzberger* vezetett, november 8-án délelőtt felvette a kapcsolatot *Ferdinand Foch* marsallal, majd 11-én aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Az egyezménynek a német haditengerészetet érintő rendelkezései igen kemények voltak: elrendelték a csatahajók, cirkálók, tengeralattjárók, valamint az újabb építésű rombolók antant (brit) ellenőrzés alá helyezését, a többi hadihajót pedig német kikötőkben vették ellenőrzés alá. Az átadásnak november 21-én kellett lezajlania, a Királyi Haditengerészet Scapa Flow nevű haditengerészeti támaszpontján, az Orkney-szigetekenél. A német tengerészek azonban nem voltak hajlandók átadni hajóikat: a hajórajt vezető *Ludwig von Reuter* ellentengernagy parancsára kinyitották a fenékszelepeket, és elsüllyesztették őket. A hajók roncsai a mai napig láthatók Scapa Flow-nál.³⁶

³³ Sondhaus: 346.

³⁴ Pelz, William A.: *A People's History of Modern Europe*. Pluto Press, London, 2016. 121.

³⁵ Shirer: 34.

³⁶ Spector: 112.

SERGE HALIMI³⁷

CCCP: Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége³⁸

A név kezdetben nem egy földrajzi területre, hanem egy eszmére, a világforradalomra utalt. A „határai” végül is az Oroszországban győztes forradalom területi határai lettek. Egy óriási, tiszta vörös zászló felső részén a sarló és kalapács szimbolizálja az új államot. Első himnusza az *Internacionálé* lett.

Lenin, a Szovjetunió alapítója kétségtelenül internacionalista. Hivatásos forradalmár volt, életének nagy részét száműzetésben élte le (München, London, Párizs, Krakkó, Zürich, Helsinki...). A munkásmozgalom szinte minden fontos vitájában részt vett. Miután Oroszországban kirobbant a forradalom és a cár lemondott, 1917 áprilisában visszatért hazájába, és hiába vagyunk az első világháború legkiélezettebb időszakában, a vonaton a *Marseillaise*-t hallani, azt a dalt, amely a Francia Forradalmat jelképezi. Lenin tanulmányaiban gyakrabban hivatkozik a francia forradalomra, mint a cári Oroszország történelmére. Célja: legalább olyan jól csinálni a dolgokat, mint a jakobinusok, „a legjobb példát ők adták a demokratikus forradalomra és a királyok koalíciója elleni ellenállásra”,³⁹ tovább kitartani, mint a Párizsi Kommün. A nacionalizmusnak tehát semmilyen szerep sem jut ebben a célkitűzésben.

A bolsevik vezér később így emlékezik: már 1914-től, szemben a legtöbb európai szocialistával és szakszervezetissel, akik hagyták magukat besorozni a külföldi ellenséggel szembeni „szent szövetségbe”, Lenin pártja nem félt felvetni a cári monarchia vereségét és rámutatni, hogy a „háború két imperialista fél ragadozó háborúja”. Ahogy tehát hatalomra jutottak a bolsevikok, „békét javasoltak minden népnek és [vállalták], hogy megtesznek mindent, ami csak lehetséges, hogy siettessék a forradalmat Németországban és más országokban”.⁴⁰ Tehát internacionalizmus ebben is, ekkor is!

³⁷ Serge Halimi (1955–) francia író, újságíró, a *Le Monde diplomatique* elnök-igazgatója.

³⁸ A tanulmány megjelent a *Lenin évszázada* tanulmánykötetben. Összeállította *Le Monde diplomatique*, 2017.

³⁹ Lenin, 1917. június 24. Idézi: Victor Serge: *Lénine, 1917.* (1924).

⁴⁰ Lenin: *A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége.* (1920).

Vár az európai forradalomra

A legnagyobb ellenmondás, amellyel a bolsevikokkal szembe kellett nézniük, és amelynek súlyos következményei lettek: egy olyan párt volt képes kihasználni a Romanov-dinasztia hirtelen bukását és azt, hogy nincs más komoly jelölt erre,⁴¹ majd megragadta az államapparátust és a kormányzást, amely egy olyan ország proletárdiktatúrát hirdető munkáspártja volt, amelyben a munkásosztály csak a lakosság alig 3%-át alkotta. De van-e ennek jelentősége a kezdetben, hiszen a siker csak átmeneti, a támogatásnak, az erőnek külföldről kell majd jönnie, a fejlettebb országokból, a politikailag képzetebbektől. Ez csak hetek, esetleg hónapok kérdése: Németországban, Franciaországban, Olaszországban, az Egyesült Királyságban érik a harag, egymást követik a lázadások. 1917 októberében Lenin türelmetlen. Az orosz felkelés már nem képes várni, hiszen „már megjelent egy nagy változás, egy világméretű forradalom összes cáfolhatatlan tünete”. A bolsevikoknak jutott az első sortűz elsütésének feladata. Vártak az utánuk jövőkre.

Berlinben, Münchenben, Budapesten a változást követelőket leverik. És amikor az „új hatalom minden háborúban lévő népnek az azonnali, területfoglalás és kártérítés nélküli békét javasolja”, a birodalmi Németország folytatja a harcokat, számítva arra, hogy az orosz katonáknak, a maguk részéről, elégük van a mézszárlásból. Hogy megmeneküljön, a fiatal állam aláírja a breszt-litovszki szerződést, és lemond területeinek egy részéről. Földet ad, hogy időt nyerjen, hiszen továbbra is vár az európai forradalomra... Ehelyett azonban a következő lépés az ellenforradalomé: a Lenin által javasolt „munkások békéje minden kapitalista ellen” helyett tíz expedíciós erő (USA, Kanada, Franciaország, Egyesült Királyság, Szerbia, Finnország, Románia, Törökország, Görögország, Japán) siet a „fehér” seregek segítségére, hogy visszaállítsák a régi rendet.

Szovjet-Oroszország és az elkerülhetetlen forradalom mítosza

A forradalmi Oroszország 1921-ben győztesen, de lerombolva kerül ki ebből az új háborúból. És kiközösítetten a nagyhatalmak által, akik annál is inkább ellenségesek vele, hiszen soha sem titkolta szándékát, hogy megbuktassa őket. Október után a tőke elvesztette hatalmát a Föld legnagyobb kiterjedésű országában. És mintha ez a villámcsapás nem lenne elegendő, a kommunista – borzas, fenyegető, kozmopolita, zsidó, késsel a szájában – többé már nem csak orosz nemzeti jellegzetesség maradt, akit végül is be lehet szorítani egy „cordon sanitaire” mögé. Már

⁴¹ A témáról lásd. Moshe Lewin: *Le Siècle soviétique [A szovjet évszázad]*, Fayard – *Le Monde diplomatique*, Párizs, 2003; Eric Hobsbawm: *Marx et l'histoire [Marx és a történelem]*, Demopolis, Párizs, 2009.

belső ellenség is, a moszkvai központú Internacionálé fegyelmezett gyalogosa, a szociális forradalom fenyegető harcosa. Itt és most, és mindenütt másutt is.

Simone Weil (1909–1943) francia író, filozófus

Félelem? Ugyanakkor remény is, szívós remény annak ellenére, hogy útját vértócsák övezik. „Marx emlékének meggyalázása, amikor Szovjet-Oroszország zsnokai Marx kultuszát ünneplik” – írta Simone Weil filozófus és munkásaktivista 1934-ben. Három évvel később, a sztálini tisztogatások csúcspontján, amikor a bolsevik vezetők 70%-át kivégzik, így fogalmaz: „Szovjet-Oroszország mítosza felforgató abban az értelemben, hogy a munkafelügyelő által elbocsátott kommunista gyári munkás azt érzi, hogy mögötte ott van a Vörös Hadsereg és Magnyitogorszk, és ez segít megőrizni büszkeségét. Bár ugyanezt a szerepet tölti be elvontabb formában a történelmileg elkerülhetetlen forradalom mítosza: amikor valaki nyomorult és magányos, fontos érzés, ha tudja, vele van a történelmi igazság.”⁴²

És a tény: az elmúlt évszázad legfontosabb politikai mozgalma, az a társadalmi rendszer, amely a világ egyharmadát szabályozta. Még legféltreisklottabb formáiban is azt jelentette majdnem mindenütt, hogy eltörölték a kapitalista tulajdont, fejlesztették az oktatást, ingyenessé tették az egészségügyet, emancipálták a nőket, támogattak – diplomáciai, katonai, pénzügyi, technikai eszközökkel – majd minden gyarmati felszabadító harcot és az újonnan alakult független államokat. És akkor még nem beszéltünk „az alsó néposztályok sosem

⁴² Simone Weil: *Méditations sur l'obéissance et la liberté [Elmélkedések az engedelmességről és a szabadságról], Œuvres complètes (Összegyűjtött művei)*, II. köt. *Écrits historiques et politiques. (Politikai és történelmi írások)* Gallimard, Párizs, 1991; *Ami személyes és ami szent*. Vigilia Könyvkiadó, Budapest, 1998.

látott politikai előléptetéséről”, arról, hogy „munkásokat és parasztokat helyeztek az addig kizárólag a polgárok képviselőinek fenntartott hatalmi pozíciókba”.⁴³

A kommunista aktivisták közötti nemzetközi kapcsolatok ugyanúgy kiterjedtek – nyelvtől, vallástól, etnikumtól, határoktól függetlenül –, mint ma a közösségi hálózatok. A Simone Weil által felemlegetett gyári munkás hite-reménye Magánygorszkra gondolva ugyanazzal az erővel jelent meg az 1930-as évek radikális és szekuláris Franciaországában, mint a protestáns Németországban, a konfuciánus Kínában, a muzulmán Indonéziában, a dohányültetvényeken Kubában, vagy az ausztrál birkanyírok között.⁴⁴ Melyik politikai mozgalom képes ezt ma elmondani magáról?

Luis Sepulveda *A Csapajev katona esete Santiago de Chilében* című novellájában elmesél egy szolidaritási akciót a vietnamiakkal. 1965 decemberében vagyunk, az amerikai-vietnami háború idején. Az olvasó, ahogy előrehalad a történetben, megtudja, hogy a szerző a chilei kommunista párt Maurice Thorez pártcsoportjának a politikai titkára, barátja a Nguyen Van Troi pártcsoportot vezeti, és gyakran vitáztak a permanens forradalom elméletéről (Lev Trockij) vagy Lenin *Állam és forradalom* könyvéről. Tudják, hogy a „szentpétervári dumában a bolsevikok és a mensevikek hetvenkét órán át vitáztak, mielőtt felkelésre szólították volna az orosz népet”, és hogy amikor udvaroltak, akkor a lányokat Nyikolaj Osztrovszkij *Az acélt megedzik* regényével és szovjet filmekkel hódították meg... Ehhez hasonló internacionalista történetek a valóságban ezrével, sőt milliószámra fordultak elő.

A „boldog globalizáció” boldogtalan kísérőjelenségei

Moszkva után Davos? A Szovjetunió szétesése felgyorsította, a vele éppen elmentés tendenciájú egyetemesség győzelmét: a tulajdonos osztályét. Az átalakulás annyira félelmetes volt, hogy figyelmet keltő cikkében már 2000-ben a következőket írta Perry Anderson történész: „A reformáció korszaka után első ízben történik meg, hogy a nyugati félteke gondolatvilágában egyszerűen nincs ellenzék – vagyis egy rivális társadalmi elképzelést hordozó csoport –, és szinte világszinten sem, ha eltekintünk az archaikus és működésképtelen vallásos el-

⁴³ Julian Mischi: *Le Communisme désarmé. Le PCF et les classes populaires depuis les années 1970. (A lefegyverzett kommunizmus. A Francia Kommunista Párt és a népi osztályok az 1970-es évek óta.)* Agone, Marseille, 2014.

⁴⁴ Eric Hobsbawm: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története. 1914–1991.* Pannonica Könyvkiadó, Budapest, 1998.

méletektől. [...] A neoliberalizmus, mint egységes elvek összessége, vetélytárs nélkül uralkodik a földgolyón.”⁴⁵

Ennek kézzel fogható és jól jövedelmező következménye, ahogy Branko Milanović, a Világbank közgazdásza kifejti: 1988 óta a gazdagság növekedése az egyenlőtlenségek növekedését okozza, miközben 1914-től 1988-ig ez épp fordítva történt. De Milanović e társadalmi restaurációban nem vesz észre egy párhuzamot: „Az orosz forradalom, a szocialista és szakszervezeti mozgalmak nyomására – amelyeket még felerősített az alsó néposztályok elégedetlensége a gazdagok osztályával szemben, akiket felelősnek ítélték a konfliktus kirobbantásában – elősegítette a jövedelem-újraelosztás jelenségét.”⁴⁶

A progresszív jövedelemadó, a munkatörvények, a nyolcórás munkaidő, a társadalombiztosítás ügyét, sőt az államügyeket sem bízták a gazdagokra: egyeseknél mindez nem volt független a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyújtotta példától, másoknál a forradalomtól való félelemtől. Amióta az októberi forradalom kikerült a látótérből, a „boldog globalizáció” boldogtalan kísérőjelenségei egyre csak szaporodnak: a szociális vívmányok lebontása, a Nyugat „beavatkozási joga”, a közszolgáltatások privatizálása, mindenféle forradalmi elképzelés – kommunista, anarchista, öngazgatási – lejárátása.

Néhány héttel a Szovjetunió felbomlása előtt egy francia ügyvéd – közép-baloldali és akadémikus – 1991 augusztusában egy kissé melankolikusabban fogalmazott a „történelem végét” egyébként elkáprázva bejelentők hadánál. Jean-Denis Bredin írja akkoriban: „Lehet-e azt mondani, hogy a szocializmus nálunk talán csak egy más néven definiált radikalizmus volt.”⁴⁷ És ha nem lett volna a kommunizmus, amely állandóan felügyelte, ellenőrizte, mindig készen arra, hogy a helyére lépjen, és megakadályozta, hogy túl hamar vagy túlzottan elsodródjon? [...] Lehet-e azt mondani, hogy ezek a makacs, dacos és konok emberek, ezek a fáradhatatlan sztrájkolók, a gyárainkat és az utcáinkat megszállók, akik állandóan felfordulást okoztak, akik állandóan és konokul reformokat követeltek – miközben a forradalmat remélték –, ezek a történelemmel szembenemő marxisták voltak azok, akik megakadályozták, hogy a kapitalizmus nyugodt lelkiismerettel szundikáljon... Lehet, hogy sokat köszönhetünk nekik?”⁴⁸

⁴⁵ Perry Anderson: Renewals. *New Left Review*, London, 2000. január.

⁴⁶ *Le Monde*, 2016. július 21.

⁴⁷ Franciaországban és más francia nyelvterületeken a radikalizmus a köztársaság melletti politikai kiállást jelentette (a monarchiával szemben), így a 19. század közepe után, a szocialista pártok megjelenésével, már elvesztette „radikalizmusát” és kifejezetten a politikai közép álláspontjává vált. (A ford.)

⁴⁸ Jean-Denis Bredin: Est-il permis ? [Engedélyezett?] *Le Monde*, 1991. augusztus 31.

Úgy tűnt, hogy a „kommunizmus vége” véget vetett a nagy vitának, amely az orosz forradalom után szembeállította a nemzetközi baloldal két legjelentősebb szárnyát: az egyik főszereplő veresége a másik győzelmét jelenti, vagyis a szociáldemokrácia elégtételt vett zabolátlan kistestvérén. De ez a győzelem csak rövid ideig tartott. A Téli Palota ostromának századik évfordulója tanúja lett a reformista ág vereségsorozatának. A Clinton dinasztiát elsöpörték, Anthony Blair, Felipe González és Gerhard Schröder üzletemberek, François Hollande-ról pedig szó se essék... Ugyanakkor újjászületett a türelmetlenség, a radikális elvárások egy formája ezekben az országokban – és másutt is.

Az 1789-es kétszáz éves ördögűzés illatú évforduló előtt nem sokkal Franciaországban a szocialista Michel Rocard úgy ítélte meg, „hogy a forradalom veszélyes, és ha el lehet kerülni, akkor az a szerencsésebb megoldás”.⁴⁹

Harminc év telt el azóta, a globalizáció uralkodóvá vált, az árnyak visszatértek, a forradalom múmiája még mozog.

Jean-Denis Bredin (1929–) professor emeritus, 1976–1980-ben a Baloldali Radikális Mozgalom (Mouvement des radicaux de gauche – MRG) alelnöke

Fordította: Morva Judit

⁴⁹ Idézi Eric Hobsbawm: *Aux armes, historiens. Deux siècles d'histoire de la Révolution française [Fegyverbe történészek! A Francia Forradalom két évszázada]*, La Découverte, Párizs, 2007.

VÁLASZTÁSOK

KORONCZ ÁGNES ¹

Együtt vagy egyedül – baloldali esélyek Spanyolországban

A több mint mozgalmas 2016-os esztendő után² 2017 sem hozott nyugalmat Spanyolországban. Sorozatos, a kormányzó Néppárthoz kötődő korrupciós botrányok, bírósági ügyek, a Katalónia önállósodási törekvéseivel kapcsolatos feszültségek, a barcelonai terrortámadás – csak néhány a múlt évet végigkísérő bajok közül. 2016-ban sikerült elkerülni, hogy egy éven belül harmadszor is kiírják a parlamenti választásokat, de a Néppárt hatalmon maradása árán. A munkanélküliség, a fiatalok kilátástalan helyzete alig-alig változott. Ennek ellenére egy 2017 júliusában készült közvélemény-kutatás szerint („ha most vasárnap lennének a választások”) változatlanul a Néppárt vezeti a listát, igaz, kis többséggel.³ Utána a baloldal vezető szerepére pályázó két párt, a „hagyományos” Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) majd az új, „feltörekvő” Podemos⁴ következik. Éppen ezen a ponton vetődik fel újra a nagy kérdés, amely nemcsak a spanyol választóknak okoz fejtörést. Európa szerte politológusok, szociológusok, és „egyszerű” polgárok keresik a választ, mit jelent baloldalinak vagy jobboldalinak lenni? Mit akar az egyik, és mit a másik? Talán hagyni kellene a „régieket”, és új típusú mozgalmak után nézni. Mindenesetre az utóbbi évek választási eredményei Európában azt mutatják, hogy a korábban többé-kevésbé jól működő kétpárti rendszerek és „hagyományos” pártjaik megroggyantak, bizonyos fokú átrendeződésnek vagyunk tanúi, új szereplők jelentek meg politikai színtéren.

Szinte már közhelynek számít az állítás, mely szerint a szociáldemokrácia válságban van. Tény, hogy pártjai Európa szerte visszaszorultak, választásokat veszítenek. Míg korábban széles társadalmi csoportok, munkások, középosz-

¹ Koroncz Ágnes - historika, közíró

² Erről lásd a szerző tanulmányát az Évkönyv 2017. évi. kötetében, 131–144.

³ <http://elpais.com/elpais/2017/06/30>

⁴ Az utóbbiról lásd Szilágyi István alapos leíró és elemző kötetét: *PODEMOS. A neoliborális válságkezelés radikális alternatívája*, Publiikon, Pécs, 2016. 154 o.

tálybeliek, fiatalok támogatták őket, mára e választóknak egy része másutt, nem ritkán jobboldali, populista pártokban véli megtalálni a támogatandó erőt, vagy egyszerűen közömbössé vált és nem megy el szavazni. A baloldali pártok lejtmenetét igazából a megszorításokat kikényszerítő, a társadalmi egyenlőtlenségek mélyülését magával hozó 2008-as gazdasági válság erősítette fel, és a szocialista pártok a mai napig nem találták meg a hatékony ellenszert e súlyos, embert próbáló kihívásra. Amikor a legnagyobb szükség lett volna rájuk, nem voltak a helyükön, így tíz év alatt, miközben az európai szociáldemokrata pártok szavazataik 25%-t veszítették el, Spanyolországban ez az arány elérte az 50 százalékot.⁵

Miközben késtek-késnek a szocialista választók, a baloldalon új típusú erők, mozgalmak bukkantak fel, melyek erejére és hatékonyságára csak az idő ad majd választ. (Például, a Syriza Görögországban, a Podemos Spanyolországban.)

Csökken a szocialista pártok mozgástere is. Balról és középről egyaránt vesztettek szavazatokat. Az is világossá vált, hogy már nem elég a múltra hivatkozni (széleskörű szociális jogok, jóléti állam), hanem új vezetőkre, új eszmékre van szükség. A válság azonban a konzervatív pártokat is megrendítette, és ennek hatására rákényszerültek, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak egyes szociális problémák enyhítésére. Ez viszont még inkább elbizonytalanította az amúgy is kiábrándult választókat annak megítélésben, hogy az új helyzetben kitől mire számíthatnak.

Enrique Gil Calvo, a madridi Complutense Egyetem szociológia professzora a „Baloldal két kultúrája” c. írásában,⁶ miközben azon tűnődik, hogy a két magát baloldalinak valló spanyol párt, a PSOE és a Podemos miért nem tud megállapodásra jutni, az európai baloldaltól is véleményt mond: „A baloldal kulturális örökségében két egymással ellentétes politikai kultúra létezik. Ez nem csak spanyol probléma, hiszen egész Európában előfordul. A múltban ez a kritérium állította szembe a kommunizmust a szocializmussal. Ma viszont leginkább a populizmus és a szociáldemokrácia ellentétében nyilvánul meg, ami kölcsönös összeférhetetlenségek és meg nem értések egész történelmi hagyatékát örökölte. Az európai baloldal két kultúráját elválasztó szempontokat három pontban jellemzem. Először is a kollektív önazonosság. Mindkét kultúra ugyanahhoz a heterogén társadalmi bázishoz fordul, akiket úgy nevezhetnénk, hogy városi középosztály, munkásosztály (kékgalléros dolgozók), és alsóbb osztály (időszaki, alkalmi munkások). Viszont, míg a szociáldemokrata hagyomány a közös érdekekre hivatkozva igyekszik őket artikulálni és összeforrasztani, a populizmus inkább a közös averziókra épít....Ezért van az, hogy a populista önazonosságot

⁵ <http://elpais.com/elpais/2016/04/29>

⁶ <http://elpais.com/elpais/200017/06/20>

inkább a negatív kisugárzás jellemzi, szüksége van a nép ellenséggépének előállítására, mert ettől függ saját politikai léte. A szociáldemokrata identitás viszont pozitív célként tüzi ki a társadalmi felemelkedés esélyeinek politikai megteremtését. Második helyen említem a hatalomgyakorlás során kiépítendő társadalmi stratégiát vagy modellt. A szociáldemokrata kultúra olyan befogadó egyetemes pluralizmusra törekszik, melyben minden egyes társadalmi alany elérheti célját. A populizmus viszont nem a pluralitásra, hanem a kulturális homogenitásra törekszik, és ebből fakad a kirekesztő tisztoztatásokra való hajlama. És végül: a hatalomért való versengés taktikája vagy módszere. ...A hatalomért való küzdelem kétélű, mivel egyrészt a tárgyaláson, a megállapodáson alapul, másrészt a harcon, a konfliktuson és a kibékíthetetlenségen... Ez főleg a merő politikai marketing miatt történik, hiszen az ádáz harc jelképes erőszaka hatékonyabb előadásnak tűnik a publikum figyelmének megragadására. Ezért nézik le a populisták a szociáldemokrata kompromisszumkésztség langyosságát és választják az antagonisztikus ellenség dialektikáját.”

Gil Calvo látószöve több ponton is bírálható – elsősorban a populizmus fogalmának homályos használata miatt –, de vitathatatlan meglátásokat is tartalmaz.

A spanyol baloldal legerősebb, történelmi pártjának, a Spanyol Szocialista Munkáspártnak (PSOE) talán valóban 2016 belpolitikai történéseire volt-van szüksége a megújuláshoz, a talpra álláshoz. Az országban egy éven belül kétszer tartottak parlamenti választásokat (2015 december és 2016 június), mert egyetlen párt sem szerezte meg, illetve volt képes összehozni a kormányalakításhoz szükséges többséget. A PSOE - történetének egyik legsúlyosabb választási kudarca ellenére - mégis közel került a kormányzáshoz. Azonban a párt és a tőle jobbra álló (a Podemoshoz hasonlóan a válsághullám során keletkezett), főleg katalán gyökerű, de nem autonomista Ciudadanos-szal közös jelöltjének, Pedro Sánchez PSOE-főtitkárnak a parlamenti beiktatásához több mint nyolcvan szavazat hiányzott. Miután a júniusban megismételt általános választások hasonló arányokkal zárultak, felvillant egy harmadik voksolás kiírásának esélye is.

A PSOE-t máig megosztó nagy viták egyik forrása itt keresendő: elutasítás vagy a szavazástól való tartózkodás a néppárti jelölt parlamenti beiktatásánál. A nem szavazat, a szükséges parlamenti többség híján, újabb választások kiírását jelentette volna, további bizonytalanságot okozva az akkor közel egy éve „kormány nélkül”- valójában a Néppárt „ügyvivő irányításával” – működő ország helyzetében. A tartózkodás az ország kormányozhatóságának biztosítását jelentette, annak árán, hogy a konzervatív Néppárt marad kormányhatalmon. A szocialisták egy része, köztük a volt szocialista miniszterelnök, Felipe González a tartózkodás mellett tette le a voksát. A párt szövetségi végrehajtó bizottsága is

így döntött. Ennek ellenére tizenöt szocialista képviselő nemmel szavazott a néppárti jelölt, az előző ciklus kormányelnöke, Mariano Rajoy beiktatására.

Maga Sánchez főtitkár és legközelebbi hívei az elutasítás mellett érveltek. „*A nem az nem*”, mondta az azóta szállóigévé lett mondatot Sánchez, és 2016 októberében egy viharos szövetségi végrehajtó bizottsági ülésen be is nyújtotta lemondását, visszaadva parlamenti mandátumát is. Ugyanakkor bejelentette, hogy újra jelölteti magát főtitkárnak. A párt vezetését ideiglenes ügyvivő testület vette át.

Ezek voltak a pártválságot közvetlenül kirobantó történések. Ám az okok és a gyökerek ennél mélyebbek, és hosszabb ideje érlelődtek. A válaszra váró kérdés: Spanyolország egykori nagy, 1982 óta huszonkét éven át kormányzó, a demokratikus átmenetet kiteljesítő pártja miért kényszerül szokatlan és megalázó helyzetekbe? Miért kell versengenie új vetélytársakkal a baloldal vezető szerepéért? Mindezek a kérdések saját maguk, elképzeléseik, céljaik újragondolására kényszerítették a szocialistákat, és erre megfelelő alkalom adódott a nyári kongresszusra való felkészülés során.

A párttagok ezúttal is internetes előválasztáson szavazhattak a főtitkár személyéről. Így történt ez 2015-ben is, amikor Pedro Sánchezt először választották meg főtitkárnak.

2017-ben a PSOE főtitkári posztjára hárman jelöltették magukat, Sánchezen kívül Patxi López, 2009 és 2012 között Baszkföld tartományi önkormányzó testületének elnöke („lendakari”), 2016-ban pedig a két választás között működő kongresszus (a parlament alsóházának elnevezése) elnöke, és Susana Díaz, Andalúzia tartományi elnöke, az Andalúz Szocialista Párt főtitkára jelentette be indulását.

Az előválasztási kampány során nem annyira programok ütköztek, hiszen ahogyan Susana Díaz fogalmazott: „mi mindannyian szocialisták vagyunk”. Inkább a 2016-os parlamenti tartózkodáshoz való hozzáállás, a párt működése, szervezeti kérdései, a tartományi vezetők és a madridi vezetés közötti viszony, a katalán függetlenedési törekvés megítélése állt előtérben.

Patxi López azon a bizonyos parlamenti szavazáson a tartózkodást választotta, amit később, az előválasztási kampány során már hibának minősített, immár úgy véelve, hogy a PSOE nem szolgálhat támaszul a jobboldal intézkedéseihez. A baszk politikus jelölti programjában vállalta az egész szocialista örökséget, melynek alapvető része volt az ország modernizációjának, a jóléti állam felépítésének levezénylése. Fontos feladatnak nevezte az elveszített hatmillió szavazó visszaszerzését. A támogatók elvesztéséért nem a szocialisták helyére pályázó új erőket hibáztatta, hanem elsősorban saját magukat.⁷

⁷ <http://politica.elpais.com/politica/2017/01/15>

„A harmadik utat nem felmentésként értelmezem a jobboldali politikához való viszonyban. Az én eszményem a szociáldemokrácia” – olvasható a politikus programjában. Ebben a dokumentumban a párt egységének helyreállítását nevezte az egyik legfontosabb feladatnak, de nem olyan formában, hogy a párt egyik fele legyőzze a másikat.⁸

„Aktív pártot akarok – mondta Patxi López - kollektív vezetéssel, ahol mindenki számít, a legmagasabb poszttól a most érkezett új párttagig.”⁹ Olyan pártot, ahol előnyben részesítik a többes szám első személyt az egyes szám első személy használatával szemben. Ne legyünk taggyűlésező párt, de elnöki rendszerünk se legyen – hangsúlyozta a programjában.¹⁰

A két választás közt eltelt tíz hónap bizonytalanságából azt a következtetést vontam le, hogy az „arra szolgált, hogy a spanyolok megtanulják, a régi jobboldal csak megszorításokat és igazságtalanságot jelent... és, aki új baloldallal mondja magát, csak új ambíciókat hoz.”¹¹ „A Spanyol Szocialista Munkáspártnak a többség támogatását élvező autonóm elképzeléseken kell nyugodnia, ha kormányozni akar. A forradalmat ott kell végbe vinnie, ahol az Ramón Rubial¹² tanítása szerint a leghatékonyabb: a Hivatalos Állami Közlönyben (Boletín Oficial del Estado).”

A másik jelölt, az andalúz tartományi elnök Susana Díaz kampánynyitóján megjelent a két korábbi szocialista kormányelnök, Felipe González és José Luis Rodríguez Zapatero, egyértelművé téve, kit támogatnak a főtítkárs jelöltek közül. Susana Díaz a többi jelöltnek is címezve már a kampány elején leszögezte: „Mi a PSOE-ban valamennyien baloldaliak vagyunk.” Az andalúz politikus kiinduló pontja ez volt: „Megmenteni a PSOE-t. Megmenteni azt a baloldali politikai teret, amelyet a PSOE az átmeneti időszak óta elfoglal, és amely felöleli a társadalmi többséget. A megosztottságot sohasem az elképzelések okozták, hanem a vezetésért folytatott klasszikus viták.”¹³ Az andalúz politikus a kezdetektől vallotta-vallja, hogy pártjának győztesként kell kormányoznia, a PSOE-nak első számú politikai erővé kell válnia, nem hagyatkozhat másik pártra, senkivel sem közös-

⁸ uo.

⁹ <http://politica.elpais.com/2017/03/06>

¹⁰ <http://politica.elpais.com/politica/2017/01/15>

¹¹ uo.

¹² Ramón Rubial (1906-1999). Őt 1976-ban, a Franco diktatúra utáni első PSOE kongresszuson, Felipe González főtítkárs oldalán a párt elnökévé választották, és az is maradt élete végéig. Elvtársai a spanyol szocialisták élő történelmének nevezték. Életpálya-rajzát Harsányi Iván tollából lásd Évkönyv, 2003. 245–248. o. [A BOE a kormány hivatalos közlönye, azaz akkor hatékony egy baloldali párt, ha egy szocialista vezetésű kormány törvényeit és rendeleteit közölheti.]

¹³ <http://politica.elpais.com/politica/2017/03/24>

ködhet. Három prioritást jelölt meg a következő szocialista kormány számára: harc az egyenlőtlenség, a populizmus és a nacionalizmus ellen.¹⁴

Susana Díaz a vitákat kirobbanító parlamenti beiktatáson a tartózkodás mellett állt ki, és később is kitartott e véleménye mellett, azt vallva, hogy a szocialistáknak jobban meg kellett volna értetniük a közvéleménnyel, hogy az ország kormányozhatósága forgott kockán.

Sánchez az előválasztási kampány nyitányaként adta közre a „Szocialisták vagyunk – egy új szociáldemokráciáért” című, 33 oldalas dokumentumot, amely alapvetően a spanyol szocialisták balszárnyának szellemiségét tükrözte.¹⁵ A főtitkársjelölt a tanulmány bemutatásakor fontosnak tartotta hangsúlyozni: „azt hiszem tudom, és alázattal veszem tudomásul, hogy mire van szüksége a PSOE-nak és a baloldalnak az újjá születéshez, és ahhoz, hogy a néppárti kormány alternatívája legyen.”¹⁶

A szociáldemokrácia útját áttekintve ez a dokumentum is elismeréssel szól a szocialistáknak a demokratikus átmenet levezénylésében, az ország modernizációjában, a jóléti állam megteremtésében játszott szerepéről, González és Rodríguez Zapatero kormányai idején, de azt is megállapítja, hogy „ezek a célok már megvalósultak. Másrészt a 2008-as válságot követő évek megmutatták, hogy a merő ellenállásra alapozott szociáldemokráta álláspont, melyet nem adaptáltak a 21. századhoz, kimerült, elfáradt.”¹⁷ A dokumentum bevezetőjében így fogalmazták meg a szerzők az elérendő célt: „Világos vitát kell indítani a spanyol szociáldemokrácia által követendő stratégiáról, és alapul szolgálni a szocialisták egységének és összeforrottságának újraépítéséhez.”¹⁸

A Sánchez programjaként is minősíthető dokumentum megújulást sürgetett, „a stratégia naprakészre igazítását, a neoliberalizmuson való felülemelkedést és egy új, Spanyolország számára érvényes és hatékony program megteremtését.”¹⁹

Ugyanitt fejtette ki véleményét, mely szerint a szociáldemokrácia az utóbbi évtizedekben hibát követ el, mert nem mutat fel kezdeményezést az uralkodó, neoliberális rendszerekkel szemben. Ennek kapcsán ez olvasható a dokumentumban: „A spanyol szociáldemokráciának két ellenfele van: ideológiai, ez a neoliberalizmus, és a politikai, ez a Néppárt (PP).”²⁰

Az írás „stratégiai keret” c. fejezete a stratégia kidolgozásához szükséges

¹⁴ <http://politica.elpais.com/politica/2017/03/26>

¹⁵ www.psoe.es

¹⁶ <http://politica.elpais.com/politica/2017/02/20>

¹⁷ uo.

¹⁸ www.psoe.es

¹⁹ uo.

²⁰ uo.

megfontolásokat tekinti át: „a szocialista értékek - egyenlőség, szabadság és szolidaritás – folytonosságot képeznek a régi és az új szociáldemokrácia között.”

A dokumentum hangsúlyozta, hogy „a neoliberális gazdasági és társadalmi modell megváltoztatásához a munkásszervezetekkel való szövetségre van szükség. és törekedni kell az akcióegységre minden olyan erővel, mely egyetért a demokrácia erősítésének szükségességében gazdasági és politikai téren egyaránt. A PSOE ösztönzi ezt a Szövetséget a Haladásért.²¹ Az írás új pártmodellt vázolt fel az általa elavultnak ítélt régi helyett, melyben a párttagság nagyobb szerephez jut, és gyakorlatilag kiiktathatók a közbülső vezetői szintek. Új elemként javasolta, hogy a párt szimpatizánsai is részt vehessenek a különböző szintű jelöltek megválasztásánál.

Az internetes főtítkári előválasztáson a közel 200 ezres tagság nagy többsége, 187.360 párttag voksolt.²² Pedro Sánchez 74.223 szavazatot kapott (50.2%), őt követte Susana Díaz 59.041 szavazattal (39.9%). A harmadik helyen Patxi López végzett 14.571 szavazattal (9.9%)

A kampány során a párt gyengülésével kapcsolatos vita alapvetően két felfogás között zajlott. Az egyiket Pedro Sánchez képviselte, aki azt vallotta, hogy a PSOE a parlamenti tartózkodás miatt szorult vissza. Azzal vádolta, Susana Díazt, hogy a tartózkodás mellé állva a senki földjén hagyta a pártot. Az andalúz politikus viszont Sánchezt tette felelőssé a két választási vereségért. Szerinte a bajokat nem a tartózkodás, hanem a rossz vezetés okozta. „Pedro, a probléma Te magad vagy” – mondta az andalúz politikus a főtítkárjelöltek vitáján.²³ Nyilvánvaló, hogy Sánchez győzelmének és a kezdetben biztos befutónak látszó, ambiciózus, a korábbi szocialista kormányelnökök támogatását végig élvező Susana Díaz vereségének oka a parlamenti tartózkodás kérdésében rejlett. A párttagok többsége nem értette meg, hogyan segíthették vissza a Néppártot, Mariano Rajoyt a hatalomba. Nem láttak különbséget a tartózkodás és az igen szavazat között. Nem értették meg, vagy inkább nem fogadták el érvként, hogy a harmadszori választás elkerülése volt a tét.

Sánchez valójában két ígéretre építette kampányát: a jelenlegi parlamenti fel-

Pedro Sánchez 2014-óta
a PSOE főtítkára

²¹ uo.

²² <http://politica.elpais.com/politica/2007/05/21>

²³ <http://politica.elpais.com/politica/2017/05/15>

állás körülményei között alternatív kormánytöbbséget teremteni, valamint átrajzolni a szocialista pártot olyan formában, melyben csak a főtítkár és a párttagok léteznek, közbülső vezetői szintek nélkül.²⁴ Ez az elképzelés éles ellenállást váltott ki a területi, tartományi vezetők körében. A többek között ennek kapcsán is kirobbanó viták végigkísérték a júniusi kongresszusig tartó időszakot. Ebben a feszült légkörben került sor a spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) 39. kongresszusára, amely az előválasztási döntést megerősítve főtítkárnak választotta Sánchezt. Megválasztották a párt új elnökét is Cristina Narbona személyében.

A kongresszuson elfogadott politikai határozat hangsúlyosan foglalkozott a politikai középbal kérdésével, tekintettel a Podemos és a Ciudadanos megjelenésére. A PSOE a középbalon elhelyezkedők köréből szerzi a legtöbb szavazatot, míg a Podemosnak és társpártjainak szavazói ettől balra helyezkednek el. A politikai közép szavazói a Néppárt, a PSOE és a Ciudadanos között oszlanak meg hasonló arányokban.²⁵ A kongresszusi határozatok a változás erőit vizsgálva megállapították, hogy a gazdasági válság hatására feltűnő két politikai szereplő, a Podemos és a Ciudadanos megjelenése részben azzal magyarázható, hogy a hagyományos pártok nehezen találtak választ az állampolgárok bizonyos várakozásaira. A másik ok az állampolgárok erősödő negatív hozzáállása a politikához. „Ez az új szintér – áll a kongresszus záródokumentumában – kihívást jelent a PSOE számára választási, programalkotási és szervezeti szempontból.”²⁶ Az alapvető stratégiai szövetségekre kitérve a dokumentum hangsúlyozza, hogy a PSOE-nak autonóm pártnak kell maradnia, hogy visszaszerezze azt a teret, amelyet a baloldalnak sohasem lett volna szabad elveszítenie. Különösen fontosnak mondja a PSOE kapcsolatait a szakszervezetekkel. Újdonságként jelenik meg a „stratégiai szövetség ösztönzése a jóléti állam rendszereinek védelmében a társadalmi és szakmai mozgalmakkal, valamint a környezetvédő közösségekkel.”²⁷

A dokumentum kitért a spanyol belpolitika egyik legégetőbb kérdésére, a katalán függetlenségi törekvésekre. A PSOE ezúttal olyan alkotmányreformot javasolt, amely megőrzi az „állam egységét, de tökéletesíti az Állam többnemzetiségű jellegét.”²⁸

Ami a kongresszusi történéseket illeti, említésre méltó a szocialista kongresszusok egyik érdekes „hagyománya”, mely szerint a párt Ifjúsági Szövetsége (Juventudes Socialistas) rendszeresen felveti a szövetségi köztársaság, mint

²⁴ <http://politica.elpais.com/politica/2017/05/21/>; A PSOE-nak az Autonóm Közösségekben (tartományok) nagy önállósággal politizáló helyi szervezetei, „pártjai” vannak.

²⁵ www.psoe.es

²⁶ www.psoe.es

²⁷ uo.

²⁸ uo

államforma kérdését. Most is így történt újonnan választott főtitkáruk, Omar Anguita előterjesztésében. A kongresszusi dokumentum ezt a diplomatikus választ adta a felvetésre: „Nem szabad elfelejteni a PSOE köztársasági hagyományait... A PSOE-nak saját koncepciója van az állam modelljéről és az elérendő kormányzati formáról, erősítve a köztársasági értékeket és előmozdítva egy szövetségi modellt.”²⁹

A kongresszus dokumentumai, nyilatkozatai elszántságot tükröznek a több millió elvesztett választó visszaszerzésre, és ennek érdekében még bizonyos fokú szakításra is kísérletet tesznek a párt közelmúltjával. Felipe González olyan pártot épített fel, amely a baloldaltól a közép irányábaindult el a társadalmi többség elérésére. Ennek köszönhető az 1982-1996 közötti kormányzás. Sánchez viszont most a Podemos-hoz pártolt szavazók visszahódítása érdekében baloldali fordulatot tett. Kérdés, hogy ennek fényében, a jelenlegi pártot baloldali szociáldemokratának tartva, hogyan minősíti González és Rodríguez Zapatero politikáját és miben akar tőlük különbözni?

A régi-új főtitkár korábban a baloldal egységéről beszélt, majd a „változást akaró erők” szófordulat következett és kongresszusi záróbeszédében többféle üzenetet is megfogalmazott. A 2011-es M-15 Mozgalom, a „felháborodottak” felé fordult, amikor ígéretet tett arra, hogy a PSOE azokat is képviseli majd, akik eddig úgy érezték, hogy, senki nem vesz tudomást létezésükről. A társadalmi és a szakszervezeti erők összefogását szorgalmazta, megnevezve a szocialistákhoz kötődő Általános Munkásszövetséget (UGT) és a kommunistákhoz közel álló Munkásbizottságokat (Comisiones Obreras), valószínűleg olyan pártbeli vélemények hatására, amelyek a Podemos-t nem fogadnák el egyenrangú útítársnak.

Szervezeti téren szintén kemény változásokat helyezett kilátásba.³⁰ E célok megvalósítása érdekében a kongresszus által választott szövetségi bizottsági tagok 70%-a Sánchez közvetlen köréből került ki, így mintegy körülbástyázta magát híveivel, ami erős nem tetszést váltott ki a magukat háttérbeszorítottaknak érző regionális vezetőkből. A végrehajtó bizottságot az új főtitkára szabták, véget vetve az eddigi decentralizált modellnek. A főtitkár közvetlen, a párttagok általi megválasztása segíti őt a közbülső szintektől való szabadulásban.

Ignacio Martín Granados, a Felipe González Alapítvány egyik szakértője hat pontban foglalta össze az új főtitkár azonnali teendőit, az előtte álló kihívásokat.³¹

1. A párt külső és belső megújítása.

2. Olyan kép kialakítása saját magáról, ami megerősíti vezetői posztján. Élnie kell a tagság által ráruházott hatalommal. Komoly, hiteles és megválasztható

²⁹ uo.

³⁰ <http://politica.elpis.com/politica/2017/06/17>

³¹ <http://steteoftheleft.org/six-challenges>

vezető képét kell felépítenie. Úgy kell megtalálnia a helyét a médiában, hogy nincsen parlamenti mandátuma.

3. Sáncheznek pártját kormányzati alternatívává tevő változást kell elérnie. Önkritikusnak kell lennie, és a szavazók bizalmának visszaszerzése érdekében le kell vonnia a múltban elkövetett hibák tanulságait. Más szóval: több stratégia és kevesebb zavaros taktika.

4. Az új PSOE-nak olyan átalakítások élére kell állnia, mint az egyenlőtlenségek felszámolása, a közélet demokratikus megújítása, visszatérés a jóléti államhoz.

5. Új kapcsolatrendszerre van szükség a PSOE és a baloldali populisták, a Podemos között. Nehéz dilemma, mert miközben vissza akarja szerezni a Podemoshoz pártolt választókat, magukat centristának valló szavazókat veszíthet el, akikre potenciális szövetségesként még szüksége lehet bármely kormányzati paktumhoz.

6. Szembe kell néznie a legégetőbb politikai kérdéssel: Spanyolország területi struktúrájával.

2016-ban Sánchez azért nem lett kormányelnök, mert a parlamenti beiktatási szavazáson a Podemos nem volt hajlandó a szocialista jelöltre szavazni. Azóta árnyaltabbá vált a két párt közötti viszony. Igaz, 2017 februárjában a szocialisták még a világos elképzeléseket hiányolták a Podemos programjából. „Továbbra sem tudjuk, mit javasol a Podemos súlyos problémáink megoldására... nemcsak azt nem tudjuk, hogy mit javasol, de az sem tudható, hogyan, milyen támogatásokkal, szövetségekkel és eljárásokkal valósítja meg elképzeléseit... Mindez azt mutatja, hogy ez a párt csak a „tiltakozó”, az „ellenhatalom” szerepét kívánja betölteni, amiről nem tudni, hová vezet.” – hangzott el Sánchez programjának bemutatásán.³²

A már korábban idézett szociológus, Enrique Gil Calvo professzor ezzel a megállapítással indítja a „Baloldal két kultúrája” c. írását.³³ „A baloldali erők megosztottságának köszönhető, hogy a Néppárt a patológikus korrupció ellenére még kormányozhat. Miért képtelen a Podemos és a PSOE a többséget eredményező megállapodásokra? Nyilvánvaló, hogy közös a társadalmi bázisuk, amit alig oszt meg a generációs határ. Közösek, összeegyeztethetők a fő követeléseik, politikai programjuk, ami a szociáldemokrata reformizmuson alapul. Mégsem képesek megállapodni egy közös programban. Vajon miért? Az okok másodrendűek, olyan formális dolgok, mint a személyi kérdések, a képviselő kérdése, tekintettel arra, hogy nehéz hitelt adni Iglesias Turriónnak. Persze az is lehet, hogy

³² <http://politica.elpais.com/politica=2017/02/17>

³³ <http://politica.elpais.com/politica/2017/06/20>

van egy mélyebb ok is: valami mélyen gyökerező ellenállás, ami megakadályoz, megnehezít bármiféle megállapodást.”

A Podemos megalakulása szorosan kötődik a 2011-es madridi tömegtüntetésekhez. 2011 májusában több ezer fiatal táborozott le Madrid egyik központi terén, a Puerta del Sol-on, és azt követelték, hogy őket is képviselje valaki a közéletben. Ez volt az M-15, a Felháborodottak Mozgalma. A tiltakozások teremtette politikai légkör kedvezett egy új típusú politikai erő megjelenésének. Így alakult meg az új párt, melyet 2014-ben jegyeztek be, és néhány hónappal később az európai parlamenti választásokon a szavazók 7.9%-a (1.240.000 választópolgár) már a párt öt képviselőjét juttatta be az Európai Parlamentbe. Az utána következő önkormányzati, tartományi választások eredményei megerősítették a Podemos harmadik helyét a spanyol pártrendszerben. Vezetőjük, Pablo Iglesias Turrión többször egyértelművé tette, hogy nem lép szövetségre sem a két hagyományos párttal, sem a Ciudadanos-szal. A 2016. júniusi választások előtt néhány nappal mégis váratlan ajánlatot tett a szocialistáknak egy közös kormányzati alternatíva felállítására az Egységes Baloldallal (IU) valamint a Podemoshoz kötődő katalán, valenciai és galíciai baloldali pártokkal együtt, de a PSOE ezt elutasította. A 2016-os nyári kampány idején jelentette ki Pablo Iglesias egy lapinterjúbán, hogy ők képviselik az igazi szociáldemokráciát:

„2014 óta mondjuk, hogy szociáldemokrata programot képviselünk. Az eurokommunizmus már a hetvenes években felvállalta az északi gyökerű szociáldemokrácia pragmatikus kulcsszavait. A nyolcvanas-kilencvenes évek neoliberalizmusa lökte a szociáldemokráciát arra az útra, amit Tony Blair harmadik útnak nevezett... Most a harmadik út kudarcának tanúi vagyunk. A mi szociáldemokráciánk újraelosztó és expanzív költségvetési szempontot követ, a szociális jogok nagyobb védelmét... Az európai szociáldemokrácia már nem szociáldemokrácia.”³⁴

A 2016. júniusi voksolás kiírása után a Podemos választási szövetségre lépett a korábbi Spanyol Kommunista Párt utódjának tekintett Egységes Baloldallal (IU).³⁵ Ez a szövetség az Unidos Podemos (Együtt képesek vagyunk) már a megkötés pillanatában vitákat gerjesztett mindkét párton belül. Ennek ellenére a választás után is fennmaradt, és vele a feszültségek is továbbéltek-élnek. A koalíciós társ, az IU továbbra is keresi helyét a szövetségen belül. Nyolc parlamenti képviselője és két szenátusi mandátuma ellenére úgy érzi, hogy háttérbe szorul. Alberto Garzón, a párt vezetője, koordinátora 2017 nyarán a szövetséget magát

³⁴ <http://politica.elpais.com/politica/2016/06/12>

³⁵ Az IU valójában az SKP körül tömörülő szervezet, amelyben az SKP-n kívül zöld szervezetek és baloldali szocialista csoportok vesznek részt.

nem kérdőjelezte meg, de úgy értékelte, hogy pártja kopik a koalíción belül.³⁶ Szerinte ebben külső okok mellett (a szocialisták sajtó általi támogatása, a nyilvánosság, amelyet a PP az árnyékból nyújt „társának”) saját hibáik is közrejátszanak. Ezek között említette a Podemoson belül zajló vitákat. Nehezményezte, hogy a szövetség javaslatainak jó része még csak nem is Unidos Podemos, hanem Podemos néven fut. „Az IU és a Podemos között ideológiai és stílusbeli különbségek vannak; világos baloldali elkötelezettségünknek és demokratikus radikalizmusunknak látszania kellene.”³⁷

Alberto Garzón útkeresését tükrözi egy heves vitát kiváltó nyilatkozata is. A vita úgy kezdődött, hogy a politikus a Podemoson belül dúló harcba beleszólva azt nyilatkozta, hogy Íñigo Errejón (Iglesias párton belüli riválisa) populizmusa ugyanazt a hibát követi el, amit Santiago Carrillo³⁸ eurokommunizmusa: a méréseltséget. Az átmenet időszakára utalva megjegyezte, hogy „akkoriban az SKP a politikai erők idomított baloldalaként működött.”³⁹

A vitasorozatot összefoglaló cikk írója, Javier Cercas történelemhamisításnak nevezte Alberto Garzón nyilatkozatát:⁴⁰ „Akkor az SKP számára, három év háború és negyven év diktatúra után a demokrácia volt a legfontosabb; egy olyan politikai rendszer felépítése, melyben mindannyian elférünk. Ez sikerült, és ehhez döntően hozzájárult a SKP, amely a kezdetektől a nemzeti megbékélés mellett állt ki.... Az átmenet idején az SKP az ellenkezőjét tette mint a populisták: nem háritotta a felelősséget másokra, hanem ahogyan a Franco diktatúra idején is tette – a diktatúra elleni harc egyedüli főszereplőjeként —magára vállalta, felelősséget vállalt a demokráciáért.” Javier Cercas így folytatja: „A demokráciában élt élet kényelméből ilyesmivel vádolni őket, akik fél évszázadon át viselték a nehézségeket, brutális igazságtalanság, olyan igazságtalanság, amit mi, akik nem voltunk részesei az átmenetnek, gyakran elkövetünk.” A spanyol politikus így zárja írását: „nem csodálom, hogy Garzonnak problémái vannak az IU-ban. Aki nem tudja, honnan jön, nehezen tudja azt is, hogy merre tart.”⁴¹

Az Egységes Baloldallal kötött szövetség is az okok között szerepelhetett a Podemos-n belül elszabadult, eldurvult vitákhoz, melyek a 2017. februári kongresszusra való felkészülés idején, a szakadás közelébe sodorták a pártot. A Pablo Iglesias és a másik alapító, Íñigo Errejón közti ellentétek megosztották a pártot.

³⁶ <http://elpais.com/elpais/3017/06/20>

³⁷ uo.

³⁸ Santiago Carrillo (1915-2012). Az SKP főtitkára 1960 és 1982 között. A spanyol átmeneti időszak egyik politikai főszereplője.

³⁹ <http://elpaissemanal.elpais.com/columna/alberto-garzon-dignidad>

⁴⁰ uo.

⁴¹ uo.

Ez volt a Podemos második kongresszusa, és Pablo Iglesias világossá tette, hogy mindent vagy semmit: a kongresszus vagy elfogadja a vezetőségre valamint a politikai és szervezeti dokumentumokra tett javaslatait, vagy ellenkező esetben a főtitkárságot sem vállalja. Ezzel gyakorlatilag a saját vezérszerepéről szóló népszavazássá tette a kongresszust. Íñigo Errejón, a párt kritikus szárnyának a vezetője is saját listákat terjesztett be, de a főtitkári posztra nem jelentkezett be. A kongresszust megelőző napokban a párt honlapján regisztrált szimpatizánsok is szavazhattak a főtitkár személyére, ami már önmagában garanciát jelenthetett Iglesias számára, mivel a Podemos támogatói tagsága baloldaliabb a párt választóinál. A szavazás két főtitkár jelölről (Pablo Iglesias Turrión, és egy andalúz képviselő, Juan Ignacio Moreno Yagüe), a vezetőség összetételéről és négy dokumentumról (a politikairól, a szervezetről, az etikairól és az egyenlőségről szólóról) döntött. Mint az várható volt, Iglesias nagy fölénnel, 89%-kal megnyerte a párbajt Errejónnal szemben. A kongresszuson Errejón hívei is Iglesiasra szavaztak. Az újonnan választott vezetőség 60%-ban Iglesias támogatói köréből került ki. Az elfogadott szervezeti szabályzat szerint a párt továbbra is az elnöki modellt követi, a főtitkár a vezetőség megkérdezése nélkül is konzultálhat a szimpatizánsokkal és feloszthat bármely szintű területi tagszervezetet.

Pablo Iglesias a Podemos elnöke

Az Iglesias és Errejón közti vita nem ideológiai jellegű volt, inkább a követendő stratégiáról szólt. Iglesias kemény és radikális elképzelése állt szemben Errejón megengedőbb és mérsékeltbb koncepciójával. Iglesias harciasabb álláspontot képviselt a Néppárt,

a PSOE és a Ciudadanos közötti „nagy koalíció” ellen.⁴² A főtitkárnak a politikai dokumentumban vázolt stratégiája az utcai tiltakozást helyezte a politikai akció központjába; nem képviselőkről, hanem „intézményes aktivistákról” beszélt, akiknek jelen kell lenniük valamennyi társadalmi konfliktusban. „Sohasem hasonlíthatunk a régi politikai osztályhoz” – mondta kongresszusi beszédében, melyben a párt prioritásai közé sorolta a társadalmi igazságosságért és az embe-

⁴² <http://elpais.com/elpais/2017/02/10>

ri jogokét folytatandó harcot, a „döntés jogát” (önrendelkezéshez való jog) és a családon belüli erőszak letörését.⁴³ Ugyanebben a beszédében kiállt más erőkkel kötendő szövetségek mellett „egy történelmi blokk” megteremtése érdekében. Közöttük említette az Egységes Baloldalt, noha vele szemben Errejónnak a kezdetektől fenntartásai voltak.

Miközben nyilvánvaló volt, hogy mennyire fontos a párt egységének helyreállítása, a kongresszus másnapján Iglesias leváltotta Errejont a párt parlamenti csoportjának vezetői posztjáról, és helyére közeli munkatársát és társát, Irene Monterót nevezte ki. A kongresszus záróakkordjaként a „két csapat” egymástól elkülönülve állt a színpadra: az Errejón csapat a győzelem V betűjét mutatta, míg az Iglesiashoz tartozók öklüket emelték magasba.

Ennek kapcsán nyilatkozta, mintegy döntőbíróként a harmadik szárny, az Anticapitalista csoport vezetője, Miguel Urban: „Az egység nem egyformaságot jelent, hanem a pluralizmus köré épül fel. El kell temetni a győztesek és a vesztesek mindenféle logikáját.”⁴⁴

A PSOE és a Podemos kongresszusai után valami változásnak indult. A két megerősödött pártvezér elérkezettnek látta az időt, hogy a korábbi nem ritkán durva, egymásnak címzett nyilatkozatok és kölcsönös vádaskodások után új lapot nyissanak viharos kapcsolatuk történetében. Az is közrejátszhatott, hogy Iglesias is szükségesnek tartotta annak bizonyítását, hogy nemcsak tiltakozni és elutasítani tud, hanem tárgyalni is. A „változást akaró erőknek” – bármely párt-hoz tartozzanak is – ismételten rá kellett döbenniük, hogy egyedül egyikük sem tudja a Néppártot és vele Mariano Rajoy kormányfőt eltávolítani a hatalomból. A feladat nem tűnt egyszerűnek, mert a cél érdekében leküzdhetetlennek tűnő ellenállást kellene feloldani. Hiszen a Podemos és a Ciudadanos többször egyértelművé tette, hogy „együtt soha semmit”. A PSOE és a Podemos egymást bizalmatlanul méregeti, bár mégis közelednek, valamint ott vannak még a radikális függetlenségi pártok, melyekkel viszont a szocialisták zárják ki az együtt működést. Közben a Ciudadanos külső szemlélőként kívár és békésen építkezik, hogy szükség esetén a mérleg nyelve lehessen.

A Podemos és a PSOE főtitkára tizenöt hónap szünet után azzal a szándékkal találkozott újra 2017 júniusában, hogy a parlamenti együttműködésről tárgyaljon. A találkozó után optimistán nyilatkoztak az együttműködést illetően, közös munkacsoportok létrehozásáról állapodtak meg, de bizonyos pontokon nem történt elmozdulás. A Podemos továbbra sem mondott le a parlamenti bizalmatlansági indítványokról, de belátta, hogy a PSOE ezt még korainak tartja. Az egyik

⁴³ <http://elpais.com/elpais=2017/02/12>

⁴⁴ uo.

lényeges nézeteltérést az okozta köztük, hogy a Podemos bevonta volna egy esetleges alternatív kormányba a függetlenségpárti republikánus ERC-t (Esquerra Republicana de Catalunya, Katalónia Köztársasági Baloldala). A szocialisták viszont nem voltak hajlandók olyan párttal közös platformra kerülni, amely nem tekinti magát Spanyolország részének. Az is fontos szempont volt, hogy a szocialisták alapvetően saját többségi kormányra vágytak, és a párton belül nem kívánt mindenki a Podemossal közelebbi kapcsolatba kerülni. Iglesiasnak viszont annyira fontos volt ez a találkozó és az ebből fakadó lehetséges együttműködés, hogy első ízben mondott le az ellenzéki vezér szerepéről. „Ítéljük oda annak a címet, aki leginkább megérdemli.”⁴⁵ Sánchez is fontosnak tartotta, hogy a szavazók lássák a megegyezési szándékot. A Podemos által javasolt bizalmatlansági indítványokról viszont úgy vélekedett, hogy „a prioritás az prioritás, és az enyém az, hogy Mariano Rajoy ne legyen kormányelnök, de egy bizalmatlansági indítványt alaposan elő kell készíteni, nem szabad rögtönözni.”⁴⁶ Azt is megerősítette, hogy pártja nem működik közre a még 2017-ben tervezett katalán függetlenségi referendumban. Mindezek a gesztusok olyan légkörben születtek, amikor a Néppárt kormánya sorra bocsájtotta ki a dolgozók és a munkáltatók közti kapcsolatokat torzító munkaügyi szabályokat, csorbította a demokratikus családjogi rendelkezéseket (pl. abortusz), mereven elzárkózva a regionális autonómia némi enyhülést ígérő szélesítésétől.

Ebben a harciasról valamivel békésebbre változó politikai környezetben került sor augusztusban egy példanélküli megállapodásra Castilla – La Mancha tartományban. A Podemos elfogadta a tartományi költségvetést és a tartomány szocialista elnöke két tárcát adott át Iglesias pártjának. Emiliano García-Page tartományi elnök szinte azonnal a megállapodás után nyilatkozott, óva intve pártját egy Podemossal kötendő központi megállapodástól: „Mariano Rajoyt szavazatokkal és nem kétes értékű paktumokkal kell eltávolítani.”⁴⁷ A válasz gyorsan érkezett Madridból: a PSOE szervező titkára helyreigazította a szocialista tartományi elnököt: „Ami ma kétes értékűnek tűnik, az holnap szükséges lehet.”⁴⁸ Együttal a jövő kérdésének minősítette azt, hogy a két párt egyszer közös kormányt alakíthat-e. A helyzet kuszaságát jól jellemzi, hogy éppen az a szocialista tartományi elnök tiltakozott a két párt között esetlegesen megkötendő szövetség ellen, aki elsőként vett be Podemos tagokat egy szocialista tartományi kormányba, azzal érvelve, hogy ez különleges és kivételes helyzet.

Egyidejűleg mindkét párton belül, központi, helyi és tartományi szinteken fel-

⁴⁵ <http://elpais.com/elpais/2017/06/27>

⁴⁶ uo.

⁴⁷ <http://elpais.com/elpais/2017/08/11>

⁴⁸ uo.

lángoltak a viták erről és az esetleges újabb szövetségek megkötéséről, hiszen mindkét félnek minden alapja megvolt a kölcsönös bizalmatlanságra. A két párt közti esetleges megállapodást megkérdőjelezők joggal kérdezhetik: és mi lesz azután? A Podemos tavaly nyári bizalmatlansági indítványa benyújtásának és bukásának idején a parlamenti számtan ezt mutatta: 82 támogatás, 97 tartózkodás és 170 elutasítás. Milyen körből szerezhetők újabb támogatói szavazatok a parlamentben? A nagy cél, a Néppárt eltávolítása érdekében a szocialisták mégis összefognának a most még elutasított radikális függetlenségi pártokkal? Elképzelhető, hogy Pablo Iglesias kényszerhelyzetbe akarja hozni a szocialistákat olyan radikális javaslatokkal, amelyeket a PSOE nyilvánvalóan nem fogadhat el?

A közvéleménykutatási adatok sem segítenek az eligazodásban. A spanyol Metroscopia 2017. július 14-18. között végzett felmérése szerint rövidtávon egyetlen párt sem tudna egyedül kormányozni Spanyolországban. (A listavezető Néppárt mindössze 26.9%-ot kapna, a második helyen álló PSOE pedig 22%-ot.)⁴⁹

Egy lehetséges kormánykoalíciót szem előtt tartva a szocialista szavazók 51%-a a Ciudadanost, 35%-a a Podemost választaná koalíciós partnernek. Ami a politikusok megítélését illeti, Sánchez és Albert Rivera (a Ciudadanos elnöke) esetében a személyreszóló értékelés meghaladta pártjaik értékelését. A felmérés szerint az összes választók körében a legnépszerűbb koalíciós lehetőség a PSOE–Podemos szövetség, de ezt is csak 31% választaná.

A Podemos választóinak 82%-a szavazna egy Sánchezszel kötendő koalícióra. A szocialista szavazók 51%-a viszont a Ciudadanos-sal kötendő koalícióra vágyik.

Második lehetőségként merült fel a Néppárt–Ciudadanos koalíció. A Ciudadanos választóinak 47%-a a Néppárttal, 37%-a a PSOE-val kormányozna. A Néppárt esetében 66% a Ciudadanost választaná és csak 28% említi a Néppárt és a Spanyol Szocialista Munkáspárt közti nagykoalíció lehetőségét. Mint látható, a politikusi és a választói vágyak, szándékok és elképzelések nem feltétlenül esnek egybe.

Befejezésként álljon itt egy hír, amely azt sugározza, hogy nagy baj esetén, talán mégis van remény az összefogásra, és arra, hogy a szembenálló politikai erők szöba álljanak egymással: „lapzártá” előtt néhány nappal történtek a tragikus terrortámadások Barcelonában és Cambrilsban.⁵⁰ A merényletek után három nappal a kormány találkozót hívott össze a 2015-ben a Sánchez és Rajoy által aláírt terrorizmusellenes megállapodás értelmében. A találkozon tizenhárom politikai

⁴⁹ <http://politica.elpais.com/200017/07/28>

⁵⁰ Ezeknek a merényleteknek a kiemelt jelentőségéről lásd: Tólas Péter – Szenté-Varga Mónika: A 2017. augusztusi spanyolországi terrortámadásokról. Stratégiai Védelmi Kutatóközpont. Elemzések 2017/18. 1-8. old.

erő ült össze, köztük olyanok is, akik 2015-ben nem írták alá a megállapodást, de most megfigyelőként jelen voltak (pl. a Podemos, az ERC és a Baszk Nemzeti Párt). A véleménykülönbségeket félretéve sikerült minimális konszenzust elérniük a terrorizmus elítélésében és a kialakítandó akcióegységben.

GARADNAI ZOLTÁN⁵¹

Emmanuel Macron Franciaországa? Folytonosság és változás a francia politikában

Bevezető gondolatok

Franciaország 2017-ben újra a nemzetközi figyelem középpontjába került. Egy évvel a választások után különleges és sajátos helyzet alakult ki, aminek köszönhetően Franciaország ismét a nemzetközi és az európai politika meghatározó tényezőjévé vált. Mindezt a kedvező nemzetközi helyzet (Brexit, Trump hatalomra jutása, Merkel meggyengülése) is segíti, Emmanuel Macron elnöknek ugyanakkor a belpolitikai reformok társadalmi következményeivel, a reformok következtében szinte „hagyományosan” kirobbanó tüntetésekkel is szembesülnie kell.

2017. május 7. - az előkválasztás végeredménye:

Emmanuel Macron: 20,753,781 szavazat, 66,1%

Marine Le Pen: 10,644,118 szavazat 33,9%

⁵¹ Garadnai Zoltán Zsolt (1967–) történész, tanár, népművelő, a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa.

A 2017. június 11-iki és 18-iki nemzetgyűlési választások eredménye

Politikai pártok, pártszövetségek, csoportok	Szavazatok		Szavazatok		Mandátumok
	1. forduló		2. forduló		
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)	
<u>A Köztársaság Lendületben (Macron)</u>	6 391 269	28,21	7 826 432	43,06	308 (303)
<u>Republikánus Párt</u>	3 573 427	15,77	4 040 016	22,23	112
<u>MoDem</u>	932 227	4,12	1 100 790	6,06	42 (45)
<u>Szocialista Párt</u>	1 685 677	7,44	1 032 985	5,68	30
<u>Demokraták és Függetlenek Uniója</u>	687 225	3,03	551 760	3,04	18
<u>Engedetlen Franciaország</u>	2 497 622	11,03	883 786	4,86	17
<u>Vegyes baloldali</u>	362 281	1,60	263 619	1,45	12 (13)
<u>Francia Kommunista Párt</u>	615 487	2,72	217 833	1,20	10
<u>Nemzeti Front</u>	2 990 454	13,20	1 590 858	8,75	8
<u>Vegyes jobboldali</u>	625 345	2,76	306 240	1,68	6 (7)
Regionális pártok (<u>Korzikai Válokozás, A Nép Szolgája(Francia Polinézia), Martinique-i Függetlenségi Mozgalom</u>)	204 049	0,90	137 453	0,76	5
<u>Független</u>	500 309	2,21	100 574	0,55	3
<u>Baloldali Radikális Párt</u>	106 311	0,47	64 860	0,36	3
<u>Környezetvédők</u>	973 527	4,30	23 197	0,13	1
<u>Szélsőjobboldal</u>	68 320	0,30	19 030	0,10	1
<u>Talpra Franciaország!</u>	265 420	1,17	17 344	0,10	1
<u>Szélsőbaloldal</u>	175 214	0,77	0	0	0

A 2017-es választások (elnök és nemzetgyűlési) radikális változást eredményeztek a francia belpolitikai életben, amit a francia politológusok számos könyvben, tanulmányban elemeztek. Magyarországon is születnek/születtek színvonalas publikációk, elemzések e témakörben,⁵² így dolgozatomban elsődle-

⁵² Vincze Hajnalka, Fejérdy Gergely és Soós Eszter Petronella munkái mellett meg kell említeni a Gazdag Ferenc professzor szerkesztésében megjelenő tanulmánykötetet, amely a Nemzeti Közszerológiai Egyetem „Franciaország kutatócsoport” tagjai által készített legfrissebb helyzetelemzé-

gesen a történész szemszögéből kívánom elemezni a francia politika közelmúltban végbement változásait. Erre lehetőséget ad az, hogy az új elnök lassan egy éve van hatalmon, így elnökségének kezdetét – az első száz nap eredményeinek és kudarcainak ismeretében – már értékelhetjük, valamint személyét az V. Köztársaság korábbi elnökeihez viszonyítva elhelyezhetjük. Macron elnök, amikor politikai filozófiájáról beszélt, az V. Köztársaság alapító elnökét, De Gaulle tábornokot idézte, és a Sorbonne-on elmondott beszédében Franciaország különleges szerepéről, felelősségéről beszélt. Egy francia ember számára alapvető tény, hogy Franciaországnak különleges helye és felelőssége van a nemzetközi kapcsolatok alakításában, annak irányításában és Franciaországnak hallatni kell hangját és véleményét a nagy nemzetközi kérdésekben és az európai politikában egyaránt. Macron elnök már az első nagyobb interjújában Franciaország nagyhatalmi pozíciójának visszaállításáról beszélt, amihez De Gaulle – akire követendő példaként tekint – szellemét felidézve a „politikai heroizmus” fontosságát hangsúlyozta, és az őt kérdező újságíróknak megmutatta a tábornok emlékiratait, amelyeket az irodájában tart.⁵³

Macron a nemzetközi kapcsolatok színpadára az ENSZ közgyűlésén lépett, ahol 2017. szeptember 19-én tartott beszédet a világ állapotáról és annak francia szemszögű értelmezéséről. New Yorkban a multilaterális együttműködés fontosságáról beszélt, amiben eltérést láthatunk a de Gaulle-i külpolitikától, mivel a Tábornok a nemzetállamok közötti bilaterális együttműködés fontosságát hangsúlyozta a *détente-entente-coopération* politika jegyében. E tekintetben tehát jól látható a határ a nemzeti szuverenitás erősítését hangsúlyozó álláspont (pl. Trump elnök politikája) és a francia elnök pozíciója között, aki a francia külpolitika irányítójaként a multilaterális diplomácia területén is partnereket keres országa számára a nemzetközi kérdések (pl. a szíriai válság) megoldása érdekében.

A francia elnök politika céljainak megértéséhez a második kiindulási pontot Macronnak a Sorbonne-on elmondott beszéde (2017. szeptember 26.) jelenti, amelyben hat pontban vázolta fel reformelképzeléseit. Macron kül- és belpolitikájának célja, hogy Franciaország újból nagyhatalom legyen egy új értelmezésű „grandeur” politika jegyében. Ehhez a politikához szükséges, hogy Macron részéről De Gaulle szellemiségét és a politikai heroizmust is felidézzék, az Euró-

seket tartalmazza. A tanulmánykötet 2018 folyamán fog megjelenni, elemzésem az abban szereplő tanulmányokra is hivatkozik.

⁵³ Laureine Dupont–Étienne Gernelle Sebastien Le Fol: Macron – internationale: rompre avec le neoconservatisme. *Le Point*, 30. 08. 2017. Idézi Gazdag Ferenc: Milyen hatalom Franciaország a 21. század elején? In: *Franciaország a 21. század küszöbén. Tanulmányok*. Szerk.: Gazdag Ferenc. NKE Campus Dialog kiadó. 2018. (kézirat)

pai Unió francia vezetéssel történő átalakítása érdekében.⁵⁴ Macron a választási kampányában is jelezte, hogy győzelme esetén az európai integráció elmélyítését szeretné elérni azzal a céllal, hogy mind a gazdasági növekedést, mind a társadalmi jólétet növelje az Európai Unióban, és ehhez a hagyományos francia-német együttműködést kívánja új alapokra helyezve lendületbe hozni. E területen egyértelmű a kapcsolódás De Gaulle személyéhez, de fontos hangsúlyozni, hogy De Gaulle *európai Európa* politikája a nemzetállamok együttműködésére épülő konföderatív Európa megteremtését célozta, ami lényeges eltérés a macroni *erős Európa* elképzeléshez képest, ami a föderatív együttműködést helyezi előtérbe, a francia-német (és olasz?) politikai együttműködés és az eurózóna mélyítése alapján. Meglátásom szerint tehát leegyszerűsítés lenne a Macron és De Gaulle közötti közvetlen kapcsolatot hangsúlyozni, mivel 2017–2018 Franciaországa teljesen más nemzetközi feltételek között létezik.

Macron elődei (politikai „előzményei”) között találjuk az arisztokratikus liberális képviselőjét, Valéry Giscard d’Estaing-et, akihez hasonlóan Macron Franciaország középhatalmi státusát kívánja nagyhatalmi státussá erősíteni,⁵⁵ és akinek centrista politika nézeteivel az új elnök leginkább azonosulni tud. Ugyanakkor François Mitterrand elnök politikája és személye szintén kapcsolódási pontot jelenthet. Az elitiskolákat végző Macron ugyanis nyíltan hangoztatta, hogy nem szocialista meggyőződéséből csatlakozott Hollande csapatahoz, hanem a Franciaországért való a tenni akarás motiválta, s ebben hasonló is Mitterrandhoz, aki szintén jobboldali-keresztény családból érkezett a francia szocialistákhoz. Macron Sorbonne-on elmondott beszédének emelkedett stílusa is Mitterrand szellemiségét idézte.

Dolgozatomban arra igyekszem választ adni, hogy Emmanuel Macron váratlan győzelme és a francia belpolitikai élet átrendeződése mennyire egyedi jelenség, és mennyire az adott helyzetből következik. Megpróbálok rávilágítani arra, hogy a folyamatot vajon kizárólag a Macron személye körüli – még francia értelemben is szokatlan – „médiacirkusz” befolyásolta, vagy olyan törvényszerűségekből (is) következik, amelyek Franciaország bel- és külpolitikáját a pillanatnyi politikai helyzettől függetlenül mindig is jellemezték.

Láthatjuk, hogy ennek a kérdésnek a megválaszolása korántsem egyszerű feladat. Egyrészt azért, mert történetési értelemben nem telt el elegendő idő ahhoz, hogy kellő távolságból tudjunk visszatekinteni az V. Köztársaság történetére. Ezt a történetési módszertan elvei alapján (levéltári kutatások) legfeljebb Mitterrand elnök időszakáig, és részben Chirac elnökségéig lehet jelenleg kutatni, ugyanak-

⁵⁴ Discours d’Emmanuel Macron a la Sorbonne. Initiative pour L’Europe. Une Europe souveraine, unie, démocratique. www.lemonde.fr/.../europe-macron-presente-ses-projets_5191330_82

⁵⁵ Gazdag, 2018. (Kézirat)

kor az V. Köztársaság története kirajzol számunkra egy olyan értelmezési keretet, amelyben el tudjuk helyezni a jelen eseményeit.

Az V. Köztársaság keresztútján. Macron „öröksége”

A 2017-es franciaországi változások megértéséhez az előzmények ismerete is szükséges.⁵⁶ Sokan úgy gondolják, hogy a De Gaulle-Pompidou korszak elmúlásával a francia politikai elit képtelen volt érdemi jövőképet felvázolni a francia lakosság számára. Mitterrand volt az utolsó francia elnök, akinek önálló gondolatai voltak Európáról, az európai nemzetek jövőjéről. Mitterrand komoly intellektuális képességekkel és kitűnő írói érzékkel rendelkezett, de államférfiként nem tudott az európai változások élére állni, mivel az 1989–1991 közötti időszakban a páneurópai együttműködésre vonatkozó elképzelései nem találtak támogatásra, és Franciaország a Szovjetunió mellett (az amerikaiak értékelése szerint) a hidegháború vesztesévé vált. Mitterrand idejében ugyanakkor érdemi lépések történtek a francia gazdaság modernizálására és az állálatlanság kezelésére, bár a munkanélküliségi mutató 1983 óta nem esett 7% alá és az államháztartási hiány 1975 óta folyamatosan deficitese, miközben az elnökök és kormányaik iránti közbizalom fokozatosan csökkent.⁵⁷ Ne feledkezzünk meg arról a tényről sem, hogy a hagyományos jobb- és baloldal közötti határok a nyolcvanas évektől kezdve fokozatosan elmosódtak. A De Gaulle–Pompidou-korszakra az elnöki hatalom dominanciája volt a jellemző, az elnöki tekintély és az autoriter vezetői stílus volt a meghatározó, amit aktív és eredményes külpolitika, valamint a gazdaság folyamatos fejlődése erősített. De Gaulle katona-értelmiségiként és államférfiúként egyaránt messze kiemelkedett a francia elitből, miközben tekintélye nem a kommunikációs guruk ügyeskedéseire, hanem saját életére alapozódott. Az irodalmár végzettségű Georges Pompidou méltó utódja és politikai örökségének tovább vivője volt, és csak korai halála miatt nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a gaulle-izmus öröksége hogyan és milyen formában változott volna a hetvenes években.

Macron számára a De Gaulle–Pompidou-korszak politikájához való visszatérés, az abból való inspirációmerítés elsősorban a politikai kommunikáció miatt fontos, hiszen De Gaulle 1958-ban egy válságos helyzetben lévő, bel- és külpolitikai konfliktusokkal terhelt francia társadalom vezetését vette át, és lényegében 1962-ig minden idejét az algériai válság és következményeinek intézése kötötte

⁵⁶ A részletes okokra vonatkozó elemzést ld. Fejérdy Gergely: Politikai földrengést hozó elnökválasztások, 2017. In: *Franciaország a 21. század küszöbén. Tanulmányok*. Szerk.: Gazdag Ferenc. NKE Campus Dialog Kiadó, 2018. (kézirat)

⁵⁷ Nicolas Baverez: *Chronique du déni français*. Albin Michel, Paris, 2017.

le. De Gaulle államférfiúi nagyságát mutatja, hogy képes volt átlépni saját árnyékán, és Franciaországot kivezetni a morális, katonai és politikai válságból. De Gaulle ugyanakkor olyan tekintéllyel rendelkezett, amelynek alapjai évtizedes múltra nyúltak vissza, és élettapasztalata révén elfogadható személynek tűnt a kor oligarchái, katonai hiénái, polgári-pénzügyi vállalkozói körei és az átlagfrancia számára egyaránt. De Gaulle ugyanakkor katonaként viselkedett, egy kicsit kívül és felül állt a francia politikai eliten, miközben mélyen vallásos emberként a keresztényszociális elvek alapján próbálta a francia társadalmat a kapitalizmus kereteihez adaptálni. A de Gaulle-i rendszer válsága a hatvanas évek végére vált egyértelművé, és az 1968-as diáklázadások alkalmat teremtettek az ellenfelek számára az elnök megbuktatásához.

Macron ugyanakkor De Gaulle-hoz képest szinte teljesen ismeretlenként került a francia politika élvonalába, diadalmenetét addig példátlan „médiahisztéria” övezte és segítette, de „alanyi jogon” valós tekintélyt eddig még nem tudott felmutatni. Ennek megítélése a jövődöbéli cselekedetein, politikájának sikerességén múlik, így a De Gaulle–Macron-párhuzamot jogosan erőltetettnek érezhetjük.

1974–1981 között Valéry Giscard d’Estaing elnöksége következett, amelyet az arisztokratikus köztársaság időszakaként értékelhetünk. Giscardnak meg kellett küzdenie a gazdasági válsággal, így külpolitikájának fókuszába alapvetően a francia gazdasági érdekek érvényre juttatását helyezte. Európa-politikájában az integráció mélyítését szorgalmazta, a francia–német együttműködés alapján. E tekintetben nem véletlen, hogy Macron közvetlen elődjeként tekint az V. Köztársaság harmadik elnökére. Giscard alatt a francia politikai élet lényeges változáson ment keresztül. Az elnök nem a gaulleista körből jött, politikai tevékenységét a folyamatos egyeztetés, a kompromisszumok keresése jellemezte, és először fordult elő az V. Köztársaság történetében, hogy a politikai váltógazdaság gondolata nem váltott ki irracionális érzelmeket a francia polgárok körében.⁵⁸ Giscard 1974-ben – viszonylag fiatalon – a menedzsertípusú reformer imázsát közvetítette a franciák számára, akik nagy reményeket tápláltak új elnökük iránt. 1981-re azonban az elnök politikai értelemben elfáradt, elnöki tekintélyére számos ügy, közöttük az ún. Bokassa-gyémántok kérdése vetett árnyékot, ami közvetlenül befolyásolta a választói akaratot, és 1981-ben, az előzetes várakozásokkal ellentétben a Francia Szocialista Párt vezetője, François Mitterrand került a hatalomra. Macron azonban nem véletlenül tekint eszmei elődjeként Giscard elnökre, hiszen ő is fiatalon, a politikai osztály perifériájáról került a hatalomba és a liberális

⁵⁸ *Franciaország története*. II. Az elmúlt negyedszázad. 547. Szerk.: Georges Duby. Osiris Kiadó, Budapest. 2007.

politikai elvek alapján kívánja Franciaországot és az Európai Uniót megújítani. A párhuzamba állítás nem véletlen és valós szándékokat mutat, a kérdés számunkra az, hogy Macronnak sikerül-e az, ami Giscardnak nem sikerült, vagyis megőriznie a fiatal menedzserpolitikus imázsát, az államférfiúi képesség tudatosítását. Manapság, amikor a média napról napra „termel” 15 perces sztárokat, ez korántsem egyszerű feladat.

François Mitterrand két elnöki ciklusa az V. Köztársaság történetének fordulópontját jelentette.⁵⁹ Elnöki ciklusa elején De Gaulle stílusa köszönt vissza, Mitterrand ugyanis rövid idő alatt a tábornok időszakát idézve visszaállította az elnöki tekintélyt, és nekilátott a francia politikai élet decentralizációját célzó belpolitikai reformoknak. Elnöksége idején a média szerepe felértékelődött, hiszen – az V. Köztársaság történetében először – az elnök személyének és tekintélyének megítélését is befolyásolta.⁶⁰ A nyolcvanas évek elejére egyértelművé vált az is, hogy a franciáknak elégük lett az 1958–1974 közötti monolitikus hatalomgyakorlásból, és a nyolcvanas évekre a politikai elit és a társadalom számára egyaránt a politikai egyensúly megtartása vált fontossá. Az egyensúlykeresés határozta meg a francia politikai elit és a társadalom kapcsolatát, így annak megőrzése érdekében a választók óvakodtak attól, hogy a szélsőségekre szavazzanak. A franciák nem akarták lecserélni a politikai intézményeiket, radikálisan változtatni a kialakult struktúrán, ami megegyezett a politikai elit érdekeivel,⁶¹ és egyfajta „húzd meg-ereszd meg” politikai játszma kezdődött, ahol mind a politikai elit, mind a szakszervezetek, mind pedig a választópolgárok játszották több-kevesebb sikerrel a rájuk kiosztott szerepet. Ez az alapgondolkodás nem változott a hidegháború utáni időszakban sem.⁶² Jacques Chirac a francia politika élet nagy játékosaként igyekezett reformokat keresztülvinni, de csak részeredményeket ért el. Az általa bevezetett adóreform, illetve a gazdaság élénkítésére tett intézkedések nem hoztak sikereket, a szegénység növekedett, a munkanélküliségi mutatók nem változtak és a francia társadalomban meglévő lappangó feszültségek a 2005-ös zavargásokban robbantak ki látványosan. A 2005-ös év abban az értelemben is fordulópontot jelent, hogy a franciák népszavazáson utasították el az Európai alkotmányt, ami mély törést hozott a francia társadalomban.⁶³ A 2007-ben hatalomra jutott Nicolas Sarkozy-től a megújulást és a reformokat várták a franciák.

⁵⁹ Jean-François Sirinelli: *Les Vingt Décisives* (1965–1985). In.: *Comprendre la Vème République*. PUF. Paris. 2010. 13–27. o.

⁶⁰ Uo. Christian Delporte: *Le temps des médias*. 327–341. o.

⁶¹ *Franciaország története*. II. 557.

⁶² Louis Chauvel: *Les classes moyennes dans la Vème République: de l'expansion économique aux incertitudes sociales*. In.: *Comprendre la Vème République*. PUF. Paris. 2010. 29–45. o.

⁶³ Fejérdy, 2018. (Kézirat)

Az új elnök kézzelfogható eredményeket ígért, s az ígéretek betartásában nagyon sokan reménykedtek. A pozitív várakozások ellenére Nicolas Sarkozy egy bő fél-év alatt elvesztette a franciák többségének bizalmát, népszerűsége látványosan csökkenni kezdett, és a franciák által várva várt eredmények egyre késtek, miközben a média hatalmának növekedését mutatja, hogy a választók többségét irritálta az új államfő pozíciójához nem méltónak ítélt viselkedése, magánéletének kitergetése, állandó médiaszereplése, és mindenki mást háttérbe szorító, állandó jelenléte.⁶⁴ A helyzetet tovább nehezítette a 2008-ban kirobbant pénzügyi-gazdasági válság, s bár Sarkozy elnök próbált reformokat bevezetni, a személye addigra olyan mértékben ellenszenvenssé vált, hogy vele szemben a szürke senkinek látszó François Hollande nyerte meg a választásokat.⁶⁵

2012 után az V. Köztársaság történetében egyedülálló módon minden hatalmi szinten (kivéve a Kongresszust) a szocialista párt került hatalmi pozícióhoz, és a legfontosabb állami tisztségek mind a Szocialista Párt kezében összpontosultak.⁶⁶ François Hollande ezzel a rendkívüli lehetőséggel azonban nem tudott megfelelően élni, ami elsősorban személyes kvalitásainak hiányosságaiból következik, vagyis abból, hogy egyszerűen nem tudott „fel nőni” a francia elnök igazi szerepéhez. Az első évben meghozott döntései (első helyen az adóemelések) és a rohamosan növekvő munkanélküliség 2013-ra rekord népszerűtlenné tették személyét,⁶⁷ támogatottsága elnöki ciklusának végéig rendkívül alacsony maradt. A franciák túlnyomó többsége gyakorlatilag 2013-tól egyértelműen François Hollande távozását és mélyreható politikai változásokat várt. A franciaországi reformok szükségességét a lakosság hangulatán túlmenően a számok is igazolják: Franciaország éves költségvetési hiánya meghaladja a GDP 3%-át, az államadósság 2017 első negyedévre elérte a 98,9%-ot vagyis a politikai és társadalmi válsághoz a gazdaságpolitika hiteltelensége társult.

A választások tétje 2017-ben a valódi reformok végigvitele, a hitelesség visszaállítása és a társadalmi egyensúly újbóli megteremtése volt (s aktualitásuk mit sem változott). Ezt az V. Köztársaság hagyományából kiindulva szinte mindenki egy jobbközép hatalomátvételtől várta.⁶⁸ A választások előtt a legstabilabb szavazótábornak Marine Le Pen örvendhetett, ami jól mutatja, hogy a francia választók politika egyensúly megőrzése iránti igénye csökkent. 2017 elején egyál-

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Fejérdy Gergely: „Gondolatok a 2012-es francia elnök- és nemzetgyűlési választások után.” In: *Magyar Külügyi Intézet Tanulmányok*, T-2012/19, 3–19. (2012)

⁶⁷ Fejérdy Gergely: „Franciaország Francois Hollande elnöki ciklusának első éve után.” In: *Magyar Külügyi Intézet Tanulmányok*, T-2013/24, 1–21.

⁶⁸ Fejérdy, 2018. (Kézirat)

talán nem tűnt lehetetlennek, hogy az elnökválasztásokat a Nemzeti Front jelöltje nyeri meg, és a választók kiábrándultságát mutatja, hogy nagyon sokan távolmaradásukkal vagy érvénytelen szavazatokkal tüntettek a francia politikai közállapotok miatt. Az elnökválasztás két fordulója azonban lényeges változásokat eredményezett. Az első fordulóban a hagyományos pártok képviselői kiestek, és a második forduló Emmanuel Macron nyerte a leadott szavazatok 66,10%-ával, a Marine Le Pen-re leadott, 33,9%-nyi voksal szemben. Fontos hangsúlyozni a távolmaradók és az érvénytelenül szavazók nagy számát, ami az általános kiábrándulás jeleként értékelhető, és Macron esetében is figyelembe kell venni azt, hogy sokan nem valódi meggyőződésből, hanem kényszerből szavaztak rá, mivel nem akarták Le Pen asszonyt az elnöki székben látni.

Összegzés

A 2017-es francia elnökválasztásokról sok mindent lehet mondani, de azt nem, hogy a hatalmasak lettek volna. A hagyományos pártok képviselői kiestek és a francia politikai élet a hetvenes évek közepének hangulatát idézte, és Macron személyében egy liberális centrista jelölt jutott hatalomra, aki azonban 1974-hez képest sokkal rosszabb helyzetben van, mivel meglehetősen vegyes és nehéz, problémáktól teljes örökséget kapott elődjétől.⁶⁹ Egyetérttek Fejérdy Gergellyel abban, hogy „*a 2017-es választásokkal egy új, de ugyanakkor számos régi elemet is magába foglaló, a múlttal részben szakító, de oda gyökerező, baloldal felé húzó centrista politikai irányzat, de viszonylag szűk elit (oligarcha) került hatalomra Franciaországban, amelynek nehéz gazdasági, társadalmi problémákkal, nemzetközi kihívásokkal egyfajta hideg polgárháborús⁷⁰ helyzettel szembenéző országot kell talpra állítania.*”⁷¹[az első idézőjel megvolt, ide legyen a másik??]

Láthatjuk, hogy a francia politikai elit és a társadalom hagyományosan egyfajta belső egyensúly fenntartásában és hatékony működtetésében érdekelt. Ezek az alapelvek az elmúlt évtizedekben érdemben nem változtak, de a kialakult helyzet megoldásán dolgozva az új elnöknek minden szempontot figyelembe kell vennie, mivel Franciaországban a polgári demokrácia összetett és komplex rendezést vár a politika szereplőitől. A 2017-es választásokat nagymértékben befolyásolta a média, amely kifejezetten Macron-barát álláspontot képviselt, de a helyzet Janus-arcúságát mutatja, hogy az álhírek terjesztése is befolyásolta a közhangulatot, és a médiának köszönhetően a választások után Macron személyiségjegyeinek

⁶⁹ Gazdag, 2018. (Kézirat)

⁷⁰ Nicolas Bavarez által használt kifejezés, amivel a Franciaországban meglévő belső ellentétet érzékelteti.

⁷¹ Fejérdy, 2018. (Kézirat)

árnnyoldalai is egyértelművé váltak, így a francia társadalomban óvatos, bizalmatlan távolságtartás alakult ki az elnök személyével szemben.

A választópolgárok Macrontól is gyors és látványos eredményeket várnak, de azzal az elnök is tisztában van, hogy kézrátétellel nem tud csodákat tenni, és nincs olyan, az egész nemzeten átívelő tekintélye, ami De Gaulle-hoz hasonlóan elfogadhatóvá tenné személyét a francia társadalom többsége számára. Intő jel továbbá Macron számára, hogy a választópolgárok nagy része távolmaradt a választásoktól, és sokan nem a személyére, hanem Le Pen asszony sikerének elkerülése miatt szavaztak rá. Macron számára ugyanakkor óriási lehetőséget jelent, hogy lényegében egyedül maradt a politikai színpadon, így sok lehetősége van (lenne) a francia politikai élet reformjára, amihez a képességei megvannak. Ennek a reformpolitikának a keretében Macron jelentős mértékben átalakította a hagyományos baloldali-jobboldali politikai struktúrát, és egy új politikai-társadalmi egyensúly kialakítására törekszik. Azt szeretné elérni, hogy a két hagyományos nagypárt képviselői (és azokon keresztül a választók is) egy nagy centrista középpártban egyesüljenek. Ehhez először fel kell bontania a hagyományos pártstruktúrát. Macron az elnökválasztás alatt megtörte és legyőzte a baloldalt, a törvényhatósági választásokon pedig sikerült a jobboldallal szemben pozíciókat nyernie. Macron célja hasonlít De Gaulle-éhoz: egy új nemzeti egység megteremtése, az elnök által indított „*En marche!*” mozgalom keretében, de Giscard időszakát idézi a centrista liberális politikája, az Európai Unió további mélyítésére vonatkozó reformjavaslataival. Ez Németország nélkül nem lehetséges, de a két ország alapvetően eltérő érdekeinek összehangolása komoly kihívást és államférfiúi bölcsességet igényel. Macron célja a francia politikai élet új alapokra helyezése, a gazdaság rendbe tétele, Franciaország ismételt felemelése a nemzetközi szintén, ami De Gaulle-hoz hasonló államférfivá teheti őt. Macron személyiségében „benne van”, hogy Franciaország De Gaulle-hoz, D’Estaing-hez és Mitterrand-hoz hasonló képességű vezetője legyen.

GARY YOUNGE:⁷²

Azt mondták nekünk, hogy Corbyn „megválaszthatatlan”. A visszacsapása mutatja, hogy egyáltalán nem az

London belvárosában, egy koktélpartin, nem sokkal az után, hogy Jeremy Corbynt először választották a Labour Párt vezetőjéül, egy fiatal újságíró nő beszélt nekem a tényekről, ahogyan ő azokat látta.

– Már el is vesztette a választást – mondta a hölgy.

– Azt hiszem, úgy fogja találni, éppen megnyert egy választást – mondtam neki.

– Úgy értem, a 2020-ast – mondta, utalva arra, amit a következő általános választásnak tartottunk. – 2020-ról most múlt időben beszélünk? – kérdeztem.

A kapott bölcsességgel az a baj, hogy ritkán jön elismervénnyel. A nem nyugtázott „bölcsességet,” eredetét tekintve, a címzett úgy adta tovább, mintha az a saját géniuszának a nyilvánvaló kifejeződése lenne: a tiszta, kék égből leszakított, vitathatatlan tény.

Az utóbbi két éven át bölcsességnek számított, hogy az országos választókö-zönség előtt a Munkáspárt Corbyn vezetése alatt megválaszthatatlan. Nem csak egyszerűen veszíteni fog, de az sem valószínű, hogy versenyezni tudna. Ezt nem véleményként, hanem tényként adták elő. Az ebben kétkedőket úgy kezelték, akár a klímaváltozást tagadókat. Azok voltak a tudósok, akik tartották magukat a bölcsességhöz. Komolyan venni a Labour kilátásait Corbyn alatt annyi volt, mint nem venni komolyan önmagunkat.

A politikai osztály ezt tudatta a médiaosztállyal, és a médiaosztály illendően kinyomtatta és adásba tette. A politikai osztály, amely jórészt ugyanabból a társadalmi osztályból vétetett, mint a média, fogta ezeket a cikkeket és bullettineket, és bizonyítékként mutatta be őket. A bölcsességet elosztották azok között, akik számítottak. Akik nem részesültek belőle, azok *per definitionem* nem számítottak.

⁷² Gary Younge (1969–) brit újságíró, a *The Guardian* és a *The Nation* kolumnistája

tak. Ebben a bűzlő ökörendszerben a levegő túl áporodott volt új gondolatok növekedéséhez.

Még napok vannak hátra, és a Labour most egy és 12 közti ponttal van a toryk mögött a felmérésekben. Egy becslés szerint a toryknak nem sikerül általános többséget szerezniük; a legtöbb jóslat szerint 30 és 70 között lesz a többségük. Egy sem jósolja a Labour győzelmét. Corbyn legfeljebb a szavazatok nagyobb részét kapja, mint annak idején Ed Miliband vagy Gordon Brown. A korábbi felmérések hibásak voltak.

A helyzet illékony. Egy kutatás szerint öt szavazóból egy még megváltoztathatja a véleményét. Csütörtök estig nem fogjuk tudni, vajon a Labourt választják-e vagy sem. Azok számára, akik a választhatatlanságát hajtogatták, a pollokban ténylegesen részvevő emberek kérdése mindig csak formalitás volt. Most úgy látszik a beszámolókból és a felmérésekből, hogy a Labour Corbyn vezetésével, még ha nem is győz, akkor is életképes választási erő.

Féltetve a kapott bölcsességet, ennek nem kell túlságosan meglepnie minket. A választhatóság, akár egy személyt vagy egy programot érint, nem tudomány. Igaz, vannak tehetséges emberek, akik tanulmányozták a választásokat és vizsgálták a választási mintákat, hogy prognózisokat és kivetítéseket csináljanak. Ők felmérők és választási szakértők, nem látnokok.

És ez nem is semleges kategória. Az emberek, akik „eldöntik”, hogy valaki választható-e vagy sem, nem a választóközönség – amely jóval később jön –, hanem a véleményformáló elitek és azok, akik pénzelik és reklámozzák őket. Ők nagyon előítéletesen végzik a feladatot, és saját elképzelésük és érdekeik szerint választják az embereket és a programokat.

Amerikában a pénz választja ki a jelölteket, mielőtt a választók betekinthetnének. Britanniában a média a döntőbíró. „Minden korban az uralkodó osztály eszméi az uralkodó eszmék” – hangsúlyozta Karl Marx. Így van, hogy egy embert, aki tárgyalt a Sinn Féinnel (ez a stratégia kiállta az idő próbáját), állandóan faggathatnak a „terrorizmus” támogatójaként, míg egy asszonyt, aki csatlakozott egy Nelson Mandelát terroristának bélyegző párthoz, sosem kérdezik az apartheid támogatásáról.

Nem rögzítették a választhatóság attribútumait sem. A politikai kultúrák élő szervezetek. Változnak, kialakulnak és fejlődnek – a kvalitások, amelyeket a választók a politikusokban keresnek, változnak. Ez igaz a jelöltekre is. Amerikában valaha közös felfogás volt, hogy fehérnek kell lenni ahhoz, hogy valakiből választott elnök legyen. 1958-ban, amikor megkérdezték, szavaznának-e egy fekete jelöltre, a fehér szavazók 53%-a nemmel válaszolt; 1984-ben ez 16% volt; 2003-ra már csak 6%. Most tudjuk, ez többé nem igaz. De a választások estjéig 2008-ban ez nem lehetett biztos.

Ez az ágendáikra is igaz. Még, amint a pártok alapelvekhez kötik is magukat, igazítaniuk kell az ígéreteiket az időkhöz, amelyekben működnek. A blairisták és a clintonisták nemcsak megértették ezt valaha, de ez volt a krédójuk. De egy neoliberális ágendát felhasználva, amely a pártjaikat választhatóvá tette az 1990-es években és azokon túl, láthatólag úgy vélték, hogy elvégezték a munkájukat: az eltolódás jobbra egyirányú volt – sosem tolódhattak balra – és sosem kell újra eltolódnuk.

A gazdasági krach és az azt követő megszorítás tektonikus eltolódást okozott a politikai kultúránkban; megváltozott, amit az emberek egy középbaloldali párttól akartak. De a választhatóságról kapott bölcsesség nem változott. Főpapjai továbbra is azt hajtogatták, hogy a választásokat a centrumban nyerik, annak minden látható megértése nélkül, hogy a centrum elmozdulhat, és rendkívüli polarizáció idején el is tűnik. A pragmatikusok dogmatikusak lettek, a modernizálók konzervatívak.

De a „választhatóság” fogalmával az a fő probléma, hogy annak az előfeltételezésével reklámozzák, hogy amit nem próbáltak, az nem is következhet be. Azt állítják, hogy a módot, ahogyan az emberek a világot látják bármely adott pillanatban, nem lehet megváltoztatni érveléssel és aktivitással, és helyett meghatározott határokat emelnek annak, mi a megengedhető vita és politika. Akik e határokon kívül álmodnak, utópisták; akik azokon kívül beszélnek, ostobák.

A baj az, hogy válság idején, amilyen ez, az e határokon kívüli gondolkodás költsége sokak számára kisebbé válik a rajtuk belüli élet áránál. Míg a kapott bölcsesség elismervény nélkül jön, mindig ugyanazok az emberek fizetik meg az árát. Egy jelölt, aki kapcsolatot látott a belföldi terrorizmus és a külföldi háborúk között, és a vagyon újrafelosztása mellett érvelt a közszolgáltatások támogatásának javára, elsodródott. Ez, mondták nekünk, nem lehetséges. Ezért izgat hosszú ideje először jelentős számú embert egy választás.

Nem tudjuk, győzni fog-e a pártja. Csütörtökön meg fogjuk tudni. Annak, hogy valóban megtudjuk, valami választható-e, egyetlen módja, hogy harcolni kell érte és rá kell szavazni.

Forrás: The Guardian, 2017. jún. 6. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jun/06/jeremy-corbyn-unelectable-political-climate>

Fordította: Szende György

BHASKAR SUNKARA⁷³

Miért győzött Corbyn?

Nem törődöm vele, ha ténylegesen nem is győzött – ő győzött. Jeremy Corbyn adott nekünk egy követendő tervrajzot az eljövendő évekre.

Lehet, hogy a toryk ma késő éjjel még hatalmon vannak, de Jeremy Corbyn ma győzött.

Igen, tudom, hogy ez szégyentelen ferdítés, de hallgassanak ide: az utóbbi néhány hét igazolja a Labour baloldalát és nemzetközi együttgondolkodóit Corbinnal.

1997 óta ez az első választás, amelyen a Labour új képviselői helyeket nyert, és 2005 óta a legnagyobb szavazati részesedést könyvelhette el. Mióta Corbyn vezető lett 2005 végén, támadást támadás után élt át a saját pártjától, amelyek egy ellene irányuló, sikertelen puccskísérletben csúcsosodtak ki. A Labour vezetőjeként nem tudott a parlamenti kollégáira vagy a párt apparátusára támaszkodni. A körötte lévő kis csapatot ellenséges belső kiszivárogtatásokkal, dezinformálással és egy példátlan média-rágalomkampánnyal bombázták.

Az Egyesült Királyságban (UK) minden elitérdek megpróbálta leütni Jeremy Corbynt, de ő még talpon van. Ma este hosszabb árnyékot vet a pártja centristáira, mint bármikor, mióta a Labour vezetőjévé választották.

Oké, lehet, hogy Corbyn nem lesz miniszterelnök holnap. Ő „selejtes jelölt” volt, nem volt a legjobb szónok, baklövéseket követett el, „evett hideg babot”. Mindez igaz. De tudni kell, hogy Corbyn a külső ellenségesség és a saját parlamenti frakciójának ellenzése mellett is a párt születése óta a legveszélyesebb pillanatban lett a Labour vezetője.

A Labourt diszkreditálták a Blair–Brown vezetőségek – katasztrofális katonai kalandjaiktól Irakban a hazai privatizációs agendájukig és a pénzügyi válság elnézéséig. A blairisták kívánsága teljesült: a Labour egyre inkább szociállibe-

⁷³ Bhaskar Sunkara (1989–) amerikai író, újságíró, szülei Trinidadból és Tobagóból vándoroltak be. A *Jacobin* című radikális baloldali lap alapító szerkesztője.

rális, nem szociáldemokrata pártnak látszott, magához ölelve a pénzügyi szektort és készen a jóléti állam „modernizálására”, kizsigerelve azt. De nem volt komoly ellenállás a baloldalaról, és üldözték az osztálytudatos szavazókat.

A párt tagsági tömegbázisa leromlott, amint a kapcsolata is a meggyengült munkásmozgalommal. Skócia elveszett. A korábban a Labour által uralt, a neoliberális gazdaságpolitika évei által megharagított közösségekben az egyedüli establishment-ellenes hang a jobboldali UK Independence Partyé (UKIP) volt.

Ez volt a helyzet, amelyet Corbyn örökölt. És mégis, mindennek ellenére, csapata visszahozta az életbe a Labourt.

Újjáépítették a párt tömegbázisát, a Labourt Európa legnagyobb pártjává tették, több mint félmillió taggal. A Momentum, a támogatás szerzésére teremtett tömegszervezet tízezreket szervezett a közösségekben, szerte Britanniában. A Labour centruma és jobboldala ellen vívott csaták is segítettek bizonyos módon, távolítva a vezetőséget a hitelét veszített establishmenttől. Sok párttag dühödött meg a milliárdos sajtóra.

A Labour évtizedek óta először robusztus baloldali jelleget és platformot fejlesztett ki. Még a felmérések szerint is egy valódi ellenzék magvát képezte, egy reális alternatívát.

Ámde még ha nem is törődünk a programmal, csak a konzervatívokat akarjuk kiűzni, nehéz elképzelni, hogy egy jobbra hajló Labour-vezető jobban teljesített volna Corbynnál. Owen Smith inspirálta volna a fiatalok tömeges részvételét, amely meggátolta azt, ami egy konzervatív földcsuszamlás lett volna egy határozatképtelen („hung”) parlamentbe? Angela Eagle vagy bármely más „szoft-baloldali” kihívó tartotta volna meg Wales-et a Labournak? A Labour baloldalán kívül bármely más erő meg tudta volna kezdeni Skócia visszaszerzését a Scottish National Party szírénhívásától?

Corbyn mentette meg ezt a választást, véget vetve a Labour néhány évtizedes konzervatív lecsúszásának, ragaszkodva baloldaliságához. A sikere tervrajzot ad ahhoz, amit a demokrata szocialistáknak tenniük kell a következő években.

A Labour fellendülése megerősíti azt, amivel a baloldal régóta érvel: az embe-

rek szeretik a közjó becsületes védelmét. A Labour kiáltványa elsöprő volt: évtizedek óta a legsocialistább. Célratörő dokumentum: a kulcsfontosságú közműveket nacionalizálják, juthasson hozzá mindenki az oktatáshoz, a lakáshoz és az egészségügyi szolgáltatáshoz, tegyenek intézkedéseket a jövedelmek újrafelosztására a korporációktól és a gazdagoktól az egyszerű emberekhez. Szükség van 6,3 milliárd elemi iskolára, a nyugdíjak védelmére, ingyenes oktatásra, közületi lakásépítésre. Világos volt, mit tenne a Labour a brit dolgozókért. A tervet a sajtó támadta a régi divatú egyszerűségéért – „a sokakért, nem a kevesekért” – de az rezonált a népi kívánságokkal, az igazságosság olyan nézetével, amelyet milliók láttak elementárisnak.

A Labour baloldala emlékeztetőbe vészte, hogy nem lehet győzni egy képzelt centrum felé lavírozással. Győzni lehet, ha az emberek tudják, hogy érezhető a haragjuk, és kapnak egy konstruktív célt, amely felé haladhatnak. „A munkánk teljes gyümölcsét

követeljük” – mondta a párt választási videója.

A Labour azonnali gazdasági programja inspiráló volt, és a vezetés egy olyan szociáldemokrata politika vízióját is újjáélesztette, amely túlnéz a kapitalizmuson. A corbynizmusban nem az a legmeglepőbb, hogy a megszokott jóléti kapitalizmust hirdeti egy olyan éraban, amelyben a neoliberalizmus szabályai uralkodnak, hanem az, hogy bajnokai látják a reformokkal járó korlátokat a kapitalizmusban, és olyan eszmékről tárgyalnak, amelyek a demokrácia hatókörének bővítését célozzák, s nemcsak a tőke vagyona ellen intéznek kihívást, hanem tulajdona és irányítása ellen is. Milyen más aranykor utáni balközép párt dolgozott ki terveket a szövetségi szektor bővítésére, közösségi tulajdonú vállalatok teremtésére és a gazdaság kulcsszektorai állami irányításának helyreállítására?

A tervek nem kimerítőek, de mélyebb szocialista átalakítások pályájára helyezik Britanniát. Büszke álom ez, amelynek a megvalósulásához évtizedek kellenek, de messze túlmegegy a hagyományos labourizmuson.

A Labour baloldala nem „pusztán szociáldemokrata” áramlat. Míg az, amivé a szociáldemokrácia alakult a háború utáni időszakban, gyakran próbálta ledöngölni az osztálykonfliktust az üzlet, a munka és az állam közti háromoldalú elrendezések javára, Corbyn új szociáldemokráciája osztályantagonizmusra épül és aktívan ösztönzi az alulról jövő mozgalmakat.

De a Labour nem állhatott elő csak egy sokat ígérő („*pie-in-the-sky*”), de keve-

set adó programmal. Olyan kérdésekkel kellett foglalkoznia, amilyenekkel a szocialistáknak tipikusan nem kellett szembenézni. És sikeres volt, mert „a sokak” józan eszéhez fordult, akiknek a képviselőjére törekedett.

Amikor a kampány során a terror és a biztonság kérdését vették elő, Corbyn megmutatta, hogy a baloldal nemcsak nem gyenge ezekben, de sok tekintetben hitelesebb is az ellenfeleinél. Éveken át bizonyítás nélkül természetesnek vették, hogy amikor a terrorizmus kerül előtérbe, a baloldal vagy a szent elveihez ragaszkodik és ezt a választásokon megszenvedi, vagy a jobboldal harcias retorikáját utánozza.

Corbyn talált egy másik utat az örültségen át. A borzalmas manchesteri és londoni támadások nyomán a Labour vezetője nem félt összekapcsolni a tengeren túli brit imperializmust az iszlám terror terjedésével. Corbyn kiterjesztette bírálatát a brit külpolitika más aspektusaira is: az Öböl-államokkal létesített szövetségek mélyen gyökerező rendszerére a Közép-Kelet reakciójának centrumában.

Corbynt érte némi szélső baloldali támadás azért, mert a terrorra adandó arányos rendőri válaszra hívott fel. De ő széles alternatívát vázolt fel a terrorizmus-hoz vezető út társadalmi okairól, és felhasználta azt a konzervatívok erőszakos xenofóbiája és pánikkeltése elleni támadásra. Ezáltal megváltoztatta a terrorizmusról folyó vitát. Mindig lesznek elidegenedett, haragos, antiszociális tevékenységekbe bonyolódott emberek, de Corbyn utat mutatott az ilyen cselekmények olyan biztonsági kérdésekként való szemléletéhez, amelyeknek a gyökereit kell kezelni, nem civilizációk összecsapását.

Ne becsüljük le a szavazókat. A legtöbbször – végtelen háborúk és erőszak évei után – kész a békére. Corbyn azt kínálta nekik, amit ők akartak, és nem büntették ezért.

A helyzet még csökkent konzervatív többség mellett sem lesz holnap rózsás. A toryk pillanatnyilag megszégyenültek, de még kormányoznak. Szövetségeik az üzleti szférában és a médiaelitben fognak csoportosulni. Új tervekkel fognak előállni, hogy támadják a dolgozó embereket és a közjót.

De Corbyn pártjának jobb a helyzete, mint bármely korunkbeli Labour-rezsimnek: egy nem mentegető baloldali vízióban gyökerező, hiteles ellenzék lesz belőle, reményt és álmokat kínál a népnek, nem csak félelmet és megnyirbált várakozásokat. Bernie⁷⁴ is győzött volna.

Forrás: <https://www.jacobinmag.com/2017/06/jeremy-corbyn-election-results-labour-theresa-may-left>

Fordította: Szende György

⁷⁴ Utalás Bernie Sandersre, az US baloldali jelöljére.

BAKÓ ANDRÁS⁷⁵

A brit baloldal megújítása és a 2017-es választások

2017. június 8-án előrehozott parlamenti választásokat tartottak az Egyesült Királyságban. Az addig önállóan kormányzó konzervatívok (hivatalos nevük Konzervatív és Unionista Párt) szereztek meg a legtöbb szavazatot, azonban nem sikerült megtartaniuk abszolút többségüket a törvényhozás alsóházában, a közvélemény-kutatások által várthoz képest gyengébb eredményük miatt. Így kénytelenek voltak megállapodást kötni az Észak-Írország területén működő – szintén konzervatív irányultságú – Demokratikus Unionista Párttal a kisebbségi kormányuk külső támogatásáról. Abban, hogy a politikai helyzet ilyen váratlanul alakult, nem kis szerep jutott a Munkáspártnak (Labour Party) és vezetőjének, Jeremy Corbynnak.

Az elemzés célja röviden bemutatni hogyan újult meg a brit ellenzék legjelentősebb ereje Corbyn vezetésével és ennek nyomán milyen eredményt ért el a 2017-es választásokon, valamint hogyan alakult a párt helyzete a brit politikában az azóta eltelt időszakban. Az ennek során felhasznált empirikus adatok forrását a Képviselőház Könyvtára (House of Commons Library) által jegyzett tájékoztató kiadvány, valamint az Ipsos MORI által a választók társadalmi háttéréről készített elemzés képezte.

A centrista Új Munkáspárttól a baloldali fordulatig

Az Egyesült Királyságot 1979 és 1997 között megszakítás nélkül, 18 éven keresztül konzervatív kormányok vezették, amelyek neoliberais reformok bevezetésén keresztül jelentősen átalakították az ország gazdasági és társadalmi helyzetét. A Munkáspártnak a változó körülményekhez sokáig nem sikerült megfelelően alkalmazkodnia. Hol baloldaliabb és centristább programokkal indult, de egyaránt alulmaradt a voksolásokon. Aztán 1994-ben a párt vezetőjévé választották Tony

⁷⁵ Bakó András (1989) PhD-hallgató az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem programján.

Blairt, aki a párton belül az 1980-as években megindult reformfolyamatot befejezve meghirdette az „Új Munkáspártot” (New Labour), amely a centrum felé forduló baloldaliságot jelentő harmadik utas szociáldemokrácia zászlóshajójává vált Európa-szerte.⁷⁶

Az 1997-ben megtartott választások történelmi győzelmet hoztak a párt számára, ugyanis a második világháború után időszakban egyetlen politikai erő sem volt képes legalább 400 képviselői helyet elnyerni a törvényhozás alsóházában.⁷⁷ A siker mértéke a 2001-es választáson is hasonló volt, bár hattal kevesebb mandátumot szereztek (413 a korábbi 419-hez képest). A 2005-ös választásokon még ismételten győzni tud a Munkáspárt, azonban mind a szavazatok, mind a képviselői helyek (356) aránya is egyre csökkenő tendenciát mutatott.

A konzervatívoktól megöröklött neoliberális politikát alapjaiban meg nem változtató munkáspárti kormány a kibontakozó világméretű gazdasági nehézségek és az azokat övező botrányok miatt többé már nem volt képes igazán hiteles alternatívákat megjeleníteni a szavazók többsége előtt. Ezen egy miniszterelnök cserével – amely nyomán a harmadik út egy másik fontos alakja, Gordon Brown került a kormányfői posztra – sem sikerült változtatni, noha egy látszólag sikeres válságkezelést hajtottak végre ebben az időszakban. Így a 2010-es választások után visszatértek a toryk a hatalomba – ekkor még a liberális demokratákkal koalícióban.⁷⁸

A vereség (258 mandátum) nem maradt következmények nélkül. Gordon Brown távozott a párt éléről és egy útkeresési folyamatot indult el a Munkáspárton belül. Ennek a végén pártvezéri tisztséget az öt jelölt között zajlott verseny végén Ed Miliband szerezte meg, saját testvérével, David Milibanddel szemben.⁷⁹

⁷⁶ A párt megreformálásáról bővebben lehet magyar nyelven olvasni Szigetvári Viktor a *Politikatudományi Szemle* 2001/3-as számában megjelent Tony Blair és az Új Munkáspárt című írásában. Az Évkönyv is több, az Új Munkáspárttal foglalkozó írást közölt korábbi számaiban.

⁷⁷ Az 1945 utáni választásokon megszerzett mandátumok száma pártokra lebontva az alábbi hivatkozáson érhető el: www.parties-and-elections.eu/unitedkingdom2.html

⁷⁸ Ez több érdekességgel is szolgál az akkori brit politika helyzetéről. Egyrészt ahogyan arra az Évkönyv egy korábbi számában (A brit Munkáspárt 2010. szeptemberi vezérválasztó konferenciája, in: Évkönyv a nemzetközi munkásmozgalom történetéből 2012, pp. 169-180.) közölt elemzés is rámutat, hogy ez az eredmény értelmezhető úgyis, mint ami nem feltétlenül a kormányzás minőségének, inkább a miniszterelnök személyének és kormányzási stílusának szólt. Másrészt az a tény, hogy koalíciós kormányzás vált szükségessé, ami meglehetősen ritka helyzet a brit politikában. Ezt értelmezhetjük úgyis, hogy a két legnagyobb párttal szembeni bizalmatlanság arra a szintre jutott, hogy a kisebb pártok szerepe felértékelődött, mint választható alternatíva.

⁷⁹ A Miliband név különösen jól cseng a brit baloldalon, hiszen a testvérek apja, Ralph Miliband (1924-1994) ismert szociológus és marxista gondolkodó volt. Legismertebb munkái: *Parliamentary Socialism* (1961), *The State in Capitalist Society* (1967), *Marxism and Politics* (1977) és *Socialism for a Sceptic Age* (1994).

A fiatalabb Miliband-testvér győzelme az Új Munkáspárt politikájával való szakítás és a baloldali fordulat ígéretét hozta magával. Az eredmény azonban a 2015-ös választásokon elszenvedett súlyos vereség lett (232 mandátum, ami az 1987-es választáson elért 229 képviselői hely óta a legrosszabb eredménye a pártnak), amelyért az elemzők nem elhanyagolható része éppen a párt programjának túlzott baloldaliságát jelölte meg.⁸⁰

Ebben a helyzetben sokan számítottak centrista jellegű visszarendeződésre, azonban tévedtek. 2015 szeptemberében ugyanis a demokratikus szocialista Jeremy Corbynt választották meg a párt új vezérének a leadott szavazatok 59.5 százalékával.⁸¹ Ha a részletes eredményeket vesszük szemügyre, egy kifejezetten érdekes adatra figyelhetünk fel: amíg Corbyn a pártok tagok 49.6 százalékának, addig a regisztrált támogatók között 83.8 százalékának a támogatását nyerte el, vagyis az új pártvezér kifejezetten népszerűnek bizonyult a párttagsággal nem rendelkezők körében.⁸² Ez jól mutatja azt, hogy a párton belül nem volt egyértelmű a megítélése, sokan ellenezték a politikáját.

Ők főleg az úgynevezett „blairisták”, vagyis az Új Munkáspárt támogatói közül kerültek ki, akik csak az alkalmat várták, hogy mikor léphetnek fel az új vezetéssel szemben. Ez a 2016-os „Brexit-népszavazás” után történt meg. A „maradáspárti munkáspártiak” egyrésze ugyanis elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a népszavazási kampányidőszakban Corbyn és pártvezetése nem állt ki eléggé határozottan az EU-tagság fenntartása mellett. A 2016 szeptemberében megtartott voksoláson azonban ismételten Jeremy Corbyn került ki győztesen. Ebben nem kis szerepe volt az úgynevezett Momentum mozgalomnak, amely még 2015 októberében alakult meg azzal a céllal, hogy alulról szerveződő módon támogassák Corbynt és a Munkáspártot.

A Munkáspárt és a 2017-es választás eredményei

A belső támadások elhárítása után a következő fontos országos megmérettetés a párt vezetése számára a 2017-es parlamenti választás volt. A kétévnyi konzervatív kormányzás után kiírt voksolásra a kezdeményező miniszterelnök, Theresa

⁸⁰ A vereség okairól és az azzal kapcsolatos tanulságokról magyarul: Owen Jones: *Egyesült Királyság: Győztek a hóhérok*, in: Évkönyv a nemzetközi munkásmozgalom történetéből 2016, pp. 79-83.

⁸¹ A szavazás archivált eredménye itt érhető el: <https://web.archive.org/web/20160721231632/http://www.labour.org.uk/blog/entry/results-of-the-labour-leadership-and-deputy-leadership-election>

⁸² A Munkáspárt vezérének megválasztásában nem csak a párt tagjai, de támogatói, sőt egyes a párttal együttműködési szerződésben álló szervezetek (szakszervezetek például) tagjai is szavazhatnak.

May szerint azért volt szükség, hogy a brit kormány megerősített mandátummal tudjon részt venni a Brexitről szóló tárgyalásokon. A felmérések szerint erre ekkor igen jó esélye mutatkozott, mivel toronymagasan vezettek a konzervatívok.⁸³

Az eredmények végül másként alakultak. Ebben pedig nem kis szerepe volt annak, hogy Corbyn egyre nagyobb tömegek igényeire rezonáló programot hirdetett meg: a vasutak és a közművek államosítását, mindenki számára hozzáférhető és ingyenes egészségügyi rendszer védelmét, mindenki számára hozzáférhető minőségi oktatást, igazságosabb adórendszert és a megfizethető lakhatást ígért a kampányban.

A választásra június 8-án, csütörtöki napon került sort. A Képviselőház 650 képviselőjét egyéni körzetekben, egyfordulós, a győztes mindent visz elven alapuló választási formula alapján választották meg.⁸⁴ Az eredményeket az alábbiakban táblázatba foglalva lehet olvasni, külön értékelve a leadott szavazatokat és megszerzett mandátumokat.

Az öt legnagyobb pártra leadott szavazatok száma a 2017. évi képviselőházi választásokon ¹		
	2017	Változás 2015-höz képest
Konzervatív és Unionista Párt	13 636 684 (42.34%)	+ 2 357 994
Munkáspárt	12 877 858 (39.99%)	+ 3 538 040
Liberális Demokraták	2 371 861 (7.37%)	- 44 090
Skót Nemzeti Párt	977 568 (3.04%)	- 476 868
Az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja	594 068 (1.84%)	- 3 287 247

Ha a voksok számát nézzük, akkor az első adat, ami feltűnhet, hogy a két legnagyobb pártnak egyaránt érdemben sikerült növelni a támogatóinak a számát. Méghozzá nagymértékben, ketten együtt majdnem 6 millióval (5 896 034) több szavazót tudhattak a maguk oldalán, mint két évvel korábban. Ennek oka két tényezőtől ered: a kisebb pártok (elsősorban az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjának és a Skót Nemzeti Pártnak) meggyengülése, valamint a magasabb

⁸³ A YouGov a választások bejelentése előtt, április 12-13-án rögzített adatai itt olvashatóak: https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/zs2ifb9u3g/TimesResults_170413_VI_Trackers.pdf

⁸⁴ Az Egyesült Királyság választási rendszeréről bővebben a Kardos József és Simándi Irén által szerkesztett *Európai politikai rendszerek* című kézikönyv vonatkozó fejezetében (Surányi Róbert: Nagy-Britannia és Észak-Írország, pp. 527-573.)

választási részvétel. A Munkáspárt esetében annyira jelentős a növekedés a szavazatok számában, hogy még a 413 mandátumot eredményező 2001-es választási győzelemnél is jobban szerepelt. A legutóbbi, 2015-ös választásokhoz képest pedig közel 3,5 millióval több szavazót tudott magához vonzani, ami 9.5 százalékos növekedést jelent.

A mandátumok megoszlása a 2017. évi képviselőházi választások alapján²:			
	2017	2015	Változás
Konzervatív és Unionista Párt	317	330	-13
Munkáspárt	262	232	+30
Skót Nemzeti Párt	35	56	-21
Liberális Demokraták	12	8	+4
Demokratikus Unionista Párt	10	8	+2
Sinn Féin	7	4	+3
Plaid Cymru	4	3	+1
Zöldek	1	1	-
Független jelölt	1	1	-
A Képviselőház elnöke ³	1	1	-

Ha a mandátumok eloszlásában a legutóbbi választások óta bekövetkezett változásokat nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy leginkább a Munkáspártnak sikerült megerősödni, míg a legnagyobb vesztesek a konzervatívok és a skót nacionalisták voltak. A baloldal vezető pártja a korábbihoz képest 36 körzetet nyert meg, míg 6-ot veszített el.⁸⁵ A legtöbb körzetet (28) a konzervatívoktól nyerte el, a többit skót nacionalistáktól (6) és a liberális demokratáktól (2). A 6 elvesztett körzet mindegyikében konzervatív képviselőt választottak meg.⁸⁶

Ha a szavazók társadalmi hátterét elemezzük, akkor számos érdekes következtetés vonhatunk le az Ipsos MORI kutatásából arról, hogy melyik közösségek tartották érdemesnek a Munkáspárt mellett szavazni.⁸⁷

az életkori sajátosság volt az, amelyben a két nagy párt támogatottsága a leginkább eltért: a 18 és 24 év (62%), valamint a 25 és 34 év (56%) közötti korcso-

⁸⁵ A bekezdésben eddig sorolt adatok forrása: General Election 2017: results and analysis, Briefing Paper, Number CBP 7979, Second edition, 8 Sep 2017, pp. 12-13.

⁸⁶ A mandátumok változásokra vonatkozó adatok forrása: General Election 2017: results and analysis, Briefing Paper, Number CBP 7979, Second edition, 8 Sep 2017, pp. 40-41.

⁸⁷ A következtetések levonásához az Ipsos MORI adatai kerültek felhasználásra el: <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/how-britain-voted-2017-election>

portokban a Munkáspárt a szerezte meg szavazatok többségét, míg az 55 és 65 év (34%) és a 65 év felettiekénél (25%) jelentősen elmaradt a konzervatívokétól

a Munkáspárt támogatottsága nőtt a középső, míg a konzervatívoké az alacsonyabb társadalmi osztályok körében. Mindkét rekordszintet mutat azóta, hogy az Ipsos készít ilyen jellegű méréseket.

a Munkáspárt támogatottsága a magasabb végzettséggel rendelkezők körében meghaladta a konzervatívokat (48% vs 33%), míg a végzettséggel nem rendelkezők között a konzervatívok kapták a több voksot (52% vs 35%)

a fekete és az etnikai kisebbségek (BME kategória) körében elsöprő támogatottságra tett szert a Munkáspárt (73% - 19%), a többségi fehér lakosság körében a konzervatívok győztek (45% - 39%)

azok között, akik nem szavaztak a 2015-ös parlamenti választáson és a 2016-os népszavazáson – bár ebben a körben most is alacsony maradt a részvételi hajlandóság – a Munkáspárt bizonyult a legnépszerűbbnek (előbbi kategóriában 60% vs 27%, utóbbiban 66% vs 23% lett a két párt támogatottsága)

Ezekből az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Munkáspárt támogatottsága leginkább a társadalom azon szegmenseiben volt magas, amelyeket hátrányosan érintett az elmúlt évtizedek neoliberális kormányzati politikái miatt. Tehát a tandíjak és a lakásárak növekedésétől szenvedő fiatalok, a társadalmi mobilitás során a felfelé kerülés lehetőségétől egyre inkább elzárt középosztálybéli és magasabb végzettségűek, az egyenlőtlenségek miatt növekvő társadalmi feszültségek során bűnbakká tett, javarészt a többségi társadalomhoz képest bizonytalanabb körülmények között élő kisebbségek, valamint a szavazóurnához a párt baloldali fordulata miatt visszatérők közül kerültek ki azok, akik a baloldal legnagyobb pártjára szavaztak.

A Munkáspárt választások után

A várakozásokhoz képest szorosan alakult választások után Corbyn helyzete a párton belül megerősödött. Amint láthattuk az Ipsos MORI kutatásából a Munkáspárt támogatottsága magas volt számos, a neoliberális politikák által hátrányosan érintett társadalmi csoporton belül, amelyek közül talán a legfeltűnőbb a párt népszerűsége a fiatalok közötti.⁸⁸

Abban, hogy a párt felívelő pályára állt hatalmas szerep jutott a globális szinten válságba került neoliberalizmusmal való határozott szembe fordulásnak. A Margaret Thatcher által megfogalmazott TINA (There is no alternative – Nincsen

⁸⁸ Corbyn fiatalok közötti magas népszerűségének egyik legikonikusabb megnyilvánulása a Glastonbury fesztiválon tartott beszédének a közönség általi fogadtatása volt. A beszéd az alábbi hivatkozás alatt található <https://www.youtube.com/watch?v=rN07fnvGomo>

alternatíva) időszaka úgy tűnik, így vagy úgy, de véget fog érni. Ebben a történelmi pillanatban a Munkáspárt felvállalta, hogy az egyenlőséget és az igazságosságot megjelenítő politikai erőként lépjen fel.

De ez önmagában nem volt elegendő. Véleményem szerint a sikeresség kulcsát Corbyn a választókhoz, vagyis az állampolgárokhoz való – sokak által tévesen populistának címkézett – közvetlen hozzáállása jelenti. A Munkáspárt mozgalmi múltját felélesztve alulról szerveződő, demokratikus módon próbálja a tömegeket megszervezni és maga mellé állítani. Ez abban az időszakban, amikor a társadalmi egyenlőtlenségek egyre növekednek, a politikai elit pedig a Brexit és a gazdasági-társadalmi problémák súlya alatt elvesztette korábbi magabiztosságát, hatásos eszköznek bizonyulhat ahhoz, hogy a párt a következő, a szabályok szerint legkésőbb 2022-ben esedékes parlamenti választások után kormányra kerüljön.⁸⁹

Ehhez jelenleg a vezetés és az aktivisták teszik azt, amit tenniük kell: folyamatosan szerepet vállalnak a napi politikai küzdelmekben, fellépve az egyenlőtlenségek növekedésével és az elitpolitizálással szemben. Összességében úgy tűnik, hogy Jeremy Corbyn pártvezérré választásának köszönhetően a Munkáspártnak sikerült túllépnie korábbi válságát, önmagát pedig hiteles alternatívaként felmutatni.

1 Készült a General Election 2017: results and analysis, Briefing Paper, Number CBP 7979, Second edition, 8 Sep 2017-ben fellelhető adatok alapján.

2 General Election 2017: results and analysis, Briefing Paper, Number CBP 7979, Second edition, 8 Sep 2017, pp. 3-9. alapján

3 A Képviselőház elnöke John Bercow 2009 óta tölti be a posztját. Vele szemben egyik nagy párt sem indított jelöltet, de mivel korábban a konzervatív párt tagja volt, ezért egyes elemzésekben az ő mandátumát is a volt pártja eredményéhez sorolják.

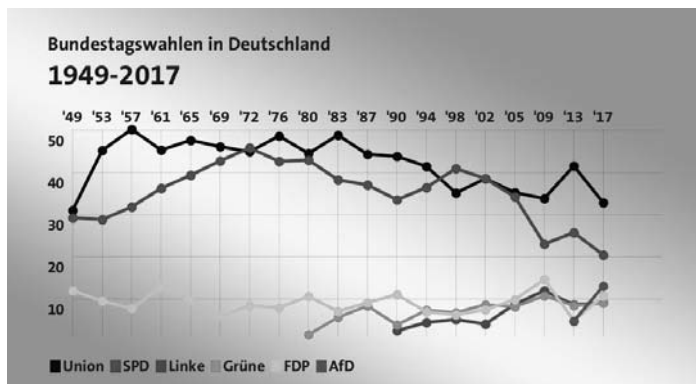
⁸⁹ A Munkáspárt hatalomra kerülésével kapcsolatban már aggodalmát fejezte ki a pénzügyi elit, lásd: <https://merce.hu/2017/12/03/a-bankarok-rettegnek-jeremy-corbyntol/>

SZÉKELY GÁBOR

Választások Németországban – 2017

A 2016 szeptemberében tartott két tartományi választás már egyértelműen jelezte, hogy Németországban *megcsappant a CDU/CSU–SPD nagykoalíció híveinek tábora*.⁹⁰ Előbb ugyan még *Mecklenburg–Elő-Pomerániában* mindkét párt vezített támogatottságából, de *fennmaradt a koalíció*, mégpedig szociáldemokrata miniszterelnökkel az élén. *Berlinben* azonban más volt a helyzet: a koalíció kisebbik párta, a *CDU/CSU a szavazatvesztése miatt nem tartotta lehetségesnek a koalíció fenntartását*, s amint az várható volt, a szintén szavazatokat veszített SPD csak balra kereshetett partnereket. Így jött létre Németország háború utáni történetének első vörös–vörös–zöld koalíciója, az SPD, a *Linke* (Bal-párt) és a Zöld-párt (*Grüne*) részvételével, a szociáldemokrata *Michael Müller* kormányzó polgármesterrel. Ugyanakkor Müller már első nyilatkozatában érzékeltette: „A Vörös–Vörös–Zöldet nem lehet egy az egyben alkalmazni országosan.”⁹¹

A feltett kérdésre, hogy „megállítható-e a földcsuszamlás”, a 2017-es Bundestag választáson sem született egyértelmű válasz, bár a jobbszélén elhelyez-

⁹⁰ Elemzésünket lásd Évkönyv, 2017. 128–130.

⁹¹ <https://www.rbb24.de/politik/wahl/berlin/agh/fahrplan-regierungsbildung-berlin-senat.html>

kedő, 1913-ban alakult Alternatíva Németországért (*Alternative für Deutschland* – AfD) két pártot, a liberálisokat (FDP) és a Zöldeket (Grüne) is megelőzve került be a parlamentbe. A tendencia annyiban folytatódott, hogy a két nagy párt, a kormányzó koalíció jelentős veszteségeket szenvedett el. Az SPD 20,5%-a *minden idők leggyengébb eredménye volt*, s bár a CDU/CSU a legnagyobb párt maradt 32,9%-ával, a két párt együttes eredménye jelentősen csökkent a korábbihoz képest (67,2%). Noha a parlamenti többség a 399 képviselővel biztosítható lenne, kérdéses, hogy a koalícióban nem őrödnek-e fel az azt alkotó pártok, különösen az SPD.

Ámde a „mélyrepülés” annak ellenére sem folytatódott, hogy a jobboldal teljes palettáját átfogó AfD, a várakozásnak megfelelően, először került be a Bundestagba, a maga 12,6%-ával. A parlamentben ugyanis vele szemben valamennyi párt a demokratikus oldalon helyezkedik el. Ez egyben a koalíciós tárgyalásoknak is bő lehetőségeket, egyben az egyeztetésekkor nem kis nehézséget jelent.

CDU: „Egy Németországért, ahol jól és szívesen élünk.” SPD: „A jövő új eszmékre vár. És arra, aki azokat megvalósítja.” FDP: „A biztonságnak szervezettebbnek kell lennie, mint a bűnözésnek.” Szövetség 90/Zöldek: „A környezet és a gazdaság között nem lehet vagy.” AfD: „Bátorság Németországhoz.” A Bal: „Ember, dönts a jobboldali uszítás ellen.”

Az SPD már a választások, majd a koalíciós tárgyalások indulása előtt nagy többséggel választott radikálisabb irányt. A „nagykoalícióba” belesimult párt képének változását előbb az új pártelnöknek, az Európai Parlament leköszönt elnökének, *Martin Schulz*nak a megválasztása jelezte 2017 májusában. Schulz azonnal bejelentette, hogy nem tartja célszerűnek a nagykoalíció fenntartását, noha nem változtat azon, hogy az SPD továbbra is támogatja Angela Merkel

kancellár jelöltségét. A választásokat közvetlenül követő koalíciós tárgyalásokba az SPD nem kapcsolódott be, a döntést az elkövetkezendő pártkongresszusra hárították. Schulz fokozatosan puhította a koalícióval szembeni álláspontját – figyelembe véve Merkel tárgyalásainak elhúzódását, majd a „Jamaika”, a fekete–sárga–zöld (CDU/CSU–liberálisok–Zöldek) koalíciós kísérlet sikertelenségét. A liberálisok és a Zöldek határozatlansága hozott változást, majd fordulatot a koalíció fenntartásának megítélésében. A folyamatot jelentősen befolyásolta a közvélemény és a párttagok véleménye, amely a bizonytalan helyzet mielőbbi megoldását sürgette.

A döntésben, annak elhúzódásában valószínűleg szerepet játszik az első „Jamaika” koalíció sorsa. A koalíció a Saar-vidéken jött létre még 2009-ben, de három év után a liberálisok és a Zöldek úgy ítélték meg, hogy számukra kedvezőtlen a kormányzati szerep. Az ezt követő választásokon be is bizonyosodtak féltelmeik: az addig ellenzékben levő SPD jelentősen, több mint 6%-kal megerősödött, a liberálisok (-8%) viszont kiestek a parlamentből, a Zöldek pedig éppen hogy elérték az 5%-os küszöböt (-09%). Így ismét a „nagykoalíció” kormányzott tovább, igaz, megszűnt az előző választáson kialakult helyzet, amely magában rejtette az SPD és a Linke (21,3%-ról 16,1%-ra esett vissza) kényelmes koalíciós kormányzását. Az SPD-re nézve viszont a tanulságok az ellenkezőek voltak: az ellenzéki szerep megszűntette az „arcvesztést”, a párt bázisát csökkentő, a nagyobb koalíciós partnernek tett folyamatos kompromisszumok politikáját.

A kongresszust, így Martin Schulz előadói beszédét is egyenesben közvetítették a párt honlapján.⁹²

⁹² <https://www.spd.de/partei/bundesparteitag-2017/>

A szupermodern CityCube Berlin hatalmas csarnokában december 7–9 között megtartott kongresszuson végül hosszú vita után nyitott irányt fogadtak el: mindenféle kormányzati felállás lehetőségét meg kell hagyni: „Tárgyalni kell a CDU/CSU-val kormányalakításról, annak eredményét nyitva hagyva”, vagyis elő kell segíteni a CDU/CSU-kormány megalakítását anélkül, hogy az SPD elkötelezné magát a koalícióba belépés mellett. „A lényeg, hogy mit tudunk hozzáadni a leendő kormányzáshoz; annak a majdani tartalma a fontos, nem a formája. Az országnak erősebbé és jobbá kell válnia.”⁹³ A fenntartások a koalícióval szemben fennmaradtak, viszont többségbe kerültek azok, akik úgy gondolták, hogy a párt lejtmenetét a választásokon elsősorban önmaguknak köszönhetik, ezért nem a koalíciós partner a felelős. Ezzel magyarázható, hogy Schulz nyilvánosan is bocsánatot kért Merkeltől a kongresszus szöszékéről.

A vitában a hangsúly így a párt programjára helyeződött át. Az SPD három történelmi célkitűzéséből (szabadság, igazságosság, szolidaritás) az igazságosság került kiemelésre, kiegészülve a „befektetés a jövőbe” és az „erős, szolidáris Európa” jelszóval. A menekülthelyzet, a bevándorlás csak

ezek mögött, ezekkel összhangban jelent meg, a korábbi hónapokban bekövetkezett árnyaltabb, végül is kompromisszumos megfogalmazásban: összefüggésben a munkaerőhelyeztetel, a népesség számának alakulásával és a humán értékek elismerésével. A terrorizmust mind az SPD, mind a CDU/CSU külön kezeli, nem engedik összemosni a migrációval.

A belpolitikában a különbségek a két volt koalíciós partner között jórészt a szociálpolitikára, s ezzel kapcsolatban a fejlesztések, beruházások irányára vonatkoznak. Az élen a nyugdíjreform áll, amely bár korábban is az SPD fő és lényegében eddig teljesült követeléseit követte – 67 éves nyugdíjkorhatár, differenciált díjmegállapítás –, több ponton ellenállást váltott ki a koalíciós partnernél. Ez összefüggött a 2030-ra vonatkozó vészjósló előrejelzésekkel: az SPD a bérek és a nyugdíjak közötti várható 44,7%-os arány (a bérek javára) helyett 48%-ot javasol, a nyugdíjjárulékot viszont a jelenlegi 18,7%-ról legfeljebb 22%-ra emelik. Emel-

⁹³ <https://www.spd.de/partei/bundesparteitag-2017/>

lett nem támogatják a nyugdíjkorhatár további emelését. Mindez már nem váltott ki vitát a kongresszuson, mert e követelések a választási kampányban is fő helyen szerepeltek, s úgy értékelték, hogy mindez kellő támogatottságra talált.

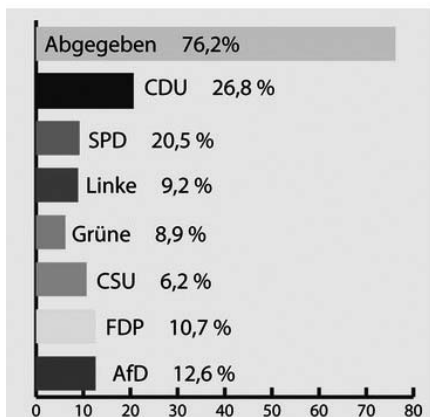
A párt külpolitikai programját meglehetősen homályosnak látják az elemzők. *Sigmar Gabriel* volt pártelnök és külügyminiszter jövőképét leegyszerűsítőnek ítélik: a világot két örült veszélyezteti, Kim Dzsong Un és Tramp, s lehet, hogy közülük Tramp a veszélyesebb. Ugyanakkor elismerik, hogy e markáns megjegyzések mellett az SPD külpolitikája kiegyensúlyozott. Gabriel korábban bírálta Schultz pragmatizmusát, most viszont támogatta Schulzot, akinek az Európai Unióval kapcsolatos politikája egyértelműen radikálisabb lett. Schulz hangsúlyosan az Európai Unió reformjának átfogó programjával indult a kongresszuson. Ennek célját a nem is olyan távoli jövőben igen határozottan fogalmazta meg: 2025-ig létre kell hozni „az Európai Egyesült Államokat”, s azoknak az országoknak, amelyek ezt nem akarják, ki kell lépniük. Lengyelország és Magyarország kormánya volt a két néven nevezett.⁹⁴ A kijelentés nagy visszhangra lelt az érintetteknel, s ez kapcsolódott a német–francia tandem által felvetett kétsebességes Európa-koncepció támadásához is, amit az újonnan kinevezett lengyel miniszterelnök, *Mateusz Morawiecki* első megszólalásából kiemeltek a hírügynökségek.

Az SPD döntését azonban elsősorban belpolitikai okok motiválták. Amennyiben végleg bebizonyosodik, hogy nélküle nem lehet kormányképes koalíciót alakítani, úgy meglehetősen egyértelmű választásra kényszerül: vagy megegyezik a CDU/CSU-val a kormányzás feltételeiről, vagy vállalja a kockázatos, a párt újabb térvessztésével járó választásokat. A döntést a párt 2018. január 21-re összehívott kongresszusán hozzák meg.

Míg a választási elemzések – elsősorban a kormányzásra koncentrálva – a CDU és az SPD helyzetével foglalkoztak, addig a kisebb pártok eredményei nem kerültek reflektorfénybe. Holott a választói hangulat változását, a választás eredményének alakulását ezek mozgása talán árnyaltabban jelezte. A kormányzással való elégedetlenség egyértelmű volt, a jobbratolódás azonban nem volt olyan erős, mint amilyenre számítani lehetett. Ezt két oldalon jelezték a választók: az AfD elsősorban a CDU/CSU-tól elvitt szavazatoknak köszönhetette, hogy bejutott a parlamentbe, a liberális FDP ismét átlépte az 5%-os választó küszöböt, s visszatérhetett oda, mégpedig mindjárt 10,7%-al. Ezt főleg az SPD eredménye sínylette meg. Ugyancsak a szociáldemokratáktól hódíthattak szavazatokat a baloldalon: a Bal-párt és a Zöldek.

⁹⁴ http://hvg.hu/vilag/20171207_Schulz_2025re_meg_kell_teremteni_az_europai_egyesult_allamokat

A választásokon nem következett be az osztrák választáshoz hasonló földcsuszamlás.

A 2017-es választások végleges eredménye.

Dokumentumok

Interjú Andrea Nahlesszel, az SPD parlamenti frakciójának vezetőjével

Bild-Zeitung, 2017. december 7.⁹⁵

„Az SPD öntudatos lesz, és a szükséges komolysággal dönt arról, hogy egyáltalán tárgyalásokat kezdjen az Unióval” – hangsúlyozta az SPD frakcióvezetője az országos pártkongresszus előtt.

⁹⁵

<http://www.spdfraktion.de/presse/interviews/wir-lassen-uns-nicht-denen-draengenscheitern-verantworten>

BILD: *Elég volt a tojástáncból! Most lesz nagykoalíció, vagy nem?*

Nahles: A Jamaika heteken át tétovázott. Most mi nem hagyjuk magunkat sürgetni azoktól, akik felelősek a bukásért. *Az SPD öntudatos lesz és a szükséges komolysággal dönt arról, hogy egyáltalán tárgyalásokat kezdjen az Unióval.*

BILD: *A köztársasági elnök nem akar újabb választásokat, az SPD-vezér Schulz nem akar kisebbségi kabinetet. Miért nem mondják ki önök egyszerűen: itt csak a nagykoalícióról van szó?*

Nahles: „Mert ez nem így van. Sok érv szól mellette és sok ellene. Mindkettőt komolyan kell vennünk. Nem felejthetjük el: a nagykoalíció súlyos veszteségeket szenvedett a választásokon – vagyis az SPD és a CDU/CSU. A Jamaikával tárgyalók rosszul és felelőtlenül vezették a kocsit, s neki a falnak. S most mindenki az SPD-től várja, hogy rendbehozza a dolgokat.

BILD: *... de mi történik akkor, ha a kongresszus elveti a tárgyalásokat a CDU/CSU-val?*

Nahles: A kongresszus fog dönteni. Azonban én javasolom: tárgyalnunk kell nyitva hagyva az eredményt.

BILD: *Martin Schulz mint pártelnök vállal egy ilyen döntést?*

Nahles: Én abból indulok ki, hogy ez a kérdés fel sem merülhet.

BILD: *Márciusban Martin Schulzt egyhangúan megválasztották – most pedig súlyos helyzettel kell szembenéznie. Mekkora kell lennie a felhatalmazásnak holnap ahhoz, hogy a helyén maradjon?*

Nahles: Bizonyos vagyok abban, hogy megfelelő és tisztessége lesz az eredmény.

BILD: *Amennyiben egyáltalán létrejönnek a tárgyalások a nagykoalícióról, van-e az SPD-nek olyan projektje, mint 2013-ban a minimálbér vagy a nyugdíjkorhatár 63. évtől?*

Nahles: Az, hogy lesz-e tárgyalás, még nyitott. Azonban országunk nagy kihívásokkal néz szembe. Egy olyan Európában élünk, amelyet az fenyeget, hogy visszazuhan nemzetállamaiba. Ez mindenkinek sokba fog kerülni, különösen a munkavállalóknak. Nekünk minden euróéer erejére szükségünk van, hogy jó megoldásra találjunk a digitális kapitalizmusban. És ehhez jön még a nyugdíjak témája...

BILD: *... és még a nyugdíjaké? Az utolsó reform éppen csak két éve volt...*

Nahles: A CDU/CSU megkerülte a témát, azonban a probléma megmaradt: a nyugdíjakat nem lehet tovább csökkenteni. Ugyanakkor nem nőhetnek az égig a nyugdíjárulékok. Ez csak az adókból fedezhető. Erre MOST kell pénzt adni. Más különben a probléma eltemet minket.

BILD: *Ájánlani fogja Martin Schulznak, hogy mint miniszter belépjen egy lehetséges nagykoalícióba?*

Nahles: Éppen ezek a fontos kérdések, amelyekre most nincs válasz. Nem tudjuk, hogy lesz-e ilyen koalíció. Nekem meggyőződésem: ezt nem lehet így tovább folytatni. Az együttműködés művészetének, a közös megoldásoknak a CDU/CSU-val a parlamentben – ezeknek is helyet kell találni a lehetséges megbeszélések során.

BILD: ...miért...?

Nahles: ...mert mi minden konfliktust vállaltunk, s ezért végül Angela Merkel mint konszenzus-kancellár léphetett elő. Így aztán nem csodálkozhattunk azon, hogy választóink azt vetették a szemünkre, hogy nem tudnak különbséget tenni. Meg kell mondanunk világosan, amikor más véleményen vagyunk. A parlamentnek ismét erős szerepet kell betöltenie, s legyen a nagy viták színtere.

BILD: *Hogyan fogalmazná ezt újra: „És akkor szemtől szembe...”* („Und dann in die Fresse...”)

Nahles (nevet): Ezt annak idején tréfának vélték. De az az igazság, hogy a finomkodás senkin se segít, csak elijeszti a választókat – és árt a demokráciának. Ez különösen érvényes ez a nagykoalícióra.

BILD: *Mindegy, hogy ma miként dönt a kongresszus, ön frakcióvezető marad?*

Nahles: Igen.

BILD: *És mikor áll fel az új szövetségi kormány?*

Nahles: Jövőre. Sok jóslatot vállalok...

<http://www.spdfraktion.de/presse/interviews/gibt-keinen-grund-angst-frau-merkel-haben>

Interjú Carsten Schneider erfurti képviselővel, az SPD parlamenti frakciójának ügyvezetőjével

Sächsische Zeitung, 2017. 12. 7.

Nagykoalíció? Kisebbségi kormány? Új választások? Carsten Schneider, az SPD parlamenti frakciójának ügyvivője elmondja, miért túl korai a szociáldemokratáknak, hogy az egyik lehetőség mellett állást foglaljanak, és hogyan szerezheti vissza az SPD a keletnémetek bizalmát.

SZ: *Schneider úr, az SPD tulajdonképpen arra akarja felhasználni a párt kongresszusát,*

hogy előkészítse ellenzéki párt szerepét. Most Önök a koalíciós tárgyalásokról és a kormányrésztvételről vitatkoznak. Örül Ön ennek?

Schneider: Ez a pártkongresszus fontos irányt jelöl meg számunkra. Új pártvezetést választunk, és értékelnünk kell a választásokon elért 20,5%-unkat. A varakozásokkal ellentétben az SPD-nek arról kell tanácskoznia, miként lehet az országgyűlésben kormánytöbbséget létrehozni. Nagy izgalommal várom a vitákat.

Melyek voltak az SPD összezsugorodásának okai a választáson, különösen Kelet-Németországban?

Schneider: Mindenekelőtt magunkban kell keresnünk a felelősséget. Sok témát másként vitattak meg Kelet-Németországban: például amikor a szociális helyzetről, az igazságos bérekről és az Oroszországhoz való viszonyról van szó. Mindent összevetve, túl keveset beszéltünk a keletnémetek életformájáról, életérzéséről.

Miért volt éppen itt kevésbé meggyőző a „Több társadalmi igazságosságot” tematika?

Schneider: A menekültkérdés és a migráció témája volt az elefánt a porcelánboltban, amelyek döntően hatottak a választókra. Számukra ez a választás lehetőség volt arra, hogy leszavazzák Angela Merkel nem korlátozott bevándorlási politikáját, és azt mondják, ők ezt nem akarják. A mi hibánk az volt, hogy nem tettük nyilvánossá az ezzel kapcsolatos nézeteltéréseinket. Jobbnak tűnt számunkra, ha egységben lépünk fel. Ezért várom izgatottan a pártkongresszust: nekünk ismét magunknak kell leépítenünk azokat a konfliktusokat, amelyek sok családban a konyhaasztalnál zajlanak.

A pártvezetés a választási programból négyoldalas kivonatot bocsátott a kongresszus elé a CDU/CSU-tárgyalások alapelveiről. Mely követeléseknek van központi jelentősége abban, hogy az SPD vállalja a belépést egy újabb nagykoalícióba?

Schneider: Választási programunk valóban tartalmazza a CDU-val és a CSU-val folytatandó tárgyalások alapelveit. Nem akarom elkövetni azt a hibát, amit a Jamaika-tárgyalók elkövettek, akik naponta álltak a nyilvánosság elé újabb és újabb követelésekkel.

Ez volt az alapja annak, hogy a részt vevő pártok nem tudtak bizalmat kelteni egymás iránt. Minden résztvevőnek világos elképzelésekkel kell megjelenne a tárgyalásokon, nem pedig naponta új javaslatokat előterjeszteni. Számomra a középnapban a társadalom releváns konfliktusai vannak, legyen szó a szegények és a gazdagok, a keletiek és a nyugatiak, a vidékiek és a nagyvárosiak törésvonalai. Ezek egyáltalán nem játszottak szerepet a jamaikai elemzésében. Amennyiben sikerül elfogadtatni az egyedülálló szülők és a szegény nyugdíjasok sorsán javító programot, úgy kész vagyok elgondolkodni a nagykoalícióról. Ám azt, hogy

erről szó lehet-e, jelenleg nem tudjuk. Ezenkívül azt sem tudjuk, hogy ki lesz a hangadó a CDU/CSU-ban.

Sok polgár, köztük SPD tagok is, rokonszenvvel tekintenének egy CDU kisebbségi kabinetre, amelyet az SPD esetről esetre tolerálna. Ez együtt járna nyitabb és lendületesebb vitákkal a parlamentben. Ez a modell tabu Önnek?

Schneider: Nem, egyáltalán nem. Egy dologban azonban nem hiszek: abban, hogy a CDU/CSU-val folytatott tárgyalások egy újabb nagykoalícióról már eleve bukásra vannak ítélve. Csak nem szabad ismét elkövetnünk az előző törvényhozási periódus hibáit. Semmiféle alapja nincs a félelemnek a CDU-tól, vagy Angela Merkeltől. Igen gyakran értünk el jó eredményeket a koalícióban, de erősebben kell hangsúlyozni saját profilunkat. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk a kisebbségi kabinet esetében, hogy a választások óta közép-jobboldali többség van a parlamentben. És amennyiben mi, mint SPD, tolerálni fogjuk Angela Merkelt, számításba kell vegyem, hogy nélkülünk is létrejöhet többség. Ezért nem tudom, miért kellene nekünk Merkelt kancellárnak választanunk anélkül, hogy az elkövetkezendő eseményeket befolyásolni tudnánk. Talán a kongresszus vitáinak folyamán okosabb lesznek: azonban, ha mi országunk társadalmi viszonyai érdekében eredményeket akarunk elérni, úgy a koalícióban konkrét előfeltételekben kell megállapodnunk.

Vagyis az újabb választások inkább hozna megoldást, mint a kisebbségi kormány?

Schneider: Az is az egyik lehetőség lehet. Még korai egyetlen lehetőség mellett állást foglalni.

Az utolsó, még ügyvezető szövetségi kormányban van egy Kelet-Megbízott. Meg kell tartani ezt a funkciót, esetleg fejleszteni kell, vagy már időközben feleslegessé vált?

Schneider: Az egyes régiók közötti szakadékat az új szövetségi kormány központi kihívásának ítélem. Idetartozik a Kelet, de Északrajna-Westfalia is. A brit brexit-szavazás és Donald Tramp megválasztása az Egyesült Államokban annak volt a következménye, hogy a választók, kivéve a nagy városokat, úgy érezték, hogy magukra maradtak, és teljesen elvesztették bizalmukat a kormányban. A szövetségi kormánynak a kiegyenlített állami beruházásokon túl is be kell fektetnie ezekbe a területekbe, biztosítania kell az egyenlő életkörülményeket. Ez a felismerés oka volt a területi reform elhalasztásának Tübingiában. Még kis helyiségekben is buszjárat és iskola kell. Az viszont tény, hogy Kelet-Németország alulreprezentált a kabinetben. Most nem tudom és nem is akarom magam elkötelezni amellett, miként tudnánk ezt szabályozni; számomra az a fontos, hogy ezt valaki olyan képviselje, aki Kelet-Németországban nőtt fel.

SZÉKELY GÁBOR

Választások Ausztriában – földcsuszamlás 2017

2017. október 15-én tartották meg Ausztriában az előrehozott nemzetgyűlési választásokat. A választásokra azt követően került sor, hogy a kormányzó nagykoalícióban már nem kezelhető feszültségek keletkeztek.

A választást megelőző hónapokat az jellemezte, hogy a két vezető kormánypárt, a konzervatív *Osztirák Néppárt* (ÖVP) és *Ausztria Szociáldemokrata Pártja* (SPÖ) a szélsőséges, elsősorban a migrációval és a terrorfenyegetéssel keltett hangulat következtében elbizonytalanodott. Emellett botrányok és keltett botrányok tarkították a képet, amelyek végül nem kis mértékben befolyásolták a választás végső eredményét. Az elbizonytalanodást a szavazatvesztés veszélye fokozta mindkét pártnál – érzékelve a közhangulatnak a szélsőjobboldal felé fordulását. Mindkét párt igyekezett e szavazókat is megnyerni, sőt kilátásba helyezték a magát a szélsőjobbon meghatározó, de moderáltabb *Osztirák Szabadságpárt* (FPÖ) bevonását akár egy nagykoalícióba is.

A két koalíciós pártban a feszültségeket csak fokozta népszerűségük kimutatható csökkenése, különösen az, hogy egyikük jelöltje sem került be az 2016-os elnökválasztás második fordulójába. Ehhez járult a mintegy 30%-os népszerűségnek örvendő szélsőjobboldal további előretörésétől való félelem. Igaz, az elnökválasztás második fordulójában elmaradt a szélsőjobboldali fordulat, és az összefogás, a felsorakozás a Zöldek pártja által támogatott, független *Alexander Van der Bellen* mögé a szavazatok 53,8%-át hozta. Az FPÖ jelöltje ugyanakkor 46,2%-ot kapott.

Az előrehozott választás felfokozott hangulat és érdeklődés mellett végül rendben lezajlott. Az igen magas, 80%-os, az előző választásnál is 4,5%-kal magasabb részvétel mellett leadott 5 120 881 szavazatból 5 069 929 volt érvényes. A szavazáson levélben leadott, érvényes szavazatok száma 795 763 volt.⁹⁶

⁹⁶ Ebből mindössze 60 749 volt a külföldön lévő osztirák állampolgárok által elküldött szavazat. A regisztrációt követően kérésre kiküldött szavazó-levelek száma 889 193 volt, ebből 93 430 eltűnt (több esetben jelezték, hogy a postákon ellopták őket). A szociáldemokraták végül így is ezekkel a

Amint az várható volt, a választási kampányt az ÖVP és az FPÖ témái uralták, mindenekelőtt a menekültügy; emellett, nem kis hangsúllyal és ezzel összefüggésbe hozva a bűnözés és a biztonság kérdése. A baloldal által kezdeményezett fő tematika az adócsökkentés és munkahelyteremtés, valamint a nyugdíjak és az idősgondozás volt. (Az előzetes felmérések a választók érdeklődésénél a következőket sorolták fel: 56%-uk a migrációról akart hallani, 51% a szociális ügyekről, 31% a gazdaságról és a munkahelyteremtésről.) *A választások végeredménye tükrözte az elvárásokat, bár az FPÖ-nek nem sikerült megelőznie a második helyen az SPÖ-t – igaz, ez csak a levélben leadott szavazatok összesámlálása után derült ki.*

A pártok választási taktikája

A folyamat a *konzervatívoknak* a választásokat megelőző taktikai lépésével kezdődött: az ÖVP lecserélte vezetőjét, és valamiféle „független”, nem pártvonal kitalálásával vélte megőrizni vezető pozícióját. Továbbá jelezte nyitottságát a szélsőjobb felé. *Reinhold Mitterlehner* május 10-én mondott le, helyére a kormány külügyminiszterét, a 31 éves *Sebastian Kurz*ot választották meg a párt élére, egyben előrehozott választást írtak ki. Kurz mindjárt bejelentette, hogy a választásokra felállítanak egy független, de az ÖVP támogatta listát, vagyis a párt egy lépéssel hátrébb lépett, hogy újabb szavazókat érjen el. Az előrehozott választás programjába vezető helyre emelték be a migrációt, a bűnözést és a biztonságot. A kommunikációt egyre kevésbé lehetett megkülönböztetni az FPÖ-étől, amit azok fel is róttak a konzervatívoknak. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy „Az ÖVP nulla Kurz nélkül.”⁹⁷

A botrányok leginkább a *szociáldemokratákat* érintették. Kezdődött azzal, hogy a pártvezetés jobb felé fordult: június 14-én az SPÖ bejelentette, hogy bizonyos feltételekkel változtatnának azon az 1986-os elhatározáson, miszerint nem kötnek koalíciót az FPÖ-vel.⁹⁸ Feltételként megjelölték az EU támogatását, az elkötelezettséget a havi 1500 eurós minimumbér, valamint a nemek egyenlősége és az emberi jogok mellett. A nem éppen markáns feltételekkel elfogadott döntés nem kis zavart keltett a pártban. Az igazi botrány csak ezt követően jött:

szavazatokkal előzték meg az FPÖ-t. A választási eredményeket az osztrák belügyminisztérium hivatalos közleménye alapján közöljük: <https://wahlen.bmi.gv.at/> 2018.01.02.

⁹⁷ <http://www.oe24.at/oesterreich/politik/Umfrage-Ohne-Kurz-ist-OeVP-nix/285942367>

⁹⁸ Amikor az FPÖ elnöke 1986-ban a szélsőjobboldali Jörg Haider lett, a szociáldemokrata kancellár Franz Vranitzky felbontotta a párttal kötött koalíciót. A követő választásokon az SPÖ ismét legerősebb párt lett, az FPÖ a szavazatok 9%-át kapta. Erről: <https://derstandard.at/2000060728879/Vranitzky-macht-Nein-zu-Koalition-mit-FPOe-an-Person-Joerg>

Sebastian Kurz és Reinhold Mitterlehner

augusztus 14-én a pártvezetés kénytelen volt felmondani a kampányát irányító izraeli *Tal Silbersteinnek* – akit Izraelben pénzmosás és korrupció gyanújával letartóztattak.⁹⁹ Ezt követően, szeptember 30-án lemondott az SPÖ főtitkára, *Georg Niedermühlbichler*, aki akkora már a kampány irányítását is átvette, ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a Sebastian Kurz ellen folytatott lejárató kampányban a valóságnak meg nem felelő híreszteléseket használtak. Ebből per is kerekedett, amelyben az ÖVP az SPÖ-t, majd az SPÖ az ÖVP-t perelte be. Nem használt a választások és a baloldal hangulatának az sem, hogy nem sokkal az urnák megnyitása előtt a párt PR-tanácsadója, *Peter Puller* azt állította a médiában: Kurz egyik kampányszervezője százezer eurót ajánlott fel neki információkért cserébe az SPÖ választási kampányáról. A konzervatívok ezt természetesen tagadták. Ráadásul az ÖVP kétségbe vonta az SPÖ választási költségeit.¹⁰⁰

A szélsőjobbot sem kerülte el a zavar: július 14-én a párt egykori salzburgi vezetője, *Karl Schnell* bejelentette, hogy kiválik a pártból, és külön listán indul. Ennek azonban nem volt komoly hatása.

Május 18-án lemondott a Zöld-párt vezetője, *Eva Glawischnig*, szintén a pártban keletkezett feszültségekre hivatkozva; az ügy a balra tájékozódó Ifjú Zöldek kizárásával zárult. Július 17-én még tovább fogyatkozott a párt: *Peter Pilz*, az egyik alapító és volt parlamenti képviselő is kilépett, miután kiderült, hogy nem kerül fel a párt választási listájára. Saját listát indított (*Peter Pilz listája*), szapo-

⁹⁹ Erről: profil.at. 2. Oktober 2017. letöltés 2017. 11. 14.

¹⁰⁰ [https://diepresse.com/home/innenpolitik/nationalratswahl/5293238/OeVP-und-SPOe_](https://diepresse.com/home/innenpolitik/nationalratswahl/5293238/OeVP-und-SPOe-Streit-um-Wahlbudget)

Streit-um-Wahlbudget

A szociáldemokrata párt választási plakátja: „20 000 új munkahely. Azt kapod, amit megérdemelsz.” Foto: SPÖ Presse

rítva a baloldali pártok számát, majd a Zöldekkel ellentétben sikerrel abszolválta a 4%-os küszöböt.

Az osztrák baloldalnak már születésétől hagyományosan kis pártjaként indulhatott a 2017-ben 99. születésnapjára emlékező Ausztria Kommunista Pártja (KPÖ). Szavazat-maximalizálásra törekedve nem indult egyedül, mivel az előrejelzések semmi jóval sem bíztatták. Választási szövetséget kötött a Zöld-pPártból kizárt Ifjú Zöldekkel (*Junge Grüne*). A szövetség neve így KPÖ+ lett. A Zöldek feldarabolódása után ide csatlakozó csoport azonban nem hozott jelentős szavazóerőt.

A bohócpartok divatos mintáját követte augusztus 14-én a népszerű humorista, Roland Düringer, aki bejelentette: „*A Szavazatom Számít!*” névvel pártlistát indít, amely azonban, nevével ellentétben, nem is számított a bejutásra (kezdeményezője egyik nyilatkozata szerint).

A végeredmény a hónapokkal korábban már előre sejtett erőviszonyok szerint alakult – némi meglepetéssel. Nem volt meglepetés az ÖVP győzelme, az azonban igen, hogy jelentősen növelni tudta mandátumainak a számát (31,47%-ról 48,62-re). Az SPÖ ugyan a várakozások ellenére hozta korábbi eredményét (26,86%) és mandátumainak számát, és nem következett be a párt sokak által jósolt erős gyengülése. Az FPÖ előretörése viszont elmaradt a várt áttöréstől,

*Wenn wir dem Rechtsruck etwas entgegenzusetzen wollen,
braucht es eine starke soziale Kraft.*

Gemeinsam wollen wir diese Kraft sein.

KPO⁺
plus

Mirko Messner, a KPÖ vezére és Flora Petrik (Ifjú Zöldek) – és ami nem sikerült: „Amennyiben meg akarjuk állítani a jobbra tolódást, ehhez nagy társadalmi erő kell. Együtt lehetünk ez az erő.”

s ha csak 1%-kal is, de a szociáldemokraták mögött a harmadik hellyel kellett megelégednie (25,97%, 40/51).

A választások után összeülő parlament negyedik pártja a Matthias Strolz vezette *liberálisok*, az Új Ausztria és Liberális Fórum (NEOS) 5,46%-al biztosan került be a parlamentbe, képviselőinek számát eggyel növelve.

Végül a kivált *baloldali zöldek* Peter Pilz listájával új pártként kerültek be a parlamentbe (4,37%, 8 mandátum). A környezetvédők baloldala a szakadás után magával vitte a Zöld-párt szavazóinak és vesztett 24 mandátumának mintegy harmadát. A Zöld-párt így, meglepetésre, nem tudta átlépni a 4%-os küszöböt, és a korábban 24 mandátummal rendelkező befolyásos „középpárt” kiesett a parlamentből. A fennmaradó szavazatokat is olyan pártok kapták, amelyek nem jutottak be a parlamentbe.

Heinz-Christian Strache meg volt elégedve

Végeredmény

Párt	Szavazat		Képviselő		+/-
Osztrák Néppárt (ÖVP)	1 586 106	31,52%	62	33,88%	+15▲
Ausztria Szociáldemokrata Pártja (SPÖ)	1 351 918	26,86%	52	28,42%	±0
Osztrák Szabadságpárt (FPÖ)	1 310 614	26,04%	51	27,87%	+11▲
Új Ausztria (NEOS)	264 317	5,25%	10	5,46%	+1▲
Peter Pilz listája (PILZ)	220 088	4,37%	8	4,37%	Új
Zöld-párt (GRÜNE)	189 467	3,76%	0		-24▼
A Szavazatom Számít! (G!LT)	47 808	0,95%	0		
Ausztria Kommunista Pártja (KPÖ) +	39 074	0,78%	0		
a további nyolc párt (összesen)	23 436	0,47%	0		
Összesen	5 032 828		183		

A választási eredmények közzétételével szinte egyidőben megjelent elemzések jó része azt hangsúlyozta, hogy *hamisnak bizonyult az a megkönnyebbülés*, amely tíz hónappal korábban, az osztrák elnökválasztás második fordulóját követően szinte Európa-szerte a demokratikus közvéleményben eluralkodott. Nem következett be, amit vártak, *Európa nem menekült meg a populizmustól; Alexander Van der Bellen* elnökké választását nem követte a jobbra tolódás megtorpanása, még kevésbé az osztrák FPÖ térvessztése. Mivel az ÖVP–SPD koalíció nem került szóba, még annak esélye is felmerült, hogy a következő kancellárt az FPÖ adhatja – éppen annak a *Norbert Hofernek* a személyében, aki az elnökválasztáson vereséget szenvedett *Van der Bellennel* szemben.

A választás eredménye viszont mindenképpen gyógyír volt a francia jobboldal, azaz *Marine Le Pen*, valamint a szélsőjobb holland *Geert Wilder* számára, akik súlyos vereséget szenvedtek. Nem is mulasztották el, hogy elsőként gratuláljanak a Twitteren: „*Bravo à nos amis.*” Amint azt a *Die Zeit* elemzője írta: „A nacionalisták internacionájában az FPÖ ezzel az élre tört. És Ausztria az EU-n belül a keleti és a nyugati tagállamok között: *Strace*, az FPÖ vezére kijelentette a választási kampányban, hogy erőteljesebben akar együttműködni Lengyelország és Magyarország autoriter kormányaival.”¹⁰¹

A választás követően, 2017. december 18-án megalakult az 1945 utáni Ausztria 30. kormánya, amely minden korábbinál jobboldalibb. Az ÖVP a kancellári és

¹⁰¹ Eine bittere Pointe, <http://www.zeit.de/politik/ausland/2017-10/wahlergebnis-oesterreich-nationalratswahl-europaeische-union>

négy, az FPÖ az alkancellári és négy miniszteri széket kapott, amihez pártmegjelöléssel támogatott pártonkívüliek társultak (négy ÖVP és egy FPÖ).

A választások tanulsága, hogy a szélsőjobb előretörését nem lehet a konzervatív jobboldal jobbra tolásával megakadályozni. Szarkasztikusan idézik Strache kijelentését, amelyet a választás után tett közzé: az FPÖ programjára az osztrákok 60%-a szavazott. Ide számította Strache az ÖVP-re leadott szavazatokat is – mint jelzik, nem alaptalanul. Az idegenellenesség, a bevándorlással, a menekültekkel szembeni sikeres hangulatkeltés volt az alapja a szélsőjobb sikerének, amely meg fogja nehezíteni az Európai Unió megoldásainak kimunkálását, különösen az *Európai Stabilitás Mechanizmusnak* (ESM), nemkülönben az Európai *Emberi Jogok Konvenciójának* (EMRK) érvényesítését.

Ugyanakkor nem tartják véletlennek, hogy amint Kurz az egyetemet félbehagyva lépett be politikába, úgy a 48 éves Strache sem szerzett diplomát, szintén megszakítva tanulmányait, s lépett kapcsolatba a szélsőjobbal. (Csak megjegyezzük: Martin Schulznak, az SPD elnökének irataiban az *iskolai* rovatban az általános iskola szerepel.)

Bár az SPÖ nem követte a német testvérpárt, az SPD mélyrepülését, a párt stabilitása nem meggyőző. Az okokat lehet a botrányokban, a párton belüli széthúzásban, hibás döntésekben és az ellenfelek ezeket segítő választási kampányában keresni. *A párt hagyományos választói mindezek ellenére a szélsőjobb nyomásának kívántak ellenállni.* A tanulságok levonása még várat magára. Az alsó-ausztriai választásokra a párt még a régi jelszavakkal készül, hangsúlyozva ellenzéki, a munkások érdekeit védő jellegét. *Christian Kern* pártelnök élesen szólt a „fekete-kék” koalíciónak a munkanélküliek elleni megszorító intézkedéseiről, s újra indokolta a 20 000 új munkahely jelszó¹⁰² időszerűségét. A párt megújulására, az átütő, s az ÖVP programjától jól megkülönböztethető, baloldali program kimunkálására a tagság és a szavazóbázis még türelmesen vár.

¹⁰² Fekete-Kék támadás a munkanélküliek ellen! (Schwarz-Blauer Angriff auf Arbeitlose!), <https://spoe.at/> 2018. 01. 09.

SZAKSZERVEZETI MOZGALOM

Nagy Viktóriát az ETUC Ifjúság elnökének választották

Az Európai Szakszervezeti Szövetség (ETUC) Ifjúsági Szövetsége ma Brüsszelben elnökévé választotta Nagy Viktóriát, a magyar Szakszervezetek Együttműködési Fóruma irodavezetőjét.

„Bár Európa-szerte a gazdaság növekszik, még mindig túl sok munkásnak kell keresnie, miként juthat ki a válságból – mondta Nagy Viktória –, és túl sok fiatal kerül a bizonytalan munkahelyek csapdájába. Véget kell vetni a nem meghatározott órákra szóló szerződéseknek, a minimálbér alatti foglalkoztatásnak és a fizetés nélküli szakmai gyakorlatnak.”

Nagy Viktória 32 éves, 2012 óta vesz részt az ETUC Ifjúsági Szövetség munkájában. Magyar és a magyar Szakszervezetek Együttműködési Fórumának tagja, öt éve az Ifjúsági Tagozat (SZEFIG) elnöke.

„A minőségi munkahelyek kulcsfontosságúak ahhoz, hogy reményt adjunk a fiataloknak. Európa fontos szerepet játszhat a fiatalok munkafeltételeinek biztosításában. Az Európai Szociális Program lehetőséget kínál minőségi munkahelyek elnyeréséhez. Az ifjúsági bizottság a fiatalok igényeinek megfelelően fog dolgozni.”

„Gratulálok Tom Vrijens távozó elnöknek az elmúlt két évben végzett munkájáért.”

Az Ifjúsági Szövetség megválasztotta a szervezet Irodáját, az igazgatóságot, amelynek most hat tagja van: Viktória Nagy (Magyarország), Olivia Freiesleben Frier (Dánia), Graham George Sansone (Málta), Sylvain Desoignies (Franciaország), Craig Dawson (Egyesült Királyság), Josef Holnburger (Németország)."

Forrás: <https://www.etuc.org/press/vikt%C3%B3ria-nagy-%E2%80%93-first-women-elected-etuc-youth-president#.WkibxEniZyy>

A SZEJ Sajtóiroda kiegészítette a közleményt:

„Nagy Viktória az első nő, akit elnöké választott az ETUC Ifjúsági Szövetsége. Amint az angol nyelvű közleményből is kitűnt, a megválasztott hat fősnélküliségben ő az egyetlen, aki Kelet-Közép-Európából jön, és általában is csak elvétve fordul elő, hogy tágn vett térségünkben bárki fontosabb tisztséget tölt be az európai szakszervezeti szinten.

Büszkén és megkülönböztetett örömmel gratulálunk!”

Forrás: <https://szakszervezetek.hu/kozlemenyek/12693-szeft-elno-az-etuc-vezeteseben>

Nemzetközi Migráns Nap 2017

Földünkön mintegy 244 millió migráns él, szülőhazáját elhagyva. A világtörténelemben ez a legnagyobb szám. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom felszólítja az Egyesült Nemzetek Szövetségét, hogy alkosson programot a migránsok egyenlő jogaiért és elfogadható munkafeltételeiért. A migránsoknak mintegy kétharmada munkás.

A Migránsok Nemzetközi Napján a szakszervezeti mozgalom ismételtén kifejezi szolidaritását az okmányokkal nem rendelkező migráns dolgozók mellett. Az *Európai Szakszervezeti Szövetség* (ETUC) és az *Okmányokkal Nem Rendelkező* (Undocumented) *Migránsok Nemzetközi Platformja* (PICUM) a mai napon kiadott egy tájékoztató füzetet, amellyel a szakszervezeteket az okmányokkal nem rendelkező dolgozók melletti kiállásukban és az ő megszervezésükben támogatja.

Az okmányokkal nem rendelkező dolgozók Európa-szerte fontos munkát végeznek, de gyakran csak alkalmilag és a minimálbérnél kevesebb bérért dolgoznak, későn fizetik őket, vagy a bérük egy részét lenyúlják. Hosszú órákon keresztül, megfelelő szünet, túlóra, szabadság vagy betegszabadság és a társadalombiztosítás más alapvető szolgáltatásai nélkül foglalkoztatják őket. Gyakran nem biztosítják számukra az alapvető védőeszközöket és a képzést, ezzel a sérülések, balesetek és a foglalkozásukból eredő megbetegedések magasabb kockázatának

10 December
International Migrants Day

teszik ki őket, miközben csak igen korlátozott hozzáférésük van az egészségügyi szolgáltatásokhoz.

Liina Carr, az ETUC konföderáció titkára így nyilatkozott erről:

„Minden dolgozónak vannak jogai, beleértve az okmányokkal nem rendelkező dolgozókat is. A szakszervezeteknek minden szinten szerepet kell vállalniuk ezeknek a jogoknak az érvényesítésében. Az okmányokkal nem rendelkező dolgozók munkásjogai kulcsfontosságúak mind az emberi jogaik érvényesítésében, mind pedig a mindannyiunk által kivívott munkásjogokban való részesedésükben. Csak a minden dolgozót megvédő munkásmozgalom lesz elég erős ahhoz, hogy szembeálljon a globális gazdasági nyomással és harcoljon a prekárius, a csak bizonytalan létfeltételeket biztosító munkák ellen. Minden dolgozó számít!”

Michele LeVoy, a PICUM igazgatója kiemelte:

„Mint mi mindannyian, az okmányokkal nem rendelkező dolgozók is arra törekednek, hogy tisztességes életkörülményeket biztosítsanak a családjuknak. De ha fellépnek az embertelen körülményekkel szemben, azt kockáztatják, hogy kirúgják vagy akár deportálják őket a munkaügyi hatóságok segítségével. Így a lelkiismeretlen munkáltatók számára ők kockázatmentes áldozatok. A szakszervezetek óriási változást hozhatnak ebben, ha kiállnak az okmányokkal nem rendelkező dolgozók jogai mellett, valamint ha segítik őket a panaszaik továbbításával és a jogorvoslathoz jutásban, anélkül, hogy a kitoloncolásukat kockáztatnák. A szakszervezeteknek kulcsszerepet kell vállalniuk az okmányokkal nem rendelkező munkások elérésben azzal, hogy ellátják őket információkkal, segítséget és támogatást nyújtanak, tanácsot adnak nekik például a mediációban és a kollektív cselekvésekben.”

Forrás: <https://www.etuc.org/press/10-years-after-laval-%E2%80%93-we-need-social-progress-protocol-and-end-social-dumping#.Wkffe0niZyx>

Fordította: Bakó András

CSIBA KATALIN

Szociális unió: remény vagy hiú ábránd?¹

Kétéves előkészítés után, november 17-én Göteborgban aláírták a *Szociális Jogok Európai Pillérének* nyilatkozatát, amely műfaját tekintve csupán egy politikai deklaráció. Azonban a folyamat mégis nagy port kavart, ugyanis ez a Maastrichti Szerződés szociális kritikájára adott első európai szintű reakció.

Szociális Európát!

Lassan 10 évvel a gazdasági válság kitörése után itt az ideje újratekinteni a vitát az Európai Szociális Modell mibenlétéről, a diskurzust ugyanis a pénzügyi válság ellehetetlenítette. A kérdés az, hogy képesek vagyunk-e összehangolni a négy-öt európai jóléti modellt egy közös modellé, minimum-kritériumokkal.

**STRONGER
EUROPEAN
PILLAR of
SOCIAL RIGHTS**

Nem indokolatlan a remény, hogy a Brexit után az Egyesült Királyság, a jelenlegi brit kormány, a külön parlamenti frakciót alkotó brit konzervatív képviselők

¹ Csiba Katalin (1982–) biológus, környezet- és társadalomkutató, Szent István Egyetem. Írását, amely a következő ETUC dokumentum előzményeit teszi érthetőbbé, rövidítve közöljük. – A szerkesztők.

és az angolszász jóléti modell távozásával a politikai kompromisszumok közelebb kerülnek a szociáldemokrata ideálhoz. Még jelentősebb tényező az új német koalíciós kormány magatartásának megváltozása az eurozóna-tagországok közötti szolidaritás fejlesztése érdekében. A jelenlegi gazdasági stabilitás optimális klímát nyújt a lépésenkénti EU-s szociális reformokra. Az EU szerkezetéből adódóan rémesen reagál a válságokra, hiszen minden tagországban bekapcsol az önvédelmi reakció. Ezért volna sürgős még a következő évtizedben érdemi eredményeket elérni.

Kihívást jelent azonban, hogy a harmonizáció elleni kifogások néha a legmeglepőbb helyről érkeznek. Az északi/skandináv tagországok vagy erősebb tagállami szakszervezetek saját vívmányait félteve gyakran érvelnek a szociálpolitikák harmonizációja ellen anélkül, hogy igazából aktívan keresnék a megoldást. További kihívás, hogy minden jel szerint a közös biztonságpolitika megerősítése lesz a következő nagy fejezet az EU történetében. Ha ez elmossa a szociálpolitikai integrációról szóló diskurzust, az további évtizedekre visszavetheti a Szociális Európa kiépítését.

Tanulságos látni, hogy társadalmaink integrációja közel sem úgy és olyan ütemben halad, ahogy azt eleink elképzelték. A szociális pillér közel sem nevezhető a teljesen egyenlő és igazságos EU garanciájának, viszont a legjobb, amit tehetünk az, hogy építünk erre az eredményre és még erősebben követeljük gyakorlati megvalósítást azon politikusoktól, akik továbbra is hezitálnak.

Forrás: *Népszava*, 2018. január 6. Szép Szó, 3.

A menekültek integrációja és a szakszervezetek

A menekültek integrációja: az Európai Bizottság egyesíti erőit a társadalmi és gazdasági partnerekkel

Brüsszel, 2017. december 20.

A mai napon az Európai Bizottság, valamint az EU társadalmi és gazdasági partnerei aláírják az *Európai Partnerség az Integrációért* elnevezésű megállapodást, amely rögzíti azokat az alapelveket és kötelezettségvállalásokat, amelyek támogatják és erősítik a menekültek és a legalisan az EU területén tartózkodó bevándorlók integrációját az európai munkaerőpiacba. Az aláírási ünnepséget megelő-

zően Dimitris Avramopoulos, a migrációért és a belügyekért felelős biztos kijelentette:

„A munkaerőpiacon történő korai megjelenés kulcsfontosságú az újonnan jövők, de különösen a menekültek sikeres beilleszkedéséhez. Az összes szereplő – legyen állami vagy magán – szükségképpen ki kell vegye részét a menekültek sikeres integrációjából, és mi ezért kívánjuk egyesíteni erőinket. Elkötelezzük magunkat a Társadalmi és Gazdasági Partnerekkel zajló együttműködés mellett, hogy ennek modelljét ne csak európai, hanem nemzeti szinten is megvalósítsuk. Ez az egyetlen útja annak, hogy a migrációból mind a menekültek, mind társadalmaink számára valós lehetőséget teremtsünk.”

Marianne Thyssen, foglalkoztatásért, szociális ügyekért, munkavállalói készségekért és mobilitásért felelős biztos ehhez a következőt tette hozzá: „A társadalmi integrációhoz vezető legjobb út a munkaerőpiacon át vezet. Ezért ennek a legbiztonságosabbnak és a leggyorsabbnak kell lennie. Ma újabb lépést teszünk ebbe az irányba, amint egyesítjük erőinket a Társadalmi és Gazdasági Partnerekkel, hogy megbirkózzunk a kihívással és megragadjuk a lehetőséget a menekültek munkaerő-piaci integrációjára. Ez hozzá fog járulni egy sokkal befogadóbb munkaerőpiac és társadalom kialakulásához, valamint, összhangban az Európai Szociális Jogok Pillérében lefektetett elvekkkel, mindannyiunk számára jobb és fenntarthatóbb eredmények eléréséhez.

Luca Visentini, az Európai Szakszervezeti Kongresszus (ETUC) főtitkára elmondta: „Az európai szakszervezetek szövetsége nagy örömmel csatlakozik a menedékjogkérők és menekültek munkaerő-piaci integrációját előmozdító partnerséghez. Ez fontos eredmény. Nézetünk szerint ezt úgy kell tekintetni, mint a társadalmi partnerek és az állami hatóságok elkötelezettségének meghosszabbítását annak érdekében, hogy a bevándorlók foglalkoztatási lehetősége és az egyenlő bánásmód Európában mindenütt érvényre jusson és megerősödjön. Reméljük, hogy a partnerség hatékony intézkedéseket fog előmozdítani, és gyakorlati támogatással jár. Az EU menedékjogi politikájában is változásra van szükség, a biztonságtól és a határellenőrzéstől a több szolidaritás és az emberi jogok tiszteletben tartása felé.”

A különböző tanulmányok szerint a menekültek jelentős akadályokba ütköznek a foglalkoztatáshoz való hozzáférésben, és ők az egyik leginkább sebezhető csoport a nem uniós polgárok között a munkaerőpiacon. 2014-ben a menekültek foglalkoztatási rátája 15-20%-kal alacsonyabb volt a helyben születetteknél; különösen a nőkre volt jellemző a rendkívül alacsony foglalkoztatottsági ráta. Ezenkívül a menekültek gyakran túlképzettek azokhoz a munkákhoz, amit végeznek: ez részint a fogadó ország nyelvének hiányos ismeretével, részint pedig azzal magyarázható, hogy menekültek képzettségét a hivatal vagy a munkaadó nem elismeri el.

Az Európai Szociális Alap a fő finanszírozó eszköz, amely a munkaerő piaci integrációt támogatja, a menekülteket is beleértve. A Menedék Migrációs és Integrációs Alap ugyancsak biztosíthat anyagi eszközöket a munkaerő-piachoz való hozzáférés érdekében. Az utóbbi égisze alatt 2017 novemberében felhívást látott napvilágot 2018. március elsejei határidővel a munkaadók, valamint a Szociális és Gazdasági Partnerek kezdeményezéseinek támogatására, amely a menekültek és más bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának előmozdítására szolgál.

Forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5352_en.htm

A megállapodás aláírása után. Az Európai Szakszervezeti Kongresszus (ETUC) közleményéből

A szociális és gazdasági partnerek megállapodást írtak alá a menekültek integrációjáról

Brüsszel, 2017. december 20.

Ma, december 20-án a szociális és gazdasági partnerek részt vettek annak a partnerségi megállapodásnak az aláírásán, amelyet az Európai Bizottsággal a menekülteknek az EU munkaerőpiacain történő integrálásáról kötöttek.

„A migrációs válság enyhítésére szeretnénk egyesíteni erőfeszítéseinket az egyes tagállamok erőfeszítéseivel” – mondta *Luca Visentini*, az *Európai Szakszervezeti Szövetség (ETUC) főtitkára*. – „A munkaerőpiacon és a társadalomban alapvető fontosságú a befogadó lehetőségek és az egyenlő bánásmód biztosítása a menekültek és menedékkérők számára... Az ETUC döbönt látja, miként vitatkoznak a migrációs politikáról az európai intézményekben, olyan helyzetben,

amikor több millió ember marad az EU-n belül védelem nélkül, annak ellenére, hogy a nemzetközi jog erről rendelkezik a számukra.”

„A tagállamok közötti szolidaritás, a menedékkérők kvótarendszerének végrehajtása benne szerepel az elsődleges és a másodlagos uniós jogban. *Donald Tusk*, az EU intézményének elnöke szerint arra kell ösztönözni a tagállamokat, hogy tartsák tiszteletben a törvény betűjét és szellemét. Az ETUC hálás *Dimitris Avramopoulos* migrációs biztosnak, hogy megfelelően támogatta Tusk úr beavatkozását.”

„Az EU számára a migráció jelentette kihívások csak akkor kezelhetők, ha a tagállamok egyetértéssel egy valóban közös bevándorlási és menekültügyi politikában. Az EU külső határai valamennyi tagállam számára határok, ezért egyaránt osztozniuk kell a felelősségben rászoruló nemzetközi megsegítésének ügyében. Tusk úrnak igaza van, amikor azt állítja, hogy a kvótarendszert nem jól hajtják végre. De a megoldás a jobb végrehajtás, és nem a nemzeti önzés erősítése.”

Forrás: <https://www.etuc.org/press/social-and-economic-partners-sign-deal-integration-refugees#.Wkfb2EniZyw>

Fordította: Pál István

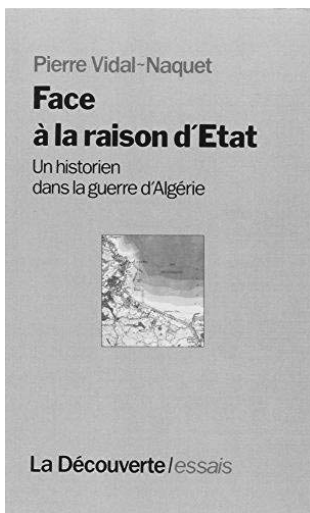

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Audin, Maurice (1932–1957)

Az algériai háború (1954–1962) máig meg nem oldott rejtélyének számít a fiatal francia matematikatanár, az Algériai Kommunista Párt (AKP) tagja, Maurice Audin 1957. júniusi „eltűnése”. Az esetről a hivatalos álláspont évtizedekig az volt, hogy a francia ejtőernyősök algíri őrizetéből sikerült megszöknie, majd Tunéziába menekült, ahol nyoma veszett. A baloldali értelmiség kezdettől fogva kétkedve fogadta ezt az állítást, mára pedig bizonyos homályos részletektől eltekintve minden kétséget kizáróan be is bizonyosodott a valótlansága. A lehető legrosszabb forgatókönyvre derült fény a lehetséges scenáriók közül: Audint a francia kormányzat és a gyarmati hatóságok köntörfalazásával a francia hadsereg egyik ejtőernyős osztaga gyilkolta meg, majd temette egy félreeső tömegsírba Algír mellett. Így akartak példát statuálni a kommunisták és más baloldaliak számára, hogy ne merészeljenek merényleteket végrehajtani Algériában. A parancs kiadóit és a tetteseket sohasem vonták felelősségre: amnesztia mentesítette őket.

Maurice Audin 1932 februárjában született a tunéziai Bézsában, ahol édesapja csendőrként szolgált. A francia protektorátusból apját egy bayonne-i kitérő után 1940-ben Algírba helyezték. A család félig-meddig hazatért, hiszen Maurice anyja, Alphonsine Fort algériai francia kistelepések gyermekeként itt, az észak-afrikai gyarmaton, Franciaország „három tengerentúli megyéjében” látta meg a napvilágot. Az édesapa leszerelt és a postánál helyezkedett el, innen ment nyugdíjba 1962-ben. Maurice 1942 őszén kezdte meg középiskolai tanulmányait

egy algíri gimnáziumban, majd több katonai iskola padját is koptatta, mígnem egy matematikai osztályban letette az érettségit. 1949-ben felvételt nyert az Algíri Egyetem természettudományi karára, matematika szakra. Kiváló tanulmányi eredményeinek köszönhetően 1953-ban tanársegédi állást kapott az egyetemen, ahol hozzákezdett doktori disszertációja elkészítéséhez. Ugyanebben az évben feleségül vette Josette *Sempét*, akitől egy leánya és két fia született, az utolsó 1957 áprilisában.

Josette generációk óta Algériában élő kistisztviselők gyermeke volt, maga is tanárként dolgozott. Jövendő férjével a kommunista pártban ismerkedett meg, amelynek 1950-től volt a tagja (Audin 1951-től). Audin először a Kommunista Hallgatók Uniójának munkájában vett részt, de rendszeresen látogatta a Muszlim Hallgatók Szövetségének gyűléseit is, 1953-tól pedig egy algíri AKP-sejt tagjaként tevékenykedett.¹ A hidegháború legfagyosabb éve alatt mindketten aktívan részt vettek a békemozgalomban, a koreai háború és az indokínai háború elleni tiltakozó megmozdulásokban. A kommunista és nacionalista érzelmű egyetemi hallgatókat és fiatalokat ekkoriban az Algéria jövőjéről folytatott vita foglalkoztatta, s a véleménykülönbségek a különböző hallgatói szervezetekben törtek felszínre. A nemzeti mozgalom legjelentősebb pártjai már régen elkötelezték magukat a teljes függetlenség mellett, az AKP azonban ezt csak 1946-ban tette meg (az Audin házaspár számára Algéria függetlenségének szükségessége evidencia volt). A nacionalisták ennek ellenére gyanakodva fogadták a párt minden közeledési kísérletét, s amikor 1954 őszén a legradikálisabbak létrehozták a Nemzeti Felszabadítási Frontot (FLN) és kirobbantották a nemzeti felszabadító háborút, az AKP csatlakozását csak hosszadalmas alkudozás után fogadták el, akkor is csak egyénenként. Megkönnyítette a folyamatot, hogy 1955 szeptemberében a pártot a gyarmati hatóságok betiltották, ezért legaktívabb tagjai illegalitásba vonultak az antikolonialista harc támogatására.

Audinék nem tartoztak az illegalitásban tevékenykedő kommunisták közé (kisgyermekük miatt ezt aligha vállalhatták), de azért kivették a küzdelemből. Részt vettek az AKP titkárnak, Lárbi *Buhalinak* a külföldre menekítésében, a propagandában működtek közre, de leginkább rejtegették, bujtatták elvtársaikat. A körülmények akkor fordultak rosszabbra, sőt életveszélyesre, amikor a felszabadító háború elmergesedésével az FLN fővárosi harcosai sorozatban robbantották a pokolgépeket, rengeteg polgári áldozatot szedve. Válaszul Francia Algéria ultrakolonialista hívei az őslakosok ellen követtek el merényleteket. 1956 végére a helyzet Algírban tarthatatlanná vált, ezért a polgári hatóságok radikális döntést hoztak: a rendőri hatalmat a hadsereg, pontosabban annak

¹ Sadek Hadjerès: Maurice Audin, la torture et les deux rives. L'Humanité, 2004. május 27.

egyik ejtőernyős alakulatára ruházták, amelyet azzal bíztak meg, hogy „minden eszközzel” állítsa helyre és tartsa fenn a rendet. A teljhatalmat kapott Jacques Massu tábornok 1957 januárjában hozzákezdett az „algíri csatához”, amelynek keretében az ejtőernyősök (a „parák”) az emberi és szabadságjogokat sárba tiporva kíméletlen módszerekkel, kegyetlen kínzásokkal csikartak ki az őrizetbe vettéktől vallomásokat, majd hónapok alatt felgöngyölítették az FLN fővárosi hálózatát. Ennek során legalább 3000 ember tűnt el nyomtalanul. Massu és vezérkara a hidegháborús pszichózis légkörében arról is meg volt győződve, hogy az FLN egyedül képtelen lett volna ilyen nagyszabású akciókat végrehajtani, ez csakis az illegális AKP segítségével sikerülhetett. Ezért a figyelmük egyre inkább a kommunisták (a „kokók”) üldözése felé fordult. Sokuk számára ez a harc az indokínai háború (1946–1954) folytatásának számított, ahol a kommunista Viet-Minh-től a franciák megalázó vereséget szenvedtek. Az ejtőernyősök eltökélték, hogy ez Algériában nem fog megisméltódni.

Massu és köre azonban túl sokat föltételezett az illegális AKP-ról. Igaz ugyan, hogy a párt aktív propagandatevékenységet folytatott az anyaországban, a gyarmaton, sőt még a hadseregben is, de a felszabadító harchoz csak elenyésző mértékben járult hozzá, s jöllehet támogatta az FLN küzdelmét (pénz, gyógyszer stb.), bombákat a kommunisták sohasem robbantottak. A „parák” legfőképpen a párt két vezetőjét, a spanyol származású Paul Caballerót és André Moine-t akarták kézre keríteni, akik jó ideje illegalitásban éltek. Caballero egy alkalommal megbetegedett és egy ideig Audinének algíri lakásában húzta meg magát. A házigazdák kihívták hozzá az egyik orvos elvtársukat, Georges Hadzsadszot, aki kezelte a beteget. Hadzsadszot ezután nem sokkal a katonák letartóztatták és brutálisan megkínozták. A tortúra hatására az orvos bevallotta, hogy Caballerót Maurice Audin lakásán gyógyította. 1957. június 11-én késő este tucatnyi ejtőernyős jelent meg Audinének otthonában és elhurcolták a fiatal matematikust. Egyikük a rémült feleségnek odavetette: „Ha van egy csöpp esze, egyszer még viszontláthatja.” Az asszony és három gyermeke azonban soha többé nem látta a családfőt. Algír egyik külvárosába, El-Biarba vitték, ott működött a „parák” egyik kihallgató-központja.

Az ezután történetekre csak évtizedekkel később derült fény. Nyomban megkezdődött Audin kihallgatása (kínzása), hogy kiszedjék belőle az AKP vezetőinek hollétére vonatkozó információit. Nem bántak vele kesztyűs kézzel, minden eszközt (verés, elektromos áram, víz, „igazságszérum” stb.) bevetettek. Másnap, 12-én a kommunista párt egy másik illegalitásban élő fontos vezetője, az újságíró Henri Alleg felkereste barátai, Audiné lakását, s mivel a lakást megfigyelés alatt tartották, őt is azonnal letartóztatták. Ugyanúgy El-Biarba vitték, ahol őt is „kezelésbe vették”. Allegnek később sikerült megszöknie, börtönélményeit pedig

1958-ban könyv formájában megjelentette. A *Vallatás* óriási visszhangot váltott ki az anyaországban, hatalmas botrányt keltett, be is tiltották. Alleg leírta benne az utolsó találkozását Audinnel. Valószínűleg azért, hogy még inkább rájesszenek, az ejtőernyősök rövid időre megmutatták neki Audint, akire ráparancsoltak, hogy mondja el, milyen volt a kihallgatása. A meggyötört fiatalember csak annyit bírt kinyögni: „Borzalmas volt, Henri.”² Ezek voltak az utolsó ismert szavai. Sejtethető, hogy Audin tartotta a száját, bár kétséges, hogy tudott-e egyáltalán valamit. Emiatt viszont folytatták a kínzását. Néhány nappal később még valószínűleg életben lehetett, mert Alleg leírja, hogy a cellájában egy ízben hallotta, amint az egyik tiszt parancsot ad Audin elszállítására.³ Látni azonban már nem látta a barátját. Végül június 21-én Massu utasítására az egyik kihallgatója (ma már a neve is ismert) leszúrta, majd társaival tömegsírba temette Audint. A gyilkosságban nagy szerepet játszott a kihallgatók főtisztje, Paul *Aussaresses* tábornok. A 2000-es évek elején megjelentette emlékiratait, s kendőzetlenül szólt a kínzásokról, bár az Audin-ügyet akkor még nem tárta fel.⁴ Egy újságírónak csak később sikerült szóra bírnia a már 90 év fölött járó nyugalmazott tábornokot.⁵

Az Audin-ügy utóélete pontosan tükrözi azokat a dilemmákat, amelyeket a későbbi évtizedekben a francia hadseregnek az algériai háborúban játszott szerepe kiváltott a társadalomban. Josette Audin férje elhurcolása után minden követ megmozgatott, hogy kiderítse a történeteket. Először Roger *Trinquier* ezredeshez, az ejtőernyősök egyik tisztjéhez fordult, aki hivatalosan tudára adta, hogy Maurice Audin megszökött és eltűnt. Ebből sejteni lehetett, hogy valójában mi történt, ezért az özvegy ismeretlen tettes ellen gyilkosság miatt feljelentést tett Algirban – minden eredmény nélkül. Sőt 1959 elején eljárást indítottak azok ellen, akik egy felosztatott, az állambiztonságra fenyegetést jelentő szervezetet (az AKP-t) újjá akarták szervezni. A vádlottak közé sorolták az ekkor már szökésben lévő Henri Alleget (távollétében tíz évre ítélték) és – mintha még élne – Maurice Audint! A *L'Express* a per kapcsán 1960-ban gúnyrajzot jelentetett meg ezzel a felirattal: „Audin vádlott, álljon fel!”

Josette Audin hihetetlen aktivitást kifejtve felhívásokat, leveleket tett közzé a lapokban (az elsőt 1957 augusztusában a párizsi *Le Monde*-ban), kérvényekkel bombázta a hatóságokat, kilincsel. Baloldali egyetemi oktatók emelték fel a szavukat, a franciaországi kínzásellenes kampány pedig Audin ügyét tűzte a zászlajára. Szeptemberben a Francia Kommunista Párt parlamenti frakciója a minisz-

² Henri Alleg: *Vallatás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 22.

³ Uo. 66–67.

⁴ Paul Aussaresses: *Services spéciaux en Algérie 1955–1957*. Perrin, Paris, 2001.

⁵ Jean-Charles Deniau: *La vérité sur la mort de Maurice Audin*. Éditions des Équateurs, Paris, 2014. 234.

terelnöktől kért magyarázatot, hiába. 1957 novemberében a francia fővárosban bizottságot hoztak létre Audin emlékére, mely 1960-ban Audin-díjat alapított a matematikatudomány jeles művelői számára. 1957 decemberében, a Sorbonne-on, példátlan módon Maurice Audin távollétében és nagyszámú hallgatóság (pl. François Mauriac író) előtt megtartották matematikai doktori értekezésének a (valójában posztumusz) védését, amelyet már csaknem befejezett a letartóztatása előtt. Az ülés elején a zsűri elnöke felállt és feltette a kérdést: „Maurice Audin jelen van?” A néma csend mindennél beszédesebb volt...⁶ Eközben Pierre Vidal-Naquet történész – akinek az apját 1944-ben a Gestapo kínoztta meg – összegyűjtötte az összes fellelhető információt és 1958 májusában publikált könyvében

„Ez az állam büntette volt.”

rendőr-főfelügyelője bevallotta, hogy „Audin szökése csupán színlelés volt. Június 21-én halt meg egy újabb kihallgatás során. A hallgatása miatti dühében” a

(*L'affaire Audin*) lerántotta a leplet a hazugságról: nem szökés, hanem bestiális gyilkosság történt. Művének megírásakor legfőképpen a Josette Audinnal való levelezésére, az általa elmondottakra támaszkodott. A 13 000 példányt hetek alatt elkapkodták.⁷ Az algériai háború utolsó éveiben az *Audin Bizottság* kampányt folytatott az elkövetett bűnök feltárása érdekében, dokumentumokat hozott nyilvánosságra, lapot indított.

Az Audin ügyében az özvegy által 1957 júliusában kért hivatalos vizsgálat rendkívül vontatottan haladt. Az igazságügyi miniszter a rennes-i bíróságot jelölte ki a tárgyalás lefolytatására, de a beidézett katonáknak nem akaródzott vallomást tenni. Végül Paul Teïgen, az események idején az algíri rendőrség főtitkára és Jean Builles, Algír város

⁶ A védés körülményeiről a neves matematikus, Laurent Schwartz számolt be. Laurent Schwartz: *Commemoration de la thèse de Maurice Audin assassiné pendant la guerre d'Algérie. Gazette des mathématiciens*, 75. sz. 1998. január. 11–16. http://smf4.emath.fr/Publications/Gazette/1998/75/smf_gazette_75_11-16.pdf, letöltés: 2017. szeptember 5.

⁷ Pauline Schmitt Pantel: Pierre Vidal-Naquet, historien engagé. Autour de *L'affaire Audin. Anabases*, 15. évf. (2012) 11–25.

kínzást vezető egyik hadnagy megfojtotta – állították.⁸ A vallomást Vidal-Naquet 1959 decemberében hozta nyilvánosságra. Ma már tudjuk, hogy „hirtelen felindulásról” szó sem volt: *tudatos, utasításra végrehajtott gyilkosság történt.*

1961 elején Josette Audin ügyvédjei újabb vizsgálatot kértek, de a bíró húzta az időt, végül „bizonyítékok híján” az eljárást 1962 áprilisában megszüntették. Ezzel pedig csaknem egy időben, a háborút lezáró 1962. márciusi eviani megállapodások után amnesztia-rendeletet hoztak minden olyan cselekedettel kapcsolatban, mely „az algériai rendfenntartó műveletek” során esett meg. Az 1966. június 18-i amnesztia-törvény pedig egy olyan passzust is tartalmazott, amely közvetlen összefüggésbe hozható az Audin-üggyel: az amnesztia hatálya alá sorolta azokat a törvényszegéseket, amelyeket „adminisztratív vagy igazságügyi rendőrségi műveletek keretében” követtek el az algériai felkelés ellenében. Mindenesetre Algéria függetlenné válása után, 1963. június 1-jén az algíri bíróság Maurice Audint halottá nyilvánította...

Franciaországban a hatóságok mindent megtettek, hogy Audin ügyét feledés borítsa. A baloldali vagy kommunista többségű városi önkormányzatok hiába akartak köztereket elnevezni róla, a prefektúra ezt minden alkalommal megakadályozta. 1968-ban az özvegy hiába adott be újabb keresetet, a bíróság elévülésre hivatkozva nem volt hajlandó lefolytatni az eljárást. Tíz évvel később ugyan feloldották az elévülést, de akkor meg a bíróság kijelentette, nem illetékes az ügyben.

Közben Josette Audin 1963 nyarán megkapta az algériai állampolgárságot, *a fővárosban pedig a férjéről nevezték el az egyik legforgalmasabb teret.* Egy évvel az ottani katonai hatalomátvétel után, 1966 nyarán a család Algériából Párizs mellé költözött. 1988 végén az algériai kormány tudatta az özvegygel, hogy Maurice Audint elismerték az FLN civil szervezete tagjának, és Algériáért meghalt *sahid*nak (mártírnak) nyilvánították. François Mitterrand elnöksége idején, 1982-ben új amnesztia-törvényt fogadtak el, egyben a felkelőket visszahelyezték a jogaikba. 1983-ban Josette Audin és gyermekei kártérítésben részesültek. *Az asszony a Becsületrendet is megkapta.* 2000-ben, amikor a figyelem az Algériában elkövetett kínzásokra ismét ráirányult, újabb beadvány született emberiség elleni bűntett miatt, ezúttal is eredménytelenül: az elutasító verdiktet a bíróság 2002 júliusában mondta ki. Aussaresses tábornok már említett botrányos könyvének megjelenése után Josette Audin másokkal együtt Aussaresses bíróság elé állítását követelte. „Természetesnek tartjuk, hogy Pinochetet és Papont⁹ elítéljük.

⁸ Teitgen a második világháború alatt részt vett az ellenállásban, ezért deportálták. A kínzásokkal nem értett egyet, ezért 1957 márciusában lemondott hivataláról.

⁹ Párizsi rendőrprefektus, akinek az utasítására 1961 októberében a rendőrség brutálisan vérbe fojtotta az algériaiak egyik tüntetését Párizsban. A halottak és az áldozatok számát ma sem tudjuk pontosan.

Miért nem értünk hát egyet Aussaresses felelősségre vonásában, aki ráadásul tetteivel hónapok óta kérkedik?” – tette fel a kérdést Audin asszony. Később már tovább ment és annak a kívánságának adott hangot, hogy a felelősségre vonás ne csak a vallomásait leközlő főtisztre, hanem „minden felelős civilre és katonára terjedjen ki”. „A bírósági eljárason kívül a hivatalos elismerésre és elítélésre is” – magyarázta. „Nagyon könnyű dolog elítélni Pinochetot vagy az örmény népiirtás elkövetőit, meg kell hát ezt tenni akkor is, ha a büntetteket franciák követték el.” Maurice Audin özvegye emberiség elleni büntettekkel, valamint gyilkosságra való felbujtással vádolta meg Aussaresses-t. Az amnesztia miatt azonban az agg főtisztet csak azért ítélte el a bíróság, mert szóban, illetve írásban „dicsőítette az emberiség elleni bűnöket”. Viszont 2004 májusában Bertrand Delanoë párizsi polgármester az V. kerületben felavatta a Maurice Audin teret. Később iskolák, utcák is felvették a nevét.

Az özvegy mind a mai napig nem kapott a kérdéseire valódi válaszokat, mint ahogy jogi elégtételt sem. A Nicolas Sarkozy köztársasági elnöknek küldött 2007. júniusi levelére nem reagáltak. Audinék leánya, *Michèle Audin*, aki maga is neves matematikus, tiltakozásul 2009 elején visszautasította a neki ítélt Becsületrendet.¹⁰ 2011 májusában Nicole *Cohen-Borvo* szenátor a hadügyminiszterhez intézett interpellációjában feltette a kérdést: „Kiderül-e az igazság a közeljövőben azokról az eseményekről, amelyek 54 évvel ezelőtt zajlottak le?”¹¹ A miniszter válaszában kifejtette: köti a kezét a törvény, államtitkoknak minősített dokumentumokat nem hozhat nyilvánosságra. 2013 januárjában Jean-Yves *Le Drian* hadügyminiszter átadott Josette Audinnek bizonyos levéltári dokumentumokat, de azokban semmi új nem szerepelt az addig ismertekhez képest. 2014 márciusában 171 személyiség aláírásával petíció jelent meg a *L'Humanité* című napilapban, mely az igazság napvilágra kerülését követelte.¹² Erre reagálva és az özvegy újabb kérésére júniusban François *Hollande* köztársasági elnök végre megtörte a jeget, először hangzott el felelős vezető szájából az elismerés: „Audin nem szökött meg. Fogva tartása alatt halt meg.”¹³ Hollande a jelenkori francia történelem talán leghosszabb ideig tartó hazugságát ismerte be.

¹⁰ Edwy Plenel: La lettre de Michèle Audin à Nicolas Sarkozy. *Mediapart*, 2009. január 2. <https://blogs.mediapart.fr/edwy-plenel/blog/020109/la-lettre-de-michele-audin-a-nicolas-sarkozy>, letöltés: 2017. szeptember 5.

¹¹ Question orale n° 1265S de Mme Nicole Borvo Cohen-Seat. *Journal officiel du Sénat*, 2011. március 24. 684. <http://www.senat.fr/questions/base/2011/qSEQ11031265S.html>, letöltés: 2017. szeptember 5.

¹² Appel des 171: nous demandons la vérité sur l'assassinat de Maurice Audin. *L'Humanité*, 2014. március 26.

¹³ A köztársasági elnök üzenetét ld. <http://www.ldh-toulon.net/Francois-Hollande-Maurice-Audin.html>, letöltés: 2017. szeptember 5.

Mindazonáltal az ügy megnyugtatóan mind a mai napig nem zárult le, hiszen az igazságot továbbra sem vallották be. Ha Audint valóban meggyilkolták, ki adta ki a parancsot és milyen célból? Ki hajtotta végre? Hatvan évvel a történetek után, 2017 májusában egyetemi oktatók, emberjogi aktivisták, újságírók az új köztársasági elnökhöz, Emmanuel Macronhoz fordultak, hogy „erről a gyilkosságról a teljes igazság kiderüljön végre”. Felhívásukban emlékeztették az elnököt, hogy választási kampányában azt ígérte: „erős kezdeményezéseket fog tenni történelmünk e szakaszával kapcsolatban”. A szerzők szerint „itt az idő a kötelezettségvállalás konkretizálására”.¹⁴ Felteszik a kérdést: ha valóban Jacques Massu adta ki a parancsot Audin meggyilkolására, ahogy azt nem sokkal a halála előtt Aussaresses bevallotta, akkor volt-e egyeztetés Massu és Robert Lacoste, Algéria korabeli miniszterezidense és Raoul Salan algériai hadsereg-főparancsnok között? Az elnök egyelőre nem reagált, Josette Audin pedig továbbra is várja a válaszokat a kérdéseire. Immár hatvan éve.

Irodalom

Henri Alleg: *Vallatás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.

Pierre Vidal-Naquet: *L'affaire Audin*. Édition du Minuit, Paris, 1958.

Paul Aussaresses: *Services spéciaux en Algérie 1955–1957*. Perrin, Paris, 2001.

René Gallissot: Audin Maurice. In: René Gallissot (szerk.): *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier: Maghreb. Algérie. Engagements sociaux et question nationale de la colonisation à l'indépendance de 1830 à 1962*. Les Éditions de l'Atelier, Paris, 2006. 70–73.

J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Kiadó, Szeged, 2010.

Pauline Schmitt Pantel: Pierre Vidal-Naquet, historien engagé. Autour de *L'affaire Audin*. *Anabases*, 15. évf. (1012) 11–25.

Jean-Charles Deniau: *La vérité sur la mort de Maurice Audin*. Éditions des Équateurs, Paris, 2014.

¹⁴ Nous demandons la vérité sur l'affaire Audin: lettre ouverte au Président de la République. *Mediapart*, 2017. május 27. <https://blogs.mediapart.fr/edition/les-invites-de-mediapart/article/270517/nous-demandons-la-verite-sur-l-affaire-audin-lettre-ouverte-au-president-de>, letöltés: 2017. szeptember 5.

ZOLCSÁK ATTILA¹⁵

Pérez Fernández, Manuel (1887–1964)

Manuel Pérez Fernández a CNT (Confederación Nacional del Trabajo – Általános Munkakonföderáció) kiemelkedő személyisége volt. Élete kevésbé ismert, noha mind a spanyolországi, mind a nemzetközi anarchista mozgalomban kiemelkedő szerepet játszott: Brazíliában, Spanyolországban, Portugáliában és Franciaországban összesen 53-szor tartóztatták le. Az 1920-as és 1930-as években mindenekelőtt szervezőként vált jelentőssé, részt vett a FAI (Federación Anarquista Ibérica – Ibériai Anarchista Föderáció) alapításában is. Emlékiratait Brazíliában írta meg az 1950-es években.

1887. augusztus 10-én született egy Brazíliába emigrált spanyol származású, mélységesen reakciós családban; anyai rokonságába a spanyol gyarmati hadsereg több tábornoka is beletartozott. 1905-ben, ifjú műbútorasztalosként ismerkedett meg a spanyol anarchizmussal, mely 1909-ben a családjával való szakításhoz vezetett. Aktív militánsként 1918-ban szerzett nevet magának: elkezdett cikkeket írni a *Jornal do Brasil* anarchista lapba, és a műbútorasztalosok szakszervezetében előbb a Rio de Janeiro-i szekció, majd az egész szervezet országos elnöke lett.

Az első világháború lezárulását követő szakszervezeti harcok eredményeként mind szakszervezeti vezetőként, mind publicistaként kiemelkedő teljesítményt nyújtott: a brazil szakszervezeti föderáció Rio de Janeiro-i szervezetének képviselője, valamint az akkor alapított Faipari Szakszervezet főtitkára lett, továbbá az

¹⁵ Zolcsák Attila (1981–) doktorandusz, ELTE BTK Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Iskola.

Espartacus nevű anarchista hetilap szerkesztőjévé vált. A hatóságok is felfigyeltek rá, így 1919-ben el kellett hagynia Brazíliát.

Spanyolországba emigrált, ahol 1920-ban a Faipari Föderáció vezetője lett. A hatóságok több alkalommal is letartóztatták; 1921-ben egy ilyen alkalommal ismerkedett meg első élettársával, Teresával. Az 1922-es amnesztiát követően a sevillai alapszervezet titkárává, majd az andalúziai regionális bizottság tagjává választották, míg végül 1923-ban a Faipari Föderáció titkári posztját elhagyva a CNT Nemzeti Bizottságának tagjává vált.

Primo de Rivera puccsa után újra letartóztatták, majd 1924-ben Portugáliába száműzték, ahol a helyi anarchista szervezet egyik vezetője, és a *La Batalha* című lap szerkesztője lett. Mivel a hatóságok itt is felfigyeltek rá, 1925-ben innen is kénytelen volt távozni, ezúttal Párizsba, ahol – mondani sem kell – a franciaországi anarchista mozgalom sajtójában és vezetésében vállalt fontos szerepet.

1926 májusában a marseille-i anarchista kongresszuson a helyi spanyol emigráció delegáltjaként vett részt. Ezen a kongresszuson döntöttek – többek között az ő javaslatára – a FAI megalapításáról. Az „I” betű a szervezet nevében részben szintén hozzá kötődik; brazil és portugáliai mozgalmi múltja miatt egyesíteni kívánta a spanyol és portugál nyelvterület anarchista csoportjait. Az „I” eredetileg az „Iberoamericana” szót jelentette, ami a szervezet félszigetre leszállt tevékenysége miatt végül „Ibérica” lett. A franciaországi spanyol nyelvű anarchista lapban, a *Tiempos Nuevos*ban kifejtett munkássága mellett a CGT-SR (CGT – Forradalmi Szindikalista) alapításában is szerepet vállalt, mely a sztálinista szakszervezeti befolyással kívánta felvenni a harcot.

1928-ban tért vissza Spanyolországba búcsút venni a halálán levő Teresától. 1930-ig Spanyolországban maradt, s az illegális munka szervezése mellett a sevillai vilákiállítás brazil részlegénél vállalt munkát. A rendezvény brazil sajtószolgálatát is felajánlották neki, s ennek elfogadása évekkel később szerencsés döntésnek bizonyult Pérez számára. A brazil delegáció alkalmazottjaként 1930-ban Brüsszelben dolgozott, 1931-ben hazautazott. Az 1931-es forradalmi események során San Sebastián térségében megszervezte a CNT helyi szekcióit. Ezen szekciók küldöttjeként vett részt a CNT és az AIT júniusi madridi párhuzamos kongresszusán.

Kiemelkedő szervezőképességének köszönhetően 1932-ben a Kanári-szigetekre küldték, ahol szintén megszervezte a CNT helyi szekcióit. Ő lett az újdonsült Regionális Bizottság vezetője, szert téve új mozgalmi becenevére, az „El Canario”-ra is. Az 1933. decemberi anarchista megmozdulások kapcsán letartóztatták, és 1934-ben kitiltották a Kanári-szigetéről. 1936-ig illegálisban élt Sevillában és Cádizban, utóbbi városban is tevékenyen hozzájárulva a CNT hálózatának kiterjesztéséhez.

1936 januárjában a CNT országos lapjának, a *Solidaridad Obrera*-nak a szerkesztője lett, és tevékenyen bekapcsolódott az anarchista mozgalmat megosztó belső vitákba is; 1936 februárjában például kiállt a „treintistákkal” való újraegyesülés mellett, és a barcelonai faipari szekció küldötteként részt vett a CNT májusi zaragozai kongresszusán, ahol lefektették a „comunismo libertario” alapelveit.

1936 júliusában a „Soli” képviselőjeként Mallorcára utazott a CNT helyi kongresszusáról tudósítani, amikor kitört a polgárháború. Mallorca a lázadók kezére került, így Pérez hónapokig bujkálni kényszerült, míg novemberben sikerült átszöknie a szomszédos, köztársasági kézen maradt Menorcára, ahol a CNT helyi orgánuma, a *Voz de Menorca* szerkesztésében dolgozott. A tengeri blokádnak miatt csak decemberben sikerült visszatérnie a félszigetre; ezt követően írta meg mallorcai élményeit Valenciában „Négy hónap barbárság. Mallorca a fasiszta terror alatt.” címmel; ezen írását utóbb franciára és angolra is lefordították.

Fernández Pérez az anarchisták kormányzati szerepét kritikusan szemlélte. 1937 februárjában Franciaországban kampányolt támogatásért, majd visszatérése után belecsöppent az események sűrűjébe. A barcelonai felkelés során a felkelők mellé állva határozottan ellenezte Federica Montseny és Juan García Oliver békefelhívását. A májusi eseményeket követően szerepet vállalt az állami és

sztyalinista megtorlás miatt szétfelaprózott helyi CNT-szervezetek újjáépítésében, éles hangvételű cikkben támadva a megtorlást. Teoretikus ellenzékiisége dacára továbbra is részt vett a CNT vezetőszerveinek a munkájában, decemberben újra bekerült a Nemzeti Bizottságba, sőt, a FAI vezető szervébe, a Félszigeti Bizottságba már májusban beválasztották. Betegeskedése ellenére tevékeny propagandatevékenységet fejtett ki, így 1937 decembere és 1938 júliusa között a *Juventud Libertaria* (Libertárius Ifjúság) lap szerkesztője lett.

1938 júliusában propaganda- és szervezési feladatokkal Oránba utazott. Szeptemberben tért vissza Spanyolországba, ahol a polgárháború hátralévő részében az andalúziai Regionális Bizottság vezetője lett.

A polgárháború után őt is letartóztatták, és másokkal együtt koncentrációs táborba került. Kivégzését a Nemzetközi Antifasiszta Szolidaritás szervezete és a brazil konzulátus akadályozta meg, amely nem felejtette a Világkiállításon ját-

szott korábbi szerepét. Több börtön és tábor megjárása után 1940-ben a spanyol hatóságok kiutasították az országból.

Pérez végül 1941 tért vissza Brazíliába, ahol *Acao Directo* néven rögvest lapot alapított, és a Brazíliába menekült spanyol anarchisták szervezetének a titkára lett. 1951-ben fejezte be emlékiratait „30 év küzdelem. Tetteim a CNT militánsaként és spanyol anarchistaként” címmel. 1964. június 14-én hunyt el.

Pérez az anarchista mozgalom elképesztően hatékony propagandistája és szervezője volt, sok esetben szinte a semmiből teremtve sajtót és szervezeti bázist, melyeknek vezetését is ő látta el. Személyes tetteit emlékirataiban nemigen hangsúlyozta, talán hétköznapi neve miatt a CNT „névtelen” aktivistájának szimbólumaként tekinthetünk rá. Egyszerű, lényegre törő írásainak hasonló „névtelen” mozgalmárok a főszereplői. Kiemelkedő a személyes sértegetések és az erőszak emlegetésének teljes hiánya, és hogy mindig és mindenkor a mozgalom rendelkezésére állt mint militáns és forradalmár.

Irodalom

Zolcsák Attila: A „Poder Popular”: Chile 1970–1973. Eszmélet, 105. sz. 141–159.

Guillamón, Agustín: Manuel Pérez Fernández, FAI founder and CNT organiser <https://www.katesharpleylibrary.net/xd26mw> 2017. 11.22.

SZÉKELY GÁBOR

Sas Gyula (1893–1943)

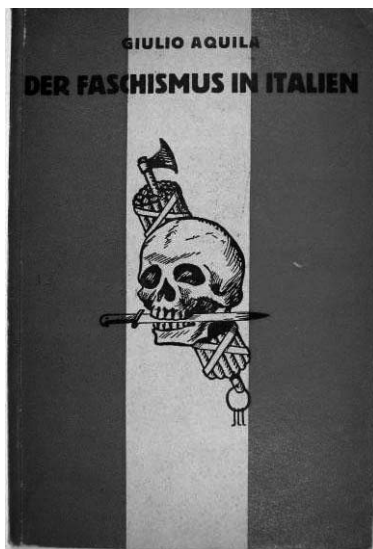
A Sas Gyula név nem mond sokat a nemzetközi munkásmozgalom-történet kutatóinak sem. Születési neve, Spitz, még kevesebbet. A fasizmus első elemzője *Giulio Aquila* néven vált ismertté, azon a néven, amelyet 1920-ban vett fel Olaszországban. Az olasz név a magyarosított Sas név tükörfordítása, melyet két testvérével, Andrással¹⁶ és Istvánnal¹⁷ vettek fel, még a háború előtt.

¹⁶ Sas András (Jászberény, 1900. április 12.–?). Államrendészeti zsebkönyv. (Fekete könyv.) M. Kir. Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztálya. Budapest, K (kommunista) jelzés 787.

¹⁷ Sas István (Jászberény 1904, augusztus 13.–?). Rómában tanult az orvosi egyetemen, ahol

Jászberényben született, háromgyermekes család elsőszülöttjeként. A kisvárosában kezdte iskoláit, 1908-ban érettségizett, majd Nagyváradon tanult kereskedelmi iskolában. Itt lépett be a szociáldemokrata pártba. Egy évig Miskolcon dolgozott a Budapesti Bank der Landwirte-nél, majd 1913–1915-ben Bécsben képviselt egy gyapjúkereskedő céget. 1916-ban Pozsonyban megnősült. Még ebben az évben behívták katonának, a békésabai 101-es zászlóalj bakájaként előbb az orosz, majd az oroszországi forradalom és a fegyverszünet után az olasz frontra került. A háború után Szolnokon kórházban kezelték, innen Budapestre jött, részese lett az őszirózsás forradalomnak. Ekkor lépett át a kommunista pártba. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején előbb Bokányi Dezső munkaügyi és népjóléti népbiztos, majd a Varga Jenő irányította Népgazdasági Tanács munkatársa lett. Ettől kezdve Vargával szoros munkatársi kapcsolata volt.

A Tanácsköztársaság leverése után előbb Bécsbe, majd Rómába utazott, ahol az olasz párt tagjaként, már Giulio Aquila néven volt a Kommunista Internacionálé megbízottja. Ekkor kezdett foglalkozni a fasiszmus jelenségével, s dokumentumokat gyűjtött a mozgalomról. 1921 novemberétől a Varga Jenő által Berlinben létrehozott Információs és Statisztikai Intézet lesz munkatársa. 1922 októberében, még Mussolini hatalomra jutása előtt publikálja első közismertté vált, ma is nem ritkán idézett elemzését az egyre feszültebb helyzetről. Az *Olasz Szocialista Párt*¹⁸ című brosúrájának fasiszmusról szóló fejezetében két alap gondolatot fogalmaz meg: a fasiszmus sajátos, tömegbázissal rendelkező jelenség, nem azonos a reakció más formáival; s ami ebből következik: az ellene való fellépésnek is figyelembe kell vennie, hogy tömegbázissal rendelkező mozgalomról van szó, vagyis széles össze-

1928-ban szerzett diplomát. 1938-ban Indiába utazott, Bombayben praktizált. A háború alatt a brit hadsereg katonai kórházának vezetője volt Afrikában, majd Olaszországban. A háború végén megnősült, majd feleségével Olaszországon keresztül kívántak Párizsba utazni gépkocsival. Az Alpokban balesetet szenvedtek, amit egyedül ő élt túl. Zürichben élt, tolószékre kényszerülve a 70-es években. (Személyes közlése, 1978.)

¹⁸ Giulio Aquila: Die italienische sozialistische Partei. Verlag der Kommunistischen Internationale, Carl Hoym Nachf. Berlin, 1922. 56 p. A brosúra olvasható:

¹⁸<https://archive.org/stream/dieitalienisches00aqui#page/n3/mode/2up> 2017. 11. 04.

fogásra van szükség ellene. E két elvet minden írásában vallotta, azzal a lényeges, Mussolini hatalomra jutásakor már jelzett kiegészítéssel, hogy a fasizmus nemzetközi jelenség.

Nem tudjuk pontosan, mikor hagyta el a Bécs és Róma között sokat utazó Sas végleg Olaszországot, valószínűleg még Mussolini 1922. októberi hatalomra jutása előtt.¹⁹ Ezt követően elsősorban Berlinben élt. Hivatalosan a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltség munkatársa, de továbbra is dolgozik az épületben levő „Varga Irodában” (Információs és Statisztikai Intézet), s megjelenik a követség rendezvényein, fogadásain. Emellett az antifasiszta és háborúellenes mozgalmak mellett titkári teendőket lát el a Nemzetközi Antifasiszta Bizottságban. Ekkor kerül kapcsolatba Willi Münzenberggel, aki az 1930-as évek közepéig szervezi e mozgalmakat a Komintern megbízásából.

Ezekben az években jelenik meg Sas önálló publikációinak többsége. 1924-ben már Münzenberggel közösen jegyzi a „Beszámoló a fasiszta mozgalomról” című brosrát a Komintern 1924-es, V. kongresszusának napirendjéhez.²⁰ Elemző írásai jelennek meg a *Chronik des Faschismus* időszakos kiadványban, a KPD lapjában, a *Die Rote Fahne*-ban, valamint névvel, majd név nélkül a „Varga Iroda” által kiadott hatalmas, évente megjelenő, mintegy 1000 oldalas adattár-sorozatban.²¹

1929-ben a Komintern utasítására Moszkvába utazik, ahol Varga Világgazdasági és Világpolitikai Intézetében munkatárs, valamint a Komin-

¹⁹ Aquila, Giulio, Biographische Angaben aus dem Handbuch der Deutschen Kommunisten bei Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/wer-war-wer-in-der-ddr-%2363%3B-1424.html?ID=4007>. A kiadvány ezt 1921-re teszi, jelezve, hogy „az 1921-es Mussolini-puccs után kiutasították”. Az évszám nyilván tévedés, ami a Marcia su Roma-t illeti, viszont az 1921-es kitoloncolást máshol is megtaláljuk, így a Magyar Életrajzi Lexikonban <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/sas-gyula-7797F/>, jelezve, hogy Ausztriába toloncolták, ahol felesége élt. Második lánya, Ágnes (Agnes Nelken, 1921-2001, Berlin) Bécsben született 1921. február 3-án. A dátumok bizonytalanságát fokozza, hogy Sas valamiért titkolja hollétét: a *Faschismus in Italien* második kiadásának előszavát Rom, den 16. Juli 1923 hely- és időmegjelöléssel szignálta. Olvasható:

²⁰ <http://www.webcitation.org/69exrf3Ls?url=http://media.de.indymedia.org/media/2008/09/228175.pdf>

²¹ *Bericht über die faschistische Bewegung*. Neues Deutsches Verlag, Berlin, 1924.

²² *Jahrbuch für Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung*. Verlag der Kommunistischen Internationale. Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley, Hamburg. 1923., 1924., 1925.

ternben olasz referens. Emellett Palmiro Togliattival részt vesz a fasizmus elemzésének programjában („fasizmust tanulmányozó iroda”), amelynek eredménye lett a Komintern VII. kongresszusa előkészítése időszakában a Lenin-iskolában elhangzott Togliatti-előadássorozat: „Előadások a fasizmusról.”²²

1931-ben Sast ismét Berlinben találjuk. a KPD központi lapjának, a *Die Rote Fahnen*nek a külpolitikai rovatát szerkesztette. Második feleségével – még 1924-ben újránősült -, a közgazdász és pszichológus Valentina Adlerrel (1898–1942), a nemzetközileg elismert individuál-pszichológus Alfred Adler lányával, aki szintén tagja a KPD-nek, részt vesz a berlini politikai, tudományos és irodalmi életben. Fő kapcsolata Willi Münzenberg, aki a KPD vezetésének egységfront ellenes, illetve azt szűken, a szociáldemokrata párt tagságának „elhódítására” korlátozódo politikájával szemben egyre kritikusabb, valamint Manés Sperber, a fiatal író és kutató pszichológus, szintén KPD tag.

Hitler hatalomra jutása után, 1933 márciusában letartóztatják, majd mint „hontalant” kiutasítják. Visszatér Moszkvába, ahol feleségével az 1920-as évek elején megismert Karl Radek mellett dolgozik. Radeket a pártból ellenzékiként kizárták, majd „önkritikája” után visszavették és az *Izvesztyija* élére helyezték. Sas tartja a kapcsolatot Togliattival, aki dedikálja neki a fasizmus- előadásait tartalmazó kötetét.²³

Sas Gyula csak rövid ideig reménykedhetett abban, hogy a sztálini perekből kimaradhat. Szinte kizárólag Vargában és Togliattiban bízhatott, nem tudva, hogy az NKVD már tucatnyi iratot készített ellenük, bár ők végül valóban elkerülték a Gulágot. Volt közvetlen munkatársai közül Münzenberg bár még nem nyíltan, de már szembefordult Moszkvával. Radek kapcsolatai Trockijjal viszont ismét célkeresztbe kerültek, nem beszélve arról, hogy Sperber már nyíltan Sztálin ellen írt, s kilépett a KPD-ből is. Nem maradhatott titokban az sem, hogy Valentina édesapjának kapcsolata volt Trockijjal.

Az elkerülhetetlen Radek letartóztatása idején következett be: 1937. január 17-én Sast feleségével együtt letartóztatják. A Radek elleni perben mindkettejüket elítélték, s amint sok más család, ők sem kerülhettek egyazon táborba. Sas 1943. augusztus 26-án halt meg a Szvobodnij (Szabad) nevű város melletti lágerben, a Távól-Keleten, Valentina 1942. július 6-án, valószínűleg a kazahsztáni Akmolinszk terület valamelyik lágerében. Ennél nem kapott pontosabb információt Albert Einstein sem, mikor a háború után követő érdeklődött róluk.

²² Igen kritikus részei miatt magyarul csak 1986-ban jelent meg. (Kossuth Könyvkiadó, 1986. 161.)

²³ Togliatti több könyvet ad neki kölcsön, Sas letartóztatásakor megjelenik lakásán, és elviszi könyveit. (Moszkvában élő lányának emlékezése, 1974.)

Sas Gyula írásai:

Giulio Aquila: Die italienische sozialistische Partei. Verlag der Kommunistischen Internationale, Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley, Berlin, 1922. 56 p. Olvasható:

<https://archive.org/stream/dieitalienisches00aqui#page/n3/mode/2up> 2017. 11. 04.

Giulio Aquila: *Der Faschismus in Italien*. Verlag Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley, Hamburg, 1923. 96 p.

Faschismus in Horthy–Ungarn. In: *Chronik des Faschismus I*, 20 Aug. 1923.

Willi M. [Willi Münzenberg] – Aquila Giulio: *Bericht über die faschistische Bewegung, Frühjahr 1924*. Unterbreitet dem Fünften Kongress der Kommunistischen Internationale. Berlin, Neuer Deutsche Verlag, 1924.

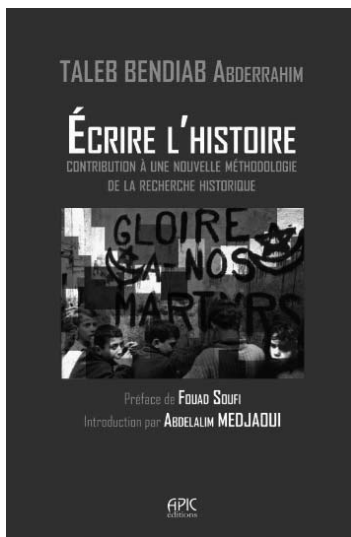
Giulio Aquila: *Faschismusanalyse II: Faschismus an der Macht. Revolutionäre Schriften VIII*. Underground Press L, Berlin, 1968. 96 p.

J. NAGY LÁSZLÓ

Taleb Bendiab, Abderrahim (1937–1992)

A 132 éves gyarmati elnyomás és egy közel nyolc évig tartó nemzeti felszabadító háború (1954–1962) után függetlenné vált Algériára kolosszális feladat várt: egy modern nemzetállamot kellett felépítenie. S ebben a munkában legalább olyan fontos helye volt a kultúrának, mint a materiális tényezőknek. Meg kellett írni pl. a nemzet *nemzeti* történelmét. Ehhez algériai szakemberekre, történészekre volt szükség. Bennük azonban, amint szinte mindenben, a függetlenség első éveiben nagy hiány volt. A fiatal állam első történészei kö-

zött, s ezt ma már senki sem vitatja, kiemelkedő helye van Abderrahim Taleb Bendiabnak.

Nyugat-Algéria egyik nagy múltú, kulturális központnak számító városában Tlemcenben született. A város gimnazistái országos visszhangot kiváltó sztrájkot szerveztek 1956 májusában a felszabadító háborút kirobbantó és vezető FLN (Nemzeti Felszabadítási Front) támogatására. A sztrájkot brutálisan letörték. Taleb Bendiab, még mielőtt a rendőrség előállította volna, a hegyekbe ment és csatlakozott az FLN fegyvereseihez. A Marokkóval határos nyugati országrész magában foglaló V. vilaja egyik területi egységének szervezési és kommunikációs feladattal megbízott titkára lett. A fegyveres harcokban gyenge egészségi állapota miatt nem vett részt. Rövidesen evakuálták is a marokkói Uzsdába, ahol a háború végéig tartózkodott.

Röviddel a függetlenség kikiáltása után fejezte be középiskolai tanulmányait szülővárosában, Tlemcenben. Történész diplomát már az Algíri Egyetemen szerzett 1968-ban. A nemzeti diákszövetség és az FLN tagjaként a politikai életben is aktív volt. 1964-ben belépett a már betiltott, de némileg még megtűrt kommunista pártba, s annak haláláig tagja maradt. (Egyik alapító tagja volt az 1965-ös, Ben Bellát eltávolító Bumédien puccs után Algériai Szocialista Élsapat Párt néven 1966 januárjában újjáalakuló utódpártnak) Marxistának vallotta magát, s ezt nem is titkolta, bár az ideológiai elkötelezettsége elég egyértelműen kiderül írásaiból is.

Az 1960-as években az újonnan alakult nemzeti kulturális intézményekben, a könyvtárban, levéltárban dolgozott, majd a nemzeti felszabadító háború történetét kutató központban. Az 1970-es években már az Algíri Egyetem Politikatudományi Intézetében oktatott. Új munkahelyének elfoglalását 1973-ban megelőzte a felsőfokú tudományos diploma megszerzése. A diploma hivatalos belépést jelentett a tudományos kutatás világába. A dolgozat, amiért ezt a címet kiérdemelte, témájában és módszerében úttörő munkának számít: *Az algériai muzulmán kongresszus (1935-38), az első antikolonialista nemzeti front*. Ebben a dolgozatban valamennyi algériai politikai szervezet közös eredményének tekinti a *tömörülés* (a francia népfront algériai megfelelője) létrejöttét. Ezen erők között ott voltak az asszimilacionisták, akik minden algériából francia citoyent szerettek volna csinálni. De ott voltak a kommunisták is, akik – tekintettel a nemzetközi helyzetre – háttérbe szorították a nemzeti függetlenség követelését. Mindkét irányzatnak volt progresszív szerepe a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemben, nem csak a mindig és azonnal szuverenitást követelő radikális nacionalistáknak. Ez az álláspont akkor szinte eretnekségnek számított. A hivatalos álláspont ugyanis megengedett az FLN által képviselt radikális nacionalistákéval. Ma viszont már Taleb Bendiab álláspontja teret nyert, elterjedt és a tudományos kutatók által is megerő-

sített vélemény, s a hivatalos álláspont is „puhult”. Újszerű volt a módszere és a felhasznált források is. Nem a politikai nyilatkozatokra építette következtetéseit, hanem a valóságos társadalmi-politikai környezetre (tömegmozgalom, sztrájkok, tüntetések), s ehhez az akkor még egyáltalán nem favorizált *oral history*-t is segítségül hívta: interjúkat készített, és felhasználta az eseményekben részt vevő politikai személyiségek privát archívumát.

Másik újdonsága munkásságának az algériai munkásmozgalom történetének kutatása, s ennek kapcsán a tudományos szocializmus eszméjének megjelenése Algériában. (A szocializmus ellátása a „tudományos” jelzővel a korabeli, hazájában meghirdetett szocializmus kritikáját is jelentette.) Elsőként írt a kommunista eszme és szervezet megjelenéséről Algériában,

kritikusan tárta fel a társadalmi valóságból eredő nehézségeket. Sohasem tett a politikai elkötelezettségéből származó engedményeket a tudományos kutatásában, az igazságot és a tudást részesített előnyben. Vallotta: a politikatörténet kutatásának a célja megszabadítani a politikától a történelmet.

Az 1980-as évek elején francia kollégák révén kerültem vele kapcsolatba, s ez, mondhatjuk, az évek folyamán barátsággá alakult s haláláig tartott. Előbb csak leveleztünk, majd személyesen is találkoztunk. Élmény volt vele beszélgetni, amit kétségtelenül az is megkönnyített, hogy ideológiailag, szakmailag azonos „hullámhosszon” voltunk. 1984-ben meghívtam a szegedi József Attila Tudományegyetemre. Előadást tartott, amelyet néhány évvel később indított *Méditerran Tanulmányok/Études sur la région méditerranéenne* című, azóta is létező kiadványunkban, 1991-ben publikáltunk *Le 1er Novembre 1954 en Algérie* címmel. Szegedi tartózkodásakor külön kérte, hogy találkozhasson munkásokkal. A Kenderfőnyő-gyárban szeretettel fogadták. Hosszú, protokolltól teljesen mentes, őszinte beszélgetést folytatott a dolgozókkal és a szakszervezeti vezetőkkel.

Ugyanabban az évben két alkalommal is találkoztunk Algírban, tudományos tanácskozáson tartottunk előadást. Egyik délután meglepetéssel szolgált: találkozózt szervezett nekem Larbi Buhalival, aki az Algériai Kommunista Párt főtitkára volt a nemzeti felszabadító háború alatt s 1957-től a szocialista országokban szervezte a támogatást az FLN-nek. (1957 decemberében Kádár Jánossal is tárgyalt Budapesten.) Algíri hosszú beszélgetésünk során nemcsak a háborúról esett szó, hanem azokról a magyarok kommunistákról is akik az 1930-as években vándoroltak ki Algériában és kapcsolódtak be a párt munkájába.

Taleb Bendial nem írt akadémiai tézist, nagy monográfiát sem publikált. Cikkei, tanulmányai azonban az algériai nemzeti mozgalom történetének számos problémájára irányították rá a történészek figyelmét. Úttörő jellegű tevékenységének hatása már határozottan kitapintható napjaink algériai történészeinek munkáiban. Barátai, tanítványai 2015-ben külön kötetben publikálták folyóiratokban közölt, konferenciákon elhangzott 29 tanulmányát.

Utoljára 1991-ben találkoztam vele. Aggasztották a kelet-európai események, de különösen az Algériában mind nagyobb teret hódító szélsőséges iszlamisták és a pártban eluralkodó személyeskedő viták és „pálfordulások”. Egyre romló egészségi állapota azonban már nem tette lehetővé, hogy a korábbi dinamizmussal kapcsolódjon be a vitákba. 1992. november elsején hunyt el.

Művei

Écrire l'histoire, contribution à une nouvelle méthodologie de la recherche historique. Apic Éditions, Alger 2015.

Chronologie des faits et mouvements sociaux et politiques en Algérie 1830–1954. Imprimerie du Centre, Alger, 1983.

Társszerkesztő

Algérie. Engagements sociaux et question nationale. De la colonisation à l'indépendance de 1830 à 1962. Szerk.: Taleb Bendial, René Gallissot. Les éditions de l'Atelier, Paris, 2006.

PANKOVITS JÓZSEF

Zangheri, Renato (1925–2015)

Mint Bologna egykori, 1970–1983 közötti polgármestere nemzetközi hírnévnek örvendett, de a különböző, más politikai funkciókban kifejtett teljesítménye, valamint történettudományi munkássága is figyelemre méltó. 1947-ben kapta diplomáját a bolognai egyetemen, majd rövid trieszti kitérő után 1965-ben Bologná-

ban nevezték ki tanárnak. Ekkorra már jelentős, de egyelőre az Emilia-Romagna régió székhelyéhez kötődő közéleti múltja volt, innen emelte tovább Rómába a tehetsége.

Aki hallott már róla, tudja, hogy kommunista politikusról van szó. A viharos 1944-es évben lépett be az Olasz Kommunista Pártba, majd politikai pályája a párt vezető testületéig ívelt. 1956-ban választották be Bologna városának tanácsába; 1959-ben a városi kultúráért felelős részleg vezetője, szinte ezzel egyidejűleg 1960-tól a párt bolognai föderációjának választmányik tagja, a kulturális bizottság vezetője. Később a párt Központi Bizottságának tagja, sőt 1983 és 1986 folyamán a Titkárságnak, 1979–1989 között pedig a Vezetőségnek, a párt legfelsőbb irányító testületeinek a tagja is. 1983-tól 1992-ig parlamenti képviselő; betöltötte a párt parlamenti csoportjának elnöki

tisztét is. Pályafutása alapján elmondhatjuk: személyében a tudós értelmiségi politikus és a kommunista harcos típusa ötvöződött. Egyetlen tisztségében sem szakadt el értelmiségi, tudósi és tanári attitűdjétől, mindig fenntartotta magában e kettősség minőségi jegyeit: írt, kutatott, tanított és politizált. Politikustársai megbecsülték, felelős funkciókba választották, tanítványai tisztelték és szerették, tudása megbízható, kimeríthetetlen kútforrás volt számukra.

Az olasz historiográfiában jól ismertek történettudományi művei, a gazdaság- és különösen az agrártörténet témaköreiben publikált alkotásai, nemkülönben munkásmozgalmi vonatkozású írásai. Külön kiemelendők Bolognához és vidékéhez kapcsolódó tanulmányai, fontosak a marxizmus olaszországi elterjedéséről szóló munkái. A forradalmi és szocialista tradíciójáról nevezetes romagnai Riminiben született történész (Federico Fellini földije, tulajdonképpen kortársa az 1920-as évjáratú ötszörös Oscar-díjas filmrendezőnek, aki önéletrajzi művében, az *Amarcord*-ban emléket állít a specifikus és bátor romagnai antifaszizmusnak) egyik első jegyzett tanulmányát ugyancsak a tájék szülöttjéről, *Andrea Costáról*, a szocializmushoz tért valahai anarchistáról írta.²⁴ Costa alapítója volt a romagnai forradalmi szocialista pártnak, az Olasz Szocialista Párt egyik előszervezetének. Az ő történelmi értékű személyisége, Zangheri róla folytatott stúdiuma, a helyi tradíciók nyilván szerepet játszottak politikai elhatározásában

²⁴ Costa életpályájáról magyarul lásd Horváth Jenő írását az *Évkönyv* 2004. évi kötetében. 258–265.

és elköteleződésében, a mozgalomhoz való csatlakozásában, a mellette való kitartásában. 1991-ig közvetlen élvonalbeli közelségből, aktív részvétellel nyomon követte a párt politikáját, drámai név- és identitásváltozását. Részt vállalt a demokratikus baloldali formáció létrehozásában, noha „főfoglalkozásban” viszsztatért tanári munkájához: 1991–1994 között a San Marino-i egyetem rektora. 1998-ban a kulturális minisztérium – jelezve tudományos elfogulatlanságának államilag elismert érdemeit – kinevezte az olasz politikai kultúra közkinségehez tartozó Antonio Gramsci²⁵ műveinek kiadását gondozó tudományos bizottság elnökévé. Tisztét 2000-ig gyakorolta, ezután haláláig visszavonultan Imolában élt – tanítványaitól, barátaitól körülvéve.

A Baloldali Demokratikus Pártban

E gazdag tudományos és politikai életút mérlegét nem könnyű megvonni. Zangheri politikai szempontból a legmaradandóbbat nem országos szintű beosztásaiban, hanem feltehetően bolognai polgármestersége idején produkálta. Különböző körülmények adják meg erre a megfelelő magyarázatot: a „kövér és művelt” város jóindulatú, jóságos környezetéből átekerült a római ravasz politikai rókák és ragadozó cápák társaságába, s otta fővárosi útvesztőben egy „vidéki”, illetve nem Délről származó személyiség nehezebben találja fel magát (az olasz politikai osztály zömét déliek teszik ki). Az

ilyen ember nagyon ritkán szerez magának parancsoló tekintélyt, ami hosszú távon meghatározó és befolyásoló hatáskörben stabilizálja pozícióját. De mindettől függetlenül egy félmillió lakosságú nagyváros polgármesterének lenni országos rangú besorolást jelent és nagy próbatételekkel jár, melyeknek Zangheri kiválóan eleget tett, bonyolult időszakban állt helyt. Bologna 1945 óta hosszú évtizedeken át kommunista-szocialista vezetésű város, az olasz kommunisták politikájának világhírű kirakata. Talán épp Zangheri irányításával tetőzött a párt itteni sikersorozata, s vált Bologna az „emiliei modell” emblémájává, amiért a Zangheri-adminisztrációt illeti a legtöbb dicséret, nem becsülve le elődeinek (*Giuseppe Dozza* húsz évi, és *Guido Fanti* ugyancsak hosszú) tevékenységét. Vértelen tör-ténész-tudósként előmozdította a város ingatlanrendszerének és földtulajdonviszonyainak nagyszabású felmérését, történeti fejlődésének vizsgálatát (a problé-

²⁵ Gramsciról lásd Horváth Jenő életpályarajzát az *Évkönyv* 1991-es kötetében (202–206.), illetve a jelen cikk szerzőjének írását a 2017-es kötetben (166–175.).

mát maga is tudományos módszerekkel vizsgálta). Elképzelése szerint ugyanis a kutatások eredményeivel vértézheti fel magát a város vezetése a modern területrendezéshez, urbanizációs politikához, az infrastrukturális fejlesztésekhez szükséges ismeretekkel. Ezek szolgálják és szolgálták a gyakorlatban Bologna máig érvényes megnyerő arculatának megteremtését, a város lakhatóvá tételét, a város és környéke gazdasági életének szervezését. Polgármesteri tevékenységének részeként Zangheri megalapította Bologna Történeti Intézetét azzal a céllal, hogy a város múltjának feltárásával egészüljön ki a körütekintő és hatékony közigazgatás eszköztára. A polgármester tudatában volt annak, hogy például ésszerű szociális és egyéb, a város életét érintő fontos döntések nem szülehetnek a város és környezete általános történeti múltjának ismerete nélkül. Kevés nagyvárosi olasz polgármesterről mondható el, hogy szakmája és politikai hívatása, valamint a lakosság szavazatával legitimált és többször megerősített tisztsége ennyire szervesen összeforrjon, egyúttal a személye által megszabott jelentős mértékben emelje pártjának tekintélyét.

Polgármesteri ténykedésének eredményei között említést érdemel, hogy bőven megkétszereződött a város lakásainak száma: az 1951-es 308 120-as épített szobaszám 1977-re 664594-re emelkedett, ami azt jelentette, hogy háromszor annyi lakást építettek, mint Firenze, és négyszer annyit, mint Genova. Továbbá ugyancsak 1977-re megoldották minden óvodás korú gyermek intézményesen felügyelt elhelyezését, óvodai nevelését. Az olasz nagyvárosok közt nagytítóval sem lehetne találni még egyet, ahol ezt az eredményt fel tudták volna mutatni 1977-ben, vagy akár azóta. A kommunális szolgáltatások kifogástalanul működtek, csakúgy, mint a város demokratikus közéleté. A város életének minden más mutatója javult, Bologna vonzereje megnőtt, ami főképpen az egyetemi hallgatók számának óriási felduzzadását vonta maga után. Bolognában ebben az időszakban hat-szor több egyetemista tanult, mint Torinóban, négyszer annyi, mint Rómában, és kétszer annyi, mint Firenzében. Megjegyzendő, hogy nagy részük a szociálisan elmaradottabb Dél régióiból érkezett az emiliai fővárosba, vágyakozva a híres, nagy múltú, jó egyetem, a jó színvonalú szolgáltatások, egy általában jobbnak nevezhető életszínvonal után. A város erre a tömeges beáramlásra és a létszámában megnövekedett egyetemi ifjúság igényeinek kielégítésére nem volt felkészülve. Következésképpen a szélsőséges csoportok fegyverhasználatával is kísért akcióinak, a város vezetését bíráló tiltakozásoknak, tüntetéseknek a színhelyévé vált. Az összecsapások egyikén kitört és provokált lövöldözés áldozata lett a szélsőbal oldalán exponált fiatal, *Francesco Lorusso*. Haláláért a rendfenntartó erőket és a város vezetését tették felelőssé jobboldali politikai tényezők. Bologna politikai válságba sülyedt, s nagy szükség volt Zangheri manőverezési képességére, hogy úrrá legyen a helyzeten. Az indulatok már 1974-ben felcsaptak, amikor az

Italicus gyorsvonaton Bologna közelében a neofasiszták bombamerényletet követtek el; ez 12 halálos áldozattal, 44 sebesüléssel járt. Nem kell különösebb fantázia annak belátásához, hogy a neofasiszták céltudatosan választották a Bologna közeli hegyvidéki vasúti alagutat a merénylet végrehajtására, ezzel a kommunista közigazgatási hatalom szimbolikus városa ellen intéztek támadást. Ugyanígy tettek 1980-ban is, amikor a város vasúti pályaudvarának várótermében (Bologna földrajzi fekvésénél fogva a vasúti és a közúti közlekedés egyben a logisztika forgalmas gócpontja) robbantották fel pokolgépüket. Ekkor 85-en haltak bele sérüléseikbe, míg 200-an szenvedtek sebesüléseket. Az események a szélsőjobb köréi által szított „feszültség stratégiájának” egész korszakot felölelő vonalába illeszkedtek.

Ezek voltak a Zangheri-adminisztráció legnehezebb évei. Ám a város és vezetése rettenthetetlenül helyt állt, a polgármester politikai teljesítménye kiállta a próbát, nem véletlenül az említett események után választották őt a párt vezető testületeibe, illetve erősítették meg tisztségeiben.

Zangheri, ahogyan kommunista elődeinek munkáját folytatta, stafétabotját szintén kommunistáknak adta át. Renzo *Imbeni*, majd Valter *Vitali* követte, később még a kommunista szakszervezeti vezető, Sergio Cofferati láthatunk a város élén. Ezután a bolognai közéletben uralkodó vörös színen folt esett. Az olasz politika változó trendjének jeleként Giorgio törte meg átmenetileg a baloldali hegemoniát: 1999-ben a jobbközép koalícióval polgármesternek választották. (Guazzaloca a hentesek és mészárosok szövetségének helyi korifeusa volt, s az elfogadható népszerűségi mutatóval rendelkezett.) Ám az új éra sem baloldalságban, sem hegemoniában nem emlékeztetett a helyi vezetés korábbi jellegére, és vajmi kevés köze volt Zangherihez. Remélhető azonban, hogy ahogyan ő flyamodott a város és Emilia-Romagna baloldali tradíciójához, méltón folytatva képviselve azt, utódai is újból ugyanígy tesznek, és életben tartják a hagyományt.

Zangheri publikációiból

La proprietà terriera e le origini del Risorgimento nel bolognese. Bologna, 1961.

Caratteri dell'economia emiliano-romagnola. Bologna, 1978.

Gramsci e il materialismo storico. Roma, 1983.

Storia del socialismo italiano. Dalle prime lotte nella Valle Padana ai fasci siciliani. Torino, 1997.

(Magyarul sorrendben: „A földtulajdon és a Risorgimento eredete Bologna vidékén”; „Az emiliani-romagnai gazdaság jellegzetességei”; „Gramsci és a történelmi materializmus”; „Az olasz szocializmus története. Az első Pó-völgyi harcoktól a szicíliai fasciókig”).

J. NAGY LÁSZLÓ

Paul Vergès (1925–2016)

Vergès a Réunioni Kommunista Párt alapítója, az 1960–1970-es években a sziget meghatározó politikai személyisége volt. A francia politikusok között ő töltötte el a legtöbb időt választott politikai testületekben: 1955 és 2016 között 61 évet.

1925. március 5-én született a szíami (ma Thaiföld) Ubon Racsataniban, ahol orvos apja konzulként szolgált. Vietnami származású édesanyja tanítónő volt. Egy napon anyakönyveztették egy évvel idősebb fivérével, hogy így titkolják annak házasságán kívüli születését. Jacques, a testvér, aki 2015-ben hunyt el, „az ördög ügyvédjeként” vált ismertté. A antikoloniális mozgalom üldözötteit, az algériai FLN tagjait védte, de védenecsei között ott volt a „lyoni hóhér”, Claus Barbie is. Az édesanya halála (1928) után néhány évvel az apa gyerkeivel együtt visszaköltözött szülőföldre, Réunion szigetére.

A sziget 18. század óta francia gyarmat; a Réunion nevet végérvényesen az 1848-as forradalom óta őrzi. Ekkor törölték el a rabszolgaságot, amely az ültetvényes gazdálkodás (cukor, kávé) alapja volt.

1942-ben fejezte be Paul középiskolai tanulmányait s még ebben évben testvéreivel együtt csatlakozott a gaullista Szabad Francia Erőkhöz. Londonban kapott ejtőernyős kiképzést.

Apját, aki a helyi vichysta hatalommal szembeni ellenállás aktív tagja, a háború befejeztével a sziget fővárosának, Saint-Denis-nek a polgármesterévé és a francia nemzetgyűlés tagjává választották. 1946-ban ő az egyik előkészítője annak a törvénynek, amely a „négy öregnek” (Réunion, Martinique, Guadeloupe és Guyana) nevezett négy legrégebb óta francia gyarmatnak megye státuszt adott.

Ettől remélték, hogy a sziget, a franciaországi törvények hatályát élvezve, fejlődésnek indul.

A két testvér apjuk minden politikai demonstrációján részt vett. 1947 májusában az apa hívei és ellenfelei közötti ellentét utcai összecsapássá fajul, amelynek során a rivális jobboldali *Alexis de Villeneuve*-ét halálos lövés érte. A merénylettel Paul Vergès-t vádolták, mivel nála találták meg az apja nevében regisztrált gyilkos fegyvert. Apjának sikerül elérni, hogy a pert Franciaországban folytassák le, s a lyoni törvényszék öt év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte Pault. Aztán Franciaországban a kommunista párt gyarmati szekciójában dolgozott. Párizsban nősült, a házasságból három gyermek született. 1954-ben visszatért Réunionra, s az apja által 1944-ben alapított baloldali napilap, a *Témoignages* (Tanúk) főszerkesztője lett. 1955-ben a helyhatósági választásokon Saint Paul városka tanácsának tagjává választották. Ettől kezdve élete végéig valamilyen választott testület tagja: parlamenti képviselő, szenátor, polgármester, az európai parlament képviselője, Réunion-régió tanácsának elnöke. A francia nemzetgyűlés tagjává először 1956 januárjában választották.

A magyarországi októberi felkelés és az algériai háború hatására a Francia Kommunista Párt a régi gyarmatok kommunista szekcióinak önálló párttá válását ösztönözte. A réunioni kommunisták 1959. május 17–18-i konferenciájukon deklarálják az önálló Réunioni Kommunista Párt megalakulását, amelynek főtítkárává Paul Vergès-t választják. A tisztséget 1993-ig töltötte be, amikor a létrehozott pártelnöki posztra nevezték ki. Az alapító konferencián elfogadott program már nem elégszik meg a megye státusszal, *autonómiát* követel, amely a főtítkár nyilatkozatai szerint jelenthet föderációt Franciaországgal, de teljes függetlenséget is. Az autonómia szociális tartalmának elmélyítése pedig biztosíthatja az átmenetet a szocializmushoz. Az új párt nagyon határozottan támogatta az akkor Algéria függetlenségéért harcoló FLN-t. A pártlap a párizsi lapok (*Le Monde*, *L'Humanité*) cikkeit közölte, ám így sem tudta elkerülni, hogy a *Témoignages*-t sűrűn elkobozzák. Sőt, mintegy 40 cikkre hivatkozva, a főtítkár ellen vádat emeltek az állam biztonságát veszélyeztető tevékenysége miatt. Hogy elkerülje a börtönbüntetés letöltését, 1964 tavaszán illegalitásba vonult, s csak 28 hónap után tűnt fel nyilvánosan újra. Franciaországba szállították, de ott felmentették. A több mint kétéves kalandos kálvária csak növelte az ő és a párt tekintélyét. 1971-ben Port város polgármesterévé választották, 1979-ben pedig képviselővé az európai parlamentbe. S mindezt annak ellenére érte el, hogy a párt számára 1981-ig megtiltották az audovizuális eszközök használatát a választások idején. Ugyanebben az évben a kommunisták támogatásával köztársasági elnökké választott François Mitterrand mellé állt, aki politikájában széles önállóságot ígért a támogatására

a régiónak. 1983-ban fiával együtt beválasztották a régió tanácsába, amelynek 1998 és 2010 között elnöki tisztségét is betöltötte.

A kelet-európai szocialista rendszerek összeomlását „az ideál eltorzulásának” tulajdonította. Az 1990-es évektől mindinkább a környezetvédelem, a globális felmelegedés problémái foglalkoztatták. 1997-ben az ő javaslatára is a francia nemzetgyűlés napirendre tűzi a globális fölmelegedés következményeinek a megvitatását, 2002-ben pedig annak a nemzeti kutató központnak az élére nevezik ki, amely a felmelegedés problémáit elemzi, kutatja.

Az 1990-es években párttársai közül is többen bírálják, sőt támadják, mert fiát nevezi ki a régió tanácsának elnökhelyettesévé, lányát pedig egy jelentős intézmény élére. Felelősek korábbi nőügyeit is. Mindezek azonban tekintélyét nem ingatják meg a réunioniak előtt. Jobboldali ellenfelei is elismerik, hogy vezetésével a Réunioni Kommunista Pártnak nagy szerepe volt a sziget lakosságának politikai szocializációjában, megtestesítve egy sajátos regionális nacionalizmust. Paul Laurent, a Francia Kommunista Párt főtitkára az „antikolonialista harc nagy alakjának” nevezte, aki „amikor Párizsban a szigetről beszélt, a szeme tűzben égett”.

2016. november 11-ről 12-re virradó éjjel hunyt el a sziget fővárosában, Saint-Denis-ben. Jobb- és baloldali politikusok, köztük a hivatalban lévő François Hollande és az előző köztársasági elnök, Nicolas Sarközy méltatták az egyenlőségért, a szociális igazságért és a demokrácia elmélyítéséért, Réunion felemelkedéséért folytatott küzdelmét.

Irodalom

D'une île au monde. Entretiens avec Brigitte Croisier. Paris, Éditions L'Harmattan, 1983.

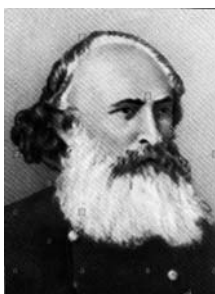
Gauvin, Gilles: La parti communiste de la Réunion (1946–2000). *Vingtième siècle, revue d'histoire*, 2000. 1. sz. 73–94.

Le Monde, 2016. november 11., *l'Humanité*, 2016. november 12. *La Libération*, 2016. november 12.

BERCZELI-NEMCSÉNYI ALEX²⁶

Weydemeyer, Joseph (1818–1866)

A munkásmozgalom fogalmát Kelet-Európában és Magyarországon a közhiedelem gyakran kötötte a szovjet érához, ennek megfelelően olykor tartalma is beszűkítetté vált. Az eszmék, amelyekre a rendszer ideológiája épített, valójában a 19. században születtek, és fontos szerepet játszottak Nyugat-Európa, valamint az Egyesült Államok történetében. Sőt, az európai és amerikai munkásmozgalom között a véltnél szorosabb kapcsolat állt fenn.

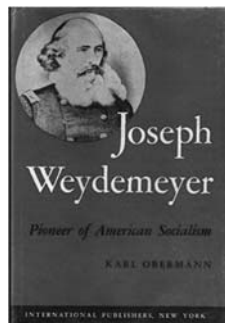
Ennek az egyik kulcsfontosságú figurája volt Joseph Weydemeyer, aki Európában is a munkásmozgalom tevékeny szereplője volt. Barátságot kötött Marxszal és Engelsszel, majd az 1848-as forradalom után nem sokkal emigrált az Egyesült Államokba. Egyik vezéralakja lett az amerikai keretek között formálódó mozgalomnak, miközben szoros kapcsolatot tartott fenn az Európában szerveződő munkásság két vezéralakjával, s harcolt az 1861–1865-ig tartó amerikai polgárháborúban is. Életét Karl Oberman dolgozta fel az 1947-ben megjelent *Joseph Weydemeyer Pioneer, of American Socialism* című könyvében. Az *Egyesült Államok Kommunista Pártjának története* című művében William Z. Foster is kitért Weydemeyer amerikai tevékenységére, Obermann írását felhasználva. Ezek a munkák, bár bizonyos szempontból elavultnak tekinthetők, információgazdagságuk miatt nem kerülhetők meg. Obermann és Foster művén túl jelentős forrásértékű, s külön kutatást érdemel Weydemeyer Marxszal és Engelsszel folytatott levelezése.

Már 1842-ben, huszonnégyszáz éves korában kapcsolatba került a szocialista eszmékkel a Marx által szerkesztett *Rheinische Zeitung*on keresztül; rövid idő alatt

²⁶ Berczeli-Nemcsényi Alex (1994–) a Szegedi Tudományegyetem másodéves történelemtanár-filozófianár mesterszakos hallgatója.

tevékeny tagjává vált a mozgalomnak. Münsterben született 1818. augusztus 2-án, polgári családban. A középiskola után elvégezte a berlini Katonai Akadémiát, majd tüzértiszt lett. Tehetséges katona volt, szép tiszti karrier előtt állt. A minden helyőrségben állomásozott, mikor a Poroszországban formálódó mozgalom e radikális lapja a kezébe került. A kölni szerkesztőségű, társadalmi és gazdasági problémákkal foglalkozó *Rheinische Zeitung* nagy népszerűségnek örvendett a Rajna-vidék és Vesztfália helyőrségi városaiban állomásozó fiatal tisztek körében. 1843-ban a porosz kormány betiltotta a lapot. Ezután Weydemeyer több társával – például Fritz Annake, August Willich, Hermann Kroff –, akik később szintén részt vettek az 1848-as forradalomban és az amerikai polgárháborúban is, tanulmányozni kezdte a demokratikus és a szocialista eszméket. Föladta tiszti karrierjét, inkább a politika és a publicisztika felé fordult. 1844–1845 között a *Trierische Zeitung* szerkesztőjeként indult el az újságírói pályán. Az új, szocialista eszmék terjesztésében játszott fontos szerepe miatt gyakran került szembe a cenzúrával. Kritikus és militáns hangneme miatt nem egyszer vált kérdésessé, hogy az egyes írásokat hogyan jelentessék meg. Weydemeyer cikkeiben alapvető szociális, társadalmi és gazdasági kérdéseket kezdett el vizsgálni. Elutasítva a „filozofikus szocializmust”, a tudományosabb elemzések felé fordult. Elsők között volt Németországban, aki felismerte Marx és Engels munkásságának jelentőségét és kezdte el használni a kettejük által kidolgozott koncepciót a társadalmi fejlődés anyagi alapjaival kapcsolatban. 1845 nyarán a *Westphälisches Dampfboot* társszerkesztője lett, majd nem sokkal később a társadalmi-gazdasági problémákkal foglalkozó rovat főmunkatársa. A lap eleinte a vesztfáliai textilipar központjában, Bielefeldben jelent meg, később Paderbornban adták ki. Ez az orgánum is gyakran szembekerült a hatóságokkal, hiszen radikális szocialista lapként nyitott volt Marx és Engels írásaira.

Sokáig csak az egyes lapok hasábjairól és levelezésükön keresztül ismerte Marxot. 1846-ban azonban meglátogatta Brüsszelben. A látogatás fontosságát egyrészt az adja, hogy ekkor váltak kollégákból barátokká, másrészt pedig ekkor kezdték el kidolgozni a módját, hogyan alakíthatnák politikai párttá a munkásmozgalmat. 1847-ben megszervezték a *Kommunista Ligát*, aminek alapelveit Marx és Engels az 1848-ban kiadott *Kommunista Kiáltványban* fogalmazta meg. Brüsszeli látogatása után Weydemeyer megszervezte a *Kölni Kommunista Ligát*. Ugyanebben az évben a szervezés mellett mérnöki munkát vállalt a Köln–Minden vasútvonal építésénél. Amikor 1848-ban kitört a forradalom, Weydemeyer feladta mérnöki állását, ugyanis a Köln–Minden Vasúttársaság megtiltotta alkal-

mazottainak, hogy bármilyen politikai megmozduláson részt vegyenek. A német demokratikus társaságok első konferenciáját 1848. június 14–18 között tartották Frankfurtban, ahol Weydemeyer Hamm városának képviselőjeként volt jelen. Ott tartózkodása során elfogadott egy szerkesztői állást egy újonnan megjelenő lapnál, a *Neue Deutsche Zeitung*nál. Ez a lap egyszerre kívánt a radikális baloldal szócsöve lenni és a demokrácia orgánuma, akárcsak Marx és Engels kölni *Neue Rheinische Zeitung*ja. Weydemeyer a lap hasábjain igyekezett egyfajta egységet létrehozni a demokratikus tömegmozgalmak és a radikálisabb baloldali pártok között.

Miután 1849. május 18-án a *Neue Rheinische Zeitung*ot betiltották, Marxot pedig száműzték Poroszországból, a *Neue Deutsche Zeitung* vette át a helyét, s lett az ellenállás fő szervezője. Amikor a forradalom véget ért, a *Kommunista Liga* számos tagját elvesztette; többen kénytelenek voltak illegilitásba vonulni.

Weydemeyer kezdte újjászervezni a mozgalmat. Munkájának köszönhetően 1850 nyarán már új szekciók is szerveződtek Nyugat- és Dél-Németországban, Giessen és Nürnberg központokkal. A Liga azonban belső ellentétek miatt megosztottá vált. De nemcsak ez nehezítette meg a munkát. A forradalom leverése után a hatóságok és a cenzúra fokozottabb figyelmet fordított az olyan sajtóorgánumokra, mint a *Neue Deutsche Zeitung*. A szigorú intézkedések ellenére Weydemeyer folytatta szerkesztői tevékenységét, s talán ő volt az egyetlen, aki akkoriban Marx nevét és írásait nyomtatásban megjelentette. Sőt, igyekezett fenntartani a diskurzust, amelyek barátja téziseiről, valamint a munkásság helyzetéről szóltak. Kritikus és militáns hang-

vétele miatt Frankfurt város tanácsa bezáratta a szerkesztőséget, a lap munkatársait pedig száműzte a városból. A *Neue Deutsche Zeitung* utolsó száma 1850. december 14-én jelent meg. Weydemeyer megpróbált visszatérni Frankfurtba a következő évben, de nem járt sikerrel; mindazonáltal tovább dolgozott a mozgalom szervezésén, illegilitásban. Tervezte egy új lap kiadását, *Neue Zeitschrift* címmel, de ezt nem sikerült megvalósítania. A rendvédelmi szervek pedig egyre erőteljesebben gyakoroltak nyomást, s az illegálisan működő *Kommunistá Liga* számos tagját letartóztatták. Weydemeyer ekkor döbbsent rá, hogy kénytelen lesz elhagyni a hazáját. Emigrációs terveit először Marxszal és Engelsszel vitatta meg. 1848 óta kapcsolatban állt Charles A. Danával, aki a *New York Tribune*

szerkesztője volt, s aki meghívta, hogy dolgozzon a lapnak. Weydemeyer 1851. szeptember 29-én családjával együtt végül elindult az Egyesült Államokba, és november 7-én érkezett meg New Yorkba.

Nem ő volt az egyedüli ebben a korszakban, aki elhagyta Európát, és az Egyesült Államokba vándorolt. 1815 és 1820 mintegy százezren emigráltak a tengerentúlra, s 1820 és 1860 között ötmillió ember lépett Amerika földjére. Ebből hárommillióan érkeztek 1844 és 1854 között. Ennek a kivándorlási hullámnak több oka volt: a napóleoni háborúk, a kedvezőtlen időjárás, az 1825-26-os, 1826-27-es és az 1829-30-as kemény telek, az 1846-os írországi burgonyavész és az európai 1848-as forradalmak veresége. Az Újvilágba érkező bevándorlók, akik könnyen alkalmazhatóak voltak egy-egy részfeladat ellátására az üzemekben, főként az északi és keleti parti szabad államokban telepedtek le. A német területekről érkező bevándorlók népes telepeket hoztak létre az északnyugati városokkal, Cincinnatiiban, St. Louisban és Milwaukee-ben. Közülük sokan vitték magukkal a marxista szocialista eszméket, s próbálták a sajátos amerikai viszonyok között megvalósítani azokat. Marx számos volt munkatársa élt és dolgozott az Egyesült Államokban, s a kapcsolatai révén igyekezett segíteni barátjának. Korábban ő is írt Charles A. Danának, ajánlva Weydemeyert mint szerzőt, szerkesztőt; valamint küldött levelet Adolf Clussnek is, aki építészmérnökként dolgozott Washingtonban, és aktív tagja volt a tengerentúlon szerveződő munkásmozgalomnak.

Weydemeyer nem sokkal megérkezése után bekapcsolódott az Egyesült Államok sajátos viszonyai között formálódó munkásmozgalomba, s német emigráns társaival együtt igyekezett azt az általuk képviselt európai eszmék mentén megszervezni. Emellett azok közé tartozott, akik Európa felé tudósítottak az amerikai eseményekről. Folyamatosan küldte Marxnak és Engelsnek a híreket, miközben az ő cikkeiket is továbbította az olyan amerikai lapoknak, mint a *New York Tribune*, vagy a bostoni német nyelvű *New England Zeitung*. Ő maga is sokat publikált különböző témákban; bekapcsolódott az ideológiai, közéleti vitákba. A *New York Turn-Zeitung* volt az első amerikai orgánus, amely még 1851-ben befogadta írásait. Első cikke, amellyel bemutatkozott az Egyesült Államokban, a *The Dictatorship of the Proletariat* címet viselte, amelyben azt a kérdést elemezte, hogy a munkások hogyan harcolhatnak a szabadságért és a demokráciáért. 1852 januárjában már saját lapot indított *Die Revolution* címmel, amely tematikáját, hangvételét és célját tekintve is a *Neue Rheinische Zeitung*hoz kívánt hasonlónak válni. 1852. január 6-án jelent meg az első szám, majd egy héttel később a második. A lap fontos szerepet töltött volna be az európai és az Egyesült Államok-beli munkásmozgalom kapcsolatában. Weydemeyer ebben a lapban jelentette meg Marx *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon* (Louis Bonaparte Brumaire 18-ája) című, nagy terjedelmű írását.

Ekkoriban sűrűn váltott leveleket Marxszal az elmélet alapkérdéseiről. Marx levelei közül szinte minden gyűjteményes Marx–Engels kötetben szerepel az 1852. március 5-i, londoni keltezésű válaszlevél. Ebben Marx hangsúlyozza: „... nem az én érdemem sem a modern társadalomban jelen lévő osztályok létezésének, sem ezek egymás között folyó harcának a felfedezése. Polgári történétírók jóval előttem leírták az osztályok e harcának történelmi fejlődését, polgári közgazdászok pedig az osztályok gazdasági anatómiáját. Ami újat én cselekedtem, az az volt, hogy bebizonyítottam: 1. hogy az osztályok létezése csak a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a proletáriátus diktatúrájához vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet valamennyi osztály megszűnéséhez és az osztály nélküli társadalomhoz...”²⁷

Pénzügyi okok miatt nem tudta folytatni a lap kiadását. Mégsem adta fel szervező tevékenységét. Friedrich A. Sorgéval, aki 1852 nyarán érkezett Londonból New Yorkba, megalapították a *Proletárligát*, melynek célja a marxista-szocialista eszmék meghonosítása az Egyesült Államokban és a dolgozók érdekeinek képviselése volt. Rövid idő alatt nagy népszerűségere tett szert, elsősorban a német-amerikai munkások között. Miközben a Ligában azon dolgozott, hogy a *Kommunistai Kiáltványban* megfogalmazott értékekért kiállva képviselje a munkások érdekeit, egy új német nyelvű lap társszerkesztője lett. 1853 márciusában jelent meg a *Die Reform* első száma New Yorkban. Weydemeyer azon dolgozott, hogy az új orgánus ne csak a munkásosztály lapja legyen, hanem bemutassa annak problémáit, igényeit is. A *Sketches of National Economy* című cikksorozata nagy siker volt, sok új olvasót toborzott az újságnak. Közérthető nyelven próbálta bemutatni, hogy a társadalmi fejlődés alapja a gazdasági fejlődés. Ugyanakkor Weydemeyer részt vett az *Amerikai Munkásegylet* létrehozásában, amely országos, az összes munkavállaló érdekeit képviselő szervezet kívánt lenni. Ezzel párhuzamosan Sam Briggs és Adolf Cluss szervezőmunkájának köszönhetően, hasonló célkitűzésekkel, Washingtonban megszületett a *Munkások Országos Egylete*. A fővárosban létrejött az egyesület lapja, a *The Workingmen's National Advocate*, s ez összekötötte a két szervezetet, ennek hasábjain tudták megvitatni a munkásságot érintő kérdéseket. Weydemeyer igyekezett minél szorosabbra fűzni a két szervezet kapcsolatát, és azon dolgozott, hogy az általuk képviselt érdekeket egyszerre érezzék magukénak a német és az angol anyanyelvű munkások is. Anyagi okok miatt azonban 1856 elején kénytelen volt elhagyni New Yorkot. Milwaukee-be költözött, ahol földmérőként és közjegyzőként kezdett el dolgozni. Itt sem adta fel kapcsolatait, és nem hagyta abba szervező tevékenységét sem. Az Egyesült

²⁷ Marx–Engels Művei. 28. köt. 475–480.

Államokba érkezése óta igyekezett erősíteni a német–amerikai kapcsolatokat, és a sajtót az emberek érdekeit szolgáló társadalmi haladás eszközeként tenni. Miután találkozott Georg Schneiderrel, az *Illinois Staat Zeitung* kiadójával, a Közép-Nyugat vezető német–amerikai lapjának rendszeres szerzőjévé vált. Cikkei elsősorban gazdasági kérdésekkel foglalkoztak, de kiállt a rabszolgaság ellen is. Írásai több újságban is rendszeresen megjelentek.

1857 őszén kibontakozott a század harmadik gazdasági válsága, amely a szerveződő munkásmozgalomra is hatással volt. A 19. század elején az Egyesült Államok gazdaságilag és politikailag mindinkább függetlenné vált Nagy-Britanniától, és kezdett létrejönni saját, belső piaca. A fejlődés azonban nem volt egyenletes, ciklikussá vált: egy-egy fellendülést mindig válság követett. Ilyenkor, a válságok idején, a munkásmozgalom szerveződése nehézkessé vált, a szakszervezetek majdnem mindegyike felbomlott a korlátozó intézkedések és a munkanélküliség miatt. Nem volt ez másképp az 1857-es válság alatt sem. Számos tüntetés zajlott le a feszült helyzetben a nagyobb ipari központokban, például New Yorkban, Philadelphiában, Chicagóban. Weydemeyernek és mindazoknak, akik a társadalom új rétegének, a munkásosztálynak az érdekeit képviselték, új kihívásokkal kellett szembenézniük, és új megoldásokat találniuk. Barátai, akik New Yorkban maradtak, 1858. október 25-én megalapították a *Kommunista Klubot*, természetesen megvitatva az ügyet a Milwaukee-ben tartózkodó Weydemeyerrel is. Az új szervezet igyekezett kapcsolatba lépni más bevándorlókkal is, hogy bevonja őket a munkába. Számos város, például Chicago és Milwaukee, kisebb csoportjaival vette fel a kapcsolatot.

Az 1840-es évek végére egyre határozottabban eltért egymástól az Egyesült Államok északi és déli régiójának gazdasági fejlődése. Az északi államok elsősorban az iparra, a szabad vállalkozások támogatására és a farmergazdaságok létrehozására tették a hangsúlyt, míg a déliek kormányzatát az ültetvényes érdekek határozták meg. Az 1860-as években nemcsak a gazdasági, hanem a politikai ellentétek is kiéleződtek, amelyek részben a rabszolgaság kérdése körül bontakoztak ki. A szervezett munkásmozgalom is bekapcsolódott ebbe a vitába; természetesen a szabad államok mellett foglalt állást, már ideológiai okokból is, hiszen elveivel nem egyezett a rabszolgaság intézménye. Maga Weydemeyer is számos cikket jelentetett meg a témában. Az északi régió volt az, ahol az ipari fejlődés nyomán a munkásosztály legnagyobb százalékban a szabad államokban volt jelen. 1860 elején a chicagói munkásszövetség a városba hívta Weydemeyert, aki eleget téve a kérésnek, a városba költözött. Ebben az évben az elnökválasztás kiélezte az addigi ellentéteket, hiszen a republikánusok olyan programmal indultak, amely ellenezte a rabszolgaságot. A chicagói *Deutsches Hausban*, 1860 májusában, pár nappal a Republikánus Párt városban tartott elnökjelölt választó

gyűlése előtt, a német-amerikai munkások konferenciát tartottak. Weydemeyer is jelen volt, mint a munkásosztály képviselőinek egyik vezetője. A gyűlés nyíltan kiállt a Republikánus Párt programja s az elnökjelölt, Abraham Lincoln mellett. Ezután nem sokkal visszatért New Yorkba, hogy ott folytassa a megkezdett munkát. A *Die Reform* és más orgánumok szerepét játszottak a kampányban. Weydemeyer azon lapoknak a hasábjain, amelyekkel kapcsolatban állt, igyekezett meggyőzni a munkásokat, hogy aki Lincolnra szavaz, az a szabad munkaerő létrehozására szavaz. A választások Lincoln és a Republikánus Párt győzelmével zárultak.

Ezt követően kitört a polgárháború, ugyanis 1861 tavaszára az Észak és a Dél közötti ellentétek túlnőttek a diplomáciai kereteken. Tétje az Egyesült Államok egysége, fő kérdése pedig az afroamerikaiak helyzetének a rendezése volt. 1861. április 12-én Fort Sumter erődjének az ostromával kezdetét vette a fegyveres konfliktus. A városi munkások az északi seregben harcolva vették ki a részüket a küzdelemből, s önként léptek be a hadseregbe. John C. Fremont, akit 1861. július 19-én neveztek ki a nyugati erők főparancsnokává, New Yorkban kezdett először toborozni. Előnyben részesítette azokat, akik Európából érkeztek, és harcoltak az 1848-49-es háborúkban. Joseph Weydemeyer is jelentkezett, hisz a forradalomban is harcolt, s tüzértisztként szerzett ismereteit is kamatoztatni tudta. Fremont technikai személyzetéhez osztották be, mint segítőt, s innen vette kezdetét Weydemeyer katonai karrierje az Egyesült Államokban. Gyorsan emelkedett felfelé a ranglétrán. Befolyását és tapasztalatait latba vetve, főként munkásokból saját külön tüzérségi ezredeket szervezett. A Missouri államban folytatott hadmozdulatokban vett részt, s Lincoln St. Louis parancsnokává nevezte ki. Szolgálati ideje lejártával, 1863. szeptember 21-én szerelt le, azonban a városban maradt, s kapcsolatba került két német-amerikai lappal, a *Westliche Post*tal és a *Neue Zeitt*el. Utóbbi lap szerkesztőtanácsának is tagja lett. A *Neue Zeit* sokat tett azért, hogy a következő választásokon, 1864-ben a munkások ismét Lincolnt támogassák. Weydemeyer másik célja a lappal az volt, hogy megpróbálja egyesíteni a demokratikus erőket, és hogy fellépjen a rabszolgaság ellen. Közvetlenül a választások előtt, 1864. szeptember 17-én visszatért a katonai szolgálatba és az Unió seregébe. Nyár óta ugyanis Missouri állam veszélybe került, a Konföderációs erők megszállással fenyegették. Már augusztusban elkezdte megszervezni a *41. Missouri Önkéntes Gyalogezredet*, s az ősz a kiképzéssel telt el. Parancsnoksága alatt az ezred sikeresen vett rész a harcokban 1865 első hónapjaiban.

1865. április 9-én, az appomatoxi fegyverletétellel véget ért a polgárháború, s lassan leszerelték a csapatokat. Június 28-án kapta meg Weydemeyer ezredes a parancsot, hogy gyűjtse össze, majd szerelje le ezredét. Miután felmentette tisztjeit és katonáit a szolgálat alól, július 11-én ő maga is kilépett. A polgárháború

lezárulta után St. Louisban maradt, és folytatta szerkesztői tevékenységét a *Neue Zeit*nél. Közben megyei számvevővé is választották, hogy tisztázza a háború alatt fölmerült adózási kérdéseket. 1866. január 1-jén foglalta el hivatalát. Annyira sikeres volt, hogy Missouri állami számvevője dicséretben részesítette.

A polgárháború alatt nem végezhetette munkásmozgalmi szervező tevékenységét. A háborús gépezet működtetése fontosabb volt, mint az érdekképviselés; a kormányzatnak is fontosabb kérdésekre kellett választ találnia. De röviddel a polgárháború után ismét napirendre kerültek a munkásságot érintő kérdések. Meg erősödött a szakszervezeti mozgalom St. Louisban is, ahol két újság, az *Industrial Advocate* és a *Daily St. Louis Press* is igyekezett a dolgozókat érintő kérdésekkel foglalkozni. Weydemeyer aktívan részt vett a polgárháború utáni szervezkedésben, utóbbi lapba ő maga is írt cikkeket.

1866. augusztus 20-án Baltimore-ban megnyílt az USA első munkáskongresszusa, ahol 13 államból hatvanezer dolgozó képviselésében a szakszervezetek és munkásszervezetek hetvenhét delegáltja²⁸ jelent meg. Megalapították az Egyesült Államok első állandó munkásszervezetét, az *Országos Munkás Uniót* (*National Labor Union*). Különös egybeesés, hogy ugyanezen a napon hunyt el Joseph Weydemeyer, negyvennyolc éves korában, kolerában. Halálával nagy veszteség érte polgárháború után éppen újriformálódó munkásmozgalmat. Mint láttuk, fontos szerepet töltött be mint szervező és mint közvetítő az amerikai és európai mozgalom között; közben tudósított az eseményekről, Marx és Engels írásait megjelentetve amerikai lapokban; emellett új hazáját is szolgálta a polgárháborúban. Élete során mindig kiállt azokért az értékekért, amelyeket a munkásmozgalom képviselt.²⁹

Irodalom:

Bebesi György: *A hosszú 19. század rövid története*. Bocz Kiadó, Pécs, 2010.

Obermann, Karl: *Joseph Weydemeyer, Pioneer of American Socialism*. International Publishers, New York, 1947.

Obermann, Karl: Weydemeyer in Amerika: Neues zur Biographie von Joseph Weydemeyer (1845–1860); *International Review of Social History*; 25. 2. sz. 1980. (176–208) In.: <https://www.cambridge.org/core> [letöltés dátum: 2017. 10. 26.]

Vadász Sándor (szerk.): *A 19. századi egyetemes történelem 1789–1914*. Korona Kiadó, Budapest, 2005.

²⁸ Joseph G. Rayback: *History of American Labor*. 116.

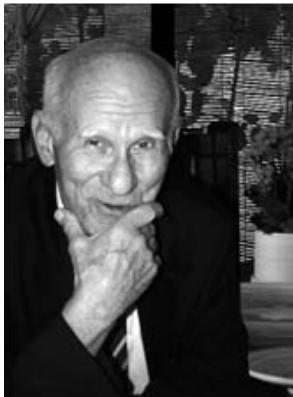
²⁹ A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

BÚR GÁBOR¹

Vadász Sándor (1930–2017)

Vadász Sándor Évkönyvünk alapító szerkesztőségi bizottsági tagja, rendszeres szerzője, a nemzetközi munkásmozgalom-történet tematika nemzetközileg elismert kutatója volt. Fő területe a francia és az orosz mozgalom, valamint a II. Internacionálé története. A francia és az orosz mellett németül is publikált. Tudományos és népszerűsítő munkája kiterjedt a nemzetközi összefüggések szélesebb körére és korábbi korokra is.

Vadász Sándor 1930. február 3-án született Kaposvárott. A sikeres érettségi vizsgát követően 1948-tól az *Eötvös Loránd Tudományegyetemen* folytatta tanulmányait magyar – történelem szakon. 1952-ben szerzett diplomát, majd az *ELTE Újkori Egyetemes Történelem Tanszékére* került tanársegédi beosztásban. 1956 után eltiltották az oktatói tevékenységtől, így 1957-től 1968-ig az egyetem Történeti Könyvtárában dolgozott, ugyanakkor, a kádári konszolidációt jellemző engedmények révén 1964-től aspiráns lehetett.

1966-ban néhány hónapig kutathatott moszkvai levéltárban, majd 1968-ban, a párizsi diáklázadások évében Párizsban is. 1969-ben védte meg kandidátusi disszertációját – témája az 1915-ben megtartott nemzetközi szocialista konferencia volt.²

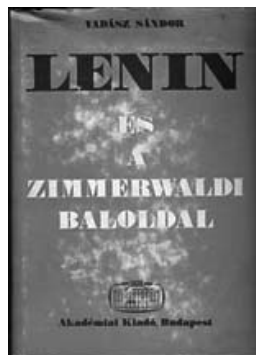
1969-től visszakerült az *ELTE Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti*

¹ Búr Gábor (1956-) - történész, egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

² Tézisei: *A zimmerwaldi konferencia*. Akadémiai Nyomda, 1969.; Monográfiája: *Lenin és a zimmerwaldi baloldal*. Akadémiai Kiadó, 1971.

Tanszékére. 1969–1979 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) országos történelmi választmányának titkára volt, s ezen a poszton jelentős szerepet vállalt a hazai és nemzetközi történetírás új eredményeinek népszerűsítésében. Az 1970-es évektől eszmétörténettel kezdett foglalkozni, különösen a konzervativizmus és a liberalizmus fejlődéstörténete foglalkoztatta.

Előadott hazai és nemzetközi tudományos ülésszakokon, kutatómunkáját újabb ösztöndíjak segítették Németországban, a Szovjetunióban és ismét Franciaországban. Kollégájával és kemény szakmai vitapartnerével, Jemnitz Jánossal rendszeresen részt vett az évente Linzben tartott Munkásmozgalom Történetének Nemzetközi Konferenciáján. Az 1980-as évek elejétől rendszeres előadója volt az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának is.

Akadémiai doktori értekezését 1989-ben ugyanabban az évben védte meg. Ugyanabban az évben a Francia Forradalom bicentenáriumi rendezvényein egyike volt annak a két kelet-közép-európai történésznek, akik meghívott előadóként előadást tartottak a Francia Tudományos Akadémián.

Nem sokkal a rendszerváltást követően egyetemi tanári kinevezést kapott. A 1990-es évek folyamán óraadóként tevékenykedett az 1993-ban megalakult Károli Gáspár Református Egyetemen, majd az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán. 2000-ben nyugalmába vonult, de aktív részese maradt az ELTE Új- és Jelenkori

Egyetemes Történeti Tanszékén zajló munkának, miközben az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Professor Emeritus címet adományozott neki. Vadász Sándor 2013-ig tanított az ELTE-n.

Tudományos publikációinak hosszú sorában ott vannak az Évkönyvünkben megjelent írások, több mint ötven: az első számban, 1974-ben a II. Internacionálé jelentős alakjának, Paul Singernek az életrajzát adta közre. A forradalmi baloldal, a háború és a forradalmak témája végigkísérte pályáját.

Mint tanár lenyűgözte a fiatalokat hallatlan tudá-

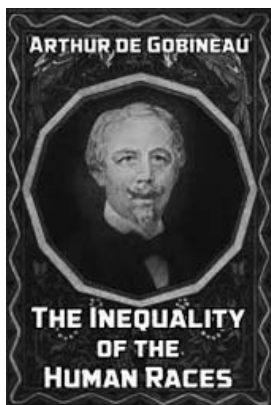
sával, de gyakran már azzal is, hogy tudott rájuk figyelni akár a legprofánabb dolgokkal kapcsolatosan is. Az általa szerkesztett tankönyveket a mai napig úgy emlegetik a hallgatók, hogy a „Vadász”. Sokszor hangzott el vizsgáztató kollégától a kérdés: „Hát Vadászt olvasott-e?” Az ilyesmi minden vélt vagy valós méltánytalanságért kárpótol! S szüksége is volt rá.

Kollégái szerint egyedi életstílusú, öntörvényű ember volt, az árral szemben úszott egész életében. Ritka volt a pillanat, mikor elégedettnek látszott. Valami mindig zavarta, vagy egyenesen bántotta, de nála az örökös elégedetlenség tehetséggel, szorgalommal és legendás munkabírással párosulva jelentős és maradandó eredményeket hozott.

Tudományos írásainak száma hatalmas: 288 tudományos publikációt jelez bibliográfiája, amelyekből hat a monográfiák száma. Sok tudományos népszerűsítő írása jelent meg, elsősorban az Élet és Tudományban. Könyv alakban is közreadta az általa vezetett és szerkesztett fontos, rádióban elhangzott ismeretterjesztő adások anyagát.

Részlet Vadász Sándor egyik utolsó írásából:

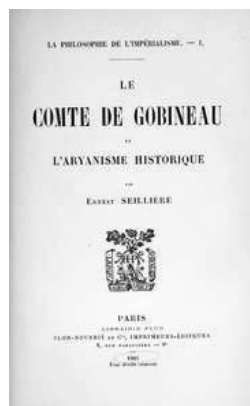
Francia eszme német termőtalajon. A gobinizmus (2012)

Nem kevesen voltak olyanok, akiknek egyáltalán nem tetszett a Schemann-féle egyesületek elszaporodása, mivel azzal vádolták meg őket, hogy az ellenséges politikai propaganda szolgálatába állítják Gobineau³ írásait. Ennek kapcsán rá kell mutatni arra, hogy bár a hatások-kölcsönhatások vizsgálata önmagában véve is sok fejtörést okoz az utókor történetésének, maga Schemann is fokozta a nehézségeket oly módon, hogy

³ Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882) francia író, diplomata.

legendákat és a fantázia birodalmába tartozó elképzeléseket is beillesztett érvrendszerébe.

Gobineau személyiségjegyeit vizsgálva Schemann arra a következtetésre jutott, hogy „kettős természetet (*Doppelnatur*) hordozott magában, amely képessé tette őt arra, hogy a legmagasabb rendű szellemi javakat közvetítse születési és választott hazája között. Egyenlő arányban birtokolta a fantázia francia mozgékonyágát, a pezsgő elevenséget, a problémák gyors felfogását és intuitív átvilágítását; a másik oldalon a német mélység és bensőségesség áll.” A továbbiakban kifejtette, hogy jóllehet sokan vitatták a germán vér jelenvalóságát, „számára a normann leszármazás hitcikkely”. Schemann ugyanakkor nem tagadta⁴ a francia környezet hatását, és idézte a Gobineau-t jól ismerő A. Sorel véleményét, aki őt „mint az ófrancia nemesember kiválasztott típusát jellemezte”. Végezetül arra a következtetésre jutott, hogy a német szellem kiválóságai (Wagner és mások, valamint Gobineau közt lényegi rokonság (*Wesensverwandschaft*), testi és értelmi vérrokonság (*Blutsverwandschaft*) mutatható ki. Nagy elégtétel volt számára, hogy „a németek a legjobb úton vannak ahhoz, hogy Gobineau-t besorolják kedvenceik közé. Ezzel szemben Franciaországban igen mérsékelten halad előre az elfogadása.” (Művének függelékében Schemann részletesen ismerteti a Gobineau-Vereinigung addigi működését.) A tagság zöme német, de kevés franciát is találni közöttük. A szervezet életében az első fellendülés Wagner idejében, az ő támogatásával köszöntött be, akinek a felesége modernebb időkben az 1. számú tagsági könyv birtokosa lett volna. A „mi német mozgalmunk” kifejezést használva a szerző azt emelte ki, hogy legfontosabb szervezeteik vagy korporatív alapon csatlakoztak, vagy pedig elnökségeik kollektíve beléptek a szóban forgó organizációba. A közös cél elérését főként propagandával, esetenként jelentős összegekkel is elősegítették. Külön csoportot képeztek a szervezeten belül Délnyugat-Németország katolikusai. Feltűnően nagy az egyetemi oktatók aránya, de nem feledkezett meg Schemann a közép- és alsófokú iskolák tanáraitól sem, továbbá tényleges súlyuknak megfelelően méltatta a katonatisztek, orvosok, jogászok és a közigazgatásban dolgozó tisztviselők tevékenységét. Természetesen nem maradhattak ki a felsorolásból a német nők sem. Két nevezetes évfordulót is ünnepeltek a századfordulón: 1898-ban a halálára, 1906-ban pedig 90. születésnapjára emlékeztek. Nem tűnik üres dicsekvésnek az az állításuk,

⁴ Karl Schemann: *Gobineau und die deutsche Kultur*. Lipsce, 1910.

hogyan azt teremttették meg névadójuknak, ami életében hiányzott: egy „szellemi hazát”.

Van ennek a témának egy szerintem igen érdekes magyar vonatkozása is. Belelapoztam a Révai-lexikon megfelelő kötetébe és meglepődve olvastam a következő értékelést Gobineau nevénel. „Kultusza újabb időben különösen fellendült, s eszméi terjesztésére Németországban külön G.-Vereinigung alakult.” (Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy nálunk is felfigyeltek – bizonyára egyes értelmiségiek – a fentebb vázolt térhódításra.) Mellesleg Révai felsorolja a műveit is. Ez is azt bizonyítja, hogy Gobineau-tól eljutottunk a gobinizmusig. 1934 februárjában – egy évvel a díszes ceremónia után, amelyre Párizs ősi egyetemének, a Sorbonne-nak sokak által ismert hatalmas előadótértermében, a Grand Amphibian került sor – a *La Nouvelle Revue française* különszámot jelentetett meg „Gobineau et le Gobinisme” címmel. A gobinizmus és a modern politika kapcsolatáról értekeztek olyan kiválóságok, mint Robert Dreyfus, Daniel Halévy, Jean Cocteau, Jean Prévost. Egy anekdota szerint Proust, miután elolvasta Gobineau „arisztokratikusnak” mondott *Les Pléiades* című regényét, kijelentette beszélgetőpartnerének: „Íme egy gobiniánus. Én csak őrá gondolok”. Ez az önvallomás nemcsak Proust sajátja volt, más ismert írók és gondolkodók is büszkén vállalták ezt a jelzőt.⁵ Igaz, háromnegyed évszázados késéssel, de az ünnevelt elnyerte méltó helyét a francia kultúrában, a gobinizmus pedig, mint fogalom polgárjogot nyert. Következzék még egy dicsérő méltatás a *Le Monde* 1982. október 22-i számából: „Mint írónak, szerintem a legnagyobbak – Saint-Simon, Diderot, Voltaire, Stendhal és Proust – között van a helye. Olvasni, feltétlenül olvasni kell.”

E témának értelemszerűen két nagy dilemmája van. Az első: miért nem következett be Franciaországban – a 19. században – ennek az eszmének az integrációja? Jelen sorok szerzője úgy érzi, hogy erre a kardinális kérdésre erejéhez mérten igyekezett kielégítő választ adni, ennek megítélése azonban az olvasó joga, feladata. A másik: miért lett importáru ez a gondolati rendszer Németországban a század második felében? Hogy egy régi, kedves magyar nyelvi formulával éljek, sok ága-boga van ennek: miért nem érték be az ízig-vérig német pángermanizmussal? Chamberlain koncepciójával? Vagy más szélsőjobboldali eszmékkel? Sem a francia, sem a német nyelvű történeti irodalomban nem találkoztam határozott kérdésfeltevéssel, még kevésbé a válaszadás szándékával. A megoldás tehát még várat magára. Talán 2016-ig?⁶

⁵ Révai Nagy Lexikona. VIII. Budapest, 1913. 591.

⁶ Francia eszme német termőtalajon: a gobinizmus. In: *Háborúk, békék, tenoristák*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2012. 621–626. (2016-ban volt Gobineau születésének 200. évfordulója.

Vadász Sándor válogatott bibliográfiája:

- A francia forradalom dokumentumai.* Gondolat Kiadó, 1967.
Lenin és a zimmerwaldi baloldal. Akadémiai Kiadó, 1971.
Tanulmányok a francia forradalom történetéből. Kossuth Könyvkiadó, 1989.
Emberök és eszmék a francia forradalomban. 1789–1799. Gondolat Kiadó, 1989.
A francia forradalomról – 200 év múltán. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1990.
 Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. *Korona*, 2001.
 Rádiós történelem. *Nyitott könyv*, 2007.
19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok. (szerk.) Osiris Kiadó, 2011.
 Frankel Leó 1871-es tevékenységéhez. (A francia hadbíróság Frankel-dossziéja.) *Párttörténeti Közlemények*, 1971. 1. sz. 132–144.
A bölcsészkar az 1956-os forradalomban. ELTE Sokszorosító Üzeme, 1994.
 Die Rolle Bernsteins bei der Gründung der USDPD. *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, 2004/2 Berlin.
 Párizsi emlékek. In: 1968: *Kelet-Európa és a világ.* Szerk.: Bartha Eszter–Krausz Tamás. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.
 Francia eszme német termőtalajon: a gobinizmus. In: *Háborúk, békék, tenoristák.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2012.

SZÉKELY GÁBOR

Jevzerov, Robert (1926–1915)

Robert Jakovlevics – így szólították a konferencián oroszul is beszélő kollégái – fiatal koráról keveset tudok. Szerény, majdhogynem hallgató ember volt. Évkönyvünk nemzetközi tanácsadó testületének volt tagja több évtizeden át, a kapcsolataink szerkesztőnk, Jemnitz János⁷ tartotta vele.

Jevzerov az ukrainai Harkovban született. Fiatalon, 15 évesen szakadt rá a háború, evakuálták, a hadiiparba került: a Cseljabinszkban létesített, Kirovról

⁷ Jemnitz Jánosról megemlékeztünk *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből.* Évkönyv. 2015. számában, 4–15.

elnevezett harckocsikat gyártó üzemben lett esztergályos, majd technikus. Itt végezte el közben a középiskolát, letette az érettségét, majd két évet levelező tagozaton végzett a Moszkvai Állami Egyetemen (MGU). 1947-ig dolgozott Cseljabinszkban, majd Moszkvába került, már az MGU rendes hallgatójaként. Jó tanuló volt, 1949-ben kitűnőre abszolválta az egyetemet. Tanárként helyezkedett el Moszkvában, s mindjárt megkezdte kutatómunkáját, amelynek középpontjában a németországi 1918–1919-es forradalmi időszak és előzményei, s ennek emblematisztikus személyisége Rosa Luxemburg állt. 1955-ben védte meg kandidátusi disszertációját „A német szociáldemokrácia irányzatainak harca az első világháború előkészítésének időszakában” címmel. Régi szakmájától sem szakadt

el teljesen, 1956-ban a patinás moszkvai műegyetem Szállítási Mérnökök Intézetében (ma Orosz Szállítási Egyetem – Российский университет транспорта – МИИТ) tanított. 1972-ben került be a Tudományos Akadémia Nemzetközi Munkásmozgalom Történeti Intézetébe, ahol – miközben írásztala helyben maradt, az intézet számos néven folytatta tevékenységét – tudományos főmunkatársként, részlegvezetőként dolgozott egészen 2013-ig.

Akadémiai doktori disszertációjában az első világháború előtti évekkel foglalkozott, szélesebb horizonttal. Munkája az akkoriban szokásos hosszú és jelzőszavakban fogalmazott címet viselte: „A szocializmus és a demokráciáért folytatott harc politikai irányvonalának kidolgozása a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi erői által (1907–1914)”. Mindamellett tartalmazott korszerű kutatási eredményeket, s kapcsolódott más országok, így a német és a magyar kutatásokhoz is.⁸

Többször részt vett az évente megrendezett Munkásmozgalom Történetek Nemzetközi Konferenciáján (ITH, Linz). Itt is elsősorban Rosa Luxemburggal kapcsolatos kutatásait ismertette. Luxemburg-kutatásának első jelentős darabja az Inessza Jazsborovszkájával – aki szintén tagja az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testületének – még 1974-ben közösen publikált biográfia volt. Ezt továbbfej-

⁸ Разработка революционными силами в международном рабочем движении политической линии борьбы за демократию и социализм (1907-1914 гг.), Москва, 1981.

leszve már egyedül publikálta a részletesebb életrajzt, amelyet számos nyelvre lefordítottak, így megjelent németül és kínaiul is.⁹

A nemzetközi munkásmozgalom mellett foglalkozott elméleti kérdésekkel: a demokrácia, a parlamentarizmus történeti vonatkozásaival és szerepével a jelenlegi politikai struktúrákban. Egyes országok történetét is vizsgálta; Németország mellett különösen érdekelte Lengyelország, s a Szovjetunió felbomlása után Ukrajna. E témában jelent meg két kiadást és nemzetközi visszhangot kiváltó munkája: *Ukrajna: Oroszországgal együtt, vagy külön?* A könyvről Jemnitz János írt recenziót.¹⁰

Mintegy 200 publikációja jelent meg, Évkönyvünkben is gyakran közöltük írásait. Figyelmet keltett *Még egyszer az 1923-as német 'Októberről'*, valamint *Az 1953-as év. Az SZKP vezetése Sztálin halála után* című tanulmánya.¹¹ Még olvashatta írását a II. Internacionálé megalakulásának 125. évfordulójáról készített blokkban: *A II. Internacionálé és megújulások a munkásmozgalomban*.¹² *Jelen Évkönyvünk Tanulmányok* rovatában utolsó, nekünk szánt írását közöljük, amelyet nem sokkal halála előtt fejezett be.

SZIGETI PÉTER¹³

Mészáros István (1930–2017)

Marxista filozófus, *A tőkén túl* írója, Évkönyvünk Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja, az *Eszmélet* marxista elméleti folyóirat egyik alapítója, Kossuth-, Isaac Deutscher-, József Attila- és Lukács György-díjas gondolkodó, a Magyar

⁹ A kínai publikáció: 罗莎·卢森堡传 (Rosa Luxemburg. Életrajz.), 人民出版社 (Népi Kiadó), 1983.

¹⁰ Robert Jevzerov: Ukraina: vmesztje sz Rosszijej ili vroz'? (Vesz Mir, 1999., 2000.). *Világ-történet*, 2001. 2. sz. 107–108.

¹¹ *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv.* 1998. 74–81.; 2003. 81–94.

¹² *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv.* 2014. 156–158.

¹³ Szigeti Péter (1951–) – filozófus, alkotmányjogász, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

Tudományos Akadémia külső tagja. Október 1-jén Londonban, 87. életévében hunyt el.

Mészáros Lukács György azon kevés tanítványa és munkatársa közé tartozott, akik egész életükben marxisták maradtak: keresték a tökefelhalmozáson és az értéktöbblet magánelsajátításán nyugvó polgári társadalmi berendezkedés humanista alternatíváját. Impozáns szellemi teljesítménye a magyar irodalmi és filozófiai kultúrát is gazdagította, a *Szatíra és valóság* (Csongor és Tünde) elemzésétől kezdve az 1956-os emigrációját követően olaszul írt és 2004-ben végre magyarul is megjelent *József Attila és a modern művészet* elemzése. Mészáros a legkomolyabb klasszikus filozófiai témák – a marxi elidegenedés-elmélet, a Hegel–Marx–Lukács-viszony, a társadalmi struktúra és tudatformák összefüggéseinek elemzése – mellett számos jelenkori témát vett szellemi birtokába. Így J. P. Sartre munkásságának jelentőségét, a *single issue* társadalmi mozgalmak „röghöz kötöttségét”, az ideológia hatalmának jellegét, a szocializmus vagy barbárság kérdését vagy éppen a polgári ökonomikusok (W. S. Jevons, F.A. Hayek, A. Marshal, M. Friedman) kritikáját. *Opus Magnum*, a *Beyond Capital* első ízben 1995-ben jelent meg Londonban, és mint más, számtalan kiadást megért műveit is, tucatnyi nyelvre fordították

Előadó körút programja
Braziliában – 2013. (Ebből
az alkalmából készített
vele riportot Eleonora
de Lucena brazil újságíró,
amelyet az Évkönyv
International Supplement
rovatában közlünk.)

ISTVÁN MÉSZÁROS NO BRASIL
A DIALÉTICA EM LUKÁCS E O ENIGMA DO ESTADO

CURSO DE INTRODUÇÃO À OBRA DE ISTVÁN MÉSZÁROS
com Maria Orianda Pinassi,
Antonio Rago e Maria Lucia Barroco
11, 12 e 13/11 | das 19h às 22h | PUC-SP
Auditório 100-A | 1º andar do prédio novo
Rua Ministro de Godoy | 969 | Perdizes

CONFERÊNCIAS

SÃO PAULO
18 de novembro | 19h
TUCA | PUC-SP
Rua Monte Alegre, 1024, Perdizes
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

MARÍLIA
21 de novembro | 19h30
Auditório do Campus JUNESP - Marília
Av. Hygino Muzzi Filho, 737, Mirante
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

BELO HORIZONTE
26 de novembro | 14h
Auditório Nobre do CAD1 | UFMG
Av. Antônio Carlos, 6627, Pampulha
Inscrições: meszarosiaufmg@gmail.com

GOIÂNIA
28 de novembro | 14h30 | Centro de Cultura e Eventos Prof. Ricardo Frezza Bulhões | UFG
Campus II - Samambaia | Av. Esperança, s/n
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

Lançamento dos livros:
O CONCEITO DE DIALÉTICA EM LUKÁCS
de István Mészáros
PARA UMA ONTOLOGIA DO SER SOCIAL II
de György Lukács
GYÖRGY LUKÁCS E A EMANCIPAÇÃO HUMANA
de Marcos Dal Róio (org.)

le. Felfogásában a jelenkori kapitalizmust strukturális válság jellemzi, melynek társadalmilag ellenőrizhetetlenné vált viszonyai teszik indokolttá a szocializmus felé való átmenet elméleti lehetőségeinek kutatását, beleértve a szocialista kritika és a szocialisztikus kísérletek történelmi örökségének feldolgozását.

A felszabadulás után a marxista filozófiát komoly tudományként művelő természetes közegbe került Mészáros, Lukács György mellé, egészen 1956-os emigrációjáig. Eltérően a mai viszonyoktól, e miliőben mindenki tudta, mi a filozófia, nem úgy, mint manapság, midőn a filozófusok nincsenek tisztában a filozófia saját, a szaktudományokétól eltérő ismerettárgyával (vagy egyenesen azzal érvelnek, hogy ilyen nem is létezik). Jobb esetben a szakfilozófiák felé, azaz a jog-, a nyelv-, a művészet-, a tudományfilozófia stb. felé menekülnek, ami persze, lehet dicséretes is, de semmi esetre sem zárhatja ki vagy helyettesítheti a filozófia mint olyan létezését, s azt nem is alapozza meg. Rosszabb esetben valaminő „posztmodern” álláspontból – túl kapitalizmuson, szocializmuson, modernitáson – utasítják el még a kérdésfeltevést is. Ami persze megválaszolható és megválaszolandó. Eltérően a szaktudományoktól, amelyek az egész világot akarják birtokba venni minél kisebb területek és részrendszerek megismerése útján (Bertrand Russel definíciójával szólva „egyre kevesebbről és kevesebbről egyre többet és többet” akarnak megtudni) – és ebben érnek is el komoly eredményeket –, a filozófia tárgya nem az egész világ, extenzív, terjedelmi teljességében, hanem a „világegész”, a maga intenzív totalitásában, strukturáltságával, funkcióival, értékrendjeivel, valóságos problémáinak és ellentmondásainak bemutatásával. Ahogy Hegel mondta: „A filozófia – saját kora gondolatokban megragadva”, amelyet csak az nem ért meg, vagy az értelmezi félre, akit nem érdekel az emberiség útja, az, hogy honnan jött, hol áll és merre tarthat. Idézzük egyik tömör meghatározását: „Épp csak elhagytuk a XX. századot, amelyet a tőke legharsányabb apologétái „amerikai évszázadként” jellemeznek. Úgy hangoztatják ezt a nézetet, mintha az 1917-es októberi forradalom vagy a rá következő évtizedekben a kínai és a kubai forradalom, valamint a gyarmati felszabadító háborúk meg sem történtek volna, nem is szólva arról a megalázó vereségről, amelyet a hatalmas Amerikai Egyesült Államok közvetlenül szenvedett el Vietnamban. A fennálló rend kritikátlan védelmezői bizakodva, valóban arra számítanak, hogy nemcsak az előttünk álló évszázad, de az egész következő évezred arra rendeltetett, hogy a *Pax Americana* megfellebbezhetetlen szabályai szerint teljék el. Csakhogy, függetlenül attól, mennyire a tőke javára alakultak az erőviszonyok az utolsó évtizedben, a XX. század fent említett nagy társadalmi földindulásainak – amelyekhez akadna még jó néhány hozzátennivalónk, pozitív és negatív egyaránt, beleértve a két világháborút – mélyen fekvő okaira nem hoztak megoldást a bekövetkezett fejlemények. Ellenkezőleg, az erőszakos elodázás minden újabb szakasza csakis súlyosbíthatja

a tőkerendszer ellentmondásait, mind nagyobb veszélybe sodorva ezáltal az emberiség pusztta fennmaradását.

Társadalmi antagonizmusaink megoldhatatlansága, a tőke ellenőrizhetetlenségével párosulva, egy ideig még bizvást gerjeszthet diadalittas légkört, s a maradandóság megtévesztő illúzióit keltheti, amiként a közelmúltban is. De előbb vagy utóbb szembe kell néznünk a halmozódó és pusztító módon fölérősödő problémákkal. Ha a következő évszázad valóban a tőke diadalmas „amerikai évszázada” lesz, az emberiségnek nem lesz több évszázada, nem hogy egész évezrede. Ennek semmi köze az „Amerika-ellenességhez”. (*Szocializmus vagy barbárság*¹⁴).

Tehát a tőkés globalizáció nem fér össze a humanisztikus egyetemességgel, miközben a szocializmus jövője, mint írta, az Egyesült Államokban, a *legerősebb láncszemben* dől el. Miközben ez az amerikai minta egyáltalán nem terjeszthető ki az emberiség egészére. Fenntarthatatlan volna. Miért? Válasza: „Bolygónk emberi és anyagi tartalékainak rablógazdálkodó kiaknázása csekély számú tőkés ország javára éppenséggel *nem általánosítható* állapot, ... még ha át is lehetne írni az imperializmus történetét a valósággal szögesen ellentétésre, megfejlve a létező uralmi és függőségi erőviszonyok képzelt megfordításával *a fejletlen országok javára*, ha így általánosítanánk bolygónk korlátozott erőforrásainak rablógazdálkodással folyó hasznosítását – ami máris óriási károkat okozott, holott jelenleg csupán a privilegizált kisebbség gyakorolja –, ez az egész rendszer azonnali összeomlását idézné elő.”¹⁵

Mészáros a klasszikus hagyomány szisztematikus továbbépítőjeként a filozófiai szintű és igényű kapitalizmuskutatás egyik, sőt, alighanem legnagyobb jelenkori alakja. Műveinek hatástörténete óriási, további kutatást igénylő feladat. Szorgalmas élete, rendíthetetlen munkamorálja is példaértékű, melyet a nemzetközi szocialista mozgalom életéhez kapcsolódó jelenléte szervesen kísért. Meggyőződésünk: emléket a nagy ívű gondolati-filozófiai munkásságához kapcsolódás nemcsak fenntartja, hanem alkotóan tovább is viszi szellemi örökségét.

¹⁴ Mészáros István: *Szocializmus, vagy barbárság mint történelmi alternatíva*. Ford.: Csala Károly. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁵ Mészáros István: *A tőkén túl. Közeliések az átmenet elméletéhez*. L'Harmattan Kiadó–Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2008–2010.

SIMÁNDI IRÉN¹⁶

Sipos Péter (1935–2017)

A nagy tudású és jó tollú történész 1935. május 3-án született Budapesten. 1953-ban a Kölcsey Ferenc gimnáziumban érettségizett. 1958-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelemtanári oklevelet, majd 1961-ben magyar nyelv- és irodalomtanári diplomát is kapott. 1958 és 1962 között a budapesti Széchenyi István Kereskedelmi Tagozatú Közgazdasági Technikumban magyar irodalmat és történelmet tanított. 1962-ben ösztöndíjas aspiráns volt az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében, ahol 1966-ban az intézet tudományos munkatársa lett. 1968-ban védte meg a szakmai berkekben is figyelmet keltő kandidátusi disszertációját: *Imrédy Béla miniszterelnöksége és a Magyar Megújulás Pártja*. A könyv alakban is megjelent írás sok olvasóhoz jutott el, megalapozva Sipos Péter ismertségét.

Ettől kezdve igen sokat publikált: 1970-től 26 önálló kötete jelent meg, s 45 könyvbe és 78 folyóiratba írt tanulmányokat. Ezek mellett sajtó alá rendezett, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal látott el több forráskiadványt. Tankönyv-íróként is megismerhettük nevét, a rendszerváltás után új gimnáziumi tankönyvet írt (társszerzőkkel) az 1914–1990 közötti időszakról.

„A történelemtudományok doktora” címet 1990-en nyerte el. Disszertációjában az általa kutatott legfontosabb periódusból a szakszervezeti tematikát összegezte: „A szocialista szakszervezeti mozgalom története Magyarországon 1919–1944”. Idézet egyik opponense véleményéből: „A szerző az összes fellelhető (fennmaradt) levéltári forrást és nagy volumenű nyomtatott forrásanyagot

¹⁶ Simándi Irén (1965-) - történész, c. egyetemi tanár, ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet

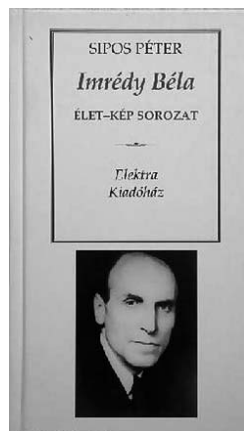
felkutatta, és alapos forráskritikával kezelte forrásanyagát. [...] Ki kell emelni a szerző – higgadt – szemléletét, tudományos megállapításainak megalapozott voltát, s az érdemi leszámolást a vulgáris, dogmatikus felfogással, nézetekkel.”

1991 és 2007 között a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadójaként dolgozott. Fő kutatási területe megmaradt, de szélesedett: a 20. századi magyar és egyetemes történelemmé bővült. Széles körben keltettek visszhangot a Horthy-rendszer belpolitikájával foglalkozó írásai; sok résztanulmányban foglalkozott Horthy Miklós életével, bár végül az életrajz nem készült el. Markánsan fogalmazott, ezért is máig vitatott Mindszenty Józsefről társszerzővel írt dolgozata. Írásaiban továbbra is foglalkozott a munkásmozgalommal: összefoglalót írt a magyar szociáldemokrata párt 1919–1944 közötti történetéről, a szakszervezetek 1919–1989 közötti tevékenységéről. Kutatta Magyarország külpolitikájának fontos mozzanatait, 1918-tól egészen 1990-ig. Ezen belül ismét hangsúlyosan dolgozta fel a második világháború eseményeit.

A Magyar Akkreditációs Bizottság értékelése szerint: „Sipos Péter akadémiai doktori fokozatának megszerzése óta is töretlen lendülettel kutat és publikál. Részt vállal a tudományos ismeretterjesztésben ugyanúgy, mint a történelemtanárok továbbképzésében. A történettudomány helyzetét és lehetőségeit meghatározó bizottságok, szervezetek kulcsfontosságú pozíciót betöltő tagja. Munkái jelen vannak a szakmai közéletben. Ezt támasztják alá a munkáira való hivatkozások is.”

Tudományszervező, ismeretterjesztő munkássága is jelentős. 1979-től 2012-ig tagja volt a *História* című folyóirat szerkesztőségének, s megalakulásától a folyóirat megjelenését biztosító História Alapítvány Kuratóriumának. Ő szerkesztette a folyóirat 20. század rovatát. Elismert volt munkája a *Századok* szerkesztőbizottságában. Tanulmányokat publikált a Politikatörténeti Intézet *Múltunk* folyóiratában, tagja volt szerkesztőbizottságának, majd haláláig tanácsadó bizottságának. Évtizedeken át segítette a Magyar Lajos Alapítvány *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből, Évkönyvének összeállítását*, írásaival gazdagítva tartalmát.

Ezek mellett is sokrétű munkát végzett a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságában, s több akadémiai műhelyben: a Második Világháború Története Albizottság tagja, majd elnöke, a Második Világháború Történetének Nemzetközi Bizottsága tagja, majd magyar tagozatának elnöke, a Magyar–Finn Történész Vegyesbizottság elnöke. Sokáig volt tagja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Habilitációs Bizottságának.

Rendszeresen bírált akadémiai doktori disszertációkat, kandidátusi, majd PhD, értekezések. Részt vett OTKA, OKTK, AKP és egyéb pályázatok értékelésében. A médiában is egyre ismertebb lett: gyakran végzett lektorálási és szakértői munkát, főleg az HBO, a Duna Televízió és a Magyar Televízió megbízásából. Közreműködött televíziós műsorokban és rádiós beszélgetésekben.

Kedvelt előadója volt tudományos konferenciáknak Magyarországon és külföldön: német, angol és orosz nyelven egyaránt. Konferencia részvételeinek fontosabb, illetve érdekesebb állomásai voltak: Berlin, Bécs, Bréma, Helsinki, Kolozsvár (Cluj-Napoca), Linz, London, Marburg, Montreal, Odensee, Oslo, Oxford, Toronto, Varsó, Yvaskylä, Teherán.

Magyarországon főleg a munkahelyei által szervezett ülészekokon lépett fel, illetve az Európa Intézetben.

Két cikluson át titkára volt a Magyar Történelmi Társulatnak, tagja az Igazgatóválasztmánynak, ügyvezető titkára a Magyar–Osztrák Munkásmozgalomtörténeti Vegyesbizottságnak, tagja a Bolgár–Magyar Történeti Vegyesbizottságnak.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Horthy-korszakbeli témakörökből megbízott előadóként szemináriumokat tartott, majd 1993-tól az ELTE Ruszisztikai Intézet oktatási programjában „A Szovjetunió külpolitikája” címmel vezetett szemináriumokat. 1986-ban címzetes egyetemi docensi, 1993-ban címzetes egyetemi tanári oklevelet kapott. 2000 decemberében habilitált. A Budapesti Corvinus Egyetemen az egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán 1993-tól megbízott előadó, 1999-től tudományos tanácsadó. „A nemzetközi kapcsolatok története 1815–1945”, valamint „A magyar külpolitika története 1918–1998” tematikából tartott előadásokat. Rendszeresen volt konzulense egyetemi hallgatóknak, segítette magyar és külföldi doktoranduszok munkáját. 2003-ban nevezték ki az egyetem professzorává.

Sipos Péter talán a *Históriában* publikált cikkeivel vált leginkább ismertté. Írásai érthetőek, szépen fogalmazottak, tárgyilagosságra törekvőek voltak. A 20. századi magyar történelem fontos eseményei mellett a kevésbé feltárt részletekkel is megismertette olvasóit. A cikkeihez ugyanolyan pontos és gondos levéltári kutatásokat végzett, mintha egy monográfián dolgozna. A leggyakrabban a különböző levéltárakban és könyvtárakban lehetett vele találkozni. Fáradhatatlanul kutatott és írt. Figyelemmel kísérte és segítette kollégái és a fiatal kutatók tudományos munkáját. Lehetőséget adott írásaik publikálásához a *História* hasábjain.

Barátai, kollégái, tanítványai őrzik emlékét.

GÜNTER BENSER

Henryk Skrzypczak (1926–2017)¹⁷

Nem sokkal 91. életének betöltése előtt, évekig tartó súlyos betegség után hunyt el a történész és tudományszervező Henryk Skrzypczak. Nem hagyott ránk hatalmas monográfiákat, inkább tanulmányokat írt, melyeket az alapos kutatómunka, a tények hű bemutatása, a kiegyensúlyozott elemzés és stilsztikailag az elcsépelt fordulatok kerülése jellemezett. Ilyenek voltak az 1932-es berlini közlekedési munkássztrájkról szólók, és egy terjedelmesebb mű a *Szakszervezetek a forradalom és a kapituláció között*, 1918–1933 című írása; ennek címében beszédesen szerepel az is: „Amikor az 'egészről' volt szó”.

Amikor több nyugatnémet történész megszakította kapcsolatát a keletnémet kollégákkal, amikor minősítették őket, átvették tanszékeiket vagy tudományos tisztségeiket, ő azon kevesek egyike volt, akik elhagyták a hidegháború lövészárkait és hidakat építettek. Ez nem volt annyira természetes, mint amilyennek hangzik. Amikor először találkoztunk a Munkásmozgalom Történészek Nemzetközi Konferenciáján (Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung – ITH) linzi konferenciáján, 1967-ben, nem gondoltam, hogy barátok leszünk és egy napon én fogok nekrológot írni róla. E konferenciákat a nyugati és a keleti munkásmozgalom-történészek különböző megítéléseinek vitái uralták, különböző nézőpontok keményen csaptak össze. És Henryk Skrzypczak egyike volt azoknak, akik pengeélesen tudtak fogalmazni ezekben a vitákban.

Skrzypczak mindenekelőtt a Nemzetközi Tudományos Tudósítások a Német Munkásmozgalom Történetéhez (*Internationalen Wissenschaftlichen Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* – IWK) alapításával és publikálásával szerzett hírnevet, amelyben nyomon követte a kutatási eredményeket, ismertette a kutatási projekteket. Bár szakterülete eredetileg a kö-

¹⁷ A megemlékezés megjelent Obituary: Henryk Skrzypczak (3 May 1926 – 2 May 2017), http://www.ith.or.at/mix_e/skrzypczak_e.htm

zépkori történelem volt, érdeklődése hamarosan a munkásmozgalom felé fordult. Nagy szolgálatot tett azzal, hogy August Bebel elveszettnek hitt levéltárának iratait újra felfedezte, biztonságba helyezte és gondozta. Amikor létrejött a Berlini Történeti Bizottság (*Historische Kommission zu Berlin /West/*), annak főtítkára egy évtizeden át Skrzypczak lett.

Alapító tagja volt a Történészek Nemzetközi Konferenciájának. Évtizedeken át segítette a szervezet munkáját, tagja volt vezető testületének, később a legaktívabb tagokat tömörítő Tanácsadó Testület (*Ehrenkomitee*) tagjává választották. Elmaradhatatlan résztvevője volt a tudományos tanácskozás vitáinak, gyakran és határozott véleményét hangoztatva szólalt meg a szervezet közgyűlésén. Feledhetetlen számomra, ahogy az ITH 1999. szeptemberi konferenciáján a hagyományos szociáldemokrata álláspontról hevesen bírálta a Blair–Schröder dokumentumot. Teljesen egyetértek Winfried Garschával,¹⁸ aki Skrzypczak 80. születésnapján kiemelte: ő azon

személyiségek egyike, „akik az ITH linzi konferenciáinak olyan hangulatot kölcsönöztek, amelyek izgalmassá tették az évenkénti összejöveteleket”.

A „fordulat” éveiben az a veszély fenyegetett, hogy az NDK-ban összegyűjtött munkásmozgalmi dokumentumokat szakszerűtlenül kezelik és szétdarabolják, különösen az újonnan alapított Munkásmozgalom Történeti Intézetben (*Institut für Geschichte der Arbeiterbewegung*) elhelyezett Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) Központi Pártarchívuma anyagait, részben mintegy bosszúképpen. A felelősen gondolkodók a közvéleményhez fordultak támogatásért, és felvetették egy baráti társaság létrehozásának gondolatát. A vállalkozás csak abban az esetben járhatott sikerrel, ha megnyernek elnöknek egy szakmailag hozzáértő, elismert tudóst, akit nem lehet „múltbeli bűneiért” ellehetetleníteni. Amikor Skrzypczak – számára teljesen váratlanul – szembesült a felkéréssel, nem sokat tétozott, hanem nagy elkötelezettséggel látott neki a feladat megoldásának. Egészen betegséig segítette, látta el tanácsokkal a Munkásmozgalmi Levéltárakat és Könyvtárakat Támogató Társaságot (*Förderkreis Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung*).

Azt is vállalnia kellett, hogy sok szociáldemokrata elvtársa gondolja róla: túlságosan közel került a volt állampárt, az NSZEP kádereihez. Gregor Gysivel,

¹⁸ Winfried Garscha osztrák történész, évekig az ITH pénztárnoka, az Osztrák Ellenállás Dokumentációs Levéltára (DÖW) munkatársa.

Klaus Höpckével és a levéltárigazgató Inge Pardonnal vett részt tárgyalásokon a bonni belügyminisztériumban, azzal a végeredménnyel, hogy létrejött „Az NDK Párt- és Tömegszervezeteinek Alapítványi Levéltára a Szövetségi Levéltárban” (*Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv – SAPMO*), amely széles körben tett szert elismerésre.

Henryk Skrzypczakra emlékezve, szólnunk kell zenei tehetségéről és rajzkészségéről. Még megérte, hogy 2016-ban, talán nem véletlenül éppen május 1-jén jelent meg kötete *Nyomkövető. Korai Költemények és egynémely más* (*Spurenfolge, Frühe Gedichte & einiges mehr*, Edition Bodoni) címmel, benne versei, esszéi, szatirikus karcolatai és glosszái.

Sokoldalú tehetséggel és markáns személyiséggel lettünk szegényebbek.

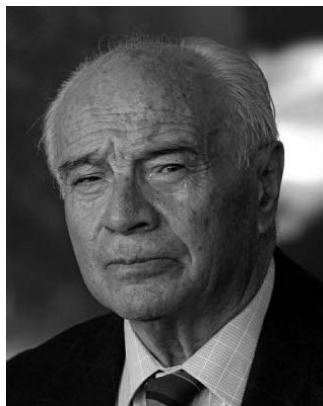

SZÉKELY GÁBOR

Feliks Tych (1929–2015)

Magát lengyel-zsidó történésznek, gondolkodónak vallotta, s mások is annak tartották őt. Együtt élt benne a két kultúra és az eltérő tudományos szemlélet, s ezt számos nyelven tudta közvetíteni. Kedvelt ember volt, barátok vették körül, ellenfelei is tisztelték. Mert ilyenek is voltak környezetében. A közeg, amelyben otthon élt, nem volt békés, ezt azonban bőven ellensúlyozta számára az a megbecsülés, amelyben külföldön volt része. 2015. február 16-án hunyt el Felix Tych, Évkönyvünk Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja.

Varsóban született, nyolc testvére volt, ő volt a legfiatalabb közülük. Családja jó módban élt

vasüzemük volt a Łódźi vajdaságnak a német határtól nem messze fekvő városában, Radomskóban. Itt járt a népiskolát, tanulmányi eredményei figyelmet keltek voltak. A német megszállást követően szülővárosában létesült az első gettó, ahová bekerült szüleivel és testvéreivel együtt. Szülei és szinte egész családja a holokauszt áldozatai lettek: édesapja, édesanyja és több testvére, azok férjei és gyermekei; jórészt a treblinkai haláltáborban pusztultak el. Neki sikerült szülei egyik lengyel barátjának segítségével 1942 nyarán Varsóba menekülnie, ahol a már végzett fiatal történész Janusz Durko¹⁹ bujtatta lakásán, többedmagával. Egyik testvére nem volt ilyen szerencsés: eljutott ugyan Varsóba, de ott valaki feladta, a Gestapo kezére került, agyonlőtték.

Tych még a háború alatt kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal. 1944-ben lett tagja a németek ellen fegyverrel harcoló Fiatal Harcosok Szövetségének (Związek Walki Młodych). Baloldali elkötelezettségét később is megőrizte, azoknak a konfliktusoknak a során is, ahol a pártvezetéssel szemben kellett azt védelmeznie: 1948-ban ugyanis belépett a Lengyel Munkáspártba, amely ebben az évben vette fel, Moszkvából vezérelve, a Lengyel Szocialista Pártot beolvastva a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) nevet. Ezzel fejeződött be az egész Kelet-Közép-Európában lezajlott folyamat, amely azonban Lengyelországban jelentette legkevésbé a nézeteltérések, viták eltűnését. Tych is a kritikusok között volt, s ennek persze ismét meglettek a következményei.

Tych a háború után végezte el a középiskolát, majd 1948-ban felvették a Varsói Egyetem történelem szakára. Miután diplomáját, lehetőséget kapott arra, hogy posztgraduális képzésre Moszkvába utazzon, ahol a Lomonoszov egyetemen doktorált 1955-ben. Témája már a munkásmozgalom volt: az 1905–1907-es forradalom a Lengyel Királyságban. Visszatérve a Lengyel Tudományos Akadémia

Janusz Durko
(1915–2017)

Történeti Intézetében került, ahol hamarosan beválasztották az intézet Tudományos Tanácsába. Tagja lett a *Z Pola Walki* (A harcmezőről) folyóirat szerkesztőségének, amely LEMP történeti orgánuma volt. A szerkesztőség tagjai között volt már barátja, Janusz Durko, valamint Aleksander Kochański, a nemzetközi szakszervezeti mozgalom később nemzetközileg is ismert kutatója, a Profintern monográfia szerzője.²⁰

Tych már ezekben az években is foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalommal, nem is tehetett másként.

¹⁹ Janusz Durko (1915–2017) lengyel történész, levéltáros, muzeológus. Életrajzát lásd e kötetünkben.

²⁰ *Czerwona Międzynarodówka Związków Zawodowych (Profintern), 1920–1937. „Książka i Wiedza”, Warszawa, 1985.*

A korai lengyel munkásmozgalom szervesen fonódott össze az orosz, a német és a zsidó mozgalommal, része volt velük együtt a II. Internacionálénak. Tych szerepet vállalt a modern kori lengyel történeti források kutatásában és publikálásában is. Első jelentős kötete e műfajban 1963-ban jelent meg. Közreadta tanulmányait; közülük több folytatása, kiegészítése volt doktori disszertációjának az 1905-ös forradalomról, amelynek már ekkor elismert szakértőjeként tartották számon.

1968-ban rövid időre megtört pályájának íve. Őt is érintette a pártvezetés által irányított antiszemita hecckampány, amely az izraeli–arab hatnapos háborút követte, s a zsidó származásúakat, illetve az Izrael elitelésére nem hajlandókat sújtotta. Mintegy 20 000 embert, köztük Tychet és feleségét, a színházi rendező Lucyna Bermant-Tychet is elbocsátották állásából.

1970-ben kapott katedrát a varsói egyetemen, előbb docensként, majd 1982-től egyetemi tanárként. Fő állása 1971 és 1987 között a LEMP Központi Bizottsága Központi Levéltárában. Innen is véleménye miatt kellett távoznia. Az egyetemen tovább folytathatta munkáját. Egyre ismertebb lévén, mind jobban bekapcsolódott nemzetközi kutatási projektekbe, vett részt konferenciákon. A hetvenes évek derekától ott volt a Munkásmozgalom Történészek Nemzetközi Konferenciája (ITH) szervezet linzi éves találkozóin, ahol a „keleti történészek” táborának lett színes egyénisége. A 80-as évek elején kapcsolódott be az amsterdami Társadalomtörténeti Intézet (IISG) és a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet indította Komintern-projektbe, s vett részt 2004-ben a projekt záró konferenciáján Hannoverben mint a Kommunista Internacionálé apparátusában dolgozó – szinte teljesen a sztálini terror áldozatává vált – lengyel munkatársak biográfusa. Munkásmozgalom-történeti munkásságát 1990-ben az osztrák Victor Adler állami díjjal ismerték el.

Felix Tych a Bundestag elnöke, Norbert Lammert, és Simon Peres izraeli elnök

Az 1980-as évek végétől egyre többet foglalkozott a lengyelországi zsidóság történetével és a Holokauszt tragédiájával. 1995-től igazgatója volt a varsói Zsidó Történeti Intézetnek, tagja lett a Lengyel Tudományos Akadémia Tudományos Tanácsának.

Kedvelt előadója volt külföldi intézeteknek, egyetemeknek. Többször járt Budapesten, ahol a nemzetközi és a lengyel munkásmozgalomról tartott előadásokat. Göttingenben, Darmstadtban, Freiburgban is előadott, vendégprofesszorként oktatott Berlinben és Kasselben, a berlini Antisemitizmus Kutatóközpontban.

Sokat publikált: öt monográfiája mellett 26 forrásgyűjteményt, életrajzi kötetet adott közre, és mintegy 300 tanulmány szerzője volt. Sok publikációja jelent meg németül. Nagy visszhangot és több kiadást ért meg az az előadása, amely 2000 februárjában hangzott el a Friedrich Ebert Alapítvány történészforumán *Németek, zsidók, lengyelek: a Holokauszt és kései következményei* címmel.²¹ 2010. január 27-én a német parlamentben tartott előadást a Nemzetiszocializmus áldozatainak emléknapján. Szeptemberben Joachim Gauck, a későbbi államelnök tüntette ki „A felejtés ellen – a demokráciáért” díjjal.

Irodalom a Deutsche Nationalbibliothek katalógusában:

<https://portal.dnb.de/opac.htm?jsessionid=C844779F84832ECC39CA1BE5A3B6E546.prod-worker0?method=showFullRecord¤tResultId=%22103391932%22%26any¤tPosition=0>

²¹ Az írás teljes terjedelemben olvasható: <http://library.fes.de/fulltext/historiker/00809toc.htm>

KÖNYVISMERTETÉSEK

Rolf Hecker¹–Manfred Neuhaus²–Richard Sperl³:

Az évszázad projektuma: Marx Károly és Engels Frigyes irodalmi hagyatékának kiadása

1991 után, a Marx–Engels Összkiadás (*Marx–Engels Gesamtausgabe* – MEGA) újraindulása által okozott eufória hullámán, miután lezárult a hosszas és fordulatoss, állandóan kudarc fenyegette, ám végül mégiscsak sikerrel végződő küzdelem Marx Károly és Engels Frigyes hátramaradott írásai teljes és kritikai kiadásáért, Hans-Martin Lohmann német újságíró ezt az alábbi, jelentőségteljes mondatban összegezte: „A MEGA a szó legszorosabb értelmében az évszázad vállalkozása; kezdete, kudarcai és újjáéledései paradigmaticusan tükrözik a 20. század tragédiáit.”⁴

A MEGA története, amely hosszú ideig saját tradícióvonalán, a neogermán filológia keretén kívül haladt, legfőbb lépéseit tekintve mára befogadottá vált: legfőbb szereplőit megnevezték, és kiadói teljesítményüket kritikailag méltatták. 1989 világtörténelmi változásai előtt a Marx/Engels-kiadás, mint ezt Jürgen Rojahn megállapította, „a legszorosabban azokhoz a politikai mozgalmakhoz kötődött, amelyek a két alkotó politikai hagyatékához fűződtek. Az első világháború előtt ez az akkor még üldözött, diszkriminált, a politikai hatalomért küzdő szociáldemokrácia volt. Később ehhez csatlakozott az Oroszországban, majd 1945 után jó néhány további országban hatalomra jutott kommunista mozgalom. Így a Marx–Engels-kiadás ügye – egyébként maradéktalanul a két szerző szándékaival összhangban – abból a premisszából indult ki, hogy műveik, ezen belül a hagyaték, benne a művek és a tudományos összkiadás közzététele is mindig is ezeknek a magukat marxistaként definiáló politikai pártoknak a céljait hivatott szolgálni.

¹ Rolf Hecker (1953–) történész, egyetemi tanár, a Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin tagja.

² Manfred Neuhaus (1946–) történész, kiadó-szerkesztő, a *Marx–Engels Összes Művei* gondozója, a Rosa Luxemburg Alapítvány egyik alapítója, a Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin tagja.

³ Dr. Richard Sperl (1929–) filológus, 1956 óta a MEW és a MEGA munkatársa. A MEGA főszerkesztőségének tagja 1990-ig. A BMEF társ-szerkesztője.

⁴ *Die Zeit*, 1999. február 25.

Több mint egy évszázadnak kellett elteltelnie, míg Marx és Engels írásos hagyatékának ügye eloldozhatóvá lett ezektől a politikai érdekviszonyoktól. Az első lépést már David Rjazanov⁵ szovjet történettudós megtette. Kétségtől újabb mérföldkő volt ezen az úton, a vállalkozást terhelő ideológiai ballaszt és a félreérthetetlen politikai instrumentalizálás ellenére, az SZKP Központi Bizottsága Marx–Engels–Lenin Intézetének és a Német Szocialista Egységpárt KB Marxizmus–Leninizmus Intézetének 1975-ös megállapodása a MEGA elindítására.

A projektum átalakítása az 1989/90-es korszakváltó év után, az új kiadók szándéka szerint a dezideologizálás, a depolitizálás, az akadémiai körbe való bevonás és az internacionalizálás irányába haladt. Ez bonyolult, fájdalmas, de felszabadító folyamat volt. Az átalakítás neves tudósok védelme alatt, több részlépésben ment végbe. Kiadói-módszertani síkon ez a kiadás alapelveinek a módosítása nyomán, a mindenfajta politikai gyámkodás alóli megszabadítása irányába haladt. Változott a sorozat dimenziója is, 164 helyett 114 kötetre. Ez túlnyomórészt az eredetileg 40 kötetre tervezett *Margináliák* elhagyása formájában következett be, amelyek a Marx és Engels könyvtáraiban található, tőlük származó széljegyzeteket tartalmazták volna. Nem feledkezhetünk meg az új, innovatív digitális eljárás alkalmazásáról és a kutatómunka ehhez kapcsolódó hálózati eljárásairól se a szerkesztési és a nyomtatási technika tekintetében. Intézményi és személyi szemszögből a legjelentősebb változtatás a munkának az akadémiai struktúrákba való fokozatos beágyazása volt, ami a MEGA beillesztését jelentette a német szövetségi és tartományi kutatótámogatási rendszerbe. Ugyancsak nagy lépés volt, hogy a munka irányítását pártkiadó helyett egy tudományos kiadó vette át. Ezzel párhuzamosan megújították és megfiatalították a munkálatokat végző törzsgárdát. A tudománytól idegen hierarchikus struktúrák helyére egy egalitárius nemzetközi kutatói hálózat lépett, három kontinenst (Európa, Japán, USA) átölelő kiadóhivatalok révén, amelyek magja a Berlin–Brandenburgi Tudományos Akadémia.

A Marx–Engels-hagyaték

Ahhoz, hogy a jelenlegi állapotot pontosan érzékeljük, röviden vissza kell tekintenünk a két alkotó hagyatékának viszontagságos több mint 130 évére.

Amikor Marx 1883. március 18-án meghalt, nem létezett egyértelmű rendelkezése hagyatékának sorsára nézve. Természetes örökösei lányai voltak, a Párizs közelében élő Laura Marx-Lafargue és Eleanor Marx-Aveling (Tussy) London-

⁵ David Boriszovics Rjazanov (1870–1938) életútjának ismertetését Nyikita Kolszinszkij tollából lásd Évkönyv 1995. 307–312. – Az 1938-ban a sztálini megtorlás áldozatául esett tudós nevéhez fűződött a moszkvai Marx–Engels Intézet megteremtése, amelynek 1931-ig igazgatója is volt.

ban.⁶ Engels kérésére az utóbbi röviddel Marx halála után közölte: apja neki „az mondta, hogy ő és én (Engels) rendelkezünk írásműveivel, és döntünk annak a közzétételéről, amit közzé kell tenni”. Ezt írta néhány hónappal később, 1883. június 24-én, Laurának küldött levelében.⁷ Marx halála után minden kézírásos anyagot átvittek Engels lakásába. Másként állt a helyzet a levelekkel. Magától értetődően Engels birtokába kerültek Marxszal váltott levelei, s azok is, amelyeket a világ különböző tájain élő barátaival és harcostársaival váltott. Ő maga kérte Marx néhány barátját és levelezőpartnerét, hogy Marxtól kapott leveleiket neki küldjék vissza. A családi leveleket viszont, átnézés után, átadta a lányoknak. A kifejezetten privát jellegű leveleket elkülönítette és megsemmisítette. A levélváltást tehát csak válogatás után küldte át.

Marx halála után Engels nem volt abban a helyzetben, hogy barátja könyvgyűjteményét magához vegye. Ezért Eleanorral egyetértésben úgy döntött, hogy ezt a könyvtárat megszünteti.⁸ Ezután a könyveket Paul Lafargue-hoz küldte el; az orosz nyelvű anyagot pedig Pjotr Lavrovhoz. Ez utóbbi anyag később az orosz szociálforradalmárok (később eszerek) könyvtárának a birtokába került, majd M. R. Goc és E. E. Lazarev 1939-ben saját gyűjteményükkel együtt eladták az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézetnek (IISG). A duplikát példányokat a német szociáldemokraták zürichi pártarchívumának küldték át. Sok, a dokumentumokban „népszerűnek” minősített kötetet a londoni Munkásszövetségnek adtak át. Engels természetesen megtartotta azt a könyvanyagot, amelyre szüksége volt a Tőke második és harmadik kötetének a tervbe vett kiadásához.

Engels célul tűzte ki, hogy – mint írta – „Marx és jómagam kisebb műveit gyűjteményes kiadásban közzétegye”.⁹ Ennek a munkának a zöméhez azonban csak 1894-ban tudott hozzálátni, amikor befejezte tízéves munkáját a Tőke befejezetlen második (1885) és harmadik kötetének kiadásra való előkészítésén. Azért irányításával sikerült tető alá hozni néhány munka első, illetve újabb kiadását. Ilyen volt a *Bérmunka és tőke* (1885, 1892), *Louis Bonaparte brumaire 18-ája* (3. kiadás, 1885), majd a maga idején nyilvánosságra nem hozott *A gothai program kritikája* (a kézirat alapján, a *Neue Zeit*ben, 1891-ben), továbbá a *Polgárháború Franciaországban* (1891). Levelek egész sorában fejtette ki álláspontját egy összkiadás publikációra való előkészítéséről. Eszerint ennek lehetőleg Marx minden írását tartalmaznia kell, kronologikus sorrendben. A szövegnek eredeti történeti alakjában kell szerepelnie, rövidítések és módosítás nélkül. Csak a szö-

⁶ Számos, a tanulmányban szereplő személyről Évkönyvünk 1974 óta megjelent 43 kötetében alapos életpályarajzokat közöltünk. Ezek lelőhelyét a tanulmány végén megadjuk. (A szerkesztők.)

⁷ Marx–Engels Werke. MEW- 24. köt. 36., 42.

⁸ Engels levele Laura Lafargue-hoz. 1884. február 5. MEW 36. köt. 101–102.

⁹ MEW 39. köt. 467.

vezezési hibákat szabad korrigálni, a szövegeknek és létrejöttük körülményeinek megértését pedig előszavakkal és értelmező lábjegyzetekkel kell elősegíteni.¹⁰

Amikor 1895. augusztus 5-én Engels is meghalt, már különböző hagyatéki meghagyások álltak rendelkezésre. Volt egy 1893. július 29-éről keltezett végrendelet; egy 1894. november 14-én született útmutatás ennek végrehajtói számára, illetve egy 1895. július 25-éről keltezett végrendelet-kiegészítés.¹¹ Ezek tartalma csak annyiban érdekes, amennyiben az irodalmi hagyatékké kezelési jogát illeti. A meghagyások egyértelműek. Minden irodalmi természetű kéziratot, valamint minden Marx által írt vagy hozzá küldött családi levelet át kell adni Eleanor Marx-Avelingnek. Valamennyi könyvet August Bebelhez, illetve Paul Singerhez kell eljuttatni, mint a német szociáldemokrácia képviselőihez. Minden további kézirat és levél (a már említetteken kívül) Bebelnek és Eduard Bernsteinnek adandó át. Engels ezt utóbb úgy pontosította, hogy az ő családja és Marx lányai közötti levelezést az utóbbiak birtokába kell juttatni. A végrendelet utószavában Engels visszavonta ezt a Marx család levelei tekintetében, de kiegészítette azokra a levelekre, amelyeket Marx írt és kapott, a tőle származókra és általa kapottakra, amelyek a feladókat illetik meg.

A Marx–Engels-hagyatékké átadás-történetében kiemelkedően fontos szerepet játszott az orosz David Rjazanov. Neki 1910-ben módjában állt a Lafargue családnál minden papírt alaposan átnézni és róluk leltárt készíteni. Nemcsak Marxnak Danyielszonhoz írott leveleit gyűjtötte össze, hanem több olyan levelet is, amelyeket Marx feleségéhez és lányaihoz írt, ami jelentős hozzájárulás volt Marx életrajzához, különösen 1881–1882 vonatkozásában. Erről Rjazanov Karl Kautskyhoz írott levelében számol be. A munka nagy jelentőségre tett szert azért, hogy Paul és Laura Lafargue 1911 novemberében öngyilkosságot követett el. Rjazanovot akkor az SPD pártelnöksége fölhatalmazta, hogy a Marx–Engels-hagyatékket lakhelyükről, a Párizs melletti Draveilból Berlinbe szállítsa. Így került az 1920-as évek elején a Marx–Engels-hagyatékké túlnyomó része a berlini pártarchívumba, míg a személyes hagyatékké egy része Marx legidősebb lánya, Jenny és férje, Jean Longuet birtokába maradt. (Lafargue gyermekei még az ő életében meghaltak.)

Marx–Engels kiadások 1917-ig

1883-ban Wilhelm Liebknecht is meghirdette „Marx összes műveinek a kiadását”, amit azonban csak az *Internationale Bibliothek* sorozat függelékeként, egyenként tudott megvalósítani. Így jelent meg, már Engels halála után, 1896-

¹⁰ MEW 38. köt. 125–126.

¹¹ MEW 39. köt. 505–511.

ban a *Forradalom és ellenforradalom Németországban* (MEW 24. köt.), 1897-ben *A politikai gazdaságtan bírálatához* (MEW 30. köt.), később a kibővített újabb kiadás 1907-ben, továbbá a *Kisebb filozófiai írások* és az *Anti-Dühring* (1878 és 1910 között hét kiadásban) stb.

Az első nagyobb konkrét lépés az Engels fölvázolta Összes Művek megvalósítása felé a Franz Mehring által, az SPD megbízásából sajtó alá rendezett, 1902-ben a Dietz Kiadónál megjelent négykötetes gyűjtemény, a *Marx–Engels–Lassalle. Levelek, írások az 1840-es évekből* kiadvány volt. Ez első ízben tett közzé sok ismeretlen, esetenként szórványos, illetve névtelenül megjelent munkát, Marx és Engels nyilvános hatású tevékenysége első évtizedéből, valamint Lassalle leveleit a két szerzőhöz (1849–1862). Ez a kiadvány mindenekelőtt szövegtörténeti kommentárjai révén kölcsönzött új dimenziót a Marx–Engels-kutatásnak és -kiadásnak. 1906-ban Friedrich Adolf Sorge jelentette meg *Levelek és részletek Johann Philip Becker, Joseph Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx, Friedrich Adolph Sorge és mások levelezéséből* című gyűjteményét. Mehring ezt a kötetet „tartós emlékműnek” jellemezte nemcsak a német, hanem a nemzetközi szociáldemokrata irodalomban is.¹²

Míg Mehring kiadványa csaknem kizárólag az 1840-es években megjelent munkákra szorítkozott, Karl Kautsky 1905–1910-ben megkezdte a nagy terjedelmű kéziratos hagyaték közzétételét, a marxí Értéktöbblet elméletek háromkötetes – négy kötetbe tördelt – kiadásával. Ennek az anyagnak a kibogozásához még Engels útmutatásával fogott hozzá. Emellett Kautsky elkészítette a *Tőke* első kötetének népszerű kiadását (1914). Ennek újdonsága abban állt, hogy a kiadó terjedelmes *Előszót*, valamint bibliográfiát, illetve név- és tárgymutatót iktatott be, amelyet Rjazanov állított össze.

Már előbb, 1910/11-ben Bécsben sor került egy összejövételre, amelynek résztvevői – Max Adler, Otto Bauer, Adolf Braun, Gustav Eckstein, Rudolf Hilferding, Karl Renner és Rjazanov – arra a következtetésre jutottak, hogy miután a marxí írások 1913-ban (a szerzői jogvédelem elévülése révén) megszabadultak a jogi korlátozásoktól, a német szociáldemokrácia előtt az a feladat áll, hogy „megkezdje egy minden tudományos követelménynek megfelelő, maradéktalanul teljes, szisztematikusan rendezett, a kéziratokkal és Marx írásainak különböző kiadásaival gondosan összevetett, bevezetőkkel és alapos mutatókkal ellátott Marx összkiadás kivitelezését”.

Az így elindított munka még 1913-ban Marx és Engels levélváltásainak négykötetes gyűjteményével folytatódott, amelyet August Bebel és Eduard Bernstein jegyzett. Ebbe a kiadásba, Bernstein eredeti elképzelésével szemben, a levelek

¹² *Neue Zeit*, 1906. 1. és 2. sz.

csak szerkesztett formában kerültek be, egyeseket pedig egészen elhagytak, anélkül, hogy ennek az okát nyilvánosságra hozták volna. A bennük olvasható, a német szociáldemokrácia egyes, a kortársak által még jól ismert vezető személyiségeit érintő megállapítások – vélték – „túlságosan kényelmetlenek” lennének; Bebel, Kautsky, Mehring és mások pedig attól tartottak, hogy ezeknek a személyeknek a gondolatait, ha teljes terjedelmükben szerepelnek, mások nehezen viselnék el, és így a pártnak politikai kárt okoznának.

A másik ágon a Mehring által elindított gyűjteménysorozat kötetei 1917-ben folytatódttak. Ezek Marxnak és Engelsnek az 1850-es években született írásait tartalmazták, két kötetben, *Gesammelte Schriften von Marx und Engels* címmel. Ennek a kiadója Rjazanov volt, aki 1907 óta mint orosz emigráns Németországban, Ausztriában, majd Svájcban élt. Kutató- és kiadói munkáját mindinkább Marx és Engels műveinek szentelte. Ennek során került szoros kapcsolatba a német szociáldemokráciával, amely berlini levéltárában a Marx–Engels-hagyaték túlnyomó részét őrizte.

Bármilyen nagy jelentőségűek voltak a fentiekben felsorolt, immár 25 kötetre rúgó publikációk, összességükben is csak Marx és Engels irodalmi hagyatékának egy kisebb részét tették hozzáférhetővé.

Az első MEGA

Az indulásnál, mint gránitszikla, Rjazanov áll. Ő fogalmazta meg a legfontosabb történeti és filológiai alapelveket, amelyek alapján az 1920-as években Moszkvában – a Kommunista Internacionálé V. kongresszusának 1924 június–júliusi döntésére támaszkodva – elindulhatott egy 42 kötetes Marx–Engels-sorozat kiadói vállalkozása. Ezt frankfurti és berlini kiadók gondozására bízták. Tizenkét kötet látott napvilágot. E vállalkozásnak fontos előfeltétele volt Rjazanov jó viszonya az SPD elnökségével, amely engedélyezte, hogy fényképmásolatokat készítsen a hagyaték kézíratos részéről. Nélkülözhetetlen feltétel volt a moszkvai Marx–Engels Intézet több megállapodása (pl. a Frankfurt-am-Main-i Társadalomkutató Intézettel), illetve a Marx–Engels Kiadói Társulat megalapítása Frankfurtban, amely később Marx–Engels Kiadó néven Berlinbe helyezte át a székhelyét. Mindezen túl Rjazanov nemzetközi tudósítói hálózatot épített ki Kölnben és Trierben. Hozzáértő személyek nemzetközi munkásmozgalmi dokumentumokat és egyéb anyagokat gyűjtöttek Párizsban, Brüsszelben és Londonban. Sikerült nekik ezeket az anyagokat megszerezni vagy lemásolni. Moszkvában Rjazanov nemzetközi kiadói kollektívát toborzott, amelynek tagjai többek között a Magyarországi Tanácsköztársaság után kerültek Szovjet-Oroszországba. Ilyen volt Birman Béla (1904–1937?) és Czóbel Ernő (1886–1953). Ez utóbbit 1936-tól 1946-ig egy szí-

bériai munkatáborban tartották. Később 1947-től haláláig a magyar kommunista párt *Szikra* nevű kiadójának a vezetője volt.

Hitler hatalomra jutása, majd az 1930-as években a sztálini terror eszkalációja, amelynek Rjazanov mellett sok orosz, német és magyar kiadói szakember esett áldozatul, véget vetett ennek a kiadói sorozatnak, amelyben első ízben láttak napvilágot az 1844-ben született *Gazdasági-Filozófiai Kéziratok* és a *Német ideológia*.

A Rjazanov által kezdeményezett MEGA volt az első olyan Marx–Engels-kiadás, amely az írások – rendszerint legutóbbi – változatának a teljes szövege mellett egyéb változatok és kéziratok jelentős részeit is közölte a korszerű kiadási technika akkori legmagasabb színvonalán, ami legalábbis előre jelezte egy szöveg-genetikus elemzés lehetőségét. Alkalmazta a „fertőzési tilalmat” is; minden szövegnek az eredeti változat nyelvén kellett megjelennie, miközben a helyesírást és a központozást – a mai kiadói gyakorlattól eltérően – a kiadás idejének modern szabályai szerint alakították. Rendkívüli teljesítményt nyújtott Rjazanov nemzetközi kiadói csapata a bonyolult kéziratok átírása terén. Ez megmutatkozott a névtelenül vagy álnéven közölt munkák szerzőinek, illetve az egyes levelek, kéziratok, és töredékek pontos születési dátumának a meghatározásában.

A MEGA megjelent köteteiben magától értetődően egy sor gyengeség is megfigyelhető. Rjazanov hajlott arra, hogy a szükséges előkészítő munkát sürgesse; emellett rendszerint alábecsülte a munka időigényét, és mellőzte az előfordulható nehézségeket. Ez megmutatkozott a kiadói kivitelezésen is. Emiatt néha nem készültek el időben a részletes kiadói irányelvek, nem létezett szigorú, kötelező rendje az anyag hozzáigazításának a kiadvány más részeihez, az egyes kötetek belső tagolásának, különösen tudományos apparátusuk tekintetében.

Hitler hatalomra jutása természetesen lehetetlenné tette Németországban bármely Marx- vagy Engels-mű kinyomtatását vagy terjesztését. Ezek, így a MEGA fellelhető kötetei is 1933 májusában a föllángoló könyvmáglyákon végezték. Minden Marx vagy Engels mű eltűnt a könyvesboltokból, amint a könyvtárak nyilvános polcairól is.

Ezek az események és a második világháború fejleményei fenyegető következményekkel jártak a Marx–Engels-hagyaték sorsára nézve is. Ennek a darabjait, kalandos úton, időnként veszteségekkel ki kellett csempészni Németországból, hogy egy koppenhágai bank széfjeiben rejtse el őket.¹³ Az SPD emigráns vezetőségének tárgyalásai a moszkvai intézettel, amelyek célja az volt, hogy eladják, vagy őrzésre átadják a hagyatékot, sikertelenek maradtak. Bár az anyag végül az

¹³ Erről a kalandfilmbe illő vállalkozásról pontos és érdekes leírást nyújtott Gerd Callesen az Évkönyv 2017. évi kötetében. (29–36.)

1935-ben Amszterdamban megalakult Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (IISG) birtokába jutott, ismét veszély fenyegette, amikor 1940-ben Hollandia német megszállás alá került. Ekkor Angliába mentették át.

Rosszabbul alakult Marx és Engels személyes könyvtárának a sorsa, amely addigra az SPD könyvtárának a részévé lett. Ezt a nácik már 1933-ban lefoglalták, és különböző intézményekbe szétszórták, amelyek egy részét a háború idején részben kitelepítették; így nem kevés könyv elveszett. Évtizedes kutató tevékenység révén is csak nagyjából a könyvek felét sikerült újra megtalálni (köztük sok olyat, amelyben Marx és Engels széljegyzetei találhatók).

Mindazonáltal a moszkvai Marx–Engels–Lenin Intézetnek (IML) egy manővere sikeresnek bizonyult, amelyről évtizedeken át hallgattak. Még 1935-ben egy bécsi jogász és diplomata, Marek Kriger az ottani szovjet külképviselet segítségével fölvette a kapcsolatot az IML-lel. Tudtul adta, hogy Marx-kéziratok vannak a birtokában. Ezeket 1932-ben az archívumban, ahol dolgozott, „fizetésképpen” adtak át neki, és ő szívesen adná el a moszkvai intézetnek. Ezt egy 1933. decemberi levéllel bizonyította, amelyet a maga idején az SPD levéltára állított ki. Így az IML birtokába jutott a *Gazdasági Kéziratok* kis és nagy sorozata (1857/58, illetve 1861/62), és néhány kisebb kézirat.

Egyébként a moszkvai intézet – mintegy a rjazanovi tradíció folytatásaként – évtizedeken át közvetlen kapcsolatot tartott a Longuet családdal, amely a Marx-hagyaték privát anyaga egy részének, mindenekelőtt leveleknek és könyveknek a birtokosa volt. Általuk és más adományok révén a moszkvai levéltárba kerültek (ma: Oroszországi Állami Társadalom- és Politikátörténeti Levéltár – RGASZPI).

A Marx–Engels Werke – MEW

Marx–Engels Művei kiadására orosz nyelven (*Szocsinyenyija*) 1924-ben az SZK(b)P XIV. kongresszusa hozott határozatot. Első kötetei 1928-ban jelentek meg. (A világháború okozta megszakítás múltán a sorozat folytatódott, a MEGA leállítása után is.) Ebből 28 látott napvilágot, 33 kötetben (a 20. kötet nem jelent meg). Munkálatai 1947-ben fejeződtek be. Ebben a sorozatban összesen 1247 írásmű, kisebb írás és följegyzés látott napvilágot, valamint Marx és Engels 3298 levele. Ezzel a maga korában a *Művek* legátfogóbb gyűjteménye került kiadásra. Amint a MEGA, szintén három részre tagolódott: nagyobb munkák, a *Tőke*, illetve a levelek. Kiadástörténeti szempontból nagyon fontos, hogy az addig föltárt Marx- és Engels-levelek teljes szövegét közreadta, köztük hatszázat első ízben.

A hitleri fasizmus szétzúzása után Németországban is megkezdődött a Marx–Engels-publikáció reneszánsza. Az írásaik iránti érdeklődés nagy volt, elsősorban a szovjet megszállási övezetben, majd az NDK-ban számos kiadvány szü-

letett. Ám hamarosan kiderült, hogy egyre sürgetőbb a Marx–Engels Művek átfogó, összefüggő gyűjteményének német nyelvű kiadása. Egy ilyen kiadványsorozat legfontosabb előfeltételének bizonyult, hogy a moszkvai Intézetben megkezdődtek a *Szocsinyenyija* második orosz kiadásának a munkálatai. A Művek létező első kiadásának a fogyatékoságai mindjobban kiütköztek. Egyrészt voltak benne jelentős hibák, másrészt időközben sok új dokumentumot fedeztek föl. A szakemberek azt javasolták, hogy szülessen egy 80–90 kötetes sorozat, amely a kéziratok hagyatékot is tartalmazza. Ezt azonban a korabeli illetékes pártforum elvetette. A második kiadás 1945-ben elkészült tervezete végül 38 kötetet irányzott elő. 1952-ben a kötetek számát ismét 30-ra csökkentették.

Sztálin halála után a szerkesztőknek sikerült ezt a számot 39-re növelni, mintegy 1600 munkát és 4000 levelet tervezve. Ezek elkészülte után úgy döntöttek, hogy még 11 kiegészítő kötetet is összeállítanak. Ezáltal a *Szocsinyenyija* második változata Marx és Engels irodalmi örökségének addigi legteljesebb gyűjteményének ígérkezett, ám nem az eredeti nyelven, hanem orosz fordításban.

A német nyelvű *Marx–Engels Művek (MEW)* a Német Szocialista Egységpárt (SED) központi bizottságának az 1953-as Karl Marx-év alkalmából hozott határozata alapján, a KB irányítása alatt álló Marxizmus–Leninizmus Intézet gondozásában, 1965 és 1968 között 39 kötetben jelent meg, amelyhez utóbb még négy, kiegészítő kötet csatlakozott. Kialakítása kifejezetten a *Szocsinyenyija* második kiadását követte. A MEW célja az volt, hogy a művek reprezentatív gyűjteményével azok tanulmányozását alapozza meg. Nem tűzte ki célul, hogy a művek történeti–kritikai elv szerinti összességét hozza létre. Konceptiója szerint valamennyi befejezett, nyomtatásban megjelent munkát, írást és cikket tartalmaznia kellett, mellette pedig egy válogatást a kéziratban fennmaradt írásokból, vázlatokból és előmunkálatokból, továbbá valamennyi, a szerzők tollából származó levelet. Ez néhány, a második orosz kiadás fogyatékoságaira visszavezethető kivétellel valósult meg, és elsősorban a korai munkákat érintette (ezeknek teljes szövegükben két kiegészítő kötetben kellett volna szerepelniük), és néhány, a cári önkényuralommal és külpolitikával kapcsolatos írást. Ezáltal ez az addig legteljesebb kiadás sajnálatos módon diszkreditálta magát.¹⁴ A kiadás a korábbi, politikailag kötött kiadások hagyományvonalába illeszkedett, azok erényeivel és fogyatékoságaival. Célkitűzését tekintve kombinálta az olvasásra és a mélyebb tanulmányozásra szánt publikáció vonásait.

Később kiderült, hogy a MEW-hez hasonló kiadás a „népszerű” használatra kevésbé alkalmas. Az terjedelmes és gazdagon kommentált szövegtömeg

¹⁴ A szerzők itt elsősorban a korai műveknek, elsősorban az 1960-as években a Szovjetunióban és más országokban vitatott, később viszont alpműnek tekintett *A nemzetgazdaság bírálatának vázlata (Grundrisse)* kihagyására utalnak szemérmes formában. (*A magyar szerkesztő megjegyzése.*)

mindenekelőtt a tudományosan felkészült használók (diákok, tanárok, oktatószemélyzet, publicisták, kutatók) szükségleteit elégíti ki. Ám a MEW az NDK-ban kötelező alapja lett az utána készült Marx–Engels-válogatásoknak és tematikus gyűjteményeknek, így végül is eredményei ezeken keresztül szélesebb olvasókör hasznára is voltak. Használták munkálataik során a más országokban megjelenő *Marx–Engels Művek* fordítói is.

A MEW, amely mintegy 1700 írást és 4170 levelet is tartalmaz (benne sok addig ismeretlen munkát és valamennyi rendelkezésre álló, Marx és Engels által harmadik személyekhez írott levelet, amelyek egyharmadát idegen nyelvekről kellett lefordítani), a MEGA befejezéséig Marx és Engels írásai és levelei legátfogóbb német nyelvű kiadásának számít. Általánosan elismert gondos szövegkezelése révén ma is előnyben részesített szövegbázis egyenkénti publikációk és szöveggyűjtemények számára, beleértve a digitális kiadásokat is; ugyancsak általános a használata mint idézetforrásnak. Ez nem érvényes ugyanilyen mértékben a kommentáló apparátusra, mivel ez politikailag és ideológiailag nem felel meg a kutatás jelenlegi állásának. Ezzel együtt is a MEW iránti igény továbbra is töretlen. 2001 óta a sorozat darabjait a Rosa Luxemburg Alapítvány kezeli, és továbbra is a Karl Dietz Verlag adja ki. Állandó gondot okoz, hogy a kötetek mindig rendelkezésre álljanak a szállításhoz. Ezt 1999 óta tizenkét kötet esetében változatlan utánnomással oldották meg; 2006 óta pedig hat kötetet a kommentáló szövegrészek teljes átdolgozásával bocsátottak ki, a MEGA elkészült kötetei alapján. Egy repertórium-CD tartalmazza az 1–39. kötet tárgymutatóját, illetve az írások listáját. Rendelkezésre áll egy USB-pendrive is, amely tartalmazza a teljes sorozatot, keresőfunkciókkal az egyes kötetek egész szövegkorpuszában, valamint pdf formátumú adataiban. Előkészületben van két további kiegészítő kötet. Közülük a 44. kötet az 1861–1863 között készült gazdasági kéziratokat tartalmazza (MEGA II.3.6), amelyek közlése már a 43. kötetben megkezdődött; a 45. kötet pedig különböző, a MEW-be eddig föl nem vett írásokat tesz közzé, pl. *A 18. századi titkos diplomácia története* című művet, illetve Marx és Engels újabban előkerült leveleit.

A második MEGA 1991-ig

Bár Sztálin halála után, a Szovjetunió, majd az NDK úgynevezett olvadási korszakában Rjazanov kiadási tervzetét újra elővették, még két évtizedbe telt, amíg az 1960-as és az 1970-es években elfogadták és keresztülvitték az új, „második” MEGA koncepcióját, részben kiélezett viták során. Az új, történeti-kritikai összkiadás kiadásfilológiai szabályainak a kidolgozását a berlini és a moszkvai pártintézmények tudományos munkatársaira bízták – részben ebből eredtek az

ellentétek. A megbízott tudósok a modern goethei és brechti filológia szöveg-szerkesztési innovációit tették magukévá. Ám az újgermanista kiadási elmélet és gyakorlat az 1930-as évek óta hatalmas lépést tett előre. A döntő mozzanat, úgymond a fordulat a régi filológiai paradigmához képest, az ún. szöveg-genetikai elv érvényesítése volt. A legfőbb parancs már nem az, hogy olyan szöveget produkáljanak, amely a szerzők (Marx és Engels. – *A szerk.*) akaratához a lehető legközelebb áll, hanem az, hogy dokumentálják a szöveg formálódását a legkorábbi tervezettől az utolsó változatig. Ebből kiindulva öltöttek fokozatosan formát a kiadó szerkesztési elvei a Marx és Engels munkásságát bemutató „második” MEGÁ-ban.

A jó megoldás alapelvei között az első helyen a tökéletesség követelménye áll. A MEGA Marx és Engels hagyatékának teljes, történeti-kritikai szemléletű kiadása lesz, a publikációk, a hátrahagyott kéziratok munkák és a levelezés tekintetében is. Csak az egész irodalmi hagyaték teljes rendelkezésre bocsátása zár ki mindenféle, akár indokolt válogatást, legyen szó az összes nyomtatvány, a kéziratban vagy töredékben maradt munkák, a följegyzések, és a harmadik személyek által Marxhoz és Engelshez írott levelek kezeléséről. Így Marx és Engels hagyatéka – ha a tudomány számára hozzáférhetővé teszik – először válik valóban közkinccsé. A már ismert munkákhoz, cikkekhez és levelekhez – első ízben harmadik személyek hozzájuk intézett leveleihez is – számos, eddig nem publikált, vagy újonnan előkerült írások társulnak. Ami a szerzőség kezelését illeti, sok szöveg esetében a szerkesztők bizonyítják vagy cáfolják szerzőségüket. Ezzel a *Művek* fogalma pontosabb kontúrokat ölt.

Struktúráját tekintve a második MEGA Rjazanov elveit veszi át, de elválasztja a műveket az előmunkálatoktól. Külön szerepel tehát ez a terjedelmes és különleges kiadói eljárást követelő anyagcsoport: a készített jegyzetek, kivonatok, följegyzések, egyes reagálások, irodalomjegyzékek és széljegyzetek, szintén kronológiai rendben. Egyébként is minden szöveg kronológiai elrendezésű, így a rendelkezésre álló szövegváltozatok az eredetihez hű ortográfiával és központozással szerepelnek. Ez az alap a korabeli beszédmód, fogalomhasználat és a terminológia történeti-genetikai tisztázásához. A befejezetlen kéziratok a munkálatok minden stádiumában bemutatásra kerülnek, végül abban a formában, ahogy a szerzők hátrahagyták őket. A kritikai szövegrevízió, az egyértelműen hibás helyek eltávolítására, nagy óvatossággal és felelősséggel történik. Ennek a korszerű, döntő részben Richard Sperl és Inge Taubert által kidolgozott kiadói eljárásnak köszönhetően az olvasó követheti a művek fejlődését az első gondolat-töredéktől az utolsó változatig. Az autorizált szövegfejlődés a kéziratokban és a nyomtatványokban is szükségessé teszi „változtatlisták” készítését a tudományos apparátusban, amelyek minden változat lelőhelyét föltüntetik, miközben általuk

könnyen áttekinthető a szövegfejlődés teljessége. 1972-ben egy szöveg-genetikus próbakötet elkészítését még hevesen elutasították a német irodalom weimari országos kutatási és emlékgondozási intézet vezető munkatársai. Véleményük szerint „egy történeti-kritikai összkiadásnak nincs olyan feladata, hogy az egyes szövegek genézisét is dokumentálja”. Ráadásul néhány szovjet résztvevő is kifogásokat emelt, a kidolgozókat akadémizmusban, formalizmusban és pozitivistá pedantériában marasztalva el. Ezeket a bírálatokat, sőt támadásokat sikerült nagyszámú kiadásfilológus, történész és filozófus nyomatékos támogatásával visszazaverni.

A MEGA munkálataiban 1989-ig részt vevő 150 munkatárs – egyrészt a berlini és a moszkvai IML, másrészt berlini, hallei, lipcei, jénai és erfurti egyetemi munkacsoportok, valamint az NDK Tudományos Akadémiája – igen jó együttműködésben, nagy intenzitással dolgozott azon, hogy évente 3–5, 1991 májusáig összesen 45 kötet megjelenhessen. Ne felejtjük el, hogy csak 1987-ben sikerült számítógépes eljárásra áttérniük; a szövegek előállítás és a nyomtatási technika addig igen nagy élőmunka-ráfordítást követelt.

A MEGA kötetei 1975-ös megjelenésük után nagy külföldi visszhangot is keltettek; kevésbé az Egyesült Államokban (onnan egyetlen kötetet sem rendeltek meg), Japánban viszont minden kötetből 800 példányt adtak el. Egyes országokban a MEGA hamar kezdte betölteni a neki szánt szerepet: nagy számban születtek fordítások, elsősorban a korábban meg nem jelent művekből, pl. az *1861–1863-as gazdasági kéziratokból* orosz, angol, olasz, francia, japán és más nyelvekre. A MEGA munkatársai Marx-konferenciákra kaptak meghívásokat a világ minden sarkából, nemcsak kommunista intézményektől, hanem egyetemektől és akadémiaiktól is.

Újító alapelvei dacára sok éven át a MEGA kezelése egészében még ambivalens volt. Egyrészt a szakmai világ tisztelte azt, hogy Berlinben és Moszkvában, a tudományos akadémiákon, valamint különböző egyetemeken és főiskolákon elsőrendű filológiai munkát végeztek. Másrészt nem volt titok, hogy a második MEGA „a marxizmus-leninizmus nemzetközi ideológiai offenzívájának” kereteibe illeszkedett, s hogy évekig propagandista „staccato” kísérte, vagyis politikai funkciót is szántak neki. A munkálatok egyik fő résztvevőjének, Rolf Dlubeknek az utólagos ítélete szerint „állandó feszültség állt fenn a marxista–leninista krédó és a tudományos igényesség, a kiadói gondosság és a legitimációs célok között.”

A második MEGA – akadémiai, történeti-kritikai kiadás 1991 után

E valamennyi szerkesztőt már régóta emésztő konfliktust az 1989–1990-es évek viharos politikai változásai szüntették meg. A változások politikailag újra veszélyeztették a projektet, s egyben minden eddiginél újabb és kedvezőbb le-

hetőségeket is ígértek. Az utóbbiak már jellemezhetőek voltak az írásunk elején használt „akadémikussá” és „nemzetközivé” válás kifejezésekkel. Előbb azonban mind tudományosan, mind pedig politikai szempontból élesen vitatták, hogy az NDK és a Szovjetunió elmúltával egyáltalán lehet-e és kell-e folytatni a MEGA kiadását. Három választási lehetőség volt: megszüntetni, újrakezdeni vagy folytatni a már rendelkezésre álló kötetek és előmunkálatok alapos felülvizsgálatával és rekonstrukciójával. Sok tudós kész csodának tartotta, hogy a nyugati és a keleti tudósoknak végül sikerült a MEGÁ-t a két bukott kormánypárt volt presztízs-programjaitól megtisztítani, alapjaiban megreformálni és behajózni a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia (BBAW) védett kikötőjébe.

Ezt követően Amszterdamban, 1990 októberében létrejött a *Nemzetközi Marx-Engels Alapítvány* a Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (IISG), a Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Karl-Marx-Haus (Friedrich-Ebert-Stiftung) részvételével, de az addigi moszkvai és amszterdami kiadók hozzájárulásával. Az alapítók számíthattak a *scientific community* szolidaritására, amit japán tudósok példátlan támogatása is segít. A *Marx-Engels Alapítvány* valamennyi kiadói joggal rendelkezik, s azóta nemzetközi együttműködésben gondozza a MEGA tudományos kiadását. Az IISG és a BBAW mellett jelenleg csatlakozott az Alapítványhoz a Friedrich Ebert Alapítvány Történeti Kutatóintézete (Bonn) és a RGASZPI.

1993-ban, nemzetközi akkreditációját követően a Német Szövetségi Köztársaság Tudományos Tanácsa ajánlotta a MEGA-projekt felvételét az Akadémia programjába, Dieter Heinrich filozófus elnökségével. A publikáció irányelveit Aix-en-Provence-ban nemzetközi szakkonferencián dolgozták át, majd publikálták. Ezek szerint a MEGA 114 kötetből fog állni: az I. rész 32 kötete a tanulmányokat, cikkeket, tervezeteket tartalmazza, a II. rész 15 kötete „A tőkét” és előkészítő anyagait, a III. rész 35 kötete a levelezést, a IV. rész 32 kötete pedig szemelvényeket, feljegyzéseket, széljegyzeteket.

A marxi filozófia, ezen intézményi és kiadói változtatásokkal lelt mozgalmas története során első ízben talál akadémiai otthonra. Hosszadalmas egyeztetéseket követően a MEGA gondozását végül 1998-ban az Akadémiai Kiadó átvette a Karl Dietz Kiadótól. Aki autentikus Marxot és autentikus Engelst keres, annak jó szívvel ajánlható, hogy vegye kézbe a MEGA új kiadását. Erről írt Jens Bisky a *Süddeutsche Zeitung* 2011. május 24-i számában: „Ritkán volt tapasztalható ilyen alapos filológiai gondosság, mint ebben az esetben. Egy történetileg valós Marx-kép bontakozik ki, amely mellett el kell halványulnia minden ortodoxiának. Sztálin megérezte ezt a veszélyt, s ezért végeztette ki az első MEGA szerkesztőit, így David Rjazanovot.”

Az UNESCO 2013 júniusában a *Kommunista Kiáltványt* és a *Tőkét* felvette a

Dokumentumörökség Világregiszterébe. A BBAW ezt felhasználva fölhívta a figyelmet a MEGA II. részének befejezettségére (ennek 15 kötete, 23 részkötetben, 1976 és 2012 között jelent meg). Itt nem arról van szó, hogy a gazdasági rész tanulmányok recepcióját erre lehetne korlátozni, hanem arról, hogy összhangban a többi résszel, mindenekelőtt a szemelvényekkel, ezt is figyelembe kell venni. (Herfried Münkler, 2013. 73.)

2015-ben sor került a MEGA újabb tudományos értékelésére, amelynek eredményeképpen az NSZK tudományokkal foglalkozó grémiumai a projekt újabb, 2030-ig terjedő időszakát nyitották meg. Erről a BBAW sajtóközleményében a következőket írták: „Az akadémiai projekt célja, hogy most a MEGA új, a 21. század recepció-elvárásainak megfelelő kiadói koncepciója, valamint digitális fejlesztési és publikációs formái véglegesen elkészüljenek. Emellett Marx és Engels valamennyi eddig kimaradt tanulmányát, cikkeit és tervezeteit... első ízben történeti-kritikai feldolgozásban tegyék közzé, összesen tíz kötetben, s ezzel váljon teljessé a MEGA I. része. A még nem publikált kéziratok és szemelvényfüzetek közül csak a legjelentősebbek jelenjenek meg könyv alakban is. A többi publicisztikák, a hagyaték további részei, valamint Marx és Engels több mint 2000 külföldi partnerével folytatott levelezése kizárólag digitálisan lesz hozzáférhető.” Ebből következik, hogy a MEGA az elkövetkezendő években átlép a digitális korba, és a III. (a levelezés már évfolyamonként) és a IV. rész (itt kevés kivétellel) a jövőben kizárólag digitális formában lesz tanulmányozható.

Az utóbbi években az I. rész több kötete jelent meg, mindenekelőtt Engels „idős kori” munkái (I/30–32), Marx levelei a *New York Daily Tribune* számára (I/14; I/16 előkészületben) és a három kötetből (I7–9) az első, a *Neue Rheinische Zeitung*-ban megjelent cikkei. 2017-ben kerül sor a *Német ideológia* címen ismert kézirat kiadására (I/5). A III. részben megjelent a levelezések első 13 kötete (1865), és 2013-ban a III/30. kötet Engels levelezésével (1889/90). 2017-ben digitalizálták a levelezés első kötetét, az 1866-os évből. Ezeken túl megjelent a IV rész IV/5, IV/12, IV/14, IV/26 és IV/31 kötete. Az utolsó két kötet különösen nagy figyelmet keltett, mivel ezek tartalmazzák Marx *Tanulmányok a geológiához, az ásványtanhoz és a természettudományokhoz* írásait. 2017 végéig összesen a MEGA 65 kötete készül el, benne a levelezések első digitális évfolyama. 2014 óta a MEGA a berlini De Gruyter kiadónál jelenik meg.¹⁵

A tanulmányban szereplő személyekről az Évkönyv évfolyamaiban közölt életpálya-rajzok listája, a kötet évszámával, oldalszámmal és a szerző dőlt betűs nevével, az előfordulás sorrendjében.

¹⁵ A tanulmány szerzői írásukhoz alapos bibliográfiát mellékeltek. Ezt az olvasó az Évkönyv e kötetének Nemzetközi Melléklet (International supplement) című rovatában találja meg, ahol a tanulmány teljes szövegét az eredeti német nyelven közöljük.

Az ismertetéshez küldött képeket az International Supplementben közölt német nyelvű változatban közöljük.

Laura Marx-Lafargue–Paul Lafargue (1992. 336–341., *Jemnitz János*); Eleanor Marx-Aveling (1980. 216–219., *Jemnitz*); Pjotr Lavrovics Lavrov (1975/76. 230–231., *Niederhauser Emil*); August Bebel (1990. 223–225., *Vadász Sándor*); Paul Singer (1974. 272–273., *Vadász*); Eduard Bernstein (2003. 5–26., *Susanne Miller, Jemnitz, Vadász, Zdenek Šolle*); Karl Kautsky (1979. 215–217., *Madarász Aladár*); Jean Longuet (1975/76. 238–239., *Jemnitz*); Wilhelm Liebknecht (1975/76. 238–239., *Tokody Gyula*); Friedrich Albert Sorge (1978. 232–234., *Lakatos Árpád*); Johann Philip Becker (1984. 203–205., *Vadász*; Joseph Dietzgen (1978. 210–211., *Vadász*); Max Adler (2011. 261–264., *Jemnitz*); Otto Bauer (1981. 203–207., *Wolfgang Neugebauer*); Adolf Braun (1988. 185–187., *Székely Gábor–Jemnitz*); Rudolf Hilferding (1977. 204–206., *Gonda Imre*); Karl Renner (1995. 262–269., *Erényi Tibor*).

Fordította és a magyar vonatkozásokkal kiegészítette: *Harsányi Iván*

Lazar JEIFETS¹⁶ y Víctor JEIFETS¹⁷:

América Latina en la Internacional Comunista, 1919-1943. Diccionario biográfico, Tercera edición

(Latin-Amerika a Kommunista Internacionáléban, 1919–1943. Életrajzi lexikon. Harmadik kiadás.) CLACSO, Buenos Aires, 2017¹⁸

Latin-Amerikában hagyományosan az anarchista és anarcho-szindikalista csoportok töltötték be a meghatározó szerepet a munkásmozgalomban, de az 1917-es oroszországi események hírére sorra alakultak meg a kommunista csoportok és pártok szubkontinens szerte. Ebben a folyamatban új lendület hozott a Harmadik (Kommunista) Internacionálé 1919-es létrehozása, mely nemzetközi szervezet-

¹⁶ Lazar Heifetsz orosz történész, a Szentpétervári Állami Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Karának oktatója, kutatási területe a latin-amerikai baloldali mozgalmak története.

¹⁷ Viktor Heifetsz orosz történész, a Szentpétervári Állami Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Karának oktatója, kutatási területe a latin-amerikai baloldal története, a nemzetközi kapcsolatok és a regionális integrációk.

¹⁸ A könyv elektronikus változata bárki számára ingyenesen hozzáférhető az alábbi hivatkozással: biblioteca.clacso.edu.ar/clacso/se/20170929050638/America_Latina_en_la_internacional_comunista.pdf

nek az 1943-as feloszlásáig egyik feladata volt világszerte a helyi pártszervezetek megalakításának és munkájának ösztönzése.

A jelen ismertetőben tárgyalt, spanyol nyelvű lexikon a CLACSO (*Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales – Latin-Amerikai Társadalomtudományi Tanács*) révén immáron a harmadik kiadását éri meg. Általa a Komintern időszakában Latin-Amerikában működött kommunista orientációjú pártok, szakszervezetek, csoportok tevékenységében szerepet vállaló, vagy éppen a nemzetközi mozgalomban jelentős szerepet betöltő, a térségre hatást gyakorló személyekkel kapcsolatos legfontosabb elérhető életrajzi információkkal ismerkedhetünk meg.

A latin-amerikai kommunista mozgalom történetében fontos szerepet betöltött személyek életének vizsgálata új lendületet kapott a XX. század vége felé. A kelet- és kelet-közép-európai rendszerváltások fordulópontot jelentettek ebben a folyamatban, hiszen korábban a kutatók számára nehezen vagy nem hozzáférhető levéltárak nyíltak meg, melyek közül a legfontosabb természetesen a Komintern archívuma volt. Megismerhetővé váltak azon dokumentumok, melyek révén pontosabb képet tudnak alkotni a nem ritkán illegálisan, a hatóságok ellenséges viszonyulása közepette működő mozgalmárok tevékenységéről. Ennek megfelelően a tárgyalt lexikon szerzői három olyan kérdésre keresték a választ, melyhez a vizsgált új források bevonására volt szükség: 1. kik voltak azok a latin-amerikaiak, akik részt vettek a moszkvai káderiskola képzéseiben, 2. kik voltak a latin-amerikai küldöttek a Komintern kongresszusain, 3. voltak-e latin-amerikai áldozatai a Szovjetunió belüli politikai elnyomásnak.

A lexikonban – melynek első spanyol nyelvű változata a svájci történész, Peter Huber társszerzősége mellett 2004-ben Genfben jelent meg – közel 1500¹⁹ latin-amerikai vagy a térséggel valamilyen módon kapcsolatba került kommunista aktivista, vezető politikus életrajzát olvashatjuk, akikről az alábbi információkat találhatjuk meg:²⁰ a vezetéknevüket, a keresztnévüket, fedőnevüket/fedőneveiket, születésük helyét és idejét, elhalálozásuk helyét és idejét, társadalmi származásukat, valamint végzettségüket (XIV.).

Azt, hogy milyen szempontok alapján választották ki a szerzők a lexikonban szereplőket, az általuk írt bevezető tanulmányból tudhatjuk. Összesen tizenkilenc kritériumot határoztak meg, melyeket az alábbi módon csoportosíthatunk: a Komintern vagy a hozzá kapcsolódó szervezetek munkájában való részvétel (például kongresszusi küldötként vagy valamely testület munkatársaként); a latin-amerikai kommunista pártok, szakszervezetek munkájában való részvétel

¹⁹ A szerzők becslése szerint közel 100 000 latin-amerikai személyről őriznek feljegyzéseket a Komintern levéltárában. (Jeifets y Jeifets. 2017. XXXII.)

²⁰ Ezeket azonban különböző okok miatt nem mindig sikerült kétséget kizáróan megállapítani. Ahol valamelyik adattal kapcsolatban aggály merült fel, azt a szerzők megfelelően jelölték.

(vezetőtestület tagjaként vagy akár csak egyszerű kongresszusi küldöttként is); latin-amerikaként a Szovjetunióban végzett különböző tevékenység (ez például lehet a moszkvai káderiskolában való tanulás, de a szovjet rádiónál végzett munka is); a latin-amerikai kommunisták részvétele nemzetközi szervezetek és szolidaritási kampányok munkájában vagy aktív részvétel nemzetközi konfliktusokban (XXXIII–XV).

A 921 oldalas lexikon a lényegét jelentő szócikkeken felül egy bevezető szöveget, az első és a harmadik kiadáshoz (utóbbit Elvira Concheiro Bórquez és Luciano Concheiro Bórquez jegyzi) írt előszavakat, egy bevezető tanulmányt, a mozgalmi fedőnevek feloldását elősegítő listát, a Komintern vezetőtestületeinek, azok munkatársainak, a szervezet és Latin-Amerika történetének fontosabb dátumainak listáját, a lexikonban használt rövidítések és mozaikszavak feloldását, a felhasznált forrásokat, valamint egy névmutató tartalmaz.

Bár az ismertető olvasói között feltehetően nincsenek többségben a spanyolul tudók, mégis érdemes megnézni, hogy a meglévő nyelvi akadályok ellenére milyen hazai vonatkozásokat találhatunk a könyvben. Több magyar vagy magyar származású aktivista nevével találkozhatunk, ami annak fényében nem meglepő, hogy az első világháború, azt követő forradalmak és határmódosítások után sokan vándoroltak ki a baloldaliak közül Kelet- és Kelet-Közép-Európából Latin-Amerikába is. Érdemes külön kitérni két olyan személyre, akik a magyar történelem alakításában a későbbiekben komoly szerepet tölthettek be, ám az, hogy a szubkontinenssel bármilyen módon kapcsolatba kerültek volna, egyáltalán nem közzismertnek.

ABC sorrendben haladva közülük az első Gerő Ernő. A róla szóló cikkben azt olvashatjuk, hogy Gueorgui Borisovich Skalov²¹ 1933-ban, Dmitrij Zaharovics Manuilszkijnek írt levelében azt javasolja, hogy vele váltsák fel a latin-amerikai kiküldetésből visszatérő Abram Guralskyt²². Ebből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a magyar kommunista politikus jártas volt a latin-amerikai kérdésekben és korábban talán tapasztalatokat is szerzett a térségben végzett munkával kapcsolatban (271–272.). A másik személy, akit kiemelnek, Rákosi Mátyás, aki miután a Komintern Végrehajtó Bizottságának munkatársa lett, 1921-től a kommunista pártokkal való kapcsolattartásért felelt, azon belül latin-amerikai ügyekkel is foglalkozott. Ennek során például levelezést folytatott 1922-ben az

²¹ Róla lásd Хейфец В.Л., Хейфец Л.С. Красный карандаш судьбы. Две жизни Георгия Борисовича Скалова // Латинская Америка. 1998. № 5. 91–92.

²² A német, francia és a latin-amerikai mozgalomban fontos szerepet betöltött Guralszky (eredeti neve, akárcsak a szerzőké, Heifetsz volt) eddigi legrészletesebb életútja található a kötetben 313–315.

ekkor Buenos Airesben tevékenykedő M. Komin-Alexandrovszkijjal²³ az argentin párton belüli konfliktus megoldásáról (574.).

A szerzők hosszú évek alapos gyűjtőmunkájával állították össze a lexikont, melyből rendkívül sokszínű kommunista mozgalom képe rajzolódik ki. Így, bár ahogy azt a bevezető szövegekben is olvashatjuk, nem feltétlenül pontos minden adata, mégis joggal tarthat komoly érdeklődésre számot a latin-amerikai baloldal és a nemzetközi kommunista mozgalom történetének kutatói vagy egyszerűen csak az ezen témakörök iránt fogékony, a spanyol nyelv jelentette akadályt leküzdeni képes olvasóközönség körében.

Bakó András

Jemnitz János:

James Keir Hardie - 1856-1915

(Magyar Lajos Alapítvány, 2007. 199 pp. Szerkesztette: Benke Zsuzsa és Szegő Mariann.)

Ha valaki végigkérdezné egy-egy hazai bölcsészkar történelem szakos hallgatóit, ismerik-e Keir Hardie²⁴ nevét, fehér holló lenne, aki igennel válaszol. Arról is menten kiderülne, hogy érdeklődésének fő területe a 20. század elejének angol története. Pedig Hardie a maga korában világszerte ismert személyiség volt, nemzetközi szocialista kongresszusok tevékeny szereplője, jelentős választási küzdelmek részese, jó tollú közíró, Engelstől Kautskyig sokak levelező partnere. Emellett (másokkal együtt, de kiemelkedő szerepben) ő a modern brit politikai munkásmozgalom sikeres megalapozója. Bár a chartista mozgalom alámerülése után évtizedekkel, az 1880-as években két brit munkáspárt

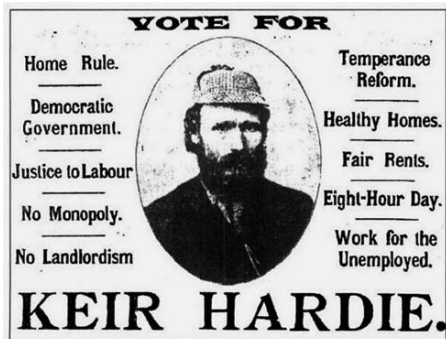
²³ Komin-Aleksszandrovszkij, Mihail (1884–?) 1909-től tartózkodott Argentínában. 1920-ban a Komintern II. kongresszusán a dél-amerikában élő orosz munkásokat képviselte. http://www.hrono.ru/biograf/bio_k/kominalexma.php

²⁴ Hardie életútját lásd Évkönyv, 1981. 232-235. Jemnitz János tollából.

is alakult, valójában ő volt az, akinek sikerült hosszas küzdelmek eredményeképpen tömeges politikai szervezetbe tömörítenie a szakmai szervezetei révén már fontos társadalmi erővé lett munkásság igen jelentős részét – máig ható erővel. Anglia kormányrúdjánál a 21. század elején is az a párt, a Labour Party állt, amelyet nem kis részben ő formált előbb növekvő parlamenti erővé, majd kormányzásra is alkalmas és esélyes alakulattá. Jemnitz könyvére százszorosán áll a latin mondás, amely szerint minden könyvnek külön sorsa van. Ez olykor akadályozza napvilágra kerülését, de később értelmezheti a tartalmát, és ráirányíthatja a figyelmet e nélkül rejtve maradó tanulságaira. Ez erre a kiadványra is áll, amelynek az útja túlságosan is göröngyös volt, akárcsak azé a bányászfiúé, akinek az életét ismerteti és elemzi. Több mint két évtizeddel ezelőtt már a megjelenés küszöbén állt. Ám útját maga a történelem keresztezte. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján bekövetkezett világesemények és hazai fejlemények nyomán drámai mértékben csappant meg az érdeklődés annak a robusztus társadalmi szereplőnek, a munkásságnak a politikai kurrikuluma iránt, amelynek Hardie egész életét szentelte. Ez Jemnitz könyvét is hosszú időre betemette. Később, 2007-ben mégis sikerült közzétenni. Akkor egy rangos történeti folyóirat szerkesztője arra is készült, hogy recenziót közöljön róla. Csak nemrégiben, négy év múltán derült ki, hogy a folyóirat, minden visszajelzés nélkül, elállt a közlésétől.

Jemnitz röviden, de érzékletesen írja le a nyolcgyerekes családban felnőtt James ifjúkorát. Már a szöveg harmadik oldalán, 22 évesen összehozza őt a munkásmozgalommal, a skót bányászokkal, akik bevonják a szervezőmunkába. Gyermekkoráról látszólag száraz adatokat közöl: hétévesen áll be egy pékségbe; 12 éves korában már föld alatti szolgálatban dolgozó bányász. „Reggel hatkor már lenn voltunk a bánya mélyén, s onnan csak délután indultunk felfelé, ami azt jelentette, hogy sohasem láthattuk a napot.” – emlékezik Hardie. Szinte észrevétlenül érzékelteti az angol munkásélet mai olvasó számára meghökkentő ellentmondásait. A súlyos éhezés, nyomor mellett azt, hogy alfabetizált népességet alkottak, s ha alkalmuk nyílt rá, olvastak. Mint társai közül annyian, Hardie is kezdetben a Bibliában kereste a vigaszt. Anyja adta a kezébe Robert Burns verseit, majd megismerkedett Carlyle-nak a francia forradalomról szóló könyvével. (Ismét kedvem volna felmérést végezni újkortörténetet tanuló egyetemistáinkkal, vajon volt-e a kezükben, egyáltalán hallottak-e róla és szerzőjéről.) Tehetségét tanúsítja, hogy rövidesen a mozgalom élvonalába kerül, a skót bányászszövetség titkára lesz (fizetség nélkül). Kis dohányboltjából tartja el magát. 1881-ben viszont már szerény fizetésű titkára egy körzeti bányász szövetségnek. Az is meglepheti a mai diákot, akin ismételten nyelvünket köszörüljük, hogy egy szakszervezeti vezető, hozzá még bányász nem talál rá azonnal a szocialista eszmékre. S valóban: a tehetséges fiatalember liberális lapok levelezője, s 1885-ben, ami-

kor először kapcsolódik be választási harcba, liberális jelölt mellett korteskedik. Hardie-nak évtizedeken át kellett hol szöveteznie, hol küzdenie a liberálisokkal. Hiszen hosszú ideig, amíg a munkásoknak nem volt saját parlamenti képviselője, bizonyos követeléseiknek némely liberálisok voltak hajlandók hangot adni; egyes munkásvezetők liberális keretben jutnak be az alsóházba. Hardie első nagyobb csalódása az volt, hogy egy 1887. tavaszi hosszú sztrájk idején hiába kérte a liberálisok támogatását. A második az 1887. november 13-i „véres vasárnap”, amikor

utcai összeütközések során a rendőrök három munkást megöltek, és több százat megsebesítettek, a „lib”-ek viszont közömbösek maradtak. Úgyhogy a két esemény között már független munkás képviselőként lépett föl a választáson, nyíltan a liberálisokkal szemben. Érve lehengerlő volt. „Vannak-e osztályjellegű panaszaink? Ha vannak, akkor vajon nem vagyunk-e elég okosak ahhoz, hogy magunk körvonalazzuk eze-

ket, és jelöljük meg az orvoslás útját?” Egyre józanabban figyelte a parlament szerepét is, anélkül, hogy parlament-ellenessé vált volna. Ez az év Jemnitz megvilágításában egyébként is a „fordulat éve” Hardie pályáján.

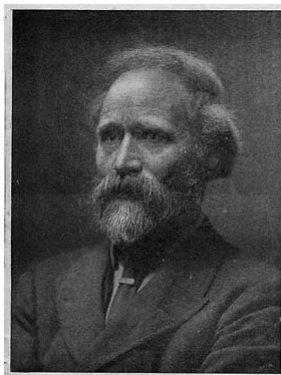
Londonba utazik, ahol Marx lányával, Eleanorral és férjével találkozik. Fölveszi a kapcsolatot az 1881-ben létrejött Szociáldemokrata Föderációval (SDF). Támogatja az „új szakszervezeti mozgalmat”, Tom Mannal az élén. Immár a nemzetközi porondra is kilép: társaival kivívja, hogy az 1888-as brit szakszervezeti kongresszusra hívják meg a külföldi munkásszervezeteket is. Értelmetlennek tartja, hogy olyan munkás képviselők kerüljenek a parlamentbe, akik ott nem mernek szót emelni. Míg a liberálisoknak alárendelt munkáspolitikát („lib-lab”) már egyértelműen elutasítja, együttműködni azért az erőviszonyok ismeretében hajlamos. Választási próbálkozását a liberálisok csak számára elfogadhatatlan feltételekkel támogatnák. Ezért az SDF és a belőle korábban kivált Szocialista Liga támogatását fogadja el. Alulmarad liberális ellenfelével szemben, de néhány hónap múlva más szocialistákkal és demokratákkal együtt létrehozta a Skót Munkáspártot. Jemnitz pályarajza igen instruktív: könyvének lapjain Hardie a tapasztalatok és a belőlük levont következtetések lépcsőin halad a politikai munkáspárt, illetve a nemzetközi összefogás gondolata és gyakorlata felé. S ahogy nemzetközi kapcsolatai tovább szövődnek, már külföldön is egyre inkább figyelnek rá. 1889-ben részt vesz a II. Internacionálé megalakításában (Engels

neki és híveinek 500 meghívót küldött el). Fölkarolja május elseje eszméjét és megünneplését. S amikor a szakszervezetekben átmenetileg elszigetelődni látszik, 1892-ben beleveti magát a választási harcba – ezúttal győz. Ugyanebben az évben fáradozásai eredményeként megalakul a Független Munkáspárt (ILP). Jemnitz megalapozottan mutat rá, hogy Hardie gondolkodásában a teóriák nem állnak az első helyen. Sok esetben ismeri, de „a maguk helyén” kezeli őket. Az anarchistákkal való szakítást is ebből a szempontból nézi: károsnak látja a szakítást velük, ott is lát megnyerhető munkásokat; emiatt azonban saját szervezetében támadják. Ezért és más okokból az Internacionálé következő, 1891-es kongresszusára nem is megy el. Mint már 1889-ben Engelsnek megírta: „mi komoly emberek vagyunk, nagyon gyakorlati gondolkodásúak, akik nem álmokat kergetnek... nem állunk szemben az eszmékkel, sőt teljes mértékben átlátjuk az eszmények szükségességét, de sokkal jobban érdekel bennünket az eszmék megvalósítása, mint megálmódása.” Mindenesetre távolmaradása átmeneti, hiszen az ILP létrejötte sokak figyelmét magára vonta az Internacionáléban, a nagy tekintélyű német szociáldemokratákét is. Rendszeresen követte a párt tevékenységét Engels. Az új párt eleinte gyorsan terjeszkedett, és – bár Jemnitz utal a statisztikák pontatlanságára – nyilvánvalóan erősebb munkás gyökerekből táplálkozott, mint az addigi szocialista politikai alakulatok, a Szociáldemokrata Föderáció vagy a Szocialista Liga. Hardie-nak voltak szabad vegyértékei a keresztényszocialisták haladó szárnya felé is; bevonta őket az ILP történeti jelentőségű „örökölt” lapja, az akkor már közel tízéves Labour Leader szerkesztésébe is. Keresztény velleitásai élete végéig elkísérték („A szocializmust én Jézus Krisztustól kaptam”). Ez a korszak általában laikus, sokszor éppenséggel ateista mozgalmi szereplőiből néha megütközést is kiváltott. A havi folyóirat 1894-ben hetilappá alakult, a nézetformálás egyre hatékonyabb eszközévé. Hardie pedig kemény parlamenti szónoklataival óriási feltűnést, lelkesedést és felháborodást keltett. Ha lett volna kedve, már dicsekedhetett volna azzal is, hogy a *The Times* is tollhegyre tűzte. Az Internacionálé 1896-os londoni kongresszusán Hardie már az ülészak alelnöke. Ez az alkalom sem múlik el sűrűlődasok nélkül. Előbb az anarchisták (köztük a Marx-fordító holland Nieuwenhuis) kizárását nehezményezte, majd keményen megbírálta a nagy tekintélyű fabiánus ideológus, Sidney Webb előterjesztett oktatási reformjavaslatát, mivel a tehetséges munkásgyerekek magasabb iskolákba jutásának ösztöndíjjal való támogatását javasolta. Dühösen jegyezte meg: „Sidney Webb a szegényeknek csak a tehetséges gyerekeit kívánja beengedni. Miért? A burzsoá porontyok mind tehetségesek?” (Nincs új a nap alatt. H. I.) A *Times*, mint gondolható, Webb oldalán nyilatkozott meg, mondván: „Keir Hardie nem szereti az okosabb gyerekeket.” És így tovább, sorakoznak a brit politikai munkásmozgalom nagy pillanatai: amikor az ILP 23 képviselője élén bevonulhatott a

brit alsóházba, miután a Munkás Képviselői Bizottság Labour Party-vá alakult, immár Hardieval az élén. Előbb azonban helyénvaló megvizsgálnunk, mit vett észre, fogott föl a „pragmatikus” Hardie a nagy világfolyamatokból. Ennek a szemléletes érzékeltetése egyike Jemnitz érdemeinek. Hardie, bár a gyökerektől nem kívánt elszakadni, messzemenően érzékelt és folyamatosan magyarázta a világban végbement változásokat, amelyek a 19. század utolsó negyedében és a 20. elején módfelett felgyorsultak. Ezek, legalábbis a fejlettebb országokban, gyökeresen átalakították a munkásság munkahelyi viszonyait, szociális és kulturális helyzetét, társadalmi beilleszkedését és politikai szerepét. Az új jelenségek fő interpretátorának (néha az egyetlennek) általában Eduard Bernsteint és a vele egyetértők körét tekintik. Valójában ők csak az új jelenségek értelmezésének egyik jelentős irányát képviselték. S mindezek az értelmezések az idős Engels köpenyéből bújtak ki. A nemzetközi munkásmozgalom akkor legelismertebb gondolkodója az „Osztráryarcok Franciaországban” című Marx-mű 1895-ös új francia kiadásához írott előszavában átható erővel mutatott rá éppen az alaphelyzet módosulására, tételesen is föl sorolva az 1848 óta végbement változásokat, és a harc feltételeinek ezekből következő újszerű feladatait. Az értelmezők egyike Hardie is, aki – írja joggal Jemnitz – megértette, hogy a nagy áldozatok árán kivívott választójog több országban rendelkezésre álló fegyverét forgatva „evolúciós irányba kell elmozdulni”, feladva a hagyományos forradalmi elképzeléseket. Célja azonban továbbra is a kapitalizmus keretein túlmutató társadalom, amely „a világon eddig tapasztalt legnagyobb forradalmi változást hozza”. A szerző talán a legjobb Hardie-idézzel érzékelteti a szocialistáknak az akkori századfordulón fölhorgadó nagy dilemmáját. Miután a szervezett munkások jó néhány országban az országos politika nagy súlyú szereplőivé lettek, nem kerülhették el a politikai szerepvállalást, amelyhez hozzátartoztak korábban szokatlan vagy akár mereven elutasított kompromisszumok is. „A szocializmus – így Hardie – kívül rekedhet a politikán, és akkor forradalmi maradhat; de nem léphet be a politikába úgy, hogy forradalmi maradjon.” Jemnitz jól jellemzi ezt az egymásnak ellentmondó mozzanatok is föl vonultató érvelést. Nem hőstörténetet ír, hanem kritikus életrajzot. (Éppen ettől válik ez a biográfia bizonyos mértékig mégis hőstörténetté, ha nem is a szokott értelemben.) S valóban: Hardie cseppet sem ellentmondásosabb, mint a korabeli munkásmozgalom számos más, az övénel százszor több formális képzésen csiszolódott szereplője. Nem lehet nem észrevenni, mekkora együttérzéssel követi a szerző „az autodidakta bányász” szellemi és politikusi fejlődését. Hardie elítéli az 1899-ben a francia kormányban tárcát vállaló szocialista Millerand elhatározását (pedig ő is csak „értelmez”). Bosszantják őt a megerősödött szocialista mozgalomban szerepet vállaló „jogi és orvosdoktorok, tanult egyetemi tanárok, sikeres pénzemberek, gazdag részvényesek és lázadó arisztok-

raták szónoklatai az osztálytudatról és a kompromisszumok nélküli osztályharcról.” Jemnitz rámutat Hardie-nak erre a korban nem ritka munkás „ouvrierizmusára”. Ám az a szerep, amelyet Hardie maga a munkásság politikai képviselőjének szán, aligha nélkülözheti ezek szaktudását, különböző jártasságait. A munkásság szervezeteinek örök dilemmájáról van szó, és a recenzensnek erőszakot kell tennie elektronikus tollán, nehogy önkéntelenül belefusson egy másik századelő, a 21. hasonló fejtörőibe. A könyv egy bizonyos ponttól több szálon halad: hol Hardie mozgalmi, hol parlamenti, hol pedig nemzetközi szereplését követi. Egyik erőssége azoknak a helyzeteknek a leírása, amelyekbe Hardie óhatatlanul fut bele, mint az autentikus munkás álláspont fontos képviselője, az alsóházban és azon kívül. Ilyen az a megrázkódtatás, amely azon a századfordulón minden jelentős munkáspártot ér: az állásfoglalás az I. világháború „előháborúi” ügyében. Anglia az egyik elsőben, a búr háborúban már közvetlenül érintett. Roppant súlyos tapasztalat, később nemzeti és nemzetközi talajon sokszor megismétlődő jelenségekkel. A háború elején nagy nacionalista felbuzdulás mutatkozik, olyannyira, hogy – mint Jemnitz leszögezi – a főleg munkáskörökben olvasott, háborúellenes álláspontra helyezkedő Labour Leader példányszáma is jelentősen visszaesik. (A lap rámutatott: ez „kapitalista háború, amelynek révén az angol kapitalisták olcsó munkaerőt kívánnak kizsákmányolni a dél-afrikai aranybányákban”. Ez akkor munkás olvasói egy része beállítottságának sem felelt meg, nem beszélve az utca hangulatáról.) Ám a háború menetében bekövetkezik a későbbi háborúból ma jól ismert kiábrándulás, és az áramlás is megfordul. A kor másik nagy problémája a gyarmatvilág kérdése volt. Ezt a fejlett országokban – érintettségük mértékében – különbözőképpen interpretálták; Angliában érthetően nagyon érzékeny probléma volt. Hardie 1907 nyarán, a parlament nyári szünetének hónapjaiban világ körüli útra indult – Kanadától Ausztráliáig. Útja legfontosabb állomása India volt. Immár nem ismeretlen utazó, a brit alkirály ünnepélyesen fogadja. A bennszülöttekkel szembeni bánásmód, a hihetetlen nyomor mélyen megrendítette. Helyszíni megnyilvánulásai, majd leleplező erejű, a Labour Leaderbe írt cikkei miatt gyűlölködő konzervatív kampány indult ellene, bár az alkirály jóindulatúan azt jelentette, hogy nem folytatott kifejezetten politikai tevékenységet. Mindenesetre találkozott a helyi társadalom képviselőivel, értelmiségiekkel és munkásokkal, akik hamarosan rövid életű Szociáldemokrata Ligát is alakítottak. Hazatérve Hardie népes auditoriumoknak számolt be tapasztalatairól, a szükséges reformokat szorgalmazva. Elképzeléseit Jemnitz úgy jellemzi, hogy ezek a brit nemzetközösségi kereteket nem bontották volna meg, inkább valamiféle demokratikus önkormányzat felé mutató „realista” lépések voltak. De megszólalt az indonéziai holland, az afrikai belga és francia gyarmatosítás elnyomó intézkedései ellen is, nemkülönben az iráni és a kínai

forradalom védelmében. Érdekes, hogy Jemnitz ebben az életrajzi munkában nem járja körül alaposabban sem a híres Munkás Képviselői Bizottság (LRC), sem a Munkáspárt (LP) megalakulásának eseményeit (1900, ill. 1906). Az első esetben – noha létrejött Hardie hatékony

Parliamentary Election, 1906.

Borough of Merthyr Tydfil.

Address to the Electors

BY

J. Keir Hardie

THE

LABOUR CANDIDATE

Printed in U.S.A. by Joseph Williams & Sons, "Type" Office, Merthyr, & Published by Frank Smith, Agent for the Labour Candidate, 41 St. High St., Cardiff.

támogatását élvezte és jórészt az ő álláspontját tükrözte – ezt indokolhatja, hogy az élre nem ő került, hanem a nála jóval fiatalabb (egyébként szintén ILP-s) Ramsey MacDonald. A másodikban viszont Hardie-nak kiemelkedő része volt. Tudvalevő, hogy az LRC, nem utolsósorban az ő erőfeszítései nyomán, 1906-ban 29 képviselőt juttatott a parlamentbe. Ez szilárd alapja volt egy nagy politikai párt megalakításának, amelyhez Hardie ILP-je és más szocialista pártok és csoportok viszonylagos önállósággal csatlakozhattak. Az új alakulat, a Munkáspárt (LP) élére a legrégebbi független munkásképviseleként Hardie került, ő lett a parlamenti frakció vezetője is.

Bár mondhatnám: „szíveskedjenek ezt Jemnitz más írásaiban elolvasni” (és volna hol és mit), egészében mégis kár, hogy ezúttal elmaradt. Jemnitz alig győzi felsorolni mindazokat a kérdéseket, amelyekkel Hardie a parlamentben, publicisztikájában, mozgalmi fórumokon elhangzó beszédeiben foglalkozott. Ezek közül kiemelkedik a szakszervezeti törvényhozás, amellyel kapcsolatban sikerült elérniük a szakszervezeteket béklyóba verő hírhedt Taff-Vale törvény eltörlését. Talán kevésbé köztudott, hogy Hardie a női egyenjogúság élharcosa is volt, ami még munkáskörökben sem volt általános. „Történelmileg túl vagyunk már azon – idézi őt Jemnitz –, hogy a nőket «félíg angyaloknak, félíg gyengeelméjűeknek» tekintsük. Az emberi tevékenység minden területén helytállnak. A női szakszervezeti szervezkedés nagy lépésekkel halad előre. Előbb-utóbb a férfiak rákényszerülnek, hogy a nőkben munkatársakat lássanak.” S ezen az alapon állást foglalt a nők választójoga mellett. Nem hallgatja el a véleményét a monarchia intézményéről sem: a királyi család civillistáját élesen szembesíti a tömegek nyomorával. Százéves probléma: szorgalmazza a Lordok Háza eltörlését (maig ezzel küszködött és küszködik Tony Blair, majd Gordon Brown). A szerző igen világosan magyarázza el, miért mondott le Hardie 1907-ben az LP elnöki posztjáról.

Az országos politika közegében nem volt könnyű összeegyeztetnie parlamenti és mozgalmi tevékenységét. Egészségi állapota is (nem először) megromlott. Ám magában a pártban is két tűz közé került. Az LP-ben működő, az eszmecsere szempontjából sok előnyt biztosító számos csoportosulás, párt, társaság szükségképpen ugyanannyi álláspontot jelentett. Egyeseknek Hardie túl rámenősen volt munkás és szocialista. De Jemnitz rámutat: ekkor lépett föl először egy heves, sok tekintetben szektaszellemű baloldali ellenzék is. Már említett, hosszú világ körüli útja idején otthon bizony „cincogtak az egerek”. Mire hazatért, az új elnök megválasztása már végbement: Arthur Henderson szakszervezeti vezető lett az LP második elnöke. Ő sem bizonyult akárminek: lásd bármely lexikon vonatkozó szócikkét. Jemnitz joggal inkább azt emeli ki, hogy Hardie esetében a vezéri poszt elvesztése nem jelentett elszürkülést, sem az ILP-ben, sem az LP-ben, sem a parlamentben, sem a nemzetközi mozgalomban. Ám a világpolitikában újra meg újra visszatér a háborúk, majd mind erősebben a nagyhatalmak közötti háború fenyegető réme. Hardie szembekerül a szerveződő hatalmi blokkok problémájával is. 1907-ben éppenséggel a parlamentben bírálja, hogy az angol kormány az orosz szövetség érdekében szemet huny a cári csapatoknak az iráni alkotmányozó forradalom elleni bevetése fölött. Maga a király, VII. Edward kifogásolja, hogy Hardie támadja szentpétervári látogatását, az általa brutális rendőri intézkedésekben, illetve a grúzok, a fi nnek és a lengyelek elnyomásában elmarasztalható cári birodalomban. Ostorozza a fegyverkezést, a fl otta-versenyt. Közben tagja lesz az 1900-ban alakult Nemzetközi Szocialista Irodának, a pártok közti tapasztalatcsere fontos fórumának is. Az Internacionálé 1910-es koppenhágai kongresszusán a háborúval, a militarizmussal és a leszereléssel foglalkozó albizottság munkájába kapcsolódik be. Álláspontját Jemnitz szemléletesen helyezi el a kongresszuson ez ügyben megmutatkozó számos áramlat térképén. Hardie reméli, hogy a munkásság ereje elegendő lehet a háború feltartóztatására. Ennek érdekében javasolja: „Bontakoztassuk ki a szakszervezetekben a legélesebb háborúellenes agitációt. A háború kihirdetésének napján a munkásoknak abba kell hagyniuk a munkát. Ez nem általános sztrájk”. (Számos országban ez utóbbit törvény tiltotta.) Ezt többen nem vállalják ugyan, de a francia Édouard Vaillant ellenkező oldalról is bírálja: „Mi akarjuk az általános sztrájkot!” Végül ők ketten terjesztenek be kompromisszumos javaslatot. Ezek a részek a könyv erősségei, jól mutatják mind a különböző pártok, mind pedig az Internacionálén belüli világnézeti áramlatok egymással is sűrűlő, olykor ütköző álláspontját, előre magyarázva az 1914-es „roppanást”.

Hosszú külföldi útjáról visszatérve furcsa helyzetbe kerül: a párt közvetlen vezetéséből visszavonul, ahogy a történetírók jellemzik: „a sivatagba”. Jemnitz ezt a beállítást vitatja: bemutatja, hogy minden más hazai és nemzetközi mű-

ködési területen változatlanul aktív. 1910-es kétszeri parlamenti újraválasztása között és után nagy harcokat vív. Segít visszaverni a törvénytervezetet, amely tiltaná a szakszervezeteknek, hogy pénzt juttassanak politikai „pártoknak” (mintha az LP-n kívül ez másokat is érintene). Recenzálja John Spargo Marx-életrajzát. Jemnitz itt, és néhány más helyen is, árnyaltan mutatja meg kettős viszonyát Marxhoz: esze ágában sincs kétségbe vonni érdemeit a szocialista elmélet kidolgozásában, a szocialista mozgalom megalapozásában, de a Marx-értelmezéseknek ahhoz az ágához áll közel, amelyet az idő szerint a reformszemléiségű

német „fi atalok” képviselnek. Németországba utazik, hogy megismerkedjen a híres SPD-vel és vezetőivel, ami ebben a véleményében erősíti meg; a „forradalmi tendencia” visszaszorulására számít. Utolsó éveiben a szerző Hardie-t – a munkásvezető gyengülő egészsége dacára – lázas tevékenység közepette mutatja be.

Hardie eljut Magyarországra (és Jemnitz ennek a korabeli visszhangját precízen írja le), de elmegy az Egyesült Államokba is, hogy találkozzon az ország

sajátos munkásmozgalmával, amelyet némileg túlzott optimizmussal ír le. Ezt a periódusát azonban mindenekelőtt háborúellenes küzdelme tölti ki. Mint Jemnitz írja, e tekintetben Hardie kétségkívül „forradalmasodott”. Szenvedélyesen részt vett a háború elkerülését célzó szocialista erőfeszítésekben, majd amikor kitört a háború, az Internacionálé pacifista szárnyának egyik szószólójaként fájdalmasan élte át, hogy egykori rajongói nacionalista lázban égve kis híján inzultálják. Az 1915-ös évben ágynak dőlt, és szeptemberben elhunyt. Sírjánál közeli barátja, G. B. Shaw mondott beszédet, aki a helyzetre utalva így búcsúztatta: „Igazán nem tudom, mi mást is tehetett volna Hardie, mint hogy meghalt.” Jemnitz más munkáiban is megfigyelhető módszerrel széles körképet rajzol a Hardie halálakor napvilágot látott búcsúztatókról, jeles és felejthető szerzők tollából. S ha ezek többsége munkás- és szocialista lapokban jelent is meg, ám Hardie már eléggé nagy súlyú személyiség volt ahhoz, hogy ez alkalomból kritikusai, ellenfelei, sőt ellenségei is megszólaljanak. Jemnitz aztán, historiográfiai áttekintésében, kiterjeszti ezt a bemutatást az utókor interpretációira is, mind a mai napig. A szerző teljesítménye úgy értékelhető tárgyilagosan, ha jelezzük: sok évtizedes életmű

áll mögötte. Félmondatnyi utalásai háttérben, amelyeket egy-egy munkáskonferenciára tesz, ugyanannyi vagy több cikk, tanulmány rejlik. Hardie nyomait követve a roppant sajtó- és könyvanyagon, a dokumentum-kiadványokon, a visszaemlékezések sokaságán túl brit levéltárakig is eljutott. Igaz a szövegben forrásaira közvetlenül nem derül fény, lapalji jegyzeteket nem alkalmaz, bár a jól elhelyezett idézetek időben-térben behatárolhatók. Ám ha a kötetben hátra lapozunk, igen alapos historiográfiai áttekintést találunk. Ez egyrészt érzékelteti a rendkívül széles kört, amelyben Jemnitz a Hardie-ra vonatkozó adalékokat kereszte. Másrészt azt is jelzi, hogy a könyv esetében nem másfél évtizedes, lejárt szavatosságú konzerv került a kezünkbe: Jemnitz kitér a legutóbbi évek kiadványaira is, jellemezve őket. A kiadó jó szolgálatot tett a könyv megjelentetésével. Igaz, a kiadványt mindmáig valamiféle nemezis kísérte. A szerzőtől a nyomdáig vezető kacskaringós úton elkallódott a szerzői előszó. (A recenzensnek a szerző jóvoltából módjában állt megismerni írógépen készült kéziratos változatát.) Elkelt volna a levonatok gondosabb átfésülése is, amelyre a szerző egészségi okokból nem vállalkozhatott. Személyek, pártok, lapok nevei és elnevezései szerepelnek hibásan, az egyszerű elütésekkel együtt százas nagyságrendben. Ez persze nem mindegy, de az örömről nem ronthatja el. Hardie élete Jemnitz ábrázolásában a munkásság korabeli történetének sűrítettje; emellett korunkban is tanulságos magatartás-minta, a változások közepette is megőrzött bátor következetesség. Vagyis hiánycikk.

Eredeti megjelenés:

Ezredvég, 2012. november–decemberi (6.) szám, 125–132. o.

Harsányi Iván

Donne della Repubblica

(A Köztársaság asszonyai. Società editrice il Mulino, Bologna, 2016.)

A neves, jegyzett politológusokat, történészeket, társadalomtudományi kutatókat bármikor csatasorba állító híres bolognai könyvkiadó („il Mulino”) az Olasz Köztársaság létrejöttében fontos női szereplőkről szóló esszégyűjteményt jelentetett meg a köztársaság győzelmét hozó referendum 70. évfordulója alkalmából. A könyv felkészült újságírók munkája, akik történészekkel vetekedve dolgoztak:

jó a forráskezelésük, a fókuszba politikatörténeti aspektusokat helyeztek, kritikus és elemző módszert követtek a tematika feldolgozásában. A probléma maga (az olasz nő helyzete a modern 20. századi Itáliában) igencsak elhanyagolódott a férfiak által uralt maszkulin közéletben, a magánéletről nem is beszélve. A női egyenjogúság kérdése másutt is súlyos anomáliákat mutatott és mutat, de Itália valószínűleg „élen járt” ebben, és az olasz nők óriási erőfeszítéseket tettek az 1946-os köztársasági népszavazás előtt és után is, hogy diszkriminációjuk, sok tekintetben megalázó helyzetük megváltozzék.

1946 nem egyedül a köztársasági államforma létrejötte okán fordulópontra az olasz nők számára. Az akkori referendumon járulhattak először a szavazóurnákhoz. Addig nem szavazhattak, politikai jogok nélküli állampolgároknak számítottak: a nagy változás a fasizmus fölött aratott győzelem és a demokratikus megújulás kétségtelen jeleként volt értékelendő azok után, hogy a modern Itália történetében háromszor is megtagadták a nők szavazati jogát (egyszer az olasz egység eljövételével, másodszor a 20. század elején, illetve az első világháború végeztével). A szavazati jog megszerzése és gyakorlása hatalmas vívmány, szépen hangzó hivatkozási alap volt a maga nemében; de 1945-ös kihirdetésekor árnyékot vetett rá, hogy a 21. életévét betöltött, prostitúciót nem űző nőkre vonatkozott, nő ugyanakkor nem volt választható. Ezt a korlátot azután egy évvel később, 1946-ban feloldották, de akkor is mindössze 21 nőt választottak be az alkotmányozó nemzetgyűlésbe 535 férfivel szemben, és a huszonegyből is csak ötöt delegálhattak az alkotmányt szövegező hetvenötös bizottságba. Ezek az ötök aztán derekasán megküzdöttek, hogy az egyes cikkelyekben legalább formailag megalapozódjék a női emancipáció. A szocialista *Lina Merlin* kezdeményezte, hogy az alkotmány 3. cikkelyébe, az egyenlő jogok definíciójába kerüljön bele külön is az a kifejezés, hogy „nemre való megkülönböztetés nélkül” is (a faji, nyelvi, vallási, politikai véleménytől, személyes szociális helyzetétől való függetlenség mellett) minden állampolgár azonos szociális méltósággal és a törvény előtti egyenlőséggel bír. A nők jogainak elismertetéséért más cikkelyek körül is vitákat kellett folytatnia a 21 nőnek. Merlin asszony volt különben az, aki később megvívta csatáját a prostituáltak jogaiért, kiharcolta a nyilvánosházak bezárását. Tehát az egyenjogúsításnak, főleg a realizálásának volt bizonyos pikantériája. Azt nem érdemes külön részletezni, hogy az 1945/46 előtti viszonyok között a fasizmus a női nemnek kizárólag demográfiai reprodukciós funkcióját hangsúlyozta. A fasizmus bukásával és a nők szavazati jogának biztosításával még nem következtek be alapvető változások a nők társadalmi, családi, individuális helyzetében. A nő továbbra is családjának, elsősorban férjének a szolgálja, a tűzhely melegének őrzője, a férfiúi felsőbbrendűség engedelmes, alázas tiszteelője. A gazdasági értelemben vett egyenjogúsága pedig – az egyenlőmunkáért egyenlő bért elve

– hosszú ideig meg sem jelent a láthatáron: az olasz nő legfeljebb álmában gondolhatott arra, hogy egyszer az életben azonos munkáért a férfiával azonos bért kaphat. Jellemzően 1947-ben – kiélezett politikai harcok idején – a kommunista szakszervezeti vezető, *Giuseppe Di Vittorio* is tökéletes demagógiának vélte a férfi és a nő béregyenlőségét, s szavai ebben a vonatkozásban nem ütköztek a kereszténydemokraták korabeli, nőket diszkrimináló és a közfelfogásban mélyen gyökerező nézetekkel. Konfliktus és ütközési felület a nőkérdés nélkül is bőven adódott, ezért nem meglepő Di Vittorio és általában a baloldal opportunizmusa.

A nők szavazati joga önmagában nagy újdonság volt az olasz közéletben; a nő általános társadalmi helyzetének további kérdéseit, ezek jogi szabályozását azonban a közhangulat és a politika férfiktól uralt minden tényezője jobbnak látta óvatosan kezelni.

Az ismertetett esszékötethez *Dacia Maraini*, az olasz feminizmus irodalmi vezéregyénisége írt előszót. A bevezető tanulmányt *Claudia Galimberti* készítette, összefoglalta benne a nőkérdés sajtósági történelmi fejlődésvonalán kialakult, 1945 után is hosszasan érvényesülő legelképesztőbb ismérveket és ellentmondásokat. Példázataiból kiemelem, mit kérdeztek a lányoktól a gyóntatópapok a háború utáni években: „Mire

gondoltál tánc közben?” A fiúkat nem vegzálták, ők kedvük és ösztöneik szerint szabadon gondoltak, amire akartak, de egy lány nem engedhetett meg magának semmiféle, a közerkölcsbe nem férő pajzánkodást. Az olasz lányok és asszonyok kikapcsolódása a mindennapok egyhangúságából a parókia lelkigyakorlataira és az unalmas, a családfő férfiak tempójától diktált, a kényelmüket, izlésüket kielégítő családi összejövetelekre korlátozódott. (A vasárnapi ebédhez legyen kifogástalanul megterítve az asztal, semmilyen válfajában ne legyen elfőzve a tészta, az étkezés utáni sziesztájukat háborítatlanul élvezhessék és nyugodtan szurkolhassák végig kedvenc csapatuk meccsét a futballpályák lelátóin, később akár a TV előtt.) Az egyház ellenőrizte (cenzúrázta) a lányok viselkedését és öltözködését,

tilos volt a rövidebb szoknya, a bikini, valamint a közterületen váltott csók – olyannyira, hogy 2500 líra (akkor nem csekély összeg) pénzbüntetés járt érte. Az élettársul épp Marainit választó Moraviának a szexualitást merészen tárgyaló könyvei indexen voltak, a mozit, az Oscar-díjakat nyerő neorealista filmeket az egyház megvetően elítélte, mert a mozi, a „filmek fénye gyilkol”.

A „Mulino” kiadványa tizennégy jól ismert asszony életén keresztül vizsgálja az olasz női sorsokat árnyékba borító kérdéseket. A tizennégy nő között van politikus, van tollforgató író (Renata Viganó, Alba de Céspedes), újságíró (Fausta Cialente), egy híres színésznő (Anna Magnani), neves divattervező (Elvira Leonardí, aki Maria Callast és De Gasperit 1947-ben Amerikába elkísérő lányát is öltöztette többek között) és van egy ugyancsak híres – mondjuk így – botrányhőső, a sokszoros bajnok kerékpáros versenyző, Fausto Coppi szerelme, Giulia Occhini, aki elhagyta fogorvos férjét, két gyermekét, és Coppival új házasságot kötött. Valamennyien eredeti szint adnak ennek a változatos és reprezentatív arcképcsarnoknak. Valamennyien megnevesített alakjai a könyvnek. Sorsuk egyfajta sűrítőménye az olasz nők névtelen tömegét alkotóknak, például a rizsültetvények gyomlálóinak, akik reggeltől estig a tűző napon hajlongva, mezítelen lábszárakkal a vízzel elárasztott földeken dolgoznak. (Lásd újra a régen a hazai mozikban is levetített remekművet Giuseppe De Santis rendezésében „Keserű rizs” címmel. Megérné újranézni a kiváló Vittorio Gassmann és az emlékezetes szépségű Silvana Magnano szerepfarmálása miatt.) A rizsföldek rabszolgái évekig harcoltak az országos szintű kollektív szerződésükért, tüntetéseiken halottat áldoztak a szerződési feltételek betartásáért: Maria Margotti halálát Renato Guttuso rajza örökítette meg. Hasonló esetek előfordultak a dohánygyári munkásnők megmozdulásaiban is. Ez a női munkásközeg szolgál háttérül a politikai harcokhoz és az ismertetett sorsok megszemélyesítéséhez. A megrajzolt figurák többsége politikus, és közöttük is dominálnak a baloldaliak – a klasszikus jobboldalt a kereszténydemokrata Tina Anselmi, az egykori antifasiszta partizánleány, később képviselő és miniszter képviseli. Anselmi következetes demokratikus elkötelezettségét jól mutatta az 1980-as években, hogy vállalta az illegális felforgató tevékenységet folytató P2 szabadkőműves páholy ügyét vizsgáló parlamenti bizottság elnöki tisztét. Kereszténydemokrata politikus létére egyáltalán nem „lóg ki” a sorból; azok közé tartozott, akik a demokratikus alkotmány szellemében tették a dolgukat és harcoltak a nők jogaiért is.

A könyvet átszövi a kritikai hang az olasz politika mindkét oldala, különböző árnyalatai tekintetében. Ez természetes, mert jobb- és baloldal a köztársaság létrejöttével, a legnyilvánvalóbb politikai jogok szavatolásával még egyáltalán nem tűzte napirendre a nőkérdés teljes megoldását a maga komplexitásában. A politika pártállástól függetlenül opportunista módon, a konvencióknak enged-

ve viszonyult a nőkérdéshez. Az olasz családjogban 1974-ig hiányzó válási intézmény meggátolta a jogilag és erkölcsileg rendezett újrահázasodást az „ante vocabulum gyurcsanicum” ajánlás szerint, vagyis hogy az „öregecske feleséget, aki csak teheti, cserélje le fiatalra”, noha a gyakorlatban valójában ez tömegével megesett. Az 1893-as születésű kommunista vezető, az ifjú Palmiro Togliatti elsőnek a nálánál csak két évvel fiatalabb Rita Montagnanát vette feleségül, akit még az első világháború utáni nevezetes torinói osztályharcokban ismert meg, és akit azután 1946-ban az akkor huszonhat éves Nilde Iotti parlamenti képviselővel váltott fel törvényileg tiltott kapcsolatban, a világ szeme előtt a párt segítségével rejtőzködő „vadházassági” együttélésben. Miután Itáliában nem volt válásra lehetőség, legfeljebb a tehetősök külföldön vagy a külföldnek minősülő San Marinóban intézhették el házasságuk felbontását, a „vadházasságok” igen gyakoriak és toleráltak voltak. A fals, tisztázatlan helyzetek következményeként nem ment ritkaságszámba a házasságon kívül született gyermek sem. Morál és közfelfogás ide vagy oda, számtalanszor megtörtént a világ minden sarkában, hogy házasságok felbomlottak, mivel vagy a férj, vagy a feleség talált magának új partnert, aminek ezernyi oka lehetett mindkét fél részéről. A legtöbb civilizált országban a válás dráma és konfliktus nélkül lebonyolódhatott; a katolikus vallású Itália egyházi ellenzésre ebben kivételt képezett, mígnem a társadalom szekularizálódása, laikus tendenciája ki nem kényszerítette a válás intézményét, jöllehet kissé komikusnak hatott a 20. század utolsó harmadában, 1974-ben népszavazással dönteni a válásról. A Togliatti–Montagnana házasság felbomlásánál a kommunista pártnak 1946-ban még nagyon is ügyelnie kellett a szokás, a konvenciók hatalmára – hiszen a hagyománytisztelő katolikus felfogású asszonyok voksainak százezreiről volt szó. A Jottival való viszonyra végül napfény derült, mert amikor 1948-ban a merénylő Pallante rálőtt Togliattira, az összeeső férfit az asszony saját testével óvta az újabb találattól. A könyvben természetesen *Maria Serena Palieri* Jotti asszony pályafutását rajzolja meg, mivel az 1946-ban parlamenti képviselővé választott fiatal tanárnő karrierje a párt vezetőjének oltalma alatt – igaz: jóval Togliatti halála után, 1979-ben – az olasz képviselőház elnöki székében teljesedett ki.

Ahogy *Paola Cioni* rekonstruálja a másik kommunista vezető, Luigi Longo és Teresa Noce válásának történetét, az sokkal prózaibb, és híján van egy-egy emberileg elfogadható mozzanatnak is; tetejébe Cioni ezt vehemens feminista indulatú megjegyzésekkel fűszerezi. Longo a párt második embere, 1900-ban született első asszonya ugyanaz a generáció. Az élete teljében levő Longo azonban 1945 után – Cioni szerint – egyik ágyból megy a másikba (a szerző nem említi, hogy a szexuális kicsapongás alkalmasint nemcsak a második számú kommunista vezető sajátossága, hanem szinte általánosan jellemző a latin férfiakra, amit

igazi latin nő meg se vet, sőt maga is él vele. Longo tehát elvált az elhanyagolt, a fasizmus elleni küzdelemben sokat próbált, börtönöket járt feleségtől, másikat talált, kinek oldalán már nem kalandozott, mert ha ezt tette volna, Cioni nem hagyja szó nélkül. A történet effektív bizarrsága viszont abban nyilvánult meg, hogy Teresa a sajtóból értesült válasának tudtán kívül lefolytatott San Marino-i procedurájáról. Vele is 1953. november 28-án a *Corriere della Sera* rövid híre tudatta a dolgok állását. Teresa tiltakozott, mivel meggyőződése szerint a párt nem képviselhet kettős álláspontot a válást ügyében: hivatalos politikájában el-lenezte, a magánéletben – saját bőrén tapasztalva – megengedte. Ettől kezdve a pártvezetés úgymond félretette az asszonyt, aki pedig végigharcolta a spanyol polgárháborút, a francia ellenállást, az olasz illegalitásról nem beszélve – élete és sorsa az olasz kommunista nő kiemelkedő példája.

Önfeláldozó, minden próbát kiálló politikai tartása azonban nem egyedi. Camilla Ravera a másik emblematiszus eset – nem magánéleti, politikai szempontból. Ravera viszonylag jómódú piemonti polgárcsaládból származott, édes-ápja a királyi pénzügyek egyik kezelője, mégis Marx *Tőkéjét* adta lánya kezébe azt ajánlva, hogy lassan figyelmesen olvassa, és vitassák meg közösen a meg nem értett részeket. Másik meghatározó élménye a leendő fiatal tanítónőnek a háborúellenes, az éhezést megszüntetni kívánó, kenyeret követelő torinói tüntetés 1917-ben, amikor a rendőrrohamtól munkásasszonyok védik meg törékeny természetét. Ravera a Gramsci vezette *Ordine Nuovo* csoportban találja magát, ahol a mozgalom azonos című lapjának nőpolitikai rovatát bízzák rá. Majd egyre felelősebb feladatokat kap a párttól: az 1923-as, valamint az 1926-os letartóztatások után az illegális kommunista párt irányító központjának a vezetője. Árulás jut-tatta a fasiszta rendőrség kezére és sok társával kénytelen megszervezni a börtönöket, a kényszerlakhelyeket. Ponza és Ventotene szigete a helyszíne ezeknek a nyomorúságos éveknek, melyeket szervezete hallatlanul megsínylett; 37 kilóra lefogyott. Ventotenén érte 1939-ben a szovjet–német meg nem támadási paktum híre. Számára és a másik torinói vezető, Umberto Terracini számára a megállapodás érthetetlen és elfogadhatatlan, politikailag vitatható. Ezért elszigetelődnek az internáltak pártszervezetében, sőt átmeneti kizárással „büntetik” őket, ami alól feloldozást a háború után kapnak. Mindkettejüket Togliatti visszakooptálja a vezetésbe, eltekint – ahogy mondotta – a *'39-es hülyeségtől* (nem tudni, Sztálin-ra vagy Raveráékra értette-e). Ravera egyébként azon kevés olasz kommunista vezetők közé tartozott, akik személyesen találkoztak Leninnel, Buharinnal és Sztálinnal is. Sztálinról egy interjújában megjegyezte, hogy a jelenlétében igen körültekintően, óvatosan beszélt mindenki, mintha tartottak volna a kimondott szavak következményeitől. Ravera a háború után is aktívan politizált. Igaz, a hazai politikában nagyobb teret kapott az új generáció; de ventotenei internált

szigetlakó társa, Sandro Pertini köztársasági elnök nem feledkezett meg róla: 1978-ban kezdődő mandátuma idején, elnöki jogaival élve élethossziglani szenátori címet adományozott egykori rabtársának. A köztársasági elnök döntését mindenki egyetértéssel és tisztelettel fogadta.

Politikai és magánéleti szempontból egyaránt komplex életpályát tud maga mögött Teresa Maffei. 1938-ban a firenzei Michelangelo liceumban egyik tanára lelkesen magyarázza diákjainak a faji törvényeket? Teresa feláll a padjából, kijelenti, hogy nem hajlandó végighallgatni a szégyenletes előadást és kimegy az osztályteremből – írja róla *Chiara Valentini*. Teresa 17 évesen adja első tanújelét vakmerő bátorságának, hajthatatlan lázadó szellemének, ami végigkíséri egész életében. Családja és környezete, családjának barátai „rigorózus antifasiszták” – többen a Szabadság és Igazságosság (olasz neve alapján GL-nek rövidítve) pártjának alapítói, szervezői, mint a jogtudós Piero Calamandrei, a háború utáni első demokratikus miniszterelnök Ferruccio Parri és mások. Első illegális küldetésében pénzt visz Nizzába a GL vezetőinek, a Rosselli-fivéreknek. A háború alatt természetesen partizán, szoros kapcsolatban a firenzei kommunistákkal. A konspiráció szigorú szabályait majdani férjétől, Bruno Sanguinetitől sajátítja el. Első találkozasukon azt hallja tőle: ha tíz napon belül valaki lebukik a csoportunkból, te az Arno mélyén végzed. Teresa azonban rettenthetetlen, leküzd minden próbatételt. Egy SS-különítmény elfogja, megkínozzák, megerőszakolják (erről csak 1997-ben vall egy televíziós beszélgetésben), de sikerül megszöknie és folytatnia a harcát. Elveszti Gianfranco nevű testvérét, a tehetséges kémikust. A fuú kutatásait Giulio Natta professzor folytatta, és 1963-ban a polimerizációs technológia terén felmutatott eredményei alapján Karl Zieglerrel megosztva Nobel-díjat kapott. A díj érmét fölajánlotta a Maffei-testvérek anyjának, mivel a fiának helye lett volna kutatócsoportban, és a díjat is jobban megérdemelte volna, mint ő maga. A háború után Teresa nagy aktivitással vetette magát a nőmozgalomba. Nevéhez fűződik a március 8-i nőnap megemlékezéseken a látványos sárga színű mimóza-virágokkal való köszöntés. Ötletéből máig élő hagyomány lett. Firenzében a nőszervezet (UDI) kongresszusán Togliatti is meghallgatta a felszólalását, és Rómába hívta az akkor már egyébként parlamenti képviselőnek választott Teresát. Jelentős szerepet szánt volna neki az 1948-as választási kampányban, ám mivel az őt teherbe ejtő Bruno Sanguinetti már nős volt és nem válhatott el, a párt az akkori Itáliában egy „lányanyát” nem küldhetett a kampány küzdelmeibe. A párt abortuszt javasolt Teresának, de ő ezt elutasította, s megszülte a gyermekét. Bruno pedig – egy idős (ismeretlen) budapesti lakos örökbefogadása révén, és magyar állampolgárságának birtokában – elválhatott, és összeházasodhatott Teresával. Csakhogy megbetegedett és 1950-ben, két hónappal második gyermekük születése után szívrohamban meghalt.

Az 1950-es évek azután további politikai fordulatot hoztak Teresa számára. Sztálin halála után meg merte jegyezni, hogy a „desztalinizálást nem végezhetik el a sztálinisták”. A megállapítás Hruscsovon túl kimondatlanul Togliatti személyét is érinthette; elvi lényegét illetően pedig a szovjet valóságtól, a szovjet politikától való olyan mérvű elhatárolódást jelentett, amit a párt akkor nem tett még magáévá. Teresa pozícióját mind az alapszervezetben, mind a Központi Ellenőrző Bizottságban „pártellenesnek” minősítették, és a kizárás enyhített formájára, a pártból történő *eltávolításra* ítélték. Az „eltávolítás” esélyt adott volna a visszavételre; de Teresa nem folyamodott ehhez a lehetőséghez, keserűen tudomásul vette a döntést.

Bruno Sanguinetti halála után újra férjhez ment, kétszer szült, de házassága Jacopo Muzival végül zátonyra futott. Életének hátra levő idejét gyermekeinek és általában a gyermekeknek szentelte. Állást foglalt amellet, hogy az alkotmányba a nemek, a faji, vallási stb. megkülönböztetések eltörlésén túl az életkort is meg kell jelölni, mert úgy tűnhet, hogy a gyermekek nem állampolgárok, illetve jogok nélküli állampolgárok. Forradalmian újító szellemisége sosem hunyt ki.

A történeteket folytathatnánk Ada Gobettivel, az olasz liberalizmus mártírjának, Piero Gobettinek az özvegyével. Ő fiával, Paolo Gobettivel együtt vett részt az antifasiszta ellenállásban, örökre híven férje emlékéhez és liberális gondolatvilágához. Szólhatnánk Renata Viganóról, az ellenállási neorealista szépirodalom egyik alapművének megalkotójáról, akinek az Ágnes halála (*Agnese va a morire*) című regénye alapozta meg a hírnevét. Az irodalmilag szintén jelentékeny Alba de Céspedes ugyancsak ismertetést érdemelne, hiszen szintén az ellenállás, később az olasz és a nemzetközi, francia és kubai demokratikus élet tapasztalatai ihlették műveinek megformálásában. Beszélhetnék az újságíró Fausta Cialente háború alatti és utáni tevékenységéről, Anna Magnaniról, a színésznőről, a *Róma nyílt város* film szereplőjéről és még másokról, kevésbé ismertekről is. Mindegyiküket összeköti a női egyenjogúság eszméje, az érette vívott lankadatlan küzdelem.

Pankovits József

Abel Paz

Durruti en la Revolución Española

Introducción de José Luis Gutiérrez Molina.

(Durruti a spanyol forradalomban. José Luis Gutiérrez Molina előszavával.)

Castellano. Madrid : Fundación de estudios libertarios Anselmo Lorenzo, 1996.

Abel Paz műve az anarchoszindikalista CNT legismertebb figurájának, Bona-ventura *Durrutinak* az életén keresztül mutatja be a spanyolországi polgárháborút megelőző korszakot és a háború első szakaszát. A könyv így, noha életrajz, természetesen nemcsak Durrutiról szól, hanem kísérletet tesz a spanyol polgárháború újraértelmezésére is, szembeszállva mind a Franco-párti, mind a Transición utáni történetírás téziseivel.

Az előszó szerzője, José Luis Gutiérrez Molina kiemeli, hogy a Köztársaság képtelen volt megoldani a korszak szociális problémáit, és hogy a „Transición” történetírása az anarchisták szerepét milyen mértékben redukálta a spanyol polgárháború történetében. Molina kitér a „Transición” utáni történetírás kérdőjeleire, mely az 1930-as évek Spanyolországát illetően a „két szélsőség”, a jobboldali és a baloldali ellen egyaránt harcolni kénytelen Köztársaság narratívája felé hajlik.

Ugyancsak itt olvashatunk magáról a könyv szerzőjéről, Diego Camachóról, aki Durruti harcostársa volt, és utóbb Abel Paz néven vált ismertté.

A 700 oldalat meghaladó alapos mű több mint 20 éves kutatómunka eredménye. A könyvtárak és levéltárak mellett Abel Paz a személyes levelezések, visszaemlékezések anyagait is felhasználta. A főhős élete mellett bemutatja a korabeli spanyol munkásmozgalom történetét, az ország belső viszonyait (a hatalom csúcsain zajló intrikákat is beleértve), egészen a katonai események kimerítő bemutatásáig. A mű első kiadása 1962-ben jelent meg francia nyelven, míg a további kutatások eredményeivel kiegészített spanyol nyelvű kiadására csak a Franco-rendszer megszűnése után, 1978-ban került sor. A spanyol és a francia mellett az angol, az olasz, a portugál, a német és a japán nyelvű kiadás is megjelent.

A könyv tematikailag négy részre oszlik:

1. A lázadó (1896–1931). A fejezet Durruti életét kíséri nyomon születésétől a Második Köztársaság megalakulásáig.

1896. július 14-én született Leónban. Először apján keresztül, majd esztergá-

lyos-tanonként ismerkedett meg a szocializmussal. 1913-ban belépett a szakszervezetbe. A szocialista szakszervezettel (UGT),²⁵ annak mérsékelt politikája miatt, már ekkor vitái alakultak ki, mivel elvetette a „várjunk, amíg alkalmas lesz a helyzet...” felfogást. A sztrájkban való részvétellel korán nevet szerzett magának.

Az 1917-ben kezdődő gazdasági-politikai válság során szolidaritási sztrájkot szervezett, amely gyorsan kicsúszott a szocialisták ellenőrzése alól. A sztrájkban részt vevők – döntően a szocialista szakszervezet fiatalabb tagjai – az anarchista mozgalom felé kezdtek orientálódni. Durruti ugyanebben az évben kapta meg katonai behívóját, ami elől sok más anarchista-hoz hasonlóan Franciaországba menekült. Franciaországi tartózkodása során

csatlakozott végül a CNT-hez.²⁶ 1920-ra szakszervezeti vezető lett, több társával megalakították a „Los Justicieros” csoportot.

Az anarchista mozgalmon belül az erőviszonyokat a bolsevikokhoz és a III. Internacionáléhoz, illetve a fegyveres erőszakhoz való viszony problémája határozta meg. Az 1920-as évek elején egy oldalról a Nin–Maurín-féle szárny próbálta meg a CNT-t bolsevik irányba, más oldalról pedig az anarchista radikálisok egy keményvonalasabb irányba tolni. Durruti az előbbit illetően elvetette a Nin és Maurín által képviselt álláspontot,²⁷ hangoztatva a bolsevik típusú élcsapattal szembeni fenntartásait; ekkor megfogalmazott véleménye szerint a proletariátustól elkülönült élcspat gátolja az előbbi fejlődését, miközben hajlamos bürokratizálódni. A fegyveres ellenállás kérdésében a Pestaña-féle szárnyal²⁸ szemben hangoztatta annak szükségességét, csoportjával a hadseregbe beépülve katonai sejteket igyekezett létrehozni, és több merényletet is szervezett a burzsoázia fegyveresei, a „pistoleros” ellen. Leghíresebb akciója a zaragozai érsek meggyilkolása volt. Emellett már kezdetben emlékezetes bankrablásokat is végrehajtott,

²⁵ UGT – Unión General de Trabajadores – Általános Munkásszövetség.

²⁶ CNT – Confederación Nacional del Trabajo – Nemzeti Munkakonföderáció.

²⁷ A POUM majdani vezetői. POUM – Partido Obrero de Unificación Marxista – Marxista Egyesítés Munkaspártja.

²⁸ Pestaña a CNT korabeli főtitkára, mérsékelt álláspontot képviselt.

melyek fő célja a fegyvervásárlás, illetve a sztrájkalap biztosítása volt. Csoportja, a „Los Justicieros” azonban szétesett; a vele egyetértőkkel, és új tagokkal kiegészülve létrehozta a „Los Solidarios” szervezetét.

Az érsek elleni merénylet után a rendőrség számára kiemelt célszeméllyé vált; így a Primo de Rivera-féle katonai puccs (1923) után ismét Franciaországba menekült. Itt ismerkedett meg alaposabban az anarchista elmélettel. Az orosz forradalomról kialakított véleménye szerint a háború nem kedvezett a libertáriánus elveknek; a bolsevikok azt tették, ami ott és akkor lehetséges volt. Ez azonban nem csapott át fatalizmusba. Fontosnak vélte a napi harcban a tömegek forradalmi kapacitásának növelését, hogy a majdani válság döntő pillanatában az események ne az orosz minta szerint alakuljanak.

Az 1924-es pireneusi gerillaakció lefűjása után többedmagával Amerika felé vette az irányt. Első állomása Kuba volt: felfigyelt az állami függetlenség üres látszatára. Cukornádaratóként dolgozott, de kénytelen volt továbbmenekülni Mexikóba. Ott többek közt azzal szembesült, hogy a mexikói forradalom sok egykori anarchistája az új rendszer bürokratájává vált. Társaival újabb bankrablást hajtott végre; a zsákmányolt pénzt iskolaalapításra adományozták, majd 1925-ben továbbmenekültek Chilébe. Egy következő, sikeres bankrablás után végül Argentínában kötöttek ki. Az argentin anarchista szervezet kettészakadt, mivel a FORA-ból kivált egy, a bolsevikokkal rokonszenvező áramlat.²⁹ Továbbá szembekerültek egymással a tisztán szindikalisták és a közvetlen akció hívei. Ugyanez a három áramlat küzdött Spanyolországban; Argentínában az eredmény az anarchista mozgalom szétfelbomlása lett. Egy újabb bankrablás után Durruti és társai végül Franciaországba menekültek, ahol a helyi hatóságok egy XIII. Alfonz király elleni összeesküvés vádjával letartóztatták őket.

Mind Spanyolország, mind Argentína a kiadatásukat követelte. Ezzel párhuzamosan zajlott azonban az emlékezetes Sacco–Vanzetti-ügy, s mind Franciaországban, mind világszerte komoly tiltakozások robbantak ki. 1927-ben, mivel a francia hatóságok végül politikai menekültnek nyilvánították őket, szabadlábra kerültek. Ekkor találkozott személyesen Nestor Mahnával, aki megosztotta vele az ukrainai anarchista mozgalom tapasztalatait, kiemelve a bolsevikokkal vívott harcot.

Franciaországi emigráncsoportok aktív részvételével szintén ebben az évben került sor a FAI³⁰ megalakítására. A korszak mozgalmi vitái a szindikalizmus és az anarchizmus dualizmusa körül forogtak. A mérsékeltek – Pestaña, Peiró – a szétválasztás mellett kardoskodtak. Durrutiék ezt elvetették, hangoztatva, hogy

²⁹ FORA – Federación Obrera Regional Argentina – Argentin Regionális Munkásszövetség.

³⁰ FAI – Federación Nacional Ibérica – Ibériai Anarchista Föderáció.

a szakszervezet feladatainak az illegális harc is része kell hogy legyen: magyarázatként a speciális spanyolországi körülményekre hivatkoztak.

2. *Az aktivista (1931–1936).* A szerző itt a monarchia bukásától a polgárháború kitöréséig ismerteti Durruti és mozgalmi csoportja, a „Nosotros”, valamint a CNT-FAI és Spanyolország történetét. Primo de Rivera bukása után (1930) a CNT ismét magához tért; ezzel párhuzamosan a munkásmozgalom újra felélénkült Spanyolországban. A Köztársasághoz való viszonyt illetően azonban az anarchoszindikalista mozgalmon belül törés alakult ki; a fejezetben részletesen olvashatunk a spanyolországi anarchoszindikalizmuson belüli vitákról. Az Angel Pestaña és Joan Peiró vezetett szárny a CNT alkalmazkodása mellett állt ki, hogy az szerepet vállaljon a Köztársaság intézményrendszerén belül; vagyis a „tiszt” anarchizmus felől a szindikalizmus felé való elmozdulást hirdette. Vele szemben sorakozott fel Ascaso és Garcia Oliver mellett Durruti, akik a szakszervezet elismerése mellett az anarchista irányvonal érvényesítése mellett álltak ki. Eszerint távol kell maradni az intézményrendszeren belüli harcoktól, tekintet nélkül arra, hogy baloldaltól vagy jobboldaltól, Köztársaságról vagy Monarchiáról van-e szó. A küzdelem végül a mérsékeltek, az úgynevezett treintisták vereségével és CNT-ből való távozásával zárult.

Az 1931–1933 közötti republikánus-szocialista kormánnyal szembeni küzdelemnek Durruti fontos alakja lett: részt vett az 1933. januári felkelésben, melynek kudarca után a kormány Spanyol-Guineába deportálta, ahonnan csak 1933 szeptemberében tért vissza. Ekkor tartott barcelonai beszédében kifejtette hitvallását: elutasította az „élcsapat” koncepciót – a szocialista pártot a rendszer szerves részének minősítve –, s ugyanakkor kijelentve, hogy a Köztársaság ugyanúgy ellenség, mint a régi monarchia. Természetesen ismét börtönbe került két hónapra, majd ezt követően szerepet vállalt az 1933. januári felkelésben, mely a Casas Viejas-i incidenssel zárult.³¹

Újabb börtönbüntetéséből szabadulva az 1933. decemberi, új jobboldali kormány elleni felkelésben is tevékenyen részt vett. Az 1934-es egységtörekvéseket illetően hangsúlyozta, hogy alulról kell megvalósulniuk, forradalmi tartalommal a CNT-FAI és a PSOE-UGT között; Largo Caballero személyét elutasította. Az 1934. októberi felkelés során a felkelő (!) katalán lázadók vetették börtönbe. Noha Durruti hiányzott belőle, Abel Paz részletesen elemzi az 1934-es felkelést is,³² kiemelve Durruti véleményét, mely szerint az 1933. novemberi választásokat követően Spanyolországban a demokrácia megszűnt valós alternatíva lenni.

³¹ A karhatalom hírhedtté vált megtorló akciója Casas Viejas falvában.

³² A jobboldali kormány elleni felkelés 1934 októberében, melyben a CNT nem vállalt szerepet.

A Népfronttal szemben Durruti a radikálisok véleményét hangoztatta, mely szerint a fasizmus ellen csak a forradalmi mozgalom lehet hatékony fegyver. A népfront hosszú távon veszélyes; ezzel párhuzamosan a megváltozott körülmények miatt az egyéni anarchista akciókról és a szabotázsról vallott korábbi elveit is felülbírált. Az 1936-os választásokon való részvétellel kapcsolatos figyelemreméltó megállapítása szerint a CNT-vezetés döntése nem lesz jelentős, mivel a saját tömegeit sem 1931-ben, sem 1933-ban nem befolyásolta döntő mértékben; továbbá hogy bárki győz is, a fegyveres összecsapás elkerülhetetlen.

A Népfront győzelmét követő hónapokban is ez határozta meg általában a gondolkodását. Különösen érdekes a radikálisok másik kiemelkedő figurájával, Garcia Oliverrel történt nézeteltérése. Durruti elvetette a CNT-FAI vezető szerepének igényét a forradalomban, továbbá azt is, hogy elkülönült fegyveres szervezet állítsanak fel, mert ha egy ilyen típusú szervezet győz, maga is autoriterré válik; mindez már a majdani „militarizálás” körüli viták előszele volt. A puccs megelőzésére ugyanakkor sürgette a fegyverkezést és a felkészülést. A közvetlen feladatokon túl a „hogyan tovább?” kérdése is foglalkoztatta; a megoldást – elsősorban a szomszédos Franciaországra koncentrálva – egy összeurópai forradalomban látta.

3. *A forradalmár (1936. július 19.–1936. november 20).* A harmadik fejezet Durruti életének utolsó szakaszát mutatja be a spanyol polgárháború első hónapjaiban. Abel Paz különös figyelmet fordít a CNT július 21-i Regionális Plénumára, ahol a „közvetlen” forradalom helyett a többi antifasiszta erővel való együttműködés mellett döntöttek. Hangsúlyozza krónikájában, hogy e döntés következtében létrejött az Antifasiszta Milíciák Központi Bizottsága, s ismerteti felépítését és döntéseit. Miután Durruti a barcelonai utcai harcokban győzelmet aratott a felkelőkön, 1936 nyarától következett az anarchizmus aranykora. Abel Paz kimerítő részletességgel mutatja be Durruti aragóniai hadjáratát, híres hadoszlopának felépítését és az aragóniai anarchista kollektívákhoz való kapcsolódását. A köztársasági oldal egyik legfontosabb belső dilemmáját, a forradalom és a háború viszonyát illetően a szerző már itt felvázolja az érveket és ellenérveket; azonban a kérdés a milíciák „militarizálásának” vitájában csúcsosodott ki.

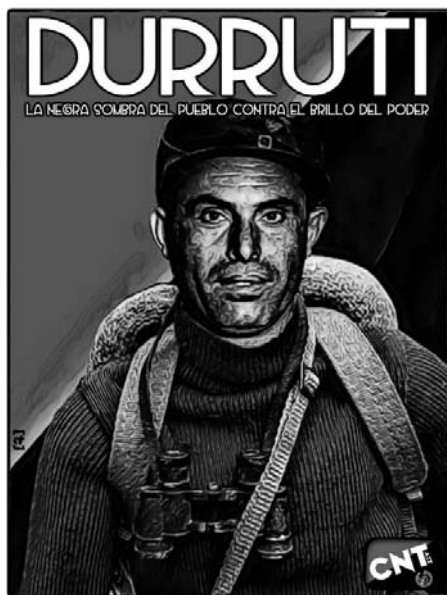
A hadoszlop élén Aragóniába vonuló Durruti többször kifejtette nézeteit a militarizációról. Szó sincs róla, hogy általában a „fegyelem” ellen lett volna; azt azonban hangsúlyozta, hogy egy társadalmi forradalmat és szabadságot ígérő seereg nem szerveződhet felülről lefelé, félelemre és büntetésre épülve, miközben célja éppen ezen jelenségek eltörlése. A háború elhúzódásának lehetősége ezért rendkívül nyugtalanította.

A hadoszlop szervezeti felépítése a Durruti által vallott anarcho-szindikalizmus osztály nélküli társadalmának a „mintája” volt: alulról felfelé szerveződött. A

hadoszlop mellett egyrészt a többi aragóniai milíciával is igyekezett ugyanezen elvet követő együttműködést kialakítani, másrészt a megszülető katalóniai vidéki kollektívákkal is szoros volt a kapcsolata; ez utóbbiak látták el a milíciákat, ugyanakkor fennállásuk a milíciáktól függött. Durruti tevékenyen segítette a vidéki kollektívák létrejöttét és kooperációjuk előmozdítását is. Különösen érdekes ebből a szempontból az a megállapítás, hogy a „militarizálás” nem pusztán a katonai hatékonyság módozatáról, hanem az Aragóniában csírázó alternatív társadalmi modell sorsáról is szólt.

A hátszágban zajló folyamatokat Durruti rosszállóan figyelte. Több alkalommal célzott rá, hogy a forradalom ellenségei nemcsak a front túlsó oldalán vannak, és a CNT vezetésének „elbürokratizálódása” is aggasztotta. A Generalidaddal és a Largo Caballero-féle központi kormányval való feszültségei is itt jelennek meg először.³³

Abel Paz – kiegészítő jelleggel – bemutatja a CNT, pontosabban Garcia Oliver elvetelt kísérletét a marokkói nacionalistákkal való együttműködésre, illetve az AIT³⁴ szervezetén keresztüli fegyvervásárlási projektet is, melynek célja a szovjet szállítmányoktól való függőség enyhítése lett volna. Szintén érdekes részlet Durruti és Abád de Santillán terve a köztársasági aranykészlet elrablására (!) (fegyvervásárlási célzattal), amire azonban végül nem került sor, mivel a kormány azt Odesszába szállította. A „háború vagy forradalom” kérdését illetően különösen érdekes Garcia Oliver és Antonov Ovszejenko vitája, ahol az előbbi érve – a Népfront nem fog segíteni a középosztály aktivizálódásában, csak a munkásosztály demoralizálódásához vezethet – egy idézett visszaemlékezés szerint meggyőzte a Téli Palota egykori meghódítóját. A fejezet befejező része a madridi harcokkal foglalkozik, ahol Abel Paz tisztázza, hogy a „fegyelmetlen”,

³³ Generalidad: katalán regionális kormány megnevezése. Largo Caballero: A PSUC vezetője és a köztársaság miniszterelnöke 1936 szeptemberétől 1937 májusáig.

³⁴ AIT: Asociación Internacional de los Trabajadores – Nemzetközi Munkásszövetség. Az anarchoista Internacionálé megnevezése.

megfutamodó katalán egység a legendákkal ellentétben nem a Durruti vezette anarchista hadoszlop volt, hanem a PSUC³⁵ által vezetett. A fejezet Durruti 1936. november 20-i halálával fejeződik be.

4. *Durruti halála.* A negyedik fejezet a Durruti halála körüli rejtélyeket járja körbe. Durruti haláláról számtalan legenda terjedt el, és Abel Paz részletesen bemutatja az egymásnak ellentmondó verziókat: saját elégedetlen anarchista harcosai közül ölte meg valaki; a Spanyolországi Kommunista Párt végzett a népszerű, rivális vezetővel; vagy egy eltévedt fasiszta golyó ölte meg. Abel Paz, noha nem tisztázza megnyugtatóan az esetet, világossá teszi: a korabeli spanyolországi anarchizmus legnagyobb alakja esett el, akinek halálával az anarchizmus virágkora is véget ért.

A könyvre épülő dokumentumfilm (*Durruti en la Revolución Española* – *Durruti a spanyol forradalomban*) az interneten magyar felirattal is megtekinthető.³⁶

Zolcsák Attila

³⁵ PSUC: Partido Socialista Unificado de Cataluna – Katalán Egyesült Szocialista Párt.

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=3BKxvZBkUDs>

BESZÁMOLÓK

AGGOD JÓZSEF

A Május Elseje Társaság 27. országos gyűlése

(2016. május 28.)

A társadalom története: ellentmondások története¹

Gondolkoztam: mivel lépek fel a Május Elseje Társaság elnökeként utolsó előadói beszédemben. A társaság történetéről többször írtam, remélem, ezután mások teszik majd ugyanezt saját átételeik alapján.

Ezért úgy döntöttem, hogy, a társaságunkban természetes szabad véleménynyilvánítással (ahogy mondogatjuk: „senkinek nem verjük ki kezéből a homokozó lapátot”) késői bemutatkozásra fordítom az időt. Röviden összefoglalom a világról alkotott felfogásom lényegét, pontosabban azt, amire e tekintetben jutottam.

Amióta az eszemet tudom, élénken foglalkoztattak az ellentmondások hétköznapi, majd politikai-filozófia kérdései. Magam is meglepődnék, ha összeszámolnám, hány oldalt, kisebb cikket, néhány könyvet, disszertációkat írtam az idők során.

1970-ben Moszkvában védtem meg disszertációm, ennek címe: „A világméretű társadalmi-politikai ellentmondások struktúrája és fejlődési tendenciái korunkban.” (Figyelmet keltett a védeken, hogy ebből a megkö-

¹ A Május Elseje Társaság 27. országos gyűlésén (2016. május 8.) elhangzott beszéd szerkesztett változata.

zelítésből a szocializmus világát sem hagytam ki.) Ezzel nyertem el „a filozófiai tudományok kandidátusa” címet. Disszertációim, valamint oktatói és mozgalmi tapasztalataim felhasználásával írott dolgozatommal, 1989-ben pályázatot nyújtottam be a Művelődési Minisztériumba.

A visszhangtól nem szakadt be a dobhártyám. (Ebben közrejátszik, hogy nem vagyok olyan tehetséges, mint a tyúk, aki legalább propagálja is saját termékét...) Gratulálok azoknak, akik többre vitték, mint én. Büszke vagyok arra, hogy kandidátusként tagja vagyok az MTA köztestületének, egyetemi tanári kinevezést kaptam.

Eddigi következtetéseim lényegét a következőkben fogalmaztam meg: „Az ember nemcsak *szerszámkészítő*, hanem véleményalkotó lény is. Tulajdonképpen kezének vagy fejének termékében a véleményét formázza meg. Ezzel óhatatlanul ellent is mond másoknak.” (*Fáklya*, 100. sz. 6.) Az ellentmondások azután *bonyolult kölcsönhatásokban* saját életbe kezdenek. Néhány ezzel kapcsolatos vívódásomba avatom be a gyanútlanul ide tévedt hallgatót.

Az ember szívesen élne egyszerűbb világban, de mindig a bonyolultabban találja magát. A mai korszak kitűnik a *kölcsönhatások globalizálódásával, egy-szersmind a nemzeti érdekek, érzelmek ellenhatásainak új impulzusaival.* Külön utalhatnék a „migrációs” problémára, amelynek inkább az elején, mint a végén vagyunk. (Fenntartom, amit erről az „Embernek lenni az embertelenségben” című cikkemben leírtam. /*Fáklya*, 2015. december./) A migráció az egész emberiség, így minden egyes ember gondja. Ez mai konkrét megjelenési formájában főleg a jelenleg uralkodó gazdasági és politikai uralmi viszonyok számlájára írandó. A jelenlegi világhatalmi törekvések bolygatták meg, borították fel a közel-keleti országok egész sorában az ellentmondások kényes egyensúlyát. Nem tennék jól azonban a baloldali gondolat képviselői, ha nem próbálnának számolni azzal, hogy a jövő kapitalizmuson túli világa is rejteget részben a maiból átnyúló, részben újabb csapdákat. Ma még fel sem fogható népesedési feszültségek, klímagondok, szegénység, robot-lumpenésedés(!) megpróbáltatásai várnak ránk. (Nem tudom figyelmen kívül hagyni Lenin figyelmeztetését arra, hogy a kapitalizmuson túli világ milliószorosan differenciáltabb lesz a jelenleginél...) A baloldaliaknak túl kell látniuk a mai kocsmán, de önmaguk pillanatnyi érzelmein, kényelmetlenségein is.

Mozgalmi és tudományos tapasztalataim is arra intenek, hogy a társadalomban – *főleg a politikában* – *a pólusok között mindig többen vannak, mint közvetlenül a pólusokon.* (Már csak ezért sem elegendő az egyik póluson üldögélve ismételtetni magunknak múltizű világmegváltó ötleteinket...) E tekintetben '56 is rengeteg tanulsággal szolgál. 1956 novemberétől több írásban foglalkoztam ezzel. (Megjegyzem, nincsenek titkos írásaim.) A történelmi értékeléshez nagyobb

távlatok kellenek. Amire most hivatkozom: 1. Göncz Árpád szerint 56 annyiféle volt, ahányan átértük. 2. Az MSZMP Ideiglenes KB 1956. decemberi határozata aligha kerülhető meg. 3. Kádár János később nemzeti tragédiaként értékelte 56-ot.

Nagyon gazdag téma az *ellentmondások (a társadalomban mindig ellentmondó emberek) kölcsönhatása*. Ez például (a korábbi és a mostani) népvándorlások élő valósága is. Ez a *kölcsönös gazdagítás* (sok keserves próbálkozással, kudarcjal járó) fantasztikus világa. (Lehet, hogy aki nem ismeri, el sem hiszi, hogy Lenin az ellentétes rendszerű államok viszonyában a „békés egymás mellett élés” helyett szívesebben használta a „szozsiványije”, az „együttélés” kifejezést...)

A világméretű ellentmondások témakörében leírt fogalmain, elnevezéseim nem mindegyikét használnám ma már. Van azonban olyan is, amit ma is szívesen ajánlok figyelembe. Ilyen a *társadalmi-politikai reakció*, amit azért tartok elgondolkoztatónak, mert pl. lehetnek a világban olyan jelenségek, amelyek a „fasizmus” fogalmkörébe nehezen erőszakolhatók, de adott szituációban nem kisebb veszélyt jelentenek az általános emberi haladás ügyére. Szerintem elgondolkoztató fogalom a korlátozott szuverenitás mellett az *egyeztetett, összehangolt szuverenitás*. (Erről jut eszembe, hogy hazánk EU-csatlakozása kapcsán társaságunk külön kiadvánnyal jelentkezett.)

A nyolcvanas évek végén részt vettem több, gazdasági témakörű nemzetközi konferencián. Az egyiken „A szocializmusban élő dialektika” című tézisekkel léptem fel. (In: *A szocialista gazdasági reform alternatívái*. 1988. március 18–22. Nemzetközi konferencia, Győr–Budapest, 1988. 89–90.) Ebben „az önszerveződés és az állam dialektikus ellentmondásáról” írtam. Feltételeztem: „Ebben a ’húzóerő’ – az eredeti, marxi-lenini értelmű – szolgáló állam, de nélkülözhetetlen az öntevékeny népi kezdeményezések sokasága.”

Szabadságot a dialektikus ellentmondásoknak a szocializmus világában! Ilyen gondolatok foglalkoztattak abban az időben. Említett MM-pályázatom egyik fő témája a szocializmusbeli (lehetséges, szerintem kívánatos) dialektikus ellentmondásokhoz való viszony volt. Ennek több mint 20 variációját vázoltam fel. Ezt egy élő (lombosodó) fa formájában ábrázoltam is. (Ezekben az években szemléltetéssel is foglalkoztam.) E „fa” törzse az *ellentmondások fejlődésében lehetséges „közreműködés”* volt. Az egysíkú „megoldjuk, elvtársak” helyett a valóságos megoldások érdekében szerepelt például a nagyarányú közreműködés a szocializmus hajtóerőinek kibontakoztatásában.

A továbbiakban általánosságban is említek néhány gondolatot az *ellentmondásokhoz való viszony* problémáiból. A társadalom törvényei sajátos módon objektívek. Alkotói, hordozói, közreműködői ugyanis élő szubjektumok: emberek, csoportok, mozgalmak, pártok, gazdasági, politikai hatalmak. A dialektikus el-

ellentmondások nemegyszer csúfot űznek szülőikkel, azokkal, akiknek életében, tevékenységében léteznek. Könnyű, álomszerű megoldásokra csábítják, készítetik az embereket, hogy a keserű valóság még rondább szemetében ébredjenek, mint aminek az eltakarításával próbálkoztak. Az emberek azonban nemcsak áldozatai, hanem – bizonyos határok között és módokon – *befolyásolói* is lehetnek saját, ellentmondásokban szőtt sorsuknak.

Az ellentmondásokhoz való viszony kényes témája *az ellentétek éleződése/élezése*. Az ellentmondások kölcsönhatásában mindennapos dolog a súrlódás, az ellentét. Így van ez még a barátok, a szerelmesek viszonyában is, csak ilyenkor ritkán gondolunk a filozófiai magasságokra... A társadalmi rendszerek ellentmondásait már jobban néven nevezzük. A kapitalizmus ellentmondásai – legalábbis az antikapitalista érdekek és vágyak világában – állandóan éleződnek. Ha valóban így történne, ez már régen egyáltalán szót sem érdemelne. A tudatosság foka és a megnyilvánulás élessége tekintetében ki kell szabadulnunk a lelkesítőnek tűnően félrevezető, leegyszerűsített jellemzések világából. *Az osztálytársadalmakban az ellentmondások kölcsönhatása az osztályharcokban, a forradalomban, a háborúban valóban élesen jelenik meg.* A legutóbbi közvélemény-kutatások és választások tanulságai viszont többek között arra intenek, hogy léteznek történelmet formáló *lappangó ellentmondások*.

Gazdag története van annak, ahogy a különböző politikai erők – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – próbálják kihasználni a társadalmi- politikai ellentmondásokat, ezek **éleződését**, és (saját érdekükben) **élezik** is ezeket. A mai orbáni politika mesterszakács módjára keveri ki a kisemberek lelkivilágából a gyűlölködést, az ellentétek végletes élezésével próbálja saját javára „megoldani” a jórészt általa gerjesztett problémákat.

A baloldaliaknak is megvannak a saját történelmi tapasztalatai az ellentmondásokhoz való viszony tekintetében. (Egyáltalán nem biztos, hogy az eddigiekben mindig okosabban reagáltak tőkés ellenfelüknél. Sőt!) Megítélésem szerint nem válik a baloldali hagyományok díszére az egykori állítás, hogy ti. a szocializmus sikereivel éleződik az osztályharc. A baloldaliak körében jellemző a *megoldási inger* túltengése. Még emlékezhetünk a vigasztalónak szánt említett szlogenre: vannak még ellentmondások, de megoldjuk, elvtársak!... Arra is emlékezhetünk, hogy nemegyszer ugyanazok a személyek ugyanazzal a lendülettel, amivel a kapitalizmus elleni rohamot hirdették, a szocializmus gyors eltiprásán fáradoztak. Mellesleg az öszödi beszéd ismert kitétele (hazudtunk...) hitelesebb lett volna, ha az egész rendszerváltásra értelmezik. Más volt a borítékra írva (szociális piacgazdaság), és más került elő a borítékból. Semmiféle csodatévő recept nem létezik az ellentmondásokhoz való viszonyban. A megoldásra nem érett ellentmondások nem hagyják magukat mindenféle fűttyentésre megoldani. Sőt –

ahogy erre már utaltam – az elhamarkodott intézkedések a kölcsönhatásokban a korábbinál is károsabb folyamatokat indíthatnak. Ráadásul, az *ellentmondások kölcsönhatásaiban bekövetkezett változások mindig megelőzik érzékelő képességünket*. Ezért tudók nem, de figyelmes tanulók lehetünk az ellentmondásokhoz való viszonyban.

Felvetem, ehhez szükséges – főleg a vezérszerepre emelt/emelkedett személyek számára – a *dialektikus intelligencia* képességének kialakítása. (Ez hétköznapi értelemben a vélemények ösztönzésének és az emberség jegyében, a haladás érdekében történő összehangolásának képessége.) Meg kell tanulni, például elvisselni a „kellemetlenkedőket”. Sőt! *Támogatni a másként szólókat, elvárni a saját véleményét*. (Egyik írásomban felvetettem: a pártban ne egyszerűen vélemény-szabadság, hanem *véleménykötelezettség* legyen.) Az új gondolatok egy része (meglehet, nagy része!) nem hasznosítható, lehetnek azonban közöttük *hajtóerő* értékűek is. Az ellentmondókat (a „Lucifereket”) becsülni kell és nem kiutálni. (Tudták ezt már a középkorban is, ahol a királyi udvarokban „megmondó” embe-eket tartottak...)

Nagyon kényes téma az antikapitalista, szocialista kísérletekhez – *a mi mit győz le* – dialektikus folyamatához való viszony. (A „ki kít győz le” szóhasználat helyett talán helyesebb lett volna ezt a kifejezést alkalmazni...) Úgy tűnik, ez hosszabb és bonyolultabb történelmi folyamat, mint bárki bármikor is gondolhatta volna. Kinek lesz igaza? A tőke elleni gyors, vörösgárdista roham nem hozta el a remélt, gyors megoldást. Az is lehet, hogy túlzás a kínai teoretikusok feltételezése, miszerint több tíz nemzedék kell a szocializmus eléréséhez. Az biztos, hogy minden kísérlet tapasztalatokat hoz, feltéve, hogy képesek vagyunk megfelelően értékelni. A baloldaliak is emberek, lelkesednek minden, kizsákmányolás elleni kísérletért. Marx példáját követhetjük, aki „az egeket ostromló” Párizsi Kommunizmus kritikus rokonszenvvel kísérte...

Az ellentétek élezése a baloldal számára csak meghatározott kényszerhelyzetben lehet célravezető. Egyrészt, a baloldal alapvető érdeke az alkotás, az építés, nem a rombolás. Másrészt, a kiélezett viszonyok a legtöbb kárt, sérelmet (az „okosok” elleni bizalmatlanságot) a pólusok közötti „közbülső” rétegekben okoznak. A baloldaliak számára az a „legkifizetődőbb”, ha *minden helyzetben a lehető legemberségesebb megoldásokat keresik*.

Külön téma mindennek *a baloldaliak egymás közötti viszonyára* vonatkozó hatása. A dialektika törvényei alól a baloldaliak sem vonhatják ki magukat. Ha okosan politizálnak, megérik, megtalálják a hajtóerőket az ellentmondások kölcsönhatásában. A dialektikus intelligencia követelményeinek figyelmen kívül hagyása miatt azonban az ellentmondások (eredetileg hasznos impulzusai) az egymás közötti gyűlölet önjáró (önsorsrontó) tényezőivé válhatnak.

Talán van részem abban, hogy a Május Elseje Társaság élő tiltakozás volt az ellen a „baloldali” szokásrend ellen, amelyben a különböző pártokhoz tartozó emberek közül egy az „igazhitű”, a többi pedig „áruló”...

Szerintem a „megoldás” a dialektikus ellentmondások dinamikus, demokratikus kölcsönhatásában rejlik.

Természetesen az én történetem is (mint mindenki másé) ellentmondások története. Tudományos következtetéseim gyakran ellentétesek érzelmeimmel... Ezzel valószínűleg nem állok egyedül.

DROPPA GYÖRGY

Baloldali Sziget Fesztivál 2017

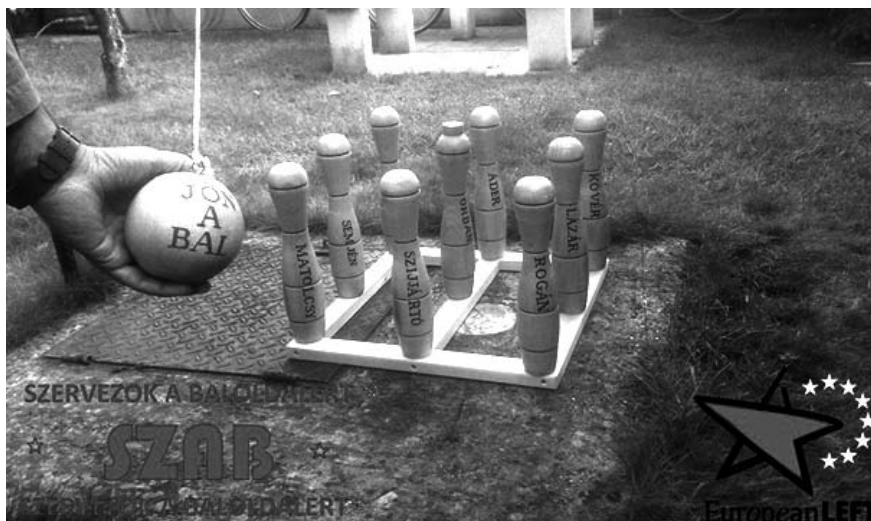
(Horány, 2017. augusztus 25–27.)

A hagyományok erejével

Hagyományra építve rendezi a Szervezők a Baloldalért (SZAB) a Horányi Baloldali Sziget Fesztivált – 2017-ben már harmadik alkalommal. Úgy, ahogy a két háború között a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a betiltott kommunista párt – utóbbi neve, a tiltások okán, gyakran változott – bázisának tekintette a Dunamenti telepeket. Így van ez ma is a Vajnai Attila vezette Európai Baloddallal és kistestvérével, a Zollai András vezette Balpárttal is. Az előadók és a hallgatóság soraiban sok ismert MSZP-előadó is láttatta magát. A 2017-es horányi szigetfesztivál kevésbé szolt a sportról, annál inkább a politikáról és a kultúráról.

A fesztivál jelentősebb eseményei

Az egy hét híján száz évet élt, egykori illegális kommunista, *Szikra Sándor* szomorú halálhíre miatti megemlékezéssel és egy róla szóló filmmel indult a rendezvény. Este a mécses világánál – akárcsak 2016-ban – felavatták harcostársa, *Ságvári Endre* emléktábláját, ahol fellépett a *SZAB Ságvári Kórusa*. Beszédet tartott *Nagyváradai Szűcs Mihály*, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének (MEASZ) alelnöke és *Vajnai Attila*, az Európai Baloldal – Munkáspárt 2006 pártelnöke.

A háromnapos fesztivál politikai vitái, a teljesség igénye nélkül, a következők voltak.

Álruhás diktatúra – az Orbán rendszer fasizálódása? című programon *Hanti Vilmos*s, az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének (FIR) és a MEASZ elnökével, Melegh Attila szociológussal, Krausz Tamás történésszel és Szunyogh Szabolcs íróval beszélgettek.

A Nagy Október hatását a globális történelemre Krausz Tamás történész és Nagy András közgazdász világította meg.

Kié lesz a föld? Vitát gerjesztett Ángyán József levele és videóelőadása, csak úgy, mint Ács Sándorné, a Kishantosi Vidékfejlesztési Központ és Népfőiskola ügyvezetőjének előadása.

A csalárd választás és következményei – Orbán 2014–2018. Tóth Zoltán választási szakértő és *Szigeti Péter* jogfilozófus beszélt a választási rendszer anomáliáiról.

A digitális nemzedékről Totyik Tamás oktatáskutató és Kiss Hajnalka PhD-hallgató vitatkozott.

A világgazdasági-világpolitikai helyzet és hatásai a félperiférián, különösen Kelet- Európában és Magyarországon beszélgetés előadója *Farkas Péter* közgazdász, a Marx Károly Társaság elnöke, *Melegh Attila* szociológus, *Olekszandr Sztepanovics Todorov* odesszai újságíró volt.

A rendszerváltásról és a privatizációról Szász Gábor főiskolai tanár és *Bartha Eszter*, az ELTE Kelet-Európa története tanszékének tanára beszélt.

A feminizmusról az illiberális demokráciában Artner Annamária közgazdász, az ATTAC Tudományos Tanácsának elnöke, *Antoni Rita*, a *Nőkért* főszerkesztője, *Morva Judit*, a *Magyar Dipló* főszerkesztője, *Hortobágyi Anna* közgazdász és *Adamik Anna*, az ELTE TTK volt tudományos főmunkatársa beszélgetett.

Pártelnökök vitája: *Molnár Gyula*, az MSZP és *Vajnai Attila*, az Európai Baloldal – MMP 2006. elnöke. Moderátor: *Hegyi Gyula* újságíró, az Európai Parlament volt képviselője, az MSZP Baloldali Tömörülés Platform elnöke.

A *Mi a teendő a választásokig?* című kerekasztal-beszélgetés résztvevői *Vajnai Attila* és *Zollai András*, a Balpárt elnöke, valamint *Harsányi Iván* történész, egyetemi tanár volt.

A Háborúk – menekültkérdés – bevándorlás – kivándorlás: *Melegh Attila* szociológus és *Vajnai Attila*.

Debreceni János nyitotta meg a *Péntek Zoltán* által üzemeltetett **társadalomtudományi és baloldali könyvesboltot**. Ez az esemény, valamint a *Róna Péter* által szervezett **tábortűz** is a munkásmozgalmi hagyományokat elevenítette fel.

Kimagasló figyelmet kapott a **politikai karikatúra-kiállítás**. *Marabu* (*Nép-szabadság*), *Fenekovács László* (*Hócipő*) és *Pápai Gábor* (*Népszava*) munkáinak bemutatóját *Halász Géza* nyitotta meg.

Mindkét **esti filmklub** háziasszonya és előadója *Kovács Ilona* professzor aszszony volt.

Nagy érdeklődés kísérte a **beszélgetést Moldova György** új könyve második kötetéről, a nyugdíjasokról szóló, **Kegyelemkenyér** bemutatását és az azt követő dedikálást.

Régi idők üdülői hangulatát idézte a **lengőteke verseny**. Részvételre ösztönöztek a politikusok nevét viselő bábuk, amelyeket nagy derűtség közepette igyekeztek leütni a „versenyzők”.

Színházi hangulatot varázsoltak a **Tér-Köz Társaság** művészei. Az *első részben*, **Szocialisták** címmel, *Benjámin László*, *József Attila*, *Ladányi Mihály*, *Baranyai Ferenc* és *Vas István* műveiből adtak elő a nagy októberi szocialista forradalom századik évfordulója alkalmából. A *második részben* **Stílusparódiák** címmel zenés, szórakoztató összeállítást láthattunk.

A szombat záróeseménye lazító, **Bódi László- (Cipő-) emlékóra** volt *Baki Ferenc*, a SZAB aktivistája összeállításában, érdekes, egyéni kommentjeivel. *Soproni András* társulatának humoros, szarkasztikus, művészi bábelőadása szintén sokakat vonzott.

Vámos Éva, a Magyar Dipló Baráti Kör elnöke vezetésével a fesztivál kiemelkedő eseménye volt a **József Attila és a szocialista forradalom** című beszélgetés *Payer Imre* költő-irodalomtörténésszel. Meglepetésvendég *Bak Rita* költő volt.

Az oroszországi októberi forradalom századik évfordulója alkalmából több

előadást hallgattunk meg: *Művészet és forradalom 1917–2017. (Lunacsarszkij és a szovjet kultúrpolitika kialakítása). Az orosz formalisták és a mozgalom utóélete Európában és Amerikában. Az orosz és szovjet avantgárd festészetről; Három emblemikus sors és pálya a szovjet irodalomban: Babel, Bulgakov és Paszternák; A szovjet avantgárd építészet előzményei; A szovjet zene irányzatai, a sztálini kultúrpolitika (Szosztakovics, Prokofjev és Sztravinszkij pályájának alakulása zenei illusztrációkkal).*

Itt tartotta nemzetközi megbeszélését az *Európai Baloldali Párt és a FIR*, s ezek az események nemzetközi háttérrel is adtak a programsorozatnak. A szinkrontolmácsolás a magyar hallgatóságot is bevonta a programba.

A 2017-es fesztivál tapasztalatai alapján az 2018-ra a kulturális programok bővítését tervezzük.

International Conference of Labour and Social History

Internationale Tagung der Historikerinnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen
Conférence internationale d'histoire ouvrière et sociale

Az ITH (International Conference of Labour and Social History) 53. konferenciája, 2017. szeptember 21-23. Linz, Ausztria

A konferenciának „*A munka világa fejreállt – forradalmak és munkakapcsolatok globális történeti perspektívában*” címet adták a szervezők, jelezve az újabb összefüggést, amelybe az oroszországi forradalmak 100. évfordulóját helyezni szándékoznak. A konferenciát előkészítő csoportban ennek megfelelően olyan történészek vettek részt, mint Krausz Tamás, (ELTE), Ragnheiður Kristjánsdóttir (*Universitát Island, Reykjavík*), Marcel van der Linden (*Internationales Institut für Sozialgeschichte, Amsterdam*), David Mayer (ITH, Wien), Stefan Müller (*Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn*), Goran Music (*Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens-Universitát Graz*), Lukas Neissl (ITH, Wien), Felix Wemheuer (*Universitát zu Köln*).

Az Évkönyv 2017-es számában már jeleztük, hogy az 1990-es világtörténelmi fordulatot követően a munkásmozgalom történet történeti-politikatörténeti jellegű föltárása, vizsgálata egyre inkább eltolódott a munkásságnak, mint osztálynak a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helye, illetve a termelés adott történelmi rendjében játszott szerepe felé. Ezt mutatja az 1917-ben megtartott konferencia is, sőt egy lépéssel talán tovább is ment. Az oroszországi forrada-

lom történeti eseményét szinte ismertnek tekintve az előadók olyan elemekre összpontosítottak, amelyek elsősorban más tudomány területek, mindenek előtt a szociológia, a közgazdaságtan, s nem utolsó sorban a politológia elemeinek bevonásával vizsgálták a forradalom és a „munkakapcsolatok”, a munkásság és a forradalom viszonyát.

Az előzetes célkitűzések között szerepelt, hogy a téma vizsgálatát különösen időszerűvé teszi a jelen válság, valamint, külön hangsúlyozva, az arab országokban és Latin-Amerikában megjelenő „átalakítás, sőt forradalmat célul kitűző mozgalmak”. Mindezt beágyazva a globalizáció körül folyó vitába, illetve a „transznacionális perspektívába”.

A konferenciáról ismertető az Évkönyv zárásáig nem jelent meg.

Munkásmozgalom-történészek közgyűlése

(1917. március 3–4.)

A Munkás Történészek Általános Hálózatának (*Global Labour History Network* – GLHN) első találkozóját az indiai Noidában tartották meg. 14 ország mintegy 30 történésze jött el Afrikából, Ázsiából, Észak- és Dél-Amerikából valamint Európából. A vendéglátó az Indiai Munkás Történészek Szövetsége (*Association of Indian Labour Historians* – AILH) és a V. V. Giri Nemzeti Munkás Intézet (*V. V.*

Giri National Labour Institute – VVGNLI) volt. A konferencia a Delhi közelében levő városban, a VVGNLI helyiségében tartotta üléseit.

A konferencia célja az volt, hogy áttekintsék a munkásmozgalom-történet kutatásának helyzetét a különböző régiókban, valamint megvitassák a további együttműködés lehetőségeit.

Varahagiri Venkata Giri (1894–1980) India elnöke 1969 és 1974 között, az indiai szakszervezeti mozgalom kiemelkedő személyisége. Egyik alapítója és főtitkára, 1923-ban a vasutasok szakszervezetének (All India Railwaymen's Federation) 1952–1954 között munkaügyi miniszter.

Mintegy 20 előadás és hozzászólás hangzott el a munkásmozgalom-kutatás sajátos helyzetéről a régiókban, több európai országban, továbbá Braziliában, Japánban, Kanadában, Kínában és az Egyesült Államokban.

A záróülésen megválasztották az igazgatótanácsot, amelynek tagjai: Marcelo Badaró Mattos (Brazília), Longhau Cui (Kína), Kazue Enoki (Japán), Babacar Fall (Szenegál), Aruna Magier (USA), Silke Neunsinger (Svédország) és Joan Sangster (Kanada) lettek. A szervezet két tiszteletbeli tanácsadója lett Andreas Eckert (Németország) és Marcel van der Linden (Hollandia, The Netherlands).

A GLHN második konferenciáját a tervek szerint 2019-ben vagy 2020-ban tartják Saint-Louisban (Szenegál), s előtte egy kisebb előkészítő konferenciát az ITH linzi konferenciájának keretében.

A konferenciáról Lukas Neissl és a Susan Zimmermann készített részletes beszámolót, amelyet *e kötet International Supplement* fejezetében teljes terjedelemben közlünk.

https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7191?utm_source=hshtml&utm_medium=email&utm_term=2017-5&utm_campaign=htmldigest&utm_source=hshtml&utm_medium=email&utm_term=2017-5&utm_campaign=htmldigest

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

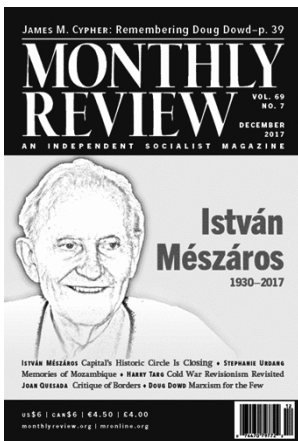

ELEONORA DE LUCENA

István Mészáros (1930 – 2017)

Mészáros will be in Brazil for lectures in São Paulo, Marília, Belo Horizonte and Goiânia, concerning his book Lukács' concept of the dialectic, published by Boitempo and reflections on the State. For the event, entitled "Lukács' concept of the dialectic and the enigma of the State", Boitempo also published volume 2 of The Ontology of Social Being, by György Lukács, and the György Lukács e a emancipação humana, organized by Marcos Del Roio.

Mr. István Mészáros, you are coming to visit Brazil to talk about György Lukács. As a deep connoisseur of the work of the philosopher, how do you evaluate the importance of discussing the ideas of Lukács today?

György Lukács was my great teacher and friend for twenty two years, until he died in 1971. He started publishing as a politically conscious literary critic almost seventy years earlier, moving toward the discussion of fundamental philosophical issues as time went by. Three of his major works in that field – *History and Class Consciousness* (1923), *The Young Hegel* (1948), and *The Destruction of Reason* (1954) – will always stand the test of time. His historical and aesthetic studies on great German, French, English, Russian and Hungarian literary figures continue to be most influential in many university departments. Moreover, he is also the author of a monumental Aesthetic synthesis

which, I am sure, will see the light one day also in Brazil. More fortunately, his equally monumental volumes on the problems of *The Ontology of Social Being* are being published right now in this country by Boitempo Editorial. They address some vital issues of philosophy which have far-reaching implications also for our everyday life and ongoing struggles. What is less well known about Lukács's life-work is that he was once directly involved at a high level of political organization, between 1919 and 1929. He was Minister of Culture and Education in the short-lived revolutionary Government of 1919 in Hungary, which emerged from the great crisis of the first world war. In the Party he belonged to the "Landler Faction", indeed he was its second in command. This Faction – named after Jenő Landler, who was a leading Trade Unionist before becoming a high-ranking Party figure – tried to pursue a broader strategic line, with much greater involvement of the popular masses. Lukács was defeated in direct politics in 1929. However, way back in 1919, in one of his articles (you can find it quoted in my book on Lukács now published by Boitempo), he warned that the Communist Movement could face a great danger whereby "the proletariat turns its dictatorship against itself". He proved to be tragically prophetic in this warning. In any case, in all of his public roles, political as much as theoretical, one can find always in evidence his great moral stature. We read in our time so much about corruption in politics. One can see Lukács's importance also as a positive example, showing that morality and politics not only *ought to* (as Kant advocated it) but also *can go* together.

Mr. Lukács and you have a life that united theory and practice. What is the difference in being a Marxist militant in the 20th century and today?

The painfully obvious big difference today is that the major Parties of the Third International, which had a significant organizational force and even electoral influence once upon a time, like the Italian and the French Communist Parties, imploded not only in the East but also in the West. Only very small Communist Parties remained faithful to their erstwhile principles in the West. This implosion happened a long time after Lukács's death. Naturally, as a militant intellectual for more than fifty years, he would be today quite devastated by this development. But Parties are historical creations which respond, in good or bad ways, to changing needs. Marx was active well before the constitution of any major Party that later could join the Third International. As to the future, some radically effective Parties may well be reconstituted if the conditions significantly change. But the issue itself is much broader. The need to combine theory and practice is not tied to a specific organizational form. In fact one of the most crucial tasks in terms of combining theory and practice is the principled examination of the difficult question *why* the implosion of those Parties, East and West alike, had

actually taken place, and *how* could it be attempted to remedy that historic failure in actual historical development..

What does it mean to be a Marxist today?

Much the same as was envisaged by Marx in his own days, but of course in the light of the historically changed and changing circumstances. For Marx insisted right from the beginning that, in contrast to the past, a crucial characteristic of the socialist evaluation of the problems that must be confronted is *self-critique*. To be critical of what we oppose is relatively easy. This is because it is always much easier to say *no* than to find the *positively* usable *leverages* through which the necessary changes can be realized. A real sense of proportion, understanding both the negative factors, including their difficult part applying to one's own position which call for self-critique, and the positive potentialities upon which progress can be made, are equally relevant in this respect. It is therefore essential to reexamine with uncompromising self-critique in our time even the most problematical historical developments of the last century, together with their once cherished expectations, if we want to overcome the contradictions of our side in the future and the great disappointment in perspective. The pressure of time and the ongoing conflicts of actual historical situations tend to divert us from following such course of action. But the orienting principle of combining critique with genuine self-critique will always remain an essential requirement.

After the end of the USSR, many predicted the failure of Marxism. Then, with the economic crisis that started in 2008, many predicted the end of neo-liberalism and the return of Marxist ideas. In your point of view, Marxism is an ideology expanding worldwide or not?

You are right, one must be careful about hastily drawing sanguine conclusions in either direction. They are often generated by wishful thinking, rather than historical evidence. The collapse of Gorbachev's government did not solve in the USSR *any* of the problems themselves which were at issue. Even a boatload of senseless Fukuyamistic "end of history" fantasy would not make the slightest difference in that respect. Nor is it possible to dismiss neo-liberalism simply on the ground that its aggressively promoted triumphalist ideas and policies are not only dangerously irrational – in view of their attitude to war – but in their day-dreaming advocacy of "liberal imperialism" today rather absurd. For under certain conditions even dangerous absurdities can command massive support, as we know from history. The real question is what are the underlying forces and determinations which make people follow blind alleys in opposite directions. The change in mood which puts Marx's *Capital* on fashionable coffee tables – not for study, of course, but for show, as what they call a "conversation piece" – does not mean that Marxist ideas are now advancing world-wide. The deepening

crisis we are experiencing in our time is of course undeniable, generating world-wide protest. But finding sustainable solutions to the causes which tend to erupt everywhere, requires the elaboration of appropriate strategies, and also corresponding forms of organization which could match the magnitude of the problems at stake.

And how about conservative ideas? Are they gaining more adepts or not?

At one level, they are undoubtedly gaining more adepts, even if not on the ground of sustainable conservative ideas. *Not changing* is often much easier than *changing* a formerly established mode of behaviour. It is the actual historical situation which induces people to go in one direction rather than the other on the ground of being more or less favourable to the chosen way. But the question remains: is the adopted course really tenable? There is a well known law of physics, in the field of electricity, which says that the electric current follows “*the line of least resistance*”. This is true also about the situation of many social conflicts which decide, even if only temporarily, in which direction is a given problem settled for the time being, depending on the *relation of forces* (i.e. the strength of the “resistance to the current”) and on the realizability of suitable *alternatives*. The long term viability of one course to be followed rather than the other is by no means a guarantee of the success of the long term better one. Often the opposite is the case. In our historical situation, the long term viable answers would require incomparably greater effort than trying to follow the “*course that worked in the past*”, instead of facing the challenge and burden of a radical structural change. But the problems are enormous, and the interacting forces of society are always incomparably more complex than the direction of electric currents. For it is very doubtful that the “well tried” conservative *line of least resistance* could work even in the *medium* term, let alone in the long run.

What should be a good definition the current historical period?

This is a most important question in our historical period of crises manifest on different planes of our social life. For if we are concerned with envisaging a historically sustainable solution to our grave problems, in that case the understanding of the real nature of the debated contradictions is essential. *Epochal* conflicts and antagonisms are amenable only to *epochally lasting* solutions. It is very confusing to talk about capitalism as a “world system”. Capitalism embraces only a *limited period* of the *capital system*. It is the latter that constitutes the real world system, extendable well beyond the historical sustainability of capitalism itself. Capitalism as a mode of societal reproduction is characterized by the overwhelmingly *economic extraction of surplus labour as surplus value*. However, there are also other ways of securing capital-accumulation, namely the already known and also in the future feasible

modalities of the primarily *political extraction of surplus labour*, as done in the USSR and elsewhere in the past. In this sense, it is important to notice the fundamental difference between the traditional *cyclic/ conjunctural crises* of the past, belonging to the *normality* of *capitalism*, and the *structural crisis of the capital system as a whole*, which defines the current historical period. This is why I always tried to stress that our *structural crisis* – which can be dated approximately to the late 1960s, and deepening since that time – needs *structural change* for its feasible lasting solution. And that certainly cannot be accomplished on the “line of least resistance”.

What are the three most important figures of the 21st century so far?

As we know, the 21st Century is still very young and many surprises to come are still in store. But the political figure who made the greatest impact in the unfolding history of the 21st Century – an impact which is bound to last and to be even extended – was the late President of Venezuela, Hugo Chávez Frías, who died in March 2013. Of course, Fidel Castro was also still very active in the first half of this decade, but the roots of his major historical impact go back to the late 1950s. On the Conservative side, if he was still alive, I would not hesitate to name General de Gaulle. No one matches his historic stature on the Conservative side so far in this Century.

And how about the most surprising event so far?

It is probably the *speed* with which China succeeded in catching up with the US economy, reaching now the point when *overtaking* the US “engine of the world” (as complacently they call it) is considered to be only a matter of a few years. It was foreseeable for a very long time that one day this will happen, given the immense size of the Chinese population and the annual rate of growth in the economy. But many experts were putting the date of its happening several decades further ahead in the future. However, it would be very naïve to imagine that China can remain immune to the structural crisis of the capital system, just because its financial balance sheet is incomparably healthier than in the US. Even the Chinese surplus-Trillions of Dollars could evaporate from one day to the next in the midst of the turmoil of the not too distant future. The structural crisis, by its very nature, is bound to affect the whole of humanity. No country could possibly claim immunity to that, not even China.

The crises are part of capitalism. What is the balance of this latest crisis, which erupted five years ago? Who won and who lost?

Part of capitalism? Yes and no!! Yes in the limited sense that the financial crisis erupted with dramatic intensity in the most powerful capitalist countries of the world, which like to call themselves “advanced capitalism”. But so much of their “advancement” is built not only on (past and present) exploitative privileges

ISTVÁN MÉSZÁROS NO BRASIL

A DIALÉTICA EM LUKÁCS E O ENIGMA DO ESTADO

CURSO DE INTRODUÇÃO À OBRA DE ISTVÁN MÉSZÁROS

com Maria Orianda Pinassi,
Antonio Rago e Maria Lucia Barroco

11, 12 e 13/11 | das 19h às 22h | PUC-SP
Auditório 100-A | 1º andar do prédio novo
Rua Ministro de Godoy | 969 | Perdizes

Lançamento dos livros:

O CONCEITO DE DIALÉTICA EM LUKÁCS
de István Mészáros

PARA UMA ONTOLOGIA DO SER SOCIAL II
de György Lukács

GYÖRGY LUKÁCS E A EMANIPAÇÃO HUMANA
de Marcos Del Roio (org.)

CONFERÊNCIAS

SÃO PAULO
18 de novembro | 19h
TUCA | PUC-SP
Rua Monte Alegre, 1024, Perdizes
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

MARILIA
21 de novembro | 19h30
Anfiteatro do Campus JUNESP - Marília
Av. Hygino Mazzi Filho, 737, Mirante
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

BELO HORIZONTE
26 de novembro | 14h
Auditório Nobre do CAD1 | UFMG
Av. Antônio Carlos, 6627, Pampulha
Inscrições: meszarosnaufmg@gmail.com

GOIÂNIA
28 de novembro | 14h30 | Centro de Cultura e Eventos Prof. Ricardo Freua Bufalça | UFG
Campus II - Samambaia | Av. Esperança, s/n
Entrada gratuita, sem necessidade de inscrição

PATROCÍNIO: APRECIAMOS o apoio de:

in their relations of power (political as well as economic) vis-à-vis the so-called “Third World,” but also on the *catastrophic indebtedness* of their economic reality. I wrote in 1987, in an article published in Brazil in 1989, that “*the real debt problem*” is not – as was claimed at the time – the debt in Latin America, but the *insoluble debt of the United States* which is bound to end with a colossal US default and corresponding magnitude of economic earthquake for the entire world. Two years ago, when I last lectured in Brazil, I pointed out that the the US debt is counted in the astronomical sum of *14.5 Trillion Dollars*, anticipating its inexorable increase. Today we are moving toward *17 Trillion Dollars*, and we go on, and on, and on. Anybody who can imagine that this is sustainable in the future, or that it is not going to affect everybody in the world when the process of inexorably growing indebtedness is bound to drive to a paralyzing halt, must live on a different planet.

Capitalism is strengthened or weakened by the crisis?

The traditional cyclic/conjunctural crises used to strengthen capitalism in the past, since they weeded out unviable capitalist enterprises and thereby actively promoted what Schumpeter idealizingly called “*creative destruction*”.

The problems are much more serious today, because the structural crisis affects even the most fundamental dimension of humanity's social metabolic control, including *nature* in a perilous way. Thus talking about "creative destruction" under the present conditions is utterly self-complacent. Instead, it is much more accurate to describe what is happening today as *destructive production*.

The crisis provoked policy changes in many countries. It is possible to discern a general move more to the right or to the left?

For the time being, more to the right than to the left. All governments of the capitalistically advanced countries – and by no means only them – adopted policies which try to remedy the problems through "*austerity*" and cuts in real wages, as well as in the already precarious standard of living of those who are often described as "the under-privileged". And the "line of least resistance" helps the extension, or at least the toleration, of the dominant conservative institutional responses to the crisis. But it is very doubtful that such policies, which now tend to favour the right, can produce lasting remedies.

As you predicted, poverty has increased in recent years, even in the core countries of capitalism. In the USA, inequality increased. In the UK there is a move to give food to the poor – a thing that did not happen since the 2nd World War. What is wrong with capitalism? Is it possible that capitalism can no longer generate enough growth to humanity?

Food parcels given to the very poor are not the only visible signs of this aspect of the crisis, nor are they confined among the capitalistically advanced to the UK. I wrote in *Para além do Capital* (published in English in 1995 under the name *Beyond Capital*) about the coming *soup kitchens*. In the last two or three years we could see them on our television screens on a major scale also in the most "advanced" (and privileged) country, the USA. Certainly there is something deeply wrong – and totally unsustainable – with the way in which *growth* is pursued under capitalism. For some forms of by their nature *cancerous growth* are prohibitive even in terms of the elementary conditions of a sustainable *ecology*, because they are blatant manifestations of *destructive production*. At the same time so much is squandered as *profitable waste*, while countless millions now even in the capitalistically most advanced countries have to endure extreme hardship. A few days ago the former Prime Minister of Britain, John Major, was complaining that this winter so many people in Britain have to "*choose between food or heating*". I quoted him in 1992, at the time still Prime Minister, when he was asserting with utmost self-complacency: "socialism is dead, capitalism works". And I added, "we must ask: capitalism works *for whom* and for *how long*?" The choice between "heating or eating" which he is now forced to acknowledge, is not exactly a proof of how well "capitalism works". In reality the only meaningful

growth is what responds to human need. Destructive growth, including the vast “military/industrial complex” – call it “creative destruction” – can demonstrate only failure. The only historically sustainable growth for the future ahead of us is what provides both the goods in response to human need, and the resources to those who need them.

The crisis increased unemployment in many regions and rocked the welfare system in Europe. In contrast, crowds are on the streets to protest (in Portugal, Spain, France, England, Greece etc). In the United States, the Occupy Wall Street disappeared. What should be the result of these movements? Are any connection between them? Are leftist parties benefiting from these movements or not?

In contrast to its propagandistic idealization, the “Welfare State” in actuality was always limited to a mere handful of capitalist countries, and even there it was built on very shaky foundations. It could never be extended to the rest of the world, despite the uncritical promotion of “development theories of modernization”, which always had to be fitted into the contradictory framework of the capitalist system. The longer term real trend of development pointed in the opposite direction to the idealized “Welfare State”. The objectively identifiable trend was characterized by me already in 1970 as the “*downward equalization of the differential rate of exploitation*”. This included the striking differences in hourly wage levels for workers for *exactly* the same work in the same transnational corporations (e.g. on the assembly lines of the Ford motor car company) in “metropolitan” as opposed to “peripheral” countries. And the trend continues to assert itself, being still very far from its necessary extension. Protests in many capitalist countries are understandable and are bound to intensify in the future. They arise from the ground of this important long term socioeconomic trend of perverse “equalization”. Understandably, the parties operating within the framework of parliamentary politics cannot benefit from them, because they themselves tend to accommodate their objectives to the constraining limits from which the negative consequences for the welfare system necessarily follow.

Lukács saw the unions as the most important organization of civil society. In your view, is it still valid?

Lukács’s views on this subject were rightly influenced by his earlier mentioned comrade and friend, Jenő Landler, who was a leading union militant before becoming the head of the same Party faction in which Lukács also played a leading role. Lukács is right about the continuing importance of the unions, with one major qualification. For what cannot be stressed enough is that the *potentiality of trade unions* has been (and continues to be) very badly affected by the division of the organized working class movement into the so-called “*industrial arm*” (the trade

unions) and the “*political arm*” (the parties) of labour. The positive potentiality of the unions cannot be realized until this harmful division, which damaged both of them, is significantly remedied.

How about the so-called Arab Spring. It ended? No link between the European and the movements in the Arab region? Some see a new imperialist struggle in the region. Does that make sense?

The impact of the “Arab Spring” tended to be greatly exaggerated at the time when we witnessed the first dramatic events, and then quite unreasonably it was minimized when the mass demonstrations in North Africa receded. Yet, *none* of the underlying problems have been resolved so far in a single one of the countries concerned. Thus the protests are bound to continue in the future, focussing also on some grave economic contradictions (which resulted in food riots in the past, reluctantly acknowledged even by prominent establishment journals, like *The Economist* in London), and not only on the political/military dimension. The upheavals will continue, whatever the name of the season attached to them in the media. Also, it should not be forgotten that some European countries once had massive colonial interests in North Africa and in the Middle East, and there are attempts to revive them, quite visible also today. No one should imagine that imperialism has been consigned to the past.

Brazil is also in a phase of many protests. How do you analyse these manifestations here? Is there a connection to what happens in the world?

It is impossible to find today *any* part of the world in which there are no serious social protests. They also seem to focus on many different issues, creating the superficial impression that there is no connection between them. But that is also a self-deception. Often in the past many of these protests used to be dismissed as “single issue movements,” with no implication to the overall health and stability of the established social order. Nothing could be more distant from the truth, complacently turning one’s back to the warning signs by “singing in the dark”, as the adage puts it about unfounded self-encouragement. It is true that the great variety of protests we witness today in different parts of the world do not fit into the channels and modes of action of traditional politics. But it would be foolish to take that as reassurance about their irrelevance. On the contrary, they point to the much deeper grounds of the accumulating problems and contradictions. At the moment no *strategic coalescence* is visible. Their general characteristic seems to be that they are *probing* the constraints and *searching* for more effective ways of articulating their concerns. We are witnessing an *unfolding* process. Its significance is likely to greatly extend in the future.

Some see the USA action in these manifestations around the world, with the aim of destabilizing governments. Does that make any sense?

That is a great over-simplification. The US is undoubtedly in the forefront of the international conflicts and conflagrations, as the overwhelmingly dominant power of global hegemonic imperialism. But the causes go much deeper than what could be settled by “destabilizing governments”. In some limited cases that can happen, and indeed can be successfully pursued by the most extreme forces within the overall decision making organs of the US administration. Yet, there are limits to everything, even to the most sanguine neo-liberal and neo-con adventurism.

How the internet changes the political struggle today?

The internet certainly helped in the communication and cohesion of protest movements, as evidenced in the recent past. But it should not be forgotten that it has also provided major resources – indeed, given the direct assistance of the various capitalist states much greater resources – to the forces on the other side of the confrontation. But in any case, on both sides the internet can provide only *subsidiary help*, no matter how weighty. The issues themselves can only be resolved on the very ground from which they arise. And that concerns the fundamental structural determinations of our social order.

How do you evaluate today the relationship between capitalism and democracy? Are they incompatible?

Capitalism and democracy are not incompatible, save in situations of extreme crises which bring to the fore the Hitlers and the Pinochets, wherever such crises erupt, even in Brazil in the not so distant past. The normality of capitalist production is more akin to be sustained under formally democratic rules of control and regulation. This is why dictatorial regimes are in the longer run unsustainable and they tend to revert, even in Pinochet’s MiltonFriedmannized Chile, to politically more manageable mode of formal democratic regulation in the overall framework of capitalist interchanges.

In the USA, the radical right – that do not accept a little reform in the health system that will benefited the poor – led the country to the edge of the abyss (I am writing before the solution of the deadlock). This situation put risks for big business and finance. How to explain this?

The health service in the US is only a part of the recently witnessed crisis. More fundamentally, it is inseparable from the astronomical near 17 trillion dollar indebtedness mentioned earlier. For the moment a parital accomodation has been made between the Democrats and the Republicans, so that the next date for the unsolved “Trillionnade” issue – namely the very end of 2013, when it is expected to come up again – is not likely to bring an international suspense again. But we can be sure that that grave issue will arise before long, with increasing severity. For the 17 (or more) trillions are so huge that we cannot find in the entire

world such a big carpet under which they could be swept, as before, in tune with the customary way of postponing the problems.

It is possible to say that the Democratic Party has gone far to the right and failed to isolate the radical right of the Republican Party?

It is difficult to say which of the two parties is more to the right than the other. But they are both equally wrong in being too far to the right to be able to face the grave problems of their society.

How do you analyse the Obama administration and the state of democracy in the USA?

President Obama promised so much that never materialized under his Presidency. It is enough to think of Guantanamo in this respect. But this is not a matter of any particular President. Power structures cannot be understood in personalized terms. We should recall a television interview with former Democratic President Jimmy Carter who cried, with tears in his eyes, saying that “the President is powerless”. In fact he accomplished much more since he left the Presidency than what he could do during the years of his office. We haven’t seen President Obama crying on television so far. But “there is a first time for everything”, as the famous adage puts it.

The USA spy worldwide. Recently it was revealed the scheme of American espionage in Brazil, involving interests in oil and minerals. What Brazil must do to defend its sovereignty?

This issue borders on insanity. Spying on everybody as a potential enemy, even on Heads of State of friendly governments. One could laugh of it if the underlying problem was not so serious. What must be also remembered is that protecting sovereignty cannot be confined to the domain of international law and politics. International law is pathetically weak in this respect, not to mention the institutions charged with its global respect. It is worth recalling the title of a book by a prominent liberal international lawyer, Philippe Sands. It reads *Lawless World: America and the Making and Breaking of Global Rules*. These matters are decided by the actually prevailing power relations. And, of course, the preponderant forces of global capital have the lion’s share in such process of decision making. Sovereignty cannot be protected without attending to that critical side of the problem, inseparable from the preponderant power of the giant corporations of transnational capital.

Is the USA power rising or falling?

It would be more accurate to say that it is *stationary* but still the most dominant. The conditions that make such dominance still prevail are quite tangible, from the US “military/industrial complex” (warned about by President Eisenhower unfortunately only in his *farewell* speech) to the World Bank and the US Dollar

as the world's exchange currency. No other country than the US can even dream about imposing 17 trillion dollar indebtedness on the rest of the world. But dominance resting on such foundations can only be unstable.

How do you analyse the China position in the world? There, poverty declined. Is there socialism in China?

China's achievements in the field of production, including the decline of poverty in the country mentioned in your question, has been monumental. But there are very big question marks for the future. Above all: how long can the productive achievements be maintained without inflicting irreparable damage through the gigantic resources required also in the domain of ecology? Moreover, how long can the striking inequalities be accepted between the absolutely minimal wage level of the working population and the wealth of the highly privileged? For socialism is quite inconceivable without *substantive equality* also in China.

In the past, disputes have resulted in capitalist world wars. Is this hypothesis on the horizon?

Opting for war used to be in the past an integral part of trying to solve the otherwise unmanageable problems among the contending parties under the rule of capital, including *all-out war* twice experience in the twentieth century. With the "weapons of mass destruction" it has become impossible to envisage the compatibility of such "all-out" solutions with the elementary conditions of rationality. But there are representatives of the "radical rights", etc., who do not hesitate to "play with fire" and even openly advocate the full legitimacy of playing with fire. Some of them are very high in the established rank of political office. Thus President Clinton, for instance, declared that "there is only one necessary nation, the United State of America". At the same time British Prime Minister Tony Blair's officially acknowledged Guru and Xavier Solana's foreign policy adviser, Robert Cooper, sings the praises of aggressive "liberal imperialism" in his writings. Equally, President George W. Bush's director of policy planning in the State Department, Richard Haass, insists on the need for more aggressive imperialist strategy, writing that "Imperial *understretch*, not *overstretch*, appears the greater danger of the two," in the interest of asserting the global hegemony of the United States by whatever means, explicitly even war. Rationality is obviously a great handicap in the pursuit of such strategies. No one should therefore say that the possibility of even a world conflagration must now be excluded from our historical horizon.

Is it possible to say that USA influence in Latin America has declined in the last decade?

Yes, the countries relevant in this respect are listed in your next question. And others may well be added to them in the future.

How do you analyse the experiences of countries like Venezuela (which speaks of 21st century socialism), Bolivia, Ecuador, Uruguay, Argentina?

They have embarked on a very difficult road on which, undoubtedly, many obstacles will be erected by the dominant imperial power in the future. For the United States openly declared Latin America a long time ago to constitute its “backyard”, with claims to legitimacy of domination over it.

How do you evaluate Brazil after ten years of PT governments?

I first visited future President Lula’s Headquarters in 1983. At that time I took a picture there of an office on which one could read the illuminated word: “*Tiradentes*”. I wondered then, and I continue to wonder even today, how much longer will it take before we can say that the national office of “*Tiradentes*” had succeeded in pulling out all those infected teeth which cause so much pain even in a greatly resourced country, in every sense, like Brazil.

What is your vision about the relevance of socialist ideas today?

I mentioned earlier that our problems can find only epochally sustainable solutions. Other ways of attending to them can be reversed, as we have actually experience it in the past. Socialist ideas have been defined from the beginning as requiring for their realization a historical epoch, although the immediate problems from which they must start, as their points of departure, are very painful. In other words, they require not only the urgent services of “*Tiradentes*” but also the prevention of painful infections in the longer run. Socialist ideas are therefore more relevant today than ever before.

What countries (or parties) represents the socialism today?

Only some very small parties proclaim today their allegiance to the ideas of socialism. And there are no countries which would even call themselves socialist.

In the past, you used the term “Mickey Mouse socialism” for parties who just fancied the idea of socialism. This continues to occur? Where?

Not exactly. Mickey Mouse socialism has become even weaker. The Italian Communist Party – once Antonio Gramsci’s Third International Party – at first converted itself into what it called “Democrats of the Left”. And then it found even the word “Left” far too compromising. So it rebaptized itself as the “Party of Democrats”. No more Mickey Mouse. It is more like Popeye who lost all his spinach.

What are your expectations about socialism or communism in the future. It will happen? It’s just an unattainable goal? How about the risk of barbarism?

I wrote in a book [*O século XXI: socialismo ou barbárie*] published also in Brazil that if I had to modify today Rosa Luxemburg’s famous words about “socialism or barbarism” I would have to add: “*Barbarism if we are lucky*”, because the

extermination of humanity is the unfolding menace. For as long as we fail to solve our grave problems which extend over all dimension of our existence and relationship to nature, that danger will remain on our horizon.

Where a Marxist militant should be today?

Contribute everything that he or she can to the lasting solution of these major problems.

What you plan to in the near future?

Carry on working on some long-standing projects which concern all of us.

Rochester, 1 November 2013

<http://www.criticatac.ro/interviu-cu-istvan-meszaros-barbarismul-la-orizont/> (2016. 11. 12.)

ROLF HECKER¹, MANFRED NEUHAUS², RICHARD SPERL³

Ein Jahrhundertprojekt – die Herausgabe des literarischen Nachlasses von Karl Marx und Friedrich Engels

Inspiriert von der Euphorie des Neubeginns der MEGA nach 1991 hat der deutsche Publizist Hans-Martin Lohmann das langwierige und wechselvolle, immer wieder vom Scheitern bedrohte und letztlich doch erfolgreiche Ringen um eine vollständige und kritische Ausgabe der überlieferten Texte von Karl Marx und Friedrich Engels in dem bedeutungsschweren Satz resümiert: „Die MEGA ist

¹ Prof. Dr. sc. Rolf Hecker (*1953) Ökonom, Mitarbeit an der MEGA² seit 1980, Vorsitzender des Berliner Vereins zur Förderung der MEGA-Edition e.V. (seit 1997), Mitherausgeber der „Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge“ (erscheint jährlich seit 1991), Mitglied der Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin e.V.

² Prof. Dr. sc. Manfred Neuhaus (*1946) Historiker, Leiter der MEGA-Arbeitsgruppe an der Karl-Marx-Universität Leipzig bis 1990, Sekretär der Internationalen Marx-Engels-Stiftung (Amsterdam) und Leiter der MEGA-Arbeitsstelle an der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften (1998–2011), Mitglied der Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin e.V.

³ Dr. Richard Sperrl (*1929) Philologe, Mitarbeit an der MEW und MEGA² seit 1956, Mitglied der MEGA-Gesamtredaktion bis 1990, Mitherausgeber der „Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge“.

im wahrsten Wortsinne ein Säkularunternehmen, und ihr Anfang, ihr Scheitern und ihr Wiedererstehen spiegeln geradezu paradigmatisch die geschichtlichen Tragödien des 20. Jahrhunderts wider.“ (Die Zeit, 25. Februar 1999.)

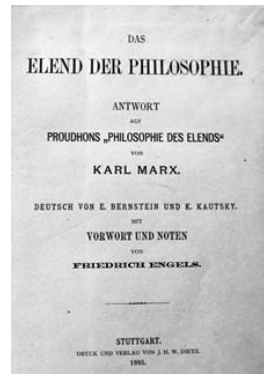
Die Geschichte der MEGA, die sich lange Zeit auf einer eigenen Traditionslinie außerhalb der neugermanistischen Philologie vollzogen hat, wird in ihren wichtigsten Schritten nachgezeichnet, einige ihrer wichtigsten Akteure werden genannt und deren editorischen Leistungen kritisch gewürdigt. Bis zu den welthistorischen Veränderungen von 1989 war die Marx/Engels-Edition, wie Jürgen Rojahn pointiert, „auf das engste mit politischen Bewegungen verbunden, die sich als Erben des Vermächnisses der zwei Autoren verstanden: vor dem Ersten Weltkrieg mit der damals verfolgten, diskriminierten, um die politische Macht kämpfenden Sozialdemokratie, später mit der zunächst nur in Rußland, dann – nach 1945 – auch in einer Reihe weiterer Länder an die Macht gekommenen kommunistischen Bewegung. Die Marx/Engels-Edition stand – durchaus im Einklang mit den Intentionen der Autoren – unter der Prämisse, daß deren Schriften – und insofern auch die Nachlaß-, Werk- und wissenschaftlichen Gesamtausgaben – immer auch den Zielen der sich als marxistisch definierenden politischen Partei zu dienen hatte“. (Rojahn 1998, 181) Es hat mehr als ein Jahrhundert gedauert, die editorischen Bemühungen um das literarische Erbe von Marx und Engels aus solchen politischen Interessenkonstellationen zu lösen. Die ersten Schritte dazu hat der russische Gelehrte David Rjazanov unternommen. Einen Meilenstein auf dem Weg zu einer akademischen Marx-Engels-Edition verkörpert ungeachtet allen ideologischen Ballastes und der unverkennbaren politischen Instrumentalisierung die 1975 von den Instituten für Marxismus-Leninismus bei den Zentralkomitees der KPdSU und der SED begonnene Herausgabe der MEGA. Die Rekonstruktion des Projekts nach dem Epochenjahr 1989/90, entsprechend den Intentionen der neuen Herausgeber ging es um Entideologisierung, Entpolitisierung, Akademisierung und Internationalisierung, war ein komplizierter, schmerzhafter, aber auch befreiender Prozess. Von namhaften Gelehrten beschirmt, wurde diese Transformation in mehreren Teilschritten vollzogen, auf editorisch-methodologischer Ebene durch die Revision der Editionsgrundsätze, ihre Befreiung von allen politischen Kautelen, eine Redimensionierung von 164 auf 114 Bände (unter Weglassung der ursprünglich geplanten 40 Bände mit Marginalien in den Büchern ex libris Marx und Engels), nicht zu vergessen die Anwendung innovativer digitaler Verfahren und die damit verbundene Vernetzung der Forschungsarbeit des Editors mit der Satz- und Drucktechnik. Aus institutioneller und personeller Perspektive waren die schrittweise Einbettung in dauerhafte akademische Strukturen, die Integration der MEGA in die langfristige Forschungsförderung des Bundes und

der Länder, der Wechsel von einem Partei- zu einem Wissenschaftsverlag sowie die Erneuerung und Verjüngung des editorischen Stammpersonals die wichtigsten Schritte. An die Stelle wissenschaftsfremder hierarchischer Strukturen trat ein egalitäres internationales Forschungsnetzwerk mit Editorenteams auf drei Kontinenten (Europa, Japan, USA), dessen Kern und Kommunikationszentrum das Akademienvorhaben Marx-Engels-Gesamtausgabe an der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften bildet.

Der Marx-Engels-Nachlass⁴

Als Marx am 18. März 1883 verstarb, hatte er keine eindeutigen Verfügungen bezüglich seiner literarischen Hinterlassenschaft fixiert. Seine natürlichen Erben waren seine beiden Töchter Laura Lafargue, die in der Nähe von Paris lebte, und Eleanor Marx in London. Auf Anfrage von Engels teilte Eleanor, genannt Tussy, ihm kurz nach dessen Tod mit, ihr Vater „habe ihr gesagt, sie und ich [Engels] sollten über all seine Schriftstücke verfügen und das veröffentlichen, was veröffentlicht werden muß“. So schrieb es Engels an Laura einige Monate später (24. Juni 1883, MEW 36, 42). Alles handschriftliche Material wurde in Engels' Wohnung gebracht. Anders verhielt es sich mit den Briefen. Selbstverständlich behielt Engels die von ihm mit Marx gewechselten Schreiben, außerdem jene, die Marx mit Freunden und Kampfgefährten weltweit gewechselt hatte. Er selbst bat einige der bekannten Freunde und Briefpartner von Marx, dass sie die von ihm verfassten Briefe zurücksenden mögen. Alle Familienbriefe jedoch übergab er nach Durchsicht an die beiden Marx' Töchter. Dabei und auch später wurden Briefe ganz besonderer privater Natur ausgesondert und vernichtet. Daher ist der Briefwechsel nur selektiv überliefert.

Engels war nach Marx' Tod nicht in der Lage die gesamte Büchersammlung des Freundes zu übernehmen. Im Einvernehmen mit Eleanor (Tussy) Marx-Aveling nahm er eine Auflösung der Bibliothek vor (Engels an Laura Lafargue, 5. Februar 1884, MEW 36, 101/102). Danach wurden Bücher für Paul Lafargue übersandt, die russischsprachigen gingen an Pjotr Lavrov (später zur Parteibibliothek der russischen Sozialrevolutionäre gehörig und 1939 mit den Sammlungen von M. R. Goc und E. E. Lazarev an das Amsterdamer IISG verkauft), Duplikate wurden an das Parteiarchiv der deutschen

⁴ Einige frühe „Kapital“-Ausgaben. Foto: Rolf Hecker.

Sozialdemokratie nach Zürich verschickt, und viele sogenannte populäre Bücher wurden dem Londoner Arbeiterbildungsverein übergeben. Natürlich behielt Engels all jene Bücher, die für die geplante Herausgabe des zweiten und dritten Bandes des *Kapitals* notwendig waren.

Engels verfolgte den Plan, „Marx und meine kleineren Sachen in einer *Gesamtausgabe* wieder vor das Publikum zu bringen“ (MEW 39, 467), konnte sich jedoch erst 1894 nach Abschluss seiner mehr als zehnjährigen Arbeit an der Herausgabe des unvollendet gebliebenen zweiten (1885) und dritten (1894) Bandes des *Kapitals* dieser Aufgabe zuwenden. Unter seiner Regie erfolgte jedoch die Erst- oder Neuherausgabe einiger Schriften, wie z. B. *Lohnarbeit und Kapital* (1884, 1891), *Das Elend der Philosophie*⁵ in deutscher Übersetzung (1885, 1892), der *Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (3. Auflage 1885), *Kritik des Gothaer Programms* (Abdruck des Manuskripts in der *Neuen Zeit* 1891) und der *Bürgerkrieg in Frankreich* (1891). Über seine Vorstellungen zur editorischen Gestaltung einer Gesamtausgabe äußerte sich Engels in einer Reihe von Briefen: Sie sollte möglichst alle Schriften von Marx in chronologischer Folge in sich vereinigen, die Texte in ihrer historischen Gestalt ohne Kürzungen und Abänderungen, jedoch auf Textfehler durchgesehen darbieten und das Verständnis der Texte und ihrer historischen Entstehungsumstände durch Vorworte und erläuternde Fußnoten erleichtern (MEW 37, 143/144, 547 und 38, 125/126).

Als Engels am 5. August 1895 verstarb, lagen folgende testamentarische Verfügungen vor: ein Testament vom 29. Juli 1893, eine Verfügung an seine Testamentsvollstrecker vom 14. November 1894 und ein Testamentsnachtrag vom 26. Juli 1895 (MEW 39, 505–511). Der Inhalt ist hier nur soweit interessant, als es um die Verfügungen bezüglich des literarischen Nachlasses geht. Die Festlegungen waren eindeutig: alle Manuskripte literarischer Natur und alle von Marx geschriebenen oder an ihn gerichteten Familienbriefe sollten an Eleanor Marx-Aveling übergeben werden. Alle Bücher sollten an August Bebel und Paul Singer als die Vertreter der deutschen Sozialdemokratie gehen, alle weiteren sich im Haus befindlichen Manuskripte und Briefe (außer den erwähnten) sollten an August Bebel und Eduard Bernstein übergeben werden. In seiner Verfügung präziserte Engels, dass Briefe seiner Familienangehörigen und von Marx' Töchtern an diese zurückzugeben seien. Im Testamentsnachtrag widerrief Engels die Bestimmung bezüglich der Marx'schen Familienbriefe und erweiterte sie auf alle Briefe, die Marx geschrieben bzw. erhalten hatte mit Ausnahme der Engels'schen, die an die jeweiligen Briefschreiber zurückgegeben werden sollten.

⁵ Titelblatt der Erstausgabe von 1885. Foto: Rolf Hecker.

Eine wichtige Rolle in der Überlieferungsgeschichte des Marx-Engels-Nachlasses sollte der Russe David Rjazanov spielen. Er hatte 1910 die Gelegenheit bei den Lafargues in Paris „alle Papiere durchzusehen und einen Inventar aufzustellen“. Er sammelte nicht nur die Briefe von Marx an Daniel'son zusammen, sondern auch einige Briefe von Marx an seine Frau und Töchter, die „einen interessanten Beitrag zur Biographie Marx's insbesondere in den Jahren 1881 und 1882 bilden“. Darüber berichtete Rjazanov an Karl Kautsky. Paul und Laura Lafargue nahmen sich im November 1911 das Leben. Rjazanov wurde vom SPD-Parteivorstand beauftragt, den Marx-Engels-Nachlass aus Draveil bei Paris abzuholen und nach Berlin zu bringen. Somit befand sich zu Beginn der 1920er Jahre der Hauptteil des Marx-Engels-Nachlass im Berliner Parteiarchiv. Natürlich besaß der älteste Sohn von Marx' Tochter Jenny und ihrem Mann Charles Longuet Jean einen Teil des persönlichen Nachlasses (Lafargues Kinder waren noch zu ihren Lebzeiten verstorben).

Marx-Engels-Editionen bis 1917⁶

Auch Wilhelm Liebknecht hatte 1883 den Plan „einer Gesamtausgabe der Marxschen Schriften“ unterbreitet, der jedoch nur ansatzweise im Rahmen der *Internationalen Bibliothek*, der ersten Reihenpublikation sozialistischer Schriften in Einzelausgaben, umgesetzt werden konnte. So erschienen, nun schon nach Engels' Tod, z .B. 1896 die Schrift *Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland* (Bd. 24) und 1897 die Neuausgabe von *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (Bd. 30 – die zweite vermehrte Neuausgabe 1907), beide von Karl Kautsky herausgegeben. Weiterhin *Kleinere philosophische Schriften*, der *Anti-Dühring* (von 1878 bis 1910 in sieben Auflagen) u.a.

Einen ersten konkreten Schritt auf dem Wege zu der von Engels anvisierten Gesamtausgabe bildet die von Franz Mehring im Auftrag des Parteivorstandes der SDP besorgte und 1902 bei Dietz veröffentlichte vierbändige Sammlung von Marx-Engels-Lassalle(Briefe)-Schriften aus den 1840er Jahren. Die Ausgabe veröffentlichte erstmalig wieder viele weitgehend unbekannte, weil sehr verstreute bzw. anonym erschienene Arbeiten aus dem ersten Jahrzehnt der öffentlichen Wirksamkeit von Marx und Engels, und die Briefe (1849–1862) von Ferdinand

⁶ Editionen bis 1917. Foto: Rolf Hecker

Lassalle an die beiden Autoren. Sie setzte vor allem durch ihre textgeschichtlichen Kommentare neue Maßstäbe für den weiteren Gang der Marx-Engels-Forschung und -Edition. 1906 brachte Friedrich Adolph Sorge *Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx u. A. an F. A. Sorge und Andere* heraus. Mehring bezeichnete diesen Band als ein „dauerndes Denkmal in der Literatur nicht nur der deutschen, sondern auch der internationalen Sozialdemokratie“ (*Neue Zeit*, Nr. 1 u. 2, 1906).

Während Mehrings Ausgabe sich also fast ausschließlich auf in den 1840er Jahren publizierte Werke beschränkte, eröffnete Karl Kautsky 1905–1910 mit seiner dreibändigen Ausgabe (in vier Büchern) der Marxschen *Theorien über den Mehrwert*, mit deren Entzifferung er noch unter Engels' Anleitung begonnen hatte, im größeren Maße die Edition des umfangreichen handschriftlichen Nachlasses. Außerdem bereitete Kautsky eine Volksausgabe des ersten Bandes des „Kapitals“ vor (1914). Das Neue bestand darin, dass der Band ein umfangreiches Vorwort des Herausgebers und Register (Literatur-, Namen- und Sachregister) enthielt, die von David Rjazanov bearbeitet worden waren.

Zum Jahreswechsel 1910/1911 fand in Wien eine Zusammenkunft statt, deren Teilnehmer – Max Adler, Otto Bauer, Adolf Braun, Gustav Eckstein, Rudolf Hilferding, Karl Renner und David Rjazanov (Goldendach) – zu dem Schluss gelangten, dass nach dem Freiwerden der Rechte an den Marxschen Schriften durch Erlöschen des Urheberrechtes im Jahre 1913 der deutschen Sozialdemokratie die Aufgabe erstünde, „eine allen wissenschaftlichen Anforderungen entsprechende, absolut vollkommene, systematisch geordnete, mit den Manuskripten und den verschiedenen Ausgaben der Marxschen Schriften verglichene, mit Einleitung und umfangreichen Registern versehene Gesamtausgabe der Werke von Marx zu veranstalten“.

Der damit eingeschlagene Weg wurde 1913 fortgesetzt mit der vierbändigen Ausgabe des *Briefwechsels zwischen Marx und Engels*, herausgegeben von August Bebel und Eduard Bernstein. Diese Edition war vor und nach ihrer Publikation von heftigen Auseinandersetzungen begleitet. Entgegen Bernsteins ursprünglichen Vorstellungen wurde schließlich festgelegt, die Briefe nur in einer redigierten, zum Teil auch gekürzten Form zu publizieren und manche von ihnen ganz wegzulassen, ohne die Kriterien dafür öffentlich zu machen. Darin enthaltene herabsetzende Äußerungen über führende Persönlichkeiten der deutschen Sozialdemokratie seien ‚zu unangenehm‘ und Bebel, Kautsky, Mehring u.a. befürchteten, dass ein vollständiger Abdruck dem Andenken dieser Personen, die sie zumeist noch persönlich gekannt hatten, sowie der Briefautoren abträglich seien und der Partei politisch schaden könnte.

Die von Mehring begonnene Werksammlung konnte 1917 durch zwei Bände der

Gesammelten Schriften von Marx und Engels aus den 1850er Jahren fortgesetzt werden. Herausgeber war David Rjazanov, der seit 1907 als russischer Emigrant in Deutschland, Österreich und in der Schweiz lebte und sich in seiner Forschungs- und Publikationstätigkeit zunehmend auf das Gebiet der Marx-Engels-Forschung und -Edition konzentrierte. Hierdurch kam er in engen Kontakt zur deutschen Sozialdemokratie, die in ihrem Berliner Archiv den Hauptteil des Marx-Engels-Nachlasses bewahrte.

Alle genannten Veröffentlichungen bis 1917 – immerhin etwa 25 Bücher/Bände –, so gewichtige Schritte sie auch darstellten, machten zusammengekommen nur einen Teil des literarischen Erbes von Marx und Engels zugänglich.

Die erste MEGA⁷

Wie ein Granit steht Rjazanov am Anfang. Er formulierte wichtige historisch-philologische Grundsätze und begann in den 1920er Jahren in Moskau – abgesegnet durch einen Beschluss des V. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale (1924) – mit der Edition einer 42bändigen Marx-Engels-Ausgabe, die in Frankfurt am Main und Berlin verlegt wurde und von der zwischen 1927 und 1941 zwölf Bände erschienen sind.

Wichtige Voraussetzungen für die Realisierung dieses Vorhabens waren Rjazanovs Verbindungen zum SPD-Vorstand, der die Erlaubnis erteilte, den handschriftlichen Nachlass von Marx und Engels im Parteiarchiv zu fotografieren, sowie die Vereinbarungen des Marx-Engels-Instituts mit dem Institut für Sozialforschung in Frankfurt a.M. und die Gründung der Marx-Engels-Verlags-Gesellschaft in Frankfurt, des späteren Marx-Engels-Verlags mit Sitz in Berlin. Darüber hinaus richtete Rjazanov ein Netz von internationalen Korrespondenten ein. So sammelten in Köln und Trier, in Paris, Brüssel und London sachkundige Personen Dokumente und Materialien der internationalen Arbeiterbewegung.

⁷ Einige Bände der ersten MEGA und des Marx-Engels-Archivs. Foto: Rolf Hecker

Ihnen gelang es, in den Archiven und Bibliotheken eine große Anzahl dieser Materialien zu erwerben oder zu fotokopieren. Außerdem konstituierte Rjazanov in Moskau ein internationales Editorenkollektiv, dem u. a. die Ungarn, die nach der Räterepublik (1922) nach Sowjetrußland ausreisen mussten, Belá Birman (1904–unbekannt, wahrscheinlich 1937 in der sibirischen Verbannung umgekommen) und Ernő Czóbel (1886–1953; von 1936 bis 1946 in ein sibirisches Arbeitslager verbannt) angehörten. Czóbel war von 1947 bis zu seinem Tod Leiter des Lektorats für marxistische Literatur im Verlag Szikra (Der Funke) der KP Ungarns.

Die Machtergreifung Hitlers und der in den 1930er Jahren eskalierende stalinistische Terror, dem neben Rjazanov viele russische, deutsche und ungarische Editoren zum Opfer fielen, setzten dieser Edition, in der erstmals Marx' „Ökonomisch-philosophische Manuskripte“ aus dem Jahre 1844 und die „Deutsche Ideologie“ veröffentlicht wurden, ein Ende. Die von Rjazanov⁸ begründete MEGA ist die erste Marx-Engels-Edition, die neben dem vollständigen Textabdruck einer Fassung – in der Regel nach dem Prinzip letzter Hand – auch belangvolle Varianten aus Handschriften und Drucken auf dem Niveau der zeitgenössischen Editionstechnik verzeichnet und eine textgenetische. Analyse zumindest antizipiert. Es galt bereits das Kontaminationsverbot: Alle Texte werden in der Sprache des Originals auf der Grundlage eines bestimmten Textzeugen dargeboten, wobei Orthographie und Interpunktion im Unterschied zur heutigen Editionspraxis modernisiert und normiert wurden. Außerordentliches leistete Rjazanovs internationales Editorenteam bei der Transkription der komplizierten Handschriften. Dies gilt gleichermaßen für die Autorschaftsbestimmung von anonym oder pseudonym veröffentlichten Arbeiten sowie die exaktere Datierung einzelner Briefe, Manuskripte und Exzerpte.

In den publizierten Bänden der MEGA¹ sind selbstverständlich auch eine Reihe Schwachpunkte erkennbar. Rjazanovs Neigung, seine Projekte nicht ausreichend vorzubereiten, sondern umgehend zu beginnen, wobei er den erforderlichen Zeitaufwand und die möglichen Schwierigkeiten meist unterschätzte, hinterließ auch in der editorischen Gestaltung ihre Spuren. Da nicht rechtzeitig detaillierte Editionsrichtlinien erarbeitet worden waren, gab es kein festes, verbindliches System für die Zuordnung des Materials auf die verschiedenen Abteilungen der Ausgabe, für den Aufbau und die innere Gliederung der einzelnen Bände, insbesondere ihres wissenschaftlichen Apparats.

Die Errichtung der Hitlerdiktatur machte Druck und Verbreitung von Marx-

⁸ David Borisovič Rjazanov (1870–1938) russischer Sozialdemokrat, Historiker, 1921–1931 Direktor des Marx-Engels-Instituts in Moskau, Porträt von N. Andrejev (1922).

Engels-Schriften in Deutschland unmöglich. Sie landeten, darunter auch die Bände der MEGA¹, im Mai 1933 auf dem Scheiterhaufen. Alle Marx-Engels-Ausgaben verschwanden aus den Buchhandlungen und dem öffentlichen Bereich der Bibliotheken.

Diese Ereignisse und in ihrem Gefolge der Zweite Weltkrieg hatten auch bedrohliche Folgen für den Marx-Engels-Nachlass selbst. Er musste auf abenteuerlichen Wegen und unter mancherlei Verlusten aus Deutschland herausgeschmuggelt und in einem Banksafe in Kopenhagen untergebracht werden. Die Verhandlungen der Exil-Leitung der SPD mit dem Moskauer Institut über einen Verkauf bzw. die sichere Aufbewahrung des Nachlasses scheiterten. Allein sein Erwerb durch das 1935 in Amsterdam gegründete Internationale Institut für Sozialgeschichte und seine Rettung während der deutschen Besetzung der Niederlande (Verbringung nach England) wandte schlimmeres Schicksal von ihm ab. Noch schlechter erging es den persönlichen Bibliotheken von Marx und Engels, die in die SPD-Bibliothek eingegliedert worden waren. Diese wurde 1933 von den Nazis beschlagnahmt, in verschiedene Einrichtungen verstreut, im Kriegsverlauf teilweise ausgelagert. So gingen nicht wenige Bücher verloren. Trotz jahrzehntelanger Sucharbeiten konnte bis heute nur rund die Hälfte des wertvollen Bestandes (darunter viele Exemplare mit zahlreichen Randnoten von Marx und Engels) wieder aufgefunden werden.

Allerdings gelang dem Moskauer Marx-Engels-Lenin-Institut (MELI) 1936 doch noch ein Coup, über den viele Jahrzehnte Stillschweigen gewahrt wurde.

Schon 1935 hatte sich aus Wien der Jurist und Diplomat Marek Kriger über die sowjetische Botschaft an das MELI gewandt. Er gab zu

erkennen, dass er im Besitz von Marx-Manuskripten als „Entgelt“ für seine Tätigkeit im Archiv 1932 sei, die er dem Moskauer Institut verkaufen wolle. Als „Nachweis“ legte er eine „nachträgliche Bescheinigung“ vom Dezember 1933 bei, die der SPD-Archivverwalter ausgestellt haben sollte. So erhielt das MELI die kleine und große Serie der ökonomischen Manuskripte (1857/58, 1861–63) und einige weitere kleinere Manuskripte.

Das Moskauer Institut unterhielt – ganz in der Tradition von Rjazanov – über viele Jahrzehnte unmittelbaren Kontakt zur Familie Longuet, die über einen Teil des privaten Marx-Nachlasses, vor allem Briefe und Bücher, verfügte. Über diesen Weg kamen diese und weitere Devotionalien in das Moskauer Archiv (heute Russländisches Staatliches Archiv für Sozial- und Politikgeschichte).

MEW (Marx-Engels-Werke) – Studienausgabe^{9*}

Die Herausgabe einer Marx-Engels-Werkausgabe in russischer Sprache (Sočinenija) hatte 1924 der XIII. Parteitag der KPdSU(B) beschlossen. Sie begann 1928 zu erscheinen, wurde auch nach Einstellung der MEGA fortgeführt und – unterbrochen durch den Zweiten Weltkrieg – mit 28 Bänden (Band 20 ist nicht erschienen) in 33 Büchern 1947 abgeschlossen. Insgesamt sind in der Ausgabe 1247 Werke, Schriften und Aufsätze sowie 3298 Briefe von Marx und Engels enthalten. Damit war sie zu jener Zeit die erste umfassende Werkausgabe. Sie gliederte sich, ähnlich wie die MEGA, in drei Abteilungen (Werke, Das Kapital, Briefe). Editionsgeschichtlich wichtig ist, dass sie erstmals alle bis dahin entdeckten Briefe von Marx und Engels vollständig wiedergab, mehr als 600 davon zum ersten Mal.

Nach der Zerschlagung des Hitlerfaschismus begann eine „Renaissance“ der Marx-Engels-Edition in Deutschland. Das Interesse an ihren Schriften war groß, vor allem in der Sowjetischen Besatzungszone bzw. der DDR erschienen zahlreiche Ausgaben. Bald machte sich jedoch das Fehlen einer umfassenden, zusammenhängenden Werkausgabe in deutscher Sprache immer spürbarer bemerkbar. Zu den wichtigsten Voraussetzungen für das Zustandekommen einer solchen Edition gehörte, dass am Moskauer Institut mit einer zweiten russischen Werkausgabe (*Sočinenija*²) begonnen worden war. Die vorhandene erste Werkausgabe war als „unbefriedigend“ empfunden worden; sie habe erhebliche Mängel aufgewiesen. Auch waren inzwischen viele neue Dokumente und Briefe entdeckt worden. Vorschläge der Bearbeiter, nunmehr eine wirklich vollständige Werkausgabe einschließlich des handschriftlichen Nachlasses (also 80–90 Bände) herauszubringen, wurden von den zuständigen Parteinstanzen verworfen. Der 1945 fertig gestellte Prospekt für die zweite Ausgabe sah schließlich 38 Bände vor, 1952 wurde ihre Zahl wieder auf 30 reduziert, nach Stalins Tod konnten die Bearbeiter eine Erweiterung auf 39 Bände mit rund 1600 Arbeiten und 4000 Briefen durchsetzen. Nach deren Fertigstellung wurde beschlossen, zusätzlich noch 11 Ergänzungsbände herauszubringen. Damit stellte die *Sotschinenija*² eine noch umfassendere Veröffentlichung des literarischen Erbes von Marx und Engels dar, allerdings nicht in der Originalsprache, sondern in russischer Übersetzung.

Die deutschsprachigen Marx-Engels-Werke (MEW), auf Beschluss des ZK der SED zum Karl-Marx-Jahr 1953 vom Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED 1965–1968 in 39 Bänden (denen sich bisher noch 4 Ergänzungsbände anschlossen) herausgebracht, hatte ausdrücklich auf der zweiten russischen

⁹ Einige Bände der MEW. Foto: Rolf Hecker

Werkausgabe zu fußen. Die MEW gehören zum Typ der Studienausgabe und konstituieren eine repräsentative Werksammlung ohne Anspruch, eine historisch-kritische Gesamtausgabe zu sein. Sie umfassen laut ihrer Konzeption alle abgeschlossenen Werke, Schriften und Artikel, die gedruckt erschienen sind, zuzüglich einer Auswahl von Manuskripten, Entwürfen und Vorarbeiten, weiterhin alle Briefe aus der Feder der Autoren. Dies wurde bis auf wenige, auf die zweite russische Ausgabe zurückgehende Ausnahmen realisiert, die vor allem die Frühschriften (erst vollständig in zwei Ergänzungsbänden) und einige gegen die zaristische Selbstherrschaft und deren Außenpolitik gerichtete Arbeiten betreffen. Dadurch diskreditierte sich die ansonsten bislang vollständigste Ausgabe in unnötiger Weise. Die gewählte Editionsweise stand in der Traditionslinie der bisherigen, politisch eingebundenen Marx-Engels-Editionen mit ihren Leistungen und Schwächen. Von ihrer anvisierten Zweckbestimmung her sollte sie eine kombinierte Lese- und Studienausgabe darstellen.

Es erwies sich allerdings bald, dass eine so komplexe Edition wie die MEW als „Volksausgabe“ weniger genutzt wurde, sondern mit ihrem umfangreichen und reich kommentierten Textkorpus vor allem den Bedürfnissen wissenschaftlich interessierter Nutzer (Studenten, Lehrer, Dozenten, Publizisten, Forscher usw.) entgegenkam. Indem die MEW zugleich die – für die DDR verbindliche – Grundlage einer Vielzahl von Einzel- und Auswahl Ausgaben der Schriften von Marx und Engels war, kamen ihre Ergebnisse auf diese Weise auch einem breiteren Leserkreis zugute. Für die Übersetzungsarbeit an den Marx-Engels-Werkausgaben in anderen Ländern und Sprachen wurden sie ebenfalls gern herangezogen.

Die MEW, die etwa 1700 Schriften und 4170 Briefe enthalten (darunter viele bis dahin unbekannte Arbeiten und erstmalig alle von Marx/Engels an dritte Personen gerichtete Briefe, wovon ein Drittel zum ersten Male ins Deutsche übertragen wurde), bleiben bis zur Fertigstellung der MEGA² die umfassendste Edition der Schriften und Briefe von Marx und Engels in deutscher Sprache. Infolge ihrer allgemein anerkannten zuverlässigen Textkonstitution dienen die MEW nach wie vor als bevorzugte Textgrundlage für Einzelausgaben und Textsammlungen, einschließlich digitaler Editionen, und als Zitatequelle. Dies gilt nicht in gleicher Weise für den kommentierenden Apparat, der erheblich politisch-ideologisch kontaminiert ist und nicht den neuesten Forschungsstand widerspiegelt.

Die Nachfrage nach der MEW, die seit 2001 von der Rosa-Luxemburg-Stiftung herausgegeben und weiterhin vom Karl Dietz Verlag betreut wird, hält weiter ungebrochen an. Daher wird ständig Sorge getragen, dass die Werkausgabe vollständig lieferbar bleibt. Um dies sicherzustellen, wurden seit 1999 zwölf

Bände unverändert nachgedruckt und seit 2006 sechs Bände bei kompletter Überarbeitung der Kommentierung auf Grundlage der MEGA neu aufgelegt. Weiterhin wurden eine Register-CD (enthält das Sachregister zu den Bänden 1–39 und zwei Bände mit Werkverzeichnissen) und eine USB-Card (enthält die vollständige Ausgabe mit Suchfunktionen im gesamten Textkorpus und pdf-Dateien der einzelnen Bände) herausgegeben. In Vorbereitung befinden sich zwei weitere Ergänzungsbände: Band 44 setzt die Publikation des ökonomischen Manuskripts von 1861–1863 (MEGA² II/3.6) fort (begonnen in MEW 43); Band 45 soll bisher nicht in den MEW aufgenommene Schriften (u.a. *Die Geschichte der Geheimdiplomatie im 18. Jahrhundert*) und neu aufgefundene Briefe von Marx und Engels enthalten.

Die zweite MEGA bis 1991¹⁰

Obwohl Rjazanovs Editionsprojekt nach Stalins Tod, in der Zeit des so genannten Tauwetters in Moskau und Berlin wieder aufgegriffen wurde, dauerte es noch zwei Jahrzehnte, bis das Konzept für eine neue, „zweite“ MEGA in den 1960er und 1970er Jahren nach teilweise sehr kontroversen Debatten durchgesetzt werden konnte. Die mit der Ausarbeitung des editionsphilologischen Kanons für die neue historisch-kritische Gesamtausgabe betrauten Wissenschaftler an den Berliner und Moskauer Parteiinstituten – darin besteht die Pointe dieser Auseinandersetzung – adaptierten die textologischen Innovationen der modernen Goethe- und Brechtphilologie. Die neugermanistische Editionstheorie und -praxis hatte seit den 1930er Jahren enorme Fortschritte gemacht. Der entscheidende Punkt, man könnte sagen die Umkehrung des altphilologischen Editionsparadigmas, ist das textgenetische Prinzip: Als oberstes Gebot gilt nicht mehr, einen Text zu generieren, der dem Willen des Autors möglichst nahe kommt, sondern diesen Text in seiner Genesis vom frühesten Entwurf bis zur letzten Fassung zu dokumentieren. Geleitet von solchen Überlegungen gewannen die editorischen Grundsätze für die Darbietung des literarischen Oeuvres von Marx und Engels in der neuen, der „zweiten“ MEGA allmählich Gestalt.

Aus guten Gründen steht an erster Stelle das Vollständigkeitspostulat: Die Marx-Engels-Gesamtausgabe ist die vollständige, historisch-kritische Ausgabe der Veröffentlichungen, der nachgelassenen Manuskripte und des Briefwechsels von Karl Marx und Friedrich Engels. Nur eine vollständige Wiedergabe des gesamten literarischen Nachlasses, also aller Handschriften und Drucke, der Exzerpte und Notizen sowie auch der Briefe Dritter an Marx und Engels schließt

¹⁰ Einige Bände der zweiten MEGA. Foto: Rolf Hecker

eine wie immer motivierte tendenziöse Auswahl aus. Die MEGA bietet deshalb das literarische Erbe von Marx und Engels – soweit es überliefert und der Wissenschaft zugänglich ist – erstmals in seiner Gesamtheit dar. Zu den bereits bekannten Schriften, Artikeln und Briefen – erstmals auch der an sie gerichteten Briefe Dritter – kommen eine Reihe bisher unveröffentlichter bzw. neu entdeckter Arbeiten hinzu. Durch Autorschaftsanalysen wird zudem die Urheberschaft von Marx oder Engels an zahlreichen Texten verifiziert oder falsifiziert und somit der Werkbegriff weiter konturiert.

In ihrer Struktur übernimmt die „zweite“ MEGA Rjazanovs Grundgliederung nach Werkgattungen, trennt allerdings die Vorarbeiten, das heißt Konzepte, Exzerpte, Notizbücher, Einzelnotizen, Literaturlisten und Marginalien von der Werkabteilung und bildet aus dieser umfangreichen und spezielle Editionsverfahren erfordernden Materialgruppe eine eigene, in sich ebenfalls chronologisch geordnete Abteilung. Alle Texte werden strikt chronologisch angeordnet und gemäß dem zugrunde liegenden Textzeugen originalgetreu unter Beibehaltung ihrer Orthographie und Interpunktion dargeboten. Dies bildet die Grundlage für Untersuchungen zu Sprachschatz, Begriffswelt und zur Klärung historisch-genetischer Fragen der Terminologie. Unvollendete Manuskripte werden in jenem Bearbeitungsstadium dargeboten, in dem die Autoren sie hinterlassen haben. Eine kritische Textrevision im Sinne der Beseitigung eindeutig fehlerhafter Stellen erfolgt äußerst behutsam und unter genauer Rechenschaftslegung. Mit modernen, maßgeblich von Richard Sperr und Inge Taubert entwickelten Editionsverfahren wird die Werkentwicklung von der ersten Gedankenskizze bis zur Fassung letzter Hand dargestellt: Die einzelnen Werke werden zunächst im Textteil nach der Handschrift oder dem Erstdruck vollständig wiedergegeben.

Die gesamte autorisierte Textentwicklung in Manuskripten und Drucken veranschaulichen Variantenverzeichnisse im wissenschaftlichen Apparat, so dass jede einzelne Fassung eines Werkes herangezogen, aber auch die Textentwicklung in ihrer Gesamtheit überblickt werden kann. Die 1972 in einem Probestück exemplifizierte Textgenese stieß seinerzeit auf vehemente Ablehnung der leitenden Mitarbeiter der Nationalen Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur in Weimar: In ihrem Gutachten reklamierten sie, es sei nicht „eigenständige Aufgabe einer historisch-kritischen Gesamtausgabe [...] die ›Genesis‹ der einzelnen Texte zu dokumentieren“. Hinzu kam, dass einige sowjetische Vertreter ins gleiche Horn bliesen und die Bearbeiter der Probestücke des Akademismus, Formalismus und der positivistischen Pedanterie ziehen. Diese Einwände und Attacken konnten, auch dank der nachdrücklichen Unterstützung namhafter Editionsphilologen, Historiker und Philosophen aus Ost und West, zurückgewiesen werden.

Die an der MEGA² bis 1989 beteiligten 150 Mitarbeiter an den Berliner und Moskauer IML sowie an den universitären Arbeitsgruppen in Berlin, Halle, Leipzig, Jena und Erfurt und an der Akademie der Wissenschaften der DDR haben sehr kooperativ und intensiv daran gearbeitet, so dass jährlich zwischen drei und fünf Bände erscheinen konnten, bis Mai 1991 insgesamt 45 Bände. Es sollte nicht vergessen werden, dass Computer erst 1987 zur Anwendung kamen, d. h. Texterfassung und Drucktechnik vorher großen Arbeitsaufwand erforderten.

Die MEGA hat seit ihrem Erscheinen 1975 auch ein großes Echo im Ausland hervorgerufen, weniger in den USA (hier wurden keine Bände bestellt), als vielmehr in Japan (hier wurden 800 Exemplare von jedem Band verkauft). In einigen Ländern wurde die MEGA schnell eine ihrer Aufgaben gerecht: es erfolgten Übersetzungen bisher unveröffentlichter Manuskripte, z.B. Übersetzungen der „Ökonomischen Manuskripte von 1861–1863“ ins Russische, Englische, Italienische, Französische, Japanische usw. Mitarbeiter der MEGA wurden zu Marx-Konferenzen in aller Welt eingeladen, nicht nur von kommunistischen Einrichtungen, auch von Universitäten und Akademien.

Bei aller Anerkennung seiner innovativer Grundsätze blieb die Einstellung zum MEGA-Projekt als Ganzem viele Jahre ambivalent. Einerseits respektierte die Fachwelt, dass in Berlin und Moskau, an der Akademie der Wissenschaften und verschiedenen Universitäten und Hochschulen der DDR exzellente philologische Arbeit geleistet wurde. Andererseits war es kein Geheimnis, dass der „zweiten“ MEGA im Rahmen der „Entfaltung der internationalen Offensive des Marxismus-Leninismus“ – so das heute surreal anmutende propagandistische Stakkato jener Jahre – eine politische Funktion zugeordnet war. Daraus erwuchs nach dem retrospektiven Urteil eines der Hauptakteure ein „gespanntes Verhältnis von marxistisch-leninistischem Credo und wissenschaftlichem Anspruch, editorischer Sorgfalt und legitimatorischen Zwecken“ (Dlubek 1994, 100).

Die zweite MEGA – eine akademische, historisch-kritische Ausgabe nach 1991¹¹

Dieser Konflikt, den jeder Editor lange in seinem Inneren trug, konnte erst nach den gravierenden politischen Veränderungen der Jahre 1989 und 1990 gelöst werden. Sie gefährdeten das Projekt abermals, eröffneten aber zugleich neue, bisher ungekannte Chancen, die bereits eingangs mit den Begriffen der Akademisierung und Internationalisierung umschrieben wurden. Zunächst jedoch war es wissenschaftlich und politisch umstritten, ob die MEGA nach dem

¹¹ Einige neu erschienene Bände der II. und IV. Abteilung der MEGA. Foto: Rolf Hecker

Ende der DDR und der UdSSR fortgeführt werden könne und solle. Es gab drei Optionen: Abbruch, Neubeginn oder Fortführung nach gründlicher Revision und Rekonstruktion auf der Basis der bereits vorliegenden Bände und Vorarbeiten. Dass es Gelehrten aus Ost und West gelungen ist, das einstige Prestigevorhaben zweier gescheiterter kommunistischer Regierungsparteien an Mark und Gliedern zu reformieren und in einen akademischen Hafen, die Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW), zu steuern, haben viele Gelehrte als Wunder betrachtet.

Im Oktober 1990 errichteten das Internationale Institut für Sozialgeschichte (IISG) der Königlich Niederländischen Akademie der Wissenschaften und das Karl-Marx-Haus der Friedrich-Ebert-Stiftung im Einvernehmen mit den bisherigen Berliner und Moskauer Herausgebern in Amsterdam die Internationale Marx-Engels-Stiftung. Die Gründer der IMES konnten auf die Solidarität der scientific community bauen und wurden durch eine beispiellose Unterstützungsaktion japanischer Wissenschaftler beflügelt. Die IMES besitzt alle Rechte des Herausgebers und führt die MEGA seither als akademische Edition in internationaler Kooperation fort. Neben dem IISG und der BBAW gehören gegenwärtig der IMES das Historische Forschungszentrum der Friedrich-Ebert-Stiftung in Bonn und das Russländische Staatliche Archiv für Sozial- und Politikgeschichte in Moskau an.

Der Wissenschaftsrat der Bundesrepublik empfahl nach einer internationalen Evaluation unter dem Vorsitz des Philosophen Dieter Henrich 1993, das MEGA-Projekt in das Akademienprogramm aufzunehmen. Die Editionsrichtlinien wurden auf einer internationalen Fachtagung in Aix-en-Provence überarbeitet und veröffentlicht. Nach dieser Neuordnung der Ausgabe sollte sie insgesamt 114 Bände umfassen: in der I. Abteilung Werke, Artikel, Entwürfe 32 Bände, in der II. Abteilung „Das Kapital“ und Vorarbeiten 15 Bände, in der III. Abteilung Briefwechsel 35 Bände und in der IV. Abteilung Exzerpte, Notizen, Marginalien 32 Bände.

Mit diesen institutionellen und editorischen Veränderungen gewann die Marxphilologie erstmals in ihrer wechsellvollen Geschichte eine akademische Heimstatt. Nach langwierigen Verhandlungen übernahm schließlich im November 1998 der Akademie Verlag die Betreuung der MEGA vom Karl Dietz Verlag. Wer einen authentischen Marx und einen authentischen Engels sucht, ist gut beraten die MEGA zur Hand nehmen. Dazu Jens Bisky in der „Süddeutschen Zeitung“ vom 24. Mai 2011: „Selten war der Ertrag philologischer Sorgfalt so groß wie in diesem Fall. Hier entsteht ein neues, historisch adäquates Marx-Bild, vor dem jede Orthodoxie verblassen muss. Stalin hatte die Gefahr gewittert und Editoren der ersten MEGA wie Dawid Rjasanow liquidieren lassen.“

Im Juni 2013 wurde auf Entscheidung der UNESCO das *Kommunistische Manifest* und der erste Band des *Kapitals* in das Weltregister des Dokumentenerbes aufgenommen. Die BBAW nahm dies zum Anlass, auf den Abschluss der II. Abteilung der MEGA (15 Bände in 23 Teilbänden, veröffentlicht von 1976 bis 2012) aufmerksam zu machen, was aber nicht heißt, dass die Rezeption des ökonomischen Werkteils darauf beschränkt bleiben kann, sondern im Zusammenhang mit den anderen Teilen des Werkes – vor allem Exzerpten – zu sehen ist (Münkler 2013, 73).

Im Jahr 2015 erfolgte eine erneute wissenschaftliche Evaluierung der MEGA, in deren Ergebnis durch die Wissenschaftsgremien der Bundesrepublik eine weitere Perspektive des Projekts bis 2030 eröffnet wurde. In der Pressemitteilung der BBAW hieß es dazu: „Ziel des Akademienvorhabens ist es, die Ausgabe nun durch ein neues, den Rezeptionsgewohnheiten des 21. Jahrhunderts entsprechendes Editions-konzept sowie durch digitale Erschließungs- und Publikationsformen endgültig abzuschließen. Dabei sollen sämtliche noch ausstehenden Werke, Artikel und Entwürfe von Marx und Engels ... erstmals in historisch-kritischer Form in insgesamt zehn Bänden vorgelegt und damit die [Erste] Abteilung der MEGA komplettiert werden. Von den noch unveröffentlichten Manuskripten und Exzerptheften werden nur noch die wichtigsten Arbeiten ... in Buchform erscheinen. Die übrigen publizistischen Werke, weitere Teile des Nachlasses sowie die Korrespondenz von Marx und Engels mit über 2000 internationalen BriefpartnerInnen werden ausschließlich digital angeboten.“ Daraus ergibt sich, dass die MEGA in den nächsten Jahren in das digitale Zeitalter überführt werden soll und die weiteren Bände in der III. (der Briefwechsel nunmehr jahrgangsweise) und IV. Abteilung (hier mit wenigen Ausnahmen) künftig ausschließlich digital veröffentlicht werden.

In den letzten Jahren erschien eine Reihe von Bänden in der I. Abteilung, vor allem die „Alterswerke“ von Engels (Bände I/30–32), Marx' Korrespondenzen für die *New York Daily Tribune* (I/14; I/16 in Vorbereitung), Dokumente aus der Zeit der Internationalen Arbeiterassoziation (I/21) und der erste von drei Bänden (I/7–9) mit Artikeln aus der *Neuen Rheinischen Zeitung*. 2017 steht das Erscheinen der Manuskripte, die unter dem Titel *Deutsche Ideologie* bekannt sind, bevor (I/5). In der III. Abteilung ist der Briefwechsel bis Band III/13 (1865) erschienen und 2013 der Band III/30 mit Engels' Briefwechsel (1889/90). 2017 wurde der erste Jahrgang, nämlich 1866, digital ediert. Darüber hinaus sind in der IV. Abteilung die Bände IV/5, IV/12, IV/14, IV/26¹² und IV/31 erschienen, letztere

¹² Foto S. 14: Karl Marx: Exzerpte aus Joseph Beete Jukes: The student's manual of geology, S. 289, MEGA, Bd. IV/26, Berlin 2011, S. 1019.

beiden erregte besondere Aufmerksamkeit, da in ihnen Marx' Studien zur Geologie, Mineralogie und Naturwissenschaften enthalten sind. Insgesamt liegen bis Ende 2017 65 Bände vor, einschließlich ein erster digitaler Briefjahrgang. Seit 2014 erscheint die MEGA im Berliner De Gruyter Verlag.

Literatur

Backhaus, Hans-Georg, Helmut Reichelt: Der politisch-ideologische Grundcharakter der Marx-Engels-Gesamtausgabe: eine Kritik der Editionsrichtlinien der IMES, MEGA-Studien 1994/2, S. 101–118.

Bahne, Siegfried: Zur Geschichte der ersten Marx/Engels-Gesamtausgabe, Arbeiterbewegung und Geschichte, Trier 1983, S. 146–165 (Schriften aus dem Karl-Marx-Haus Trier, Nr. 29).

Benser, Günter: Die MEGA-Kommission an der Akademie der Wissenschaften der DDR und der Verein MEGA-Stiftung Berlin e.V., Aus per Treuhand-Bescheid, Berlin 2013, S. 63–68.

Bouvier, Beatrix: Depoliticization and Internationalization. Historical-Critical Research on Marx and Engels, its Findings and the Edition of the Complete Works of Marx and Engels after 1990, Marxism 21, Seoul, No. 4, 2010, S. 293–304.

David Borisovič Rjzanov und die erste MEGA, hrsg. von Rolf Hecker, Richard Sperl, Carl-Erich Vollgraf, Hamburg 1997 (Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge, Sonderband 1).

David Rjzanow – Marx-Engels-Forscher – Humanist – Dissident, hrsg. und mit einem biographischen Essay versehen von Volker Kūlow und André Jaroslawski, Berlin 1993.

Die Marx-Engels-Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968), hrsg. von Rolf Hecker, Richard Sperl, Carl-Erich Vollgraf, Hamburg 2006 (Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge, Sonderband 5).

Đubek, Rolf: Die Entstehung der zweiten Marx-Engels-Gesamtausgabe im Spannungsfeld von legitimatorischem Auftrag und editorischer Sorgfalt, MEGA-Studien 1994/1, Berlin 1994, S. 60–106.

Editionsrichtlinien der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA). Hrsg. von der Internationalen Marx-Engels-Stiftung, Amsterdam 1993.

Erfolgreiche Kooperation: Das Frankfurter Institut für Sozialforschung und das Moskauer Marx-Engels-Institut (1924–1928), hrsg. von Rolf Hecker, Richard Sperl, Carl-Erich Vollgraf, Hamburg 2000 (Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge, Sonderband 2).

Grandjone, Jacques, Jürgen Rojahn: Der revidierte Plan der Marx-Engels-Gesamtausgabe, MEGA-Studien 1995/2, Berlin 1995, S. 62–89.

Harstick, Hans-Peter: Von der Geschichtsmächtigkeit von Werk und Wirkung zur historisch-kritischen Werkausgabe, Vision und Verantwortung, Herausforderungen an der Schwelle zum neuen Jahrtausend, Festschrift für Manfred Bodin zum 60. Geburtstag, hrsg. von Helmut Hesse und Bernd Rebe, Hildesheim [u.a.] 1999, S. 599–615; überarb. und aktualisierte Neuveröffentlichung in: Zukunft braucht Herkunft, 450 Jahre Friedrich-Wilhelm-Gymnasium Trier 1561–2011, Trier 2011, S. 22–34.

Henrich, Dieter: Die Marx-Engels-Gesamtausgabe in der Akademieforschung, Akademie-Journal, 1993, H. 2, S. 20.

Hecker, Rolf: Die Verhandlungen über den Marx-Engels-Nachlass 1935/36. Bisher unbekannte Dokumente aus den Moskauer Archiven, MEGA-Studien 1995/2, S. 3–25.

Hecker, Rolf: The MEGA Project: An Edition Between an Scientific Claim and the Dogmas of Marxism-Leninism, Critique. Journal of Socialist Theory, Glasgow, 1998, 30–31, pp. 188–195.

Hecker, Rolf: The History and Meaning of the MEGA Project from its Inception until 1990, Marxism 21, Seoul, No. 4, 2010, S. 281–292.

Hecker, Rolf, Jörn Schütrumpf: Die MEW-Ausgabe wird erneuert. Zur Neuherausgabe von Band 40 der MEW durch die Rosa-Luxemburg-Stiftung. In: Z. Zeitschrift marxistische Erneuerung, Nr. 92, Dezember 2012, S. 124–129.

Hubmann, Gerald, Herfried Münkler, Manfred Neuhaus: „es kommt darauf an sie zu verändern – Zur Wiederaufnahme der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Deutsche Zeitschrift für Philosophie, Berlin, Jg. 49, 2001, 2, S. 299–311.

Hubmann, Gerald: Von der Politik zur Philologie: Die Marx-Engels-Gesamtausgabe, Editionen – Wandel und Wirkung, hrsg. von Anette Sell, Tübingen 2007, S.187–201 (Beiheft zu editio 25).

Hubmann, Gerald: Philologische Wende, Geschichte und aktuelle Arbeit der Marx-Engels-Gesamtausgabe, Information Philosophie, Lörrach, Bd. 36, 2008, S. 56–60.

Hubmann, Gerald, Regina Roth: Die „Kapital“-Abteilung in der MEGA. Einleitung und Überblick, Marx-Engels-Jahrbuch 2012/13, Berlin 2013, S. 60–69.

Hundt, Martin: Der Fortgang der MEGA und einige aktuelle Debatten um Marx' Werk, Sitzungsberichte Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin, Jg. 2011, Bd. 110, S. 143–162.

Kapf, Albert: Texte optimal erschließend, leicht handhabbar und zugleich ästhetisch schön. Zur Gestaltung der MEGA, Börsenblatt für den deutschen Buchhandel, Leipzig, Jg. 1975, S. 34–38. – Neuabdruck: Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2014/15, Hamburg 2016, S. 239–258.

Kovgankin, Gelij Borisovič: Das Entziffern der Manuskripte aus dem Nachlaß von Karl Marx und Friedrich Engels, MEGA-Studien 1994/2, Berlin 1995, S. 81–100.

Kundel, Erich, Alexander Malysch: Die weitere Herausgabe der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) und die Perspektiven der Marx-Engels-Forschung. Ein Bericht der Sekretäre der Redaktionskommission nach dem Erscheinen der ersten 30 Bände, Marx-Engels-Jahrbuch 10, Berlin 1987, S. 103–132.

Langkau, Götz: Marx-Gesamtausgabe – dringendes Parteiinteresse oder dekorativer Zweck? Ein Wiener Editionsplan zum 30. Todestag, Briefe und Briefauszüge, International Review of Social History, Amsterdam, Jg. 28, 1983, S. 105–142.

Mayer, Paul: Die Geschichte des sozialdemokratischen Parteiarchivs und das Schicksal des Marx-Engels-Nachlasses. In: Archiv für Sozialgeschichte 6/7 1966/67, S. 5–198.

Larisa Miskevič: Wie kamen ökonomische Manuskripte von Marx nach Moskau, Marx-Engels-Jahrbuch 2012/13, Berlin 2013, S. 7–21.

Münkler, Herfried: Die Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Rückschau und Ausblick, Die Akademie am Gendarmenmarkt 2009/10, Berlin 2009, S. 29–35.

Münkler, Herfried: Zum Abschluss der *Kapital*-Edition in der MEGA, Marx-Engels-Jahrbuch 2012/13, Berlin 2013, S. 70–74.

Neuhaus, Manfred: Klassiker unter Klassikern, Editionsphilologische Grundlagen, Struktur und Bearbeitungsstand der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Aktualität von Philosophiegeschichte, Helmut Seidel zum 75. Geburtstag, hrsg. von Klaus Kinner, Leipzig 2005, S. 223–232.

(Neuhaus, Manfred, Gerald Hubmann:) Das MEGA-Unternehmen, Interview mit Prof. Dr. Manfred Neuhaus und Dr. Gerald Hubmann, den Leitern der Berliner Arbeitsgruppe der Marx-Engels-Gesamtausgabe, Berliner Debatte Initial, Zeitschrift für sozialwissenschaftlichen Diskurs, Berlin, Jg. 14, 2003, H. 1, S. 84–94.

Neuhaus, Manfred, Gerald Hubmann: Halbzeit der MEGA: Bilanz und Perspektiven, Z. Zeitschrift für marxistische Erneuerung, Frankfurt am Main, Nr. 85, März 2011, S. 94–104.

Neuhaus, Manfred (unter Mitwirkung von Claus Baumgart und Michael Schulze): Marx, Karl (Pseud. Rheinländer), Deutsches Schriftsteller-Lexikon 1830–1880, Goedes Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, Fortführung, Bd. 5,2, Berlin 2011, S. 114–146.

Neuhaus, Manfred: Geschichte, editionsphilologische Grundsätze und Perspektiven der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Im Dickicht der Texte, Editionswissenschaft als interdisziplinäre Grundlagenforschung, Berlin 2013, S. 73–105.

Rojahn, Jürgen: Und sie bewegt sich doch! Die Fortsetzung der Arbeit an der MEGA unter dem Schirm der IMES, MEGA-Studien 1994/1, Berlin 1994, S. 5–31.

Rojahn, Jürgen: Aus der Frühzeit der Marx-Engels-Forschung. Rjazanovs Studien in den Jahren 1907–1917 im Lichte seines Briefwechsels im IISG, MEGA-Studien 1996/1, Berlin 1996, S. 3–65;

Rojahn, Jürgen: Die Fortführung der Marx-Engels-Gesamtausgabe als internationales Projekt,

Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland, Berichtsjahr 1996, München 1997, S. 45–51.

Rojahn, Jürgen: Edition im Spannungsfeld von Politik und Wissenschaft (Marx/Engels), Die Funktion von Editionen in Wissenschaft und Gesellschaft, Ringvorlesung des Studiengabiets Editions-wissenschaft an der Freien Universität Berlin, Hrsg. von Hans-Gert Roloff, Berlin 1998, S. 133–204 (Berliner Beiträge zur Editions-wissenschaft 3).

Rojahn, Jürgen: Der Schattenmann: Wer war Marek Krieger?, Marx-Engels-Jahrbuch 2012/13, Berlin 2013, S. 22–45.

Rojahn, Jürgen: „Er soll den beiden Alten ein Denkmal setzen...“ Die Entstehung der Ausgabe des Marx-Engels-Briefwechsels von 1913, Marx-Engels-Jahrbuch 2012/13, Berlin 2013, S. 209–285.

Sperl, Richard: „Edition auf hohem Niveau“, Zu den Grundsätzen der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Hamburg 2004 (Berliner Verein zur Förderung der MEGA-Edition e. V., Wissenschaftliche Mitteilungen, H. 5).

Sperl, Richard: Marx-Engels-Editionen, Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editionsgeschichte, Hrsg. von Rüdiger Nutt-Koth und Bodo Plachta, Tübingen 2005, S. 329–360 (Bausteine zur Geschichte der Edition, Bd. 2).

Sperl, Richard: Die Marx-Engels-Werkausgabe in deutscher Sprache (MEW). Eine editorische Standortbestimmung. In: Die Marx-Engels-Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968), Hamburg 2006 (Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 5), S. 207–257.

Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941), hrsg. von Rolf Hecker, Richard Sperl, Carl-Erich Vollgraf, Hamburg 2001 (Beiträge zur Marx-Engels-Forschung, Neue Folge, Sonderband 3).

Vollgraf, Carl-Erich: Die Kommentierung – Achillesferse der zweiten MEGA?, Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 1992, S. 5–20.

<http://mega.bbaw.de/>

<http://megadigital.bbaw.de/index.xql>

<https://www.degruyter.com/view/serial/234690?rskey=jin0Co&result=7>

<http://www.marxforschung.de>

GÜNTER BENSER

Henryk Skrzypczak (3. Mai 1926 – 2. Mai 2017)

Kurz vor Vollendung seines 91. Lebensjahres ist der Historiker und Wissenschaftsorganisator Dr. Henryk Skrzypczak nach Jahren schwerer Krankheit verstorben. Er hat uns keine Monumentalwerke hinterlassen, sondern gründlich recherchierte Studien, die sich durch die Verbindung von detailgetreuer Schilderung und ausgewogener Interpretation auszeichnen, stilistisch gekonnt dargeboten in einer Sprache, die abgegriffene Floskeln meidet. Verwiesen sei auf seine Studien zum Berliner Verkehrsarbeiterstreik von 1932 und zur Rolle der

Gewerkschaften in der Weimarer Republik „als es ‚ums Ganze‘ ging“, wie es im Buchtitel heißt.

Als so manche westdeutsche Historiker ihre Beziehungen zu ostdeutschen Kollegen kappten, deren Evaluierung besorgten und deren Lehrstühle oder wissenschaftlichen Ämter übernahmen, gehörte er zu den Wenigen, die frühzeitig die Schützengräben des kalten Krieges verließen und Brücken schlugen. So selbstverständlich wie es klingt, war das nicht. Als wir uns zum ersten Male begegneten – auf der Linzer Konferenz der ITH 1967 – wäre es mir nicht in den Sinn gekommen, dereinst mit ihm befreundet zu sein und ihm einen Nachruf zu widmen. Denn auf diesen in ihrer Art einmaligen Begegnungen von Historikern der Arbeiterbewegung aus West und Ost dominierte zwar der sachliche Meinungsstreit, aber die Standpunkte stießen hart aufeinander. Und zu denen, die in den Debatten eine scharfe Klinge zu schlagen wussten, gehörte Henryk Skrzypczak.

Er hat sich vor allem mit der Gründung und Herausgabe der „*Internationalen Wissenschaftlichen Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*“ (IWK) Ansehen erworben – ein Publikationsorgan, das über Forschungsergebnisse wie auch über Forschungsvorhaben informiert. Obwohl er zu einem Thema mittelalterlicher Geschichte promovierte, war die Arbeiterbewegung sein bevorzugtes Betätigungsfeld geworden. Ihm gebührt das Verdienst, verloren geglaubte Archivalien des Bestandes des Archivs des August-Bebels-Instituts wiederentdeckt, gesichert und betreut zu haben. Als die *Historische Kommission zu Berlin(West)* gebildet wurde, wirkte er ein Jahrzehnt lang als deren Generalsekretär.

So lag es nahe, dass er auch zu den Mitbegründern der ITH gehörte, der Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, wie sie sich anfangs nannte. Er war lange Zeit in operativen Funktionen tätig und wurde schließlich in das Ehrenkomitee gewählt. Seine in Inhalt und Form wohlüberlegten Auftritte sind aus den wissenschaftlichen Debatten und den Beratungen der Generalversammlungen nicht wegzudenken. Unvergesslich ist mir, wie er auf der Linzer Tagung der ITH im September 1999 seine Empörung über das, traditionelle sozialdemokratische Positionen preisgebende, Blair-Schröder-

Papier zum Ausdruck brachte. Winfried Garscha ist voll zuzustimmen, wenn er zum 80. Geburtstag Skrzypczaks hervorhob, dass er zu jenen Persönlichkeiten gehörte, die „den Linzer Konferenzen der ITH jenes Flair verliehen haben, das die Lebendigkeit dieser jährlichen Zusammenkünfte ... auszeichnet“.

In den Jahren der „Wende“ drohten den in der DDR gesammelten Überlieferungen der Arbeiterbewegung, insbesondere dem im neugebildeten *Institut für Geschichte der Arbeiterbewegung* aufbewahrten *Zentralen Parteiarchiv der SED*, unsachgemäße Vereinnahmungen und Zerstückelungen, teils als hasserfüllte Forderungen vorgetragen. So suchten die Verantwortlichen Rückhalt in der Öffentlichkeit und bereiteten die Gründung eines Förderkreises vor. Das Unternehmen hatte nur dann Aussicht auf Erfolg, wenn es gelang, einen kompetenten, angesehenen Wissenschaftler als Vorsitzenden zu gewinnen, der nicht

mit Schmach wegen seiner „Altlasten“ mundtot zu machen war. Als Skrzypczak – für ihn völlig überraschend – mit diesem Ansinnen konfrontiert wurde, zögerte er nicht lange und stellte sich dieser Aufgabe mit enormen Engagement. Bis zu seiner Erkrankung stand er dem *Förderkreis Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung* stets mit Rat und Tat zur Seite.

Da nahm er auch in Kauf, dass ihm manche seiner sozialdemokratischen Genossen eine zu große Nähe zu SED-Kadern vorhielten. An der Seite von Gregor Gysi, Klaus Höpcke und der Archivleiterin Inge Pardon führte er die Verhandlungen mit dem Bonner Ministerium des Innern, in deren Ergebnis die „*Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*“ entstand – eine Konstruktion, die weithin Anerkennung gefunden hat.

An Henryk Skrzypczak denken, heißt auch an seine musische Begabung und sein zeichnerisches Talent erinnern. Er durfte noch erleben, dass unter dem Titel „*Spurenfolge. Frühe Gedichte & einiges mehr*“ eine Sammlung seiner Gedichte, Essays, satirischen Feuilleton und Glossen erscheinen konnte.

Ein Mann mit vielseitigen Talenten und unverwechselbaren Charakter ist von uns gegangen.

Obituary: Henryk Skrzypczak (3 May 1926 – 2 May 2017), http://www.ith.or.at/mix_e/skrzypczak_e.htm

A Global Meeting of Labour Historians (Noida, 3-4 March 2017)

Lukas Neissl, with a contribution
by Susan Zimmermann

The Global Labour History Network (GLHN) was founded in 2015 in Barcelona and brings together researchers and research networks in the fields of social and labour history worldwide.

On 3-4 March 2017, the Global Labour History Network (GLHN) realised its first conference in Noida/India. The GLHN was established during a meeting of more than 40 representatives of labour history institutions from Asia, Africa, Europe, North America, Oceania and South America in Barcelona/Spain in June 2015. The first conference of the network brought together about 30 labour historians from 14 countries in Africa, Asia, Europe and North and South America. It was hosted by the Association of Indian Labour Historians (AILH) and the V.V. Giri National Labour Institute (VVGnLI) and took place in the VVGnLI premises in Noida, in the vicinity of Delhi. The aim of this first GLHN Conference was to foster exchange on activities in the field of labour history in the different world regions and to discuss possibilities for future cooperation. The conference was opened by S.K. SASIKUMAR (Noida/Uttar Pradesh) on behalf of the V.V. Giri National Labour Institute (VVGnLI), Rana P. BEHAL (Delhi) representing the Association of Indian Labour Historians (AILH) and Marcel VAN DER LINDEN (Amsterdam) on behalf of the GLHN. In his opening statement, Sasikumar underlined the importance of the collaboration between the VVGnLI established in 1974 and the AILH founded in 1998. One of the aims of the AILH has been the digitization of records on the history of labour in India, many of which were at the immediate risk of destruction. During the second conference day, the participants could visit the collection hosted by the VVGnLI. While Sasikumar pointed to the importance of historical research and knowledge for any understanding of the development of labour in present-day India, Behal underlined the significance of the V.V. Giri National Labour Institute

GLHN
labour history

for the work of the AILH that does not have any infrastructure of its own. Behal also pointed to the involvement of some AILH historians with present-day labour issues and labour struggles.

Opening the panel presentations, MARCELO BADARÓ MATTOS (Niterói/ Rio de Janeiro) started with an overview on the history of Brazilian labour studies (often carried out by sociologists in the early days) since the 1960s and new trends in Brazilian labour history in the last two decades, including both a transnational turn and a focus on additional historical regions within Brazil. He also outlined the institutionalisation of Brazilian labour history within *Mundos do Trabalho* (Worlds of Labour), a working group of the Brazilian History Association ANPUH. The colleagues of *Mundos do Trabalho* regularly organize national and international conferences and publish a biannual journal under the same name. Prabhu P. MOHAPATRA (Delhi) opened his presentation with remarks on some striking chronological similarities as compared to Latin America regarding the development of labour history in India. While in the 1950s labour studies were still based in the paradigm of modernization theory, by the 1970s/1980s post-colonial critique had firmly established a place for peasant workers and the recognition of cultural factors shaping the history of labour in India. More recently, the history of labour before the modern period has attracted increasing attention and the concept of labour has become even more inclusive. A lively discussion ensued on the relationship between the history of labour “out there” (including the decline of the labour movement from the 1980s onwards) and the involvement of labour historians themselves in activism, on the one hand, and the development of the historiography on the other. The concepts of “precarious” and “informal” labour and their relationship to the politics from above of dividing the working class and the self-empowerment of labour from below were considered.

In the following session, JUN KINOSHITA (Tokyo) outlined the current state of labour historiography in Japan, stressing that currently there is neither an academic association, nor an academic journal dedicated exclusively to the history of labour. However, the *Journal of Ohara Institute for Social Research* also serves as an important publication forum for Japanese labour historians. Kinoshita summarized the most important post-war contributions to Japanese labour history and argued that the lack of English translations of those contributions has contributed to the relative isolation of Japanese labour history. LONGHAU CUI (Shanghai) sketched a brief overview on Chinese labour relations from the beginnings of the Ming dynasty in the 14th century to the most recent developments in present-day China. The development of a (partly “free”) contract labour market in the late Qing dynasty and during the Republic of China found a sudden end after the establishment of the People’s Republic

of China. State influence on labour relations and the associated dominance of the state-controlled trade union federation ACFTU constitute factors of long-term relevance for the history of labour in China. However, in the wake of recent labour struggles these actors have come under increased pressure from below. SILKE NEUNSINGER (Huddinge/Stockholm) presented the European Labour History Network (ELHN) founded in 2013. While the initiatives of the labour movement in Europe to establish infrastructures for labour history reach back into the late 19th century, the most recent developments in several European countries to create national labour history associations point towards a new trend of consolidation of labour historiography in Europe. The organisational structure of the ELHN is based on different autonomous working groups focusing on a wide range of themes and topics. TIBOR VALUCH (Budapest/Eger) argued that the historical peculiarities of the development of capitalism in East-Central Europe require specific approaches. He presented a synopsis on the current state of labour history in the region, and pointed to decades of labour historiography under state socialism. Although social science research in East-Central Europe has emancipated from the former ideological and political constraints of state socialism, methodological nationalism characterized East-Central European labour history after the collapse of state socialism. Only during the last few years, attempts have been made to conceptually integrate labour history in East-Central Europe into the broader frameworks of global labour history. Valuch also sketched the currently most important research initiatives regarding East-Central European labour history. The discussion touched upon the relevance of a focus on the state when conducting research on the history of labour, and on questions of institutionalization of labour history.

Outlining the present state of and debate in labour history in Senegal and Frenchspeaking West and Central Africa, BABACAR FALL (Dakar) and OMAR GUEYE (Dakar) opened the third session on regional developments. In contrast to English-speaking countries on the African continent, where labour research in general and labour history in particular is far more institutionalized, there are no specialized research institutions or journals on labour history in French-speaking West and Central Africa. The history of the labour movement in the region has been closely connected to broader struggles for equality and democratization. Fall and Gueye emphasized the necessity to continuously decolonize labour history in Senegal and French-speaking West and Central Africa from French historiography and illustrated the opportunities and challenges of the appropriation of global perspectives for regional and local history in the region. BRYAN PALMER (Peterborough/Ontario) presented a concise overview on the recent history of labour historiography in Canada, starting with initiatives from the militant

labour movement and radical student movement in the 1960s. The foundation of the Canadian Committee of Labour History (CCLH) and the journal *Labour/Le Travail* in the early 1970s marked important milestones. Palmer emphasized the continuity between “old” and “new” labour history in Canada, pointing to the importance of political economy approaches. The CCLH has always pursued a broad notion of labour, particularly embracing feminist studies on paid and unpaid work and the role of social reproduction for class formation. More recently, the CCLH has consolidated a working relationship with the Canadian Association of Work and Labour Studies (CAWLS), a multi-disciplinary research network of mostly younger labour scholars. According to LEON FINK (Chicago), labour historiography in the US basically followed the same patterns as outlined in the earlier presentations for Brazil and Canada. The Labor and Working-Class History Association (LAWCHA) and their journal *Labor: Studies in Working-Class History* serve as the most important organisational basis for US labour history today, laying particular emphasis on comparison and conceptual questions. In recent years, labour history in the US has turned to political and social forces constraining labour, to labour in borderlands and outside factories, and to labour in the history of capitalism. Fink stressed the necessity for labour historians to confront right-wing populism and to investigate the development of working-class conservatism and workers’ right-wing agency. In conclusion of this panel, participants discussed the status of the white, male working class in past and present economies and whether labour history is still tainted by a conceptually problematic focus on this group and alternative paradigms of writing its history.

The first conference day closed with an evening lecture by DILIP SIMEON (Delhi) on “Contemporary Indian Society and Politics in Historical Perspective”. His discussion on the relation of class and caste, extra-economic coercion, communal violence and the history of party politics in India was followed by a vivid debate on contemporary Indian politics.

The second conference day started with a presentation by ARUNA MAGIER (New York) on the challenges of documenting the history and struggles of grassroots organisations of workers from South Asia in the US, highlighting the importance of this immigrant group for the history of labour in both the United States and their countries of origin. The presentation discussed the relationship between workers’ struggles and the need to document the efforts of advocacy organisations supporting them in these struggles, as well as the question of how to protect the privacy concerns of these workers in the course of archiving their histories. The conference then moved from reviewing the development and state of labour historiography in the various world regions to the presentation of several important research and documentary institutions. MATTHIAS VAN

ROSSUM (Amsterdam) gave a presentation on the International Institute of Social History (IISH) in Amsterdam/The Netherlands. The IISH was founded in the 1930s in order to rescue the archives of social movements in different parts of Europe that were under threat of destruction. Van Rossum described some of the recent archival, collection and research policies and activities of the well-known institute. The effects of more recent restructuring measures in the Dutch Academy of Arts and Sciences (KNAW), to which the IISH is affiliated since the late 1970s, are not yet fully visible. STEFAN BERGER (Bochum) presented the Institute for Social Movements (ISB) at the Ruhr University Bochum in Germany. The institute is equipped with the most important specialised research library on social movements and regions of heavy industry in Germany, serves as a trade union archive and archive for the Ruhr region and besides several book series in German and English, such as the Palgrave Studies in the History of Social Movements, also publishes the biannual journal *Moving the Social – Journal of Social History* and the *History of Social Movements*. Berger outlined the most important ongoing research at the institute on the history of labour and social movements, mining history, industrial heritage and regional identity, nationalism and historical narratives, memory history and workplace history. ANDREAS ECKERT (Berlin) spoke on the International Research Center Work and Human Life Cycle in Global History (re:work), part of the Käte Hamburger International Centres in the Humanities funded by the German Federal Ministry of Education and Research. Every year re:work grants fellowships to 10-15 researchers from different academic disciplines and nationalities inviting them to Berlin/Germany and, thus, has turned into an important forum of labour history, which brings together researchers from all over the world for intense exchange on their work and ongoing trends in labour history. re:work organises workshops, international conferences as well as summer schools for PhD students. SUSAN ZIMMERMANN (Budapest) and LUKAS NEISSL (Vienna) presented the International Conference of Labour and Social History (ITH) based in Vienna/Austria and particularly known for its annual conferences, each of them addressing a specific topic of labour history. They briefly outlined the history of the ITH from its function during the Cold War as a means of dialogue between labour historians from Eastern and Western Europe and its later transformation into a platform of global labour history. DONALD WEBER (Ghent) gave a presentation on the new opportunities for labour and social history involved in building Virtual Research Environments (VRE). After a brief explanation of the most important features of such virtual environments and resources, he pointed towards the numerous advantages for labour historians, particularly regarding the management of digital resources. The project Heritage

of the People's Europe (HOPE) co-funded by the European Union and the Social History Portal (<http://www.socialhistoryportal.org/>) has evolved into one of the most important online tools in the field of European labour history. RAQUEL VARELA (Lisbon) presented the International Association Strikes and Social Conflicts, a network of institutional and individual members aiming to promote studies on labour and social conflicts in an interdisciplinary, global, long-term historical and non-Eurocentric perspective. Besides regular conferences every two years, the association also publishes the open access journal *Workers of the World: International Journal on Strikes and Social Conflict*. The experiences and challenges in the establishment of this association might be relevant in building of the Global Labour History Network (GLHN).

Participants asked many questions in relation to the past and present of the institutions of labour history presented during these sessions. The debate underlined the importance, but also critically interrogated the present “hype” around the digitization of historical sources. As an extremely cost-intensive enterprise, digitization potentially drains away resources from substantive research and might enhance inequalities in terms of access to sources and privilege some sources over others.

In the closing session participants of the conference agreed that they had learned a lot about the past, present and prospects of labour history, its institutions and its debates in many parts of the world. This in itself is an important step in advancing global and regional labour histories. The conference elected a steering committee of the GLHN, consisting of Marcelo Badaró Mattos (Brazil), Longhau Cui (China), Kazue Enoki (Japan), Babacar Fall (Senegal), Aruna Magier (USA), Silke Neunsinger (Sweden) and Joan Sangster (Canada), as well as two senior advisors, Andreas Eckert (Germany) and Marcel van der Linden (The Netherlands). The second GLHN Conference is planned for 2019 or 2020 in Saint-Louis/Senegal, with a possible small preparatory conference in conjunction with an ITH Conference in Linz/Austria.

https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7191?utm_source=hskhtml&utm_medium=email&utm_term=2017-5&utm_campaign=htmldigest&utm_source=hskhtml&utm_medium=email&utm_term=2017-5&utm_campaign=htmldigest

International Conference of Labour and Social History

Internationale Tagung der HistorikerInnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen
Conférence internationale d'histoire ouvrière et sociale

53rd ITH Conference, 21-23 September 2017, Linz. Worlds of Labour Turned Upside Down – Revolutions and Labour Relations in Global Historical Perspective

Until the closing of the Yearbook '18 the presentation about the conference did not appear (the editors).

Objectives of the conference (details)

After a long quarantine, “revolution” is back as a topic of historiographical debate. The upcoming anniversary of 1917 – arguably one of, if not the most momentous event of the 20th century – has further fuelled this renewed interest. The reasons for the trend might be sought, on the one hand, in broader contemporary social experiences of crisis – including economic crises, recent upheavals in the Arab world, or movements and governments in Latin America aiming at transformation or even explicitly revolution. On the other hand, internal shifts within the domains of historical studies have made revolutions an attractive object of study again: Under the influence of dynamic debates around “global history” and “transnational perspectives” revolutions have emerged as an obvious object of study for those interested in the circulation of ideas, persons, commodities, practices, etc., as well as the connection between locations.

Taking this fresh attention given to revolutions as a starting point, the ITH Conference 2017 proposes to realign the focus and to discuss the specific interrelation between revolutions and labour relations. This interrelation is, of course, most conspicuous in all those movements and political projects, especially after 1917, in which a shift in ownership and labour relations was explicitly seen as a prime mover of revolutions. Revolutionary processes, however, have always been greatly shaped by the crises and conflicts emerging from the worlds of labour and by the aspirations and agency of labourers.

Approaching change within the “worlds of labour”, the conference aims at bringing the renewed interest in revolutions together with the vibrant debates

in the field of Global Labour History. The latter has evolved over the last two decades focusing on the analysis of labour relations – emphasizing their diversity and the interrelated co-existence of various forms in the development of modern capitalism. How were revolutions grounded and shaped by this diversity of labour relations? How did different groups of labourers act in and influence revolutionary processes? And, how did these revolutionary transformations determine shifts in the composition of the labour force as well as the shape of labour relations?

See the full text: http://www.ith.or.at/konf_e/53_ueberblick_e.htm

ANDREAS ECKERT¹³, JÜRGEN KOCKA¹⁴

Work and life course as historical problems

Perspectives of the International Research Center 're:work'

Research at the Center should contribute to the history of work and labour. It should contribute to an exploration of the ways in which human beings have structured and perceived their life course. It should investigate the relations between work and life course, between the images of work and the images of the life course; between rules guiding work and labour on the one hand, and the patterns which structure the life course and its phases on the other. Most studies will concentrate on specific periods and spaces, depending on the fellows' preferences. But the intention is to reconstruct comprehensive contexts, arrive at broad comparisons and study interconnections across borders on a global scale, thus contributing to the advancement of global history. Each year the Center invites about ten fellows from different parts of the world to pursue research projects within this

¹³ *Andreas Eckert* (1964-) professor, Humboldt-University of Berlin, Direktor of the Instituts for Asien- and Afrika Studies.

¹⁴ *Jürgen Kocka* (1941-) professor Free University of Berlin, a major figure in the new Social History. Vice president of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities.

framework, and advance discussions between them. What follows is a short sketch of three discursive areas which the Center tries to interconnect, explore and further develop.

I. History of Work

We can observe a trend from the history of workers and labour movements to the history of work and labour. There has been much research and writing over the last decades about the history of work (and labour) in Europe (or rather in some areas of Europe), especially with respect to some subfields such as *Begriffsgeschichte* (history of concepts); labour within business enterprises and the impact of technological change in different branches; the role of labour in the history of classes and class conflicts; on work in the context of popular culture; as well as on work and labour as part of the history of ideas (e.g. work in relation to religion or scientific thought) (Ehmer and Lis 2009; Kocka 2010; Lis and Soly 2012). But the field as a whole does not seem to be well structured. Many questions remain open, and a number of problems are still in need of further investigation. Here are four of them.

First: Something close to a standard narrative on Europe has emerged as far as the period up to roughly 1800 is concerned. This narrative contrasts antiquity with medieval and early modern developments and emphasizes the history of concepts, evaluations and ideas of work (*Arbeit, travail*). Over the centuries a *general concept of work* slowly emerged in contrast to semantics in antiquity and partly to that of medieval times. Neglecting variations and fluidities one can perhaps say that by 1800 work (*Arbeit, travail*) had come to mean a human activity which “has an end beyond itself, being designed to produce or achieve something; it involves a degree of obligation or necessity, being a task that others set us or that we set ourselves; and it is arduous involving effort and persistence

beyond the point at which the task ceases to be wholly pleasurable” (Thomas 1999, p. 14). Opposite concepts were idleness, play and leisure. While we observe this semantic trend in English, German and French, it is perhaps not a trend observable in every language. Over the centuries we can reconstruct practical constellations – opportunities, needs and choices – which facilitated or even occasioned the emergence of such a general concept of work.

As to the *evaluation of work*, ambivalence is the key notion over the centuries. Work and labour have meant *Fluch* and *Segen*: curse and blessing. Work and labour have been seen as sources of suffering, but also of self-realization; praise of industrious work has been frequent, but so has praise of *otium* or laziness. Still, gradually and in spite of many counter-tendencies, an *upgrading of work* took place. In order to understand this change, one has to study the role of Christianity in medieval times and the Reformation; the cultures of burgher towns over the centuries; the role of the authorities in the towns and cities, but also in the absolutist states fighting poverty and propagating industrious work; and the glorification of work by Enlightenment authors. In this context, work began to take on a more central position in human life.

But many questions remain open: Are these observations correct? Whose voices have been documented and whose voices have not? Tremendous differences existed in the experience and evaluation of work/labour between classes and strata, regions and religions, gender and centuries, and perhaps between languages too.

Second: There is also something close to a standard narrative about nineteenth and twentieth century developments in Europe. This narrative concentrates on the rise of *capitalism*, which turned work for wages (labour or *Lohnarbeit*) into a mass phenomenon; on *industrialization* and urbanization, which tended to separate the spheres of work and life; on the semantic narrowing of the concept from work in a broader sense as in the quotation from Keith Thomas above towards gainful, market-related labour (*Erwerbsarbeit*). Work/labour became more important for human identities and social relations (inclusion and exclusion), as well as for the rising social sciences and the welfare state. Something like a ‘labour society’ (*Arbeitsgesellschaft*) emerged. One should discuss the changing patterns of gender differentiation and, more in the twentieth century than in the nineteenth century, the rise of a certain standard notion of labour (*Normalarbeitsverhältnis* – male bread winner supporting his family, lifelong full employment etc.), a pattern which was in fact never ‘normal’, but only ever attainable for a minority.

Seen against this background, the present situation is frequently described as one of fast change, of dissolution and crisis due to widespread unemployment, expanding precarious working relations, increasing fluidity of working conditions in spatial and temporal respects as well as changing values and the

weakening of work's identity forming power. The end of the 'labour society' (*Arbeitsgesellschaft*) has been observed – and disputed. Such changes are related to new challenges to the welfare state.

But each of these items needs to be re-examined. Was the period between the nineteenth and the twentieth century really that different from previous periods? For which regions in Europe does this differentiation work at all? And is there a danger of generalizing a very particular development that occurred in certain regions within Europe? What is happening now? Many current descriptions of crises seem to be based on idealized visions of the past (such as those linked to the *Normalarbeitsverhältnis*). Comparative studies across and beyond national borders and world regions will probably change this view.

Third: It is obvious that more research has been undertaken into some types of work than others. Middle and upper class work is less well-known than manual labour in agriculture and industrial production. The distinction between manual and non-manual activities may merit reconsideration, particularly with respect to the tremendous expansion of the service industries. While the work habits of scholars and processes of professionalization have been studied extensively, the work of entrepreneurs and civil servants is less well known. In all cases the relations between work/labour and household/family should be of central interest, and gender differences have to be taken into consideration.

Fourth: The Center is particularly interested in the difference between work/labour and other human activities which are not subsumed under 'work' or 'labour', in other words, in the changing definitions (concepts) of work as well as in the perception, experience and existence of work/labour as a separate sphere (or not, as the case may be). In this context we should study relations between labour (*Erwerbsarbeit*) and soldiering, between labour and household/family/interpersonal work, between labour and education/self-education, between labour and sports/organized and commercialized games, between labour and entertainment, as well as between work and art, and labour and sex. Particular attention needs to be given to the changing relationship between paid labour and unpaid voluntary work (philanthropy, civic commitments, neighbourhood work, NGOs). Perhaps one should advocate a new broadening of the concept of work. Ralf Dahrendorf's phrase: *von der Arbeits- zur Tätigkeitsgesellschaft*.

II. Global History

Recent trends towards the transnationalization/globalization of historical studies as well as the effort to integrate more systematically area studies into historical research have been a driving force behind the founding of the Center. They also

define its program. Global history of labour is a rising field with many aspects (van der Linden 2008; 2010). But this new trend should not lead us to ignore the fact that, for instance, Latin American like North American and European historians have been studying particularities of labour in their regions for decades. African and Indian historians began more recently, but with a focus either on area or on specific types of labour, for example plantation labour. The following four topics or questions deserve particular attention.

First: As far as its *methodological status* is concerned, global labour history is more an 'area of concern' than a theory to which everyone must subscribe. Of particular importance is the combination and the compatibility of comparison and entanglements. While comparative approaches concentrate on the analysis of similarities and differences, entangled history approaches stress relations, transfers and interconnections between different units of observation. Sometimes the compatibility of these two approaches is questioned. The Center's program assumes that it is both possible and useful to combine *histoire comparée* and *histoire croisée* (Haupt and Kocka 2009, pp. 1–30). Recently some protagonists of global history seem to have moved away from systematic comparison. In our view, this is a loss.

Second: Perspectives in the context of colonialism/post-colonialism have been central in many attempts to globalize historical studies. This continues to be true with regard to labour history. In this field the mutual relationship between social change within the colonizing countries and the colonized territories continues to be of interest although there are voices which hold that the intellectual strength of post-colonialism is weakening. The crucial question that remains open is how colonization shapes labour history. One important reference here is the slave plantation as a formative experience in developing large-scale, closely supervised enterprises. How did this experience shape ideas, and the organization and practice of labour in the world? Another is the point Marx made that the availability of land and the possibility of migration are an obstacle to primitive accumulation. Why did this problem remain even after relatively long-term and intense efforts at colonization?

In this framework the transfer of work patterns (including juridical concepts of labour, work ethics, training and discipline) from the West to the colonies can be analysed. Frequently the results of such transfers differed from its original intentions (central concepts: transfer, *Anverwandlung*, *Abstossung*, *Wandel*). At the same time it is essential that influences moving in the other direction – from the colony to the metropolis – be stated and investigated. Migration is an important field of study in this context.

Third: For a long time European and Western labour historians tended to

'universalize' their views based on often rather specific examples. They ignored for instance work of Caribbean specialists for whom the relationship of plantation labour and global capitalism has been central since the work of C.L.R. James and Eric Williams in the 1930s and 1940s. The long tradition of Indianists and – less continuous – of Africanists writing about labour and capitalism should be acknowledged as well. Recent global historical research, often building on area-based research, has drawn out numerous hybrid constellations, for example, when slaves were ordered by their owners to leave the mansion or the plantation and work for wages, but bring back part of their earnings. Similarly, combinations of slave labour and wage labour as well as of serfdom and capitalism (such as in Russia around 1900) would seem to relativize the thesis of the outstanding importance of contractually free wage labour as a defining element of capitalism (as suggested by classical writers). Redefinitions of class may have to follow. The relationship between free and unfree labour is a central topic.

Fourth: While within the West the history of labour movements has lost some of its previous attraction for scholars, the global history of labour movements still offers a lot of white space and excitement. Will global comparisons show that the specific combination of protest, emancipation and reform/revolution defining classical labour movements in the West has been specific to Europe and/or the West? This might have interesting implications for the discussions about a European memory culture in which memory of work, labour and labour movements might deserve a more visible place than they occupy now. Again, what we should avoid is the idea that the West remains the model from which we then look for complications and deviations. There are other ways of thinking about different parts of the world.

A global labour history faces numerous problems, which at the same time offer the opportunity to critically re-engage with central issues of the history of labour and work (for the following see van der Linden 2010, p. 365f.). The core concepts of traditional labour history are primarily based on experiences made in the North-Atlantic region and are thus in need of critical reconsideration. The concept of 'labour' itself provides a good example of this problem. Several Western languages, including English, make a distinction between 'labour' and 'work'. In these cases, 'labour' often refers to toil and effort or to market-related activities, while 'work' refers more to creative processes. This binary meaning, however, does not exist in many other languages. In some languages there is no single word for abstractions such as 'labour' or 'work'. To which extent are the concepts of 'labour' and 'work' trans-culturally usable? At the very least, we should define their content much more precisely than is usually done. Where does 'labour' begin, and 'work' end? Is a precise boundary to be drawn between

‘labour’ and ‘work’, or is that boundary less obvious than is often assumed? And where are the boundaries between work and non-work?

The concept of the ‘working class’ merits a critical re-consideration as well. It appears that this term was used in the nineteenth century to identify a group of so-called ‘respectable’ workers in order to distinguish them from slaves and other unfree labourers, the self-employed (the ‘petty bourgeoisie’) and poor outcasts, the lumpenproletariat. This interpretation, however, does not seem appropriate to most parts of the world. While unfree labour may have been rather exceptional in the Global North during the last centuries, it was the rule in large parts of Asia, Africa and Latin America. A new conceptualization of ‘working class’ should be less oriented to the exclusion than to the inclusion of various dependent or marginalized groups of workers. Forms such as chattel slavery, indentured labour and sharecropping equally need attention. The implication of this is that the disciplinary boundaries of labour history will become more fluid, a process that is already under way. The historiography of chattel slavery, which until recently had been mostly ignored by labour historians, overlaps significantly with global labour history. Related research fields such as the history of indentured labourers, of the Indian coolies who were also employed in other parts of Asia, as well as in Australia, Africa, and the Caribbean, are increasingly coming into the focus of labour historiography. There is also the question of how the way in which class is imagined shapes labour history – both for elites and for people who in one form or another worked.

III. History of Life Course

A third line of discussion defining the program of the Center is related to the history of ageing. Recent demographic change has triggered research in the opportunities and challenges faced by ageing societies (Ehmer and Pierenkemper 2008; Kocka and Staudinger 2010). It is this combination of a commitment to the history of work/labour, global historical approaches, and interest in the history of the life course that defines the specific trademark of the Center.

On the one hand, we are interested in the relationship between life phases and work; this is a controversial issue in the present public discussion, particularly with respect to the relationship between labour and retirement. In this respect the history of retirement since the eighteenth century is a major topic and closely related to the history of the welfare state. While the general picture seems clear, details and explanatory factors are not. Comparative studies of retirement are largely lacking. And does the concept of retirement make sense in societies where the welfare state is weak or non-existent? It is interesting to note that in Germany

at least, employees (in contrast to the self-employed) began leaving the active labour force at an increasingly earlier age. Over the last few years a change has taken place, but it remains to be seen whether this is a mere interruption or a reversal of the trend. Children's work and labour as well as the relation between work, labour and youth are important topics, as the ways in which people are socialized with the help of work/labour change significantly over time and between cultures.

Obviously, the distribution of active labour over the life cycle has changed and continues to change. This distribution differs between cultures and societies. What are the reasons for this, and what are the consequences? The age specificity of work situations and work experiences should be studied in connection with processes of upward, downward and sideward mobility. Labour force participation frequently defines the distinction between phases in the life course. Demographic change is occurring. Retirement starts later than it used to. What does this mean for the system of work? Changes to the system of work are on the way and are leading towards less permanent and less stable work situations; as such, spatial and temporal fluidities are increasing. What does this mean for the definition of phases in the life course? Examples from colonial Africa could provide interesting material for thought. In many African regions waged work was often something done by young men for a period of years, and family life was situated in other spaces.

The Centre's program stresses the interrelations between work/labour and life course. Moving beyond this particular focus, it also proposes to consider the other dimensions of interconnections between life and work. Along this line, we are very interested in the relations between workplace and family/household as well as in the relationship between gainful labour (*Erwerbsarbeit*) and voluntary unpaid work (in neighbourhoods, NGOs, philanthropic fields etc.). Again, the question of how to define work or labour in contrast to other human activities becomes important. Furthermore, the concept of social reproduction is crucial here.

Finally, by dealing with the connections between work and life course we inquire into the relations between generations. How are skills, work experiences and dispositions handed on from one generation to the next, in the context of change and continuity? Children's work within families, apprenticeship systems, other forms of training for work and labour deserve attention in this perspective, as does the role of family elders, including parents and grandparents. We are interested in processes of transition from one generation to the next, in the rules that influence these transitions, and in the tensions deriving from them. Again, combinations between market-related labour and work in the sense of (unpaid, voluntary) civil engagement become interesting. All this can be related to ethical questions concerning intergenerational justice.

In general, the Center intends to revive and integrate different kinds of labour history and to acknowledge the input and insights from labour historiography from all over the world. We critically engage with the notion of the ‘global’ and attempt to avoid a mechanistic contrast between the ‘local’ and the ‘global’. Instead we aim to investigate relations across borders and between continents, including relations of transfer, repression, learning, migration and mutual observation. We seek to compare as much as possible in order to find better explanations and interpretations of change, and to relate our discussions to broader questions of capitalism, differences between cultures and religions as well as globalization.

At the same time, the fellows arrive with their *specific* topics, and they wish to continue working on them while they are here. Usually they are more familiar with the history of work and labour than with the history of the life course. But we hope that during each year, conversation and discussion, cooperation and exchange will develop and intensively influence the way in which the fellows deal with their topics. We attempt to bring together scholars who share a number of interests but rarely communicate due to disciplinary boundaries and other reasons. We hope and expect that this will result in different research from that which would have been conducted outside of the context of re:work.

Relevant Literature

Josef Ehmer and Catharina Lis (eds), *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Early Modern Times*, Aldershot: Ashgate, 2009.

Josef Ehmer and Toni Pierenkemper (eds), *Arbeit im Lebenszyklus / Work in the Life-Cycle*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook 2008-1, Berlin: Akademie Verlag, 2008.

Heinz-Gerhard Haupt and Jürgen Kocka (eds), *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2009.

Jürgen Kocka (ed), *Work in a Modern Society. The German Historical Experience in Comparative Perspective*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2010.

Jürgen Kocka and Ursula M. Staudinger (eds), *Gewonnene Jahre. Empfehlungen der Akademiengruppe Altern in Deutschland*, Halle: Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina, 2009. Also available in English: *More Years, More Life. Recommendations of the Joint Academy Initiative on Ageing*, Halle, 2010.

Marcel van der Linden, *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*, Leiden: Brill, 2008.

Marcel van der Linden *et al.* (eds), *Labour History Beyond Borders. Concepts and Explorations*. Leipzig: Akademische Verlaganstalt, 2010.

Marcel van der Linden, ‘Labour History Beyond Borders’, in: Joan Allen *et al.* (eds), *Histories of Labour. National and International Perspectives*. Pontypool: Merlin Press, 2010, pp. 353–383.

Catharina Lis and Hugo Soly, *Worthy Efforts: Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe*, Leiden: Brill, 2012.

Keith Thomas (ed), *The Oxford Book of Work*, Oxford: UP, 1999.

<https://rework.hu-berlin.de/en/mission-and-themes.html> (12. 08. 2017.)

Viktória Nagy elected ETUC Youth President

Today, the Youth Committee elected Viktória Nagy as President of the Youth Committee of the European Trade Union Confederation (ETUC).

„Despite economic growth all over Europe, workers are still looking for their recovery from the crisis” said Viktória Nagy, “and too many young people are trapped in precarious jobs. Zero-hour contracts, sub-minimum wages and unpaid traineeships must end.”

Viktória Nagy is 32 years old and has been involved in the Youth Committee since 2012. She is Hungarian, engaged with Hungarian trade union SZEF since 2008. She has been the youth president of her union confederation for 5 years.

“Quality jobs are key for bringing hope to young people. Europe can play a major role in guaranteeing working conditions for young people. The European Social Pillar offers a window of opportunity to achieve quality jobs. The Youth Committee will work to get those good principles translated into actual changes to the lives of young workers.

“I congratulate outgoing President Tom Vrijens for his work over the last two years.”

The Youth Committee has also appointed its ‘Bureau’, its steering body, which now includes 6 members:

- Viktória Nagy (Hungary)
- Olivia Freiesleben Frier (Denmark)
- Graham George Sansone (Malta)
- Sylvain Desoignies (France)
- Craig Dawson (United Kingdom)
- Josef Holnburger (Germany)

<https://www.etuc.org/press/vikt%C3%B3ria-nagy-%E2%80%93-first-women-elected-etuc-youth-president#.WkibxEniZyy>

International Migrants Day: UN Compact Must Deliver Equal Rights and Decent Work for Migrants

18 December 2017

With some 244 million migrants living outside their country of birth, the highest number in history, the international trade union movement is calling for the UN Global Compact on Migration to deliver equal rights and decent work for migrants, two-thirds of whom are workers.

Along with those who have voluntarily moved, mostly to seek jobs, 60 million people have been permanently displaced by war and conflict. There are 400,000 displaced Somalis living in Kenya, and three million displaced Syrians are spread across the Middle

East and Europe. Tens of thousands of migrants are exposed to slavery in Libya. Over the past two decades, over 60,000 adults and children have died in the course of migration journeys across dangerous land and sea routes. In 2016, an estimated 5,000 people drowned attempting to cross the Mediterranean Sea from North Africa in perilous boats. Families have been fleeing poverty and violence in Central America. In 2017 there has been a 17% increase in recorded deaths of migrants along the US/Mexico border.

Sharan Burrow, ITUC General Secretary, said, “The UN Global Compact offers an opportunity to provide a framework for labour migration that safeguards human and labour rights, and to coordinate action by governments to ensure that migrants and refugees are treated with dignity and have full access to decent employment and protection under the law. The

withdrawal of the US Administration from the Compact, a gross abdication of responsibility, should not deter other UN member states from moving forward on common approaches which guarantee justice and equity.”

The ITUC, working with Global Union Federations in the different economic sectors, is calling for the Compact to ensure that all migrants and refugees have the right to organise in unions and bargain collectively, and to guarantee equal treatment and non-discrimination. Other core demands include an end to “tied” residence or “sponsorship” systems for employment of migrants, action in countries of origin and destination for decent work and sustainable development, attention to the rights of women migrants, access to justice and social protection, pathways to regularisation and regulation of the recruitment industry.

“Migration is one of the key issues on the international agenda today, made even more important by the escalating numbers of people displaced by conflict and increasingly by the effects of climate change. We are looking to the UN process to advance solutions, which will provide justice and assist, not impede, economic and social development. Migration has always been central to human development, and with xenophobic and racist sentiment on the rise, boosted by racist discourse from an increasing number of politicians, global solutions are vital to ending the discrimination and demonisation that so many migrants and refugees face today,” said *Burrow*.

<https://www.ituc-csi.org/international-migrants-day-un?lang=en>

E SZÁMUNK SZERZŐI

AGGOD JÓZSEF – filozófus, a Május Elseje Társaság elnöke

ANTAL GÁBOR – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola
Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Program

BAKÓ ANDRÁS – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola
Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Program

BENSER, GÜNTER – történész, a Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu
Berlin tagja

BERCZELI-NEMCSÉNYI ALEX – a Szegedi Tudományegyetem történe-
lemtanár-filozófiatanár mesterszakos hallgatója

BÚR GÁBOR – történész, egyetemi docens, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes
Történeti Tanszék

CSIBA KATALIN – biológus, környezet- és társadalomkutató, Szent István
Egyetem

DROPPA GYÖRGY – közgazdász, környezetvédő, politikus

ECKERT, ANDREAS – egyetemi tanár, Humboldt-Universität Berlin, Institut
für Asien- und Afrika

FERWAGNER PÉTER ÁKOS – történész, egyetemi docens, Szegedi Tudo-
mányegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tan-
szék.

GARADNAI ZOLTÁN – történész, tanár, népművelő, Magyar Nemzeti Le-
véltár

HALIMI, SERGE – francia író, újságíró, a Le Monde diplomatique elnök-igaz-
gatója

HARSÁNYI IVÁN – történész, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem,
Modernkori Történeti Tanszék

HECKER, ROLF – közgazdász a Marx-Engels Összegyűjtött Művei (MEGA)
munkatársa

J. NAGY LÁSZLÓ – történész, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem,
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok tanszék

JEVZEROV, ROBERT JAKOVLEVICS – történész, az Oroszországi Tudo-
mányos Akadémia (RAN) Összehasonlító Történeti Intézetének tudományos
főmunkatársa

KAZDAGHLI, HABIB – történész, egyetemi tanár, Université de la Manouba
(Tunézia)

KOCKA, JÜRGEN – történész, társadalom-történész, egyetemi tanár, a Ber-
lin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities elnöke

KORONCZ ÁGNES – hispanista, közíró

KRUGMAN, PAUL ROBIN – közgazdász, a Graduate Center of the City University of New York professzora

LUCENA, ELEONORA DE – brazil történész, író, újságíró

NEISSL, LUKAS – történész, a Munkásmozgalom Történészek Nemzetközi Konferenciájának (ITH) főtitkára

NEUHAUS, MANFRED – történész, a lipcei Karl Marx Egyetem MEGA-munkacsoportjának vezetője

PÁL ISTVÁN – történész, adjunktusa, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének

PÁLFI LÁSZLÓ – doktorandusz, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program

PANKOVITS JÓZSEF – történész, kandidátus, a Politikatörténeti Intézet munkatársa

POÓR PÉTER – történelem-földrajz szakos tanár

SIMÁNDI IRÉN – történész, c. egyetemi tanár, ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet

SPERL, RICHARD – filológus, a lipcei Karl Marx Egyetem MEGA munkacsoportjának munkatársa

SUNKARA, BHASKAR – író, újságíró, az amerikai Jacobin c. radikális lap szerkesztője

SZÉKELY GÁBOR – történész, professor emeritus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

SZIGETI PÉTER – alkotmányjogász, politológus, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT – történész, habilitált egyetemi docens, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

YOUNGE, GARY – újságíró, a The Guardian és a The Nation kolumnistája

ZIMMERMANN, SUSAN – történész, egyetemi tanár, az ITH elnöke, CEU, Budapest

ZOLCSÁK ATTILA – doktorandusz, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program

**A külső borítón demokrata választási plakát
az Amerikai Egyesült Államokban – 2017.**

KÖSZÖNET A MUNKÁSMOZGALOMNAK:

hétvégi pihenőnap, fizetett túlóra, 8 órás munkanap, minimálbér,
fizetett szabadság, betegszabadság, munkavédelem, gyermekmunka törvény,
egészségbiztosítás, nyugdíjbiztonság, munkanélküli segély

THANKS TO THE **LABOR MOVEMENT**

-
- The Weekend
 - Overtime Pay
 - 8-Hour Workday
 - Minimum Wage
 - Paid Vacation
 - Sick Days
 - Safety Standards
 - Child Labor Laws
 - Health Benefits
 - Retirement Security
 - Unemployment Insurance